T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

HADİS EDEBİYATI TÜRÜ OLARAK FETÂVÂ ESERLERİ

Betül AY

2502100338

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK

İSTANBUL-2023

ÖZ

HADİS EDEBİYATI TÜRÜ OLARAK FETÂVÂ ESERLERİ

BETÜL AY

Asr-ı saadetten itibaren Hz. Peygamberin sözleri ve uygulamaları hakkında çeşitli amaçlarla sorulan sorular, h.III/ m.IX. asırdan sonra cevaplarıyla beraber müstakil eserlerde yer almaya başlamıştır. Bu eserlerin ortak özellikleri, bize hadîs edebiyatı içerisinde "el-fetâva'l-hadîsiyye" ismiyle oluşmuş bir türden bahsetme imkânı vermektedir.

Buna göre hadîslerin kaynağı, râvîleri, sıhhati ve yorumu, çelişkili gözüken hadîsler, herhangi bir konuda hadîs olup olmadığı, halk arasında şöhret bulmuş bazı rivâyetlerin değerlendirilmesi, Hz. Peygamber, ashâbı ve diğer peygamberler ile ilgili birtakım konular ve hadîs ilimlerinin teknik meseleleri hakkındaki sorulara verilen cevaplar ile çeşitli konularda hadîsler ışığında verilmiş fetvâlara "el-fetâva'l-hadîsiyye", bunları ihtiva eden eserlere de "el-fetâva'l-hadîsiyye eserleri" denir.

Tezde literatürde yapılan taramayla tespit edilen bazı eserlerin okunması, incelenmesi, ortak ve farklı özelliklerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi şeklinde bir yöntem takip edilmiştir.

Tez, belirtilen asırlarda seçilen eserler kapsamında, müslüman toplumların hangi konulara ve hadîslere ilgi duyduklarını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Birden fazla eserde tekrarlanan fetvâların ortak ve farklı yönleri ile konunun ele alınış şekli hem eserlerin müelliflerinin tanınmasına katkıda bulunmakta hem de konuyla ilgili süreç içerisinde bir gelişim olup olmadığını göstermektedir. Ayrıca tamamen veya kısmen hadîs fetvâlarından oluşan bu eserlerde yer alan bazı soruların çağımızda da zaman zaman gündeme geldiği görülmektedir. Pek çok konuda çeşitli âlimlerin görüş ve kanaatlerine dair bilgi bulabileceğimiz bu kitapların bazılarında hadîslerle ilgisini ve niçin sorulduğunu tespit edemediğimiz bazı sorular da yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Hadîs, hadîs edebiyatı, fetvâ, es'ile, ecvibe, el-hadîsiyye

ABSTRACT

FATAWA WORKS AS A TYPE OF HADITH LITERATURE

BETÜL AY

Questions asked for various purposes about the words and practices of the Prophet since the age of Bliss began to take place in independent works with their answers after the third century of Hijri / nineth century of Gregorian. The common features of these works give us the opportunity to talk about a genre formed under the name of "el-Fetava'l-Hadithiyye" in Hadith Literature.

Accordingly, the source of the hadiths, their narrators, their authenticity and interpretation, the hadiths that seem contradictory, whether there is a hadith on any subject, the evaluation of some famous narrations among the people, some issues related to the Prophet, his companions and other prophets, and the answers given to the questions about the technical issues of hadith sciences and the fatwas given in the light of hadiths on various subjects are called "al-Fetava'l-Hadithiyye", and the works containing them are called "al-Fetava'l-Hadithiyye works".

In the thesis, a method has been followed in the form of reading, examining, determining and evaluating common and different features of some works that were determined by scanning in the literature. The thesis is important in terms of revealing which subjects and hadiths Muslim societies are interested in within the scope of the works selected in the specified centuries. The common and different aspects of the fatwas repeated in more than one work and the way the subject is handled both contribute to the recognition of the authors of the works and show whether there is a development in the process related to the subject. In addition, it seems that some of the questions in these works, which are composed entirely or partially of hadith fatwas, come to the fore from time to time in our age. In some of these books, where we can find information about the views and opinions of various scholars on many subjects, there are also some questions that we could not determine their relevance to hadiths and why they were asked.

Keywords: Hadith, hadith literature, fatwa, questions, answers, al-hadithiyye

ÖNSÖZ

Asr-ı saadette vahyi ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlerini, davranışlarını ve tavırlarını daha iyi anlamak için ashâb tarafından sorulan sorular, zaman içerisinde kısmen şekil değiştirerek ve kapsamı genişleyerek el-fetâva'l-hadîsiyye olarak isimlendirebilecek bir formata girmiştir. Henüz bu isim kullanılmamış olsa da bu alanda değerlendirilebilecek ilk eser İbn Kuteybe'nin *el-Mesâil ve'l-Ecvibe fi'l-Hadîs ve't-Tefsîr*'idir.

Bu ifade, terim olarak ilk defa h. IX. asrın sonlarına doğru Sehâvî'nin doksan fetvâ ihtiva eden eserinin isminde karşımıza çıkmaktadır. Bu fetvâların Sehâvî'nin tezimizde incelediğimiz *el-Ecvibetü'l-Merzıyye*'sinde de yer aldığını göz önünde bulundurduğumuzda bu baskının isminin daha sonra verilmiş olabileceğini düşünebiliriz. Ancak hemen hemen aynı yıllarda Süyûtî de *el-Hâvî li'l-Fetâvî* isimli eserinde bir bölüme el-fetâva'l-hadîsiyye başlığını vermiştir. H. X. Asrın ortalarında ise Heytemî bu ifadeyi eserinin ismine taşımış ve tezimizde Hadîs Edebiyatı içerisinde el-Fetâva'l-Hadîsiyye isminde bir tür bulunduğu sonucuna ulaşmamıza vesile olmuştur.

Tez giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, sınırları ve önemi, kavramsal çerçeve, kaynaklar hakkında bilgi verilmekte, el-Fetâva'l-Hadîsiyye eserleri sınıflandırılmaktadır. Birinci bölümde el-Fetâva'l-Hadîsiyye literatürünün doğuşu kapsamında asr-ı saadetten örnekler verilmesinin ardından bu kapsamda değerlendirilebilecek ilk eserler incelenmektedir. Bunlar İbn Kuteybe, İbn Abdülber, İbnü's-Salâh, İbn Abdüsselâm, Nevevî ve İbn Teymiyye'ye ait eserlerdir.

İkinci bölümde ise İbn Hacer el-Askalânî, Sehâvî, Süyûtî ve Heytemî'ye ait eserler değerlendirilmektedir. Her iki bölümün sonunda bahsedilen eserler belirlenen kriterler açısından mukayese edilmekte, ortak ve farklı yönleri ortaya koyulmaya çalışılmaktadır.

Üçüncü bölüm el-Fetâva'l-Hadîsiyye eserlerinin muhteva açısından incelendiği bölümdür. Konu başlıklarının düzenlenmesi ve fetvâların bunlardan hangisine ait olduğunu tespitte yaşanan zorlukların ifade edilmesiyle başlayan bölüm birden fazla eserde yer alan fetvâların incelenmesiyle son bulmaktadır. Tezin, Hadîs

edebiyatı kapsamında değerlendirilebilecek bir türün varlığına delil ve tanınmasına başlangıç olması umulmaktadır.

Bu vesileyle Hadîs alanında yüksek lisansa başlamamı teşvik eden, ilmî araştırmaların feyzine/ zevkine varmama sebep olan ve hayatımda çok önemli bir yeri bulunan kıymetli hocam Prof. Dr. İsmail L. Çakan'a, yüksek lisans tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet Yücel'e, yüksek lisansın üzerinden yaklaşık on yıl geçmişken doktora yapmamı teşvik eden sayın Prof. Dr. Recep Şentürk'e, başta kıymetli hocalarım Prof. Dr. M. Yaşar Kandemir ve merhum Prof. Dr. Raşit Küçük (v. 2022) olmak üzere Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Hadîs Ana Bilim Dalı hocalarıma şükran ve saygılarımı sunarım. İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ndeki bütün hocalarıma, tez sürecinde hem maddî hem manevî desteğini daima hissettiğim danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Ertürk'e, tez izleme komitesi üyeleri kıymetli hocalarıma; doktora tez sürecindeki ilk danışmanım Prof. Dr. Zekeriya Güler'e ve sayın Prof. Dr. Hidâyet Aydar'a sabır, katkı ve yönlendirmelerinden dolayı minnet ve teşekkürlerimi arz ederim. Tez konumu tespit aşamasında *Hadîslerin Anlaşılmasında Yöntem Tartışmaları* isimli eserindeki öneri ve tavsiyesini değerlendirdiğim ve el-fetâva'l-hadîsiyye ile ilgili çalışmaları yolumu aydınlatan sayın Prof. Dr. Yavuz Köktaş'a da minnettârım.

Teşekkürün en büyüğünü ise herhalde sevgili ailem ve yüksek lisans derslerinde başlayan hayat yolculuklarına doktora dönemimle devam edip artık yetişkin olan Elif Büşra'm ve Yusuf Şamil'im ile tezin bitsin de doya doya oyun oynayalım diye bekleyen Salih Akif'im hak ediyor. Elbette duaları ile her daim yanımda olan kıymetli dostlarımın da bu listede çok önemli bir yeri var.

Kısacası, oldukça uzun süren ve içinde hastalıklar, vefatlar ve ayrılıklar gibi üzüntülerle doğum, büyüme, mezuniyet gibi mutluklar barındıran tez sürecimde maddeten ve mânen yanımda olan herkese gönül dolusu teşekkür, sevgi, saygı ve dualarımı sunarım. Tevfîk, Allah'tandır.

İSTANBUL-2023

BETÜL AY

İÇİNDEKİLER

ÖZ…… iii

ABSTRACT iv

ÖNSÖZ v

GRAFİKLER LİSTESİ xv

TABLOLAR LİSTESİ xvi

ŞEMA LİSTESİ xvii

KISALTMALAR LİSTESİ xvii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE LİTERATÜRÜNÜN DOĞUŞU

I. ASR-I SAADETTE EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE 16

II. EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE KAPSAMINDA KABUL EDİLEBİLECEK İLK ESERLER: HİCRÎ III- VIII. ASIRLAR 17

A. İbn Kuteybe, el-Mesâil ve'l-Ecvibe 19

1. İbn Kuteybe 19

2. el-Mesâil ve'l-Ecvibe 20

B. İbn Abdülber, el-Ecvibetü'l-Müstev'abe 33

1. İbn Abdülber 33

2. el-Ecvibetü'l-Müstev'abe 33

C. İbnü's-Salâh, Fetâvâ ve Mesâil 43

1. İbnü's-Salâh 43

2. Fetâvâ ve Mesâil 44

D. İzzeddin b. Abdüsselâm, Kitabu'l-Fetâvâ 52

1. İzzeddin bin Abdüsselâm 52

2. Kitâbu'l-Fetâvâ 53
E. Nevevî, el-Mesâilü'l-Mensûra 63
1. Nevevî 63
2. Mesâilü'l-Mensûra 64
F. İbn Teymiyye, Kitâbu'l-Hadîs 74
1. İbn Teymiyye 74
2. Kitâbu'l-Hadîs 75

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRÎ IX ve X. ASIRLARDA YAZILAN EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE ESERLERİ

I. MÜELLİFLER VE ESERLERİ 89
A. İbn Hacer ve Fetâvâ Eserleri 89
1. İbn Hacer el-Askalânî 89
2. İbn Hacer'in Fetâvâ Eserleri 90
a. Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer 92
b. el-Ecvibetü'l-Vâride 98
c. Fetâvâ fi'l-Akîde: 101
B. Sehâvî, el-Ecvibetü'l-Merzıyye 105
1. Şemsüddin es-Sehâvî 105
2. el-Ecvibetü'l-Merzıyye 106
C. Süyûtî, el-Hâvî li'l-Fetâvî 118
1. Süyûtî 118
2. el-Hâvî li'l-Fetâvî 119
D. İbn Hacer el-Heytemî, el-Fetâva'l-Hadîsiyye 135
1. İbn Hacer el-Heytemî 135
2. el-Fetâva'l-Hadîsiyye 136

II. EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE RİSALELERİ 151
A. Ecvibetü'l-Hafız el-Irâkî alâ Es'ileti Tilmîzihî el-Hafız İbn Hacer el-Askalânî……151
B. İbn Hacer el-Askalânî 153
1. Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer alâ Risâleti'l-Kazvînî 153
2. el-Es'iletü'l-Fâika bi'l-Ecvibeti'l-Lâika 156
3. Mesâil ecâbe anhâ el-Hafız İbn Hacer el-Askalânî 159

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE ESERLERİNİN MUHTEVA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE ESERLERİNİN İÇERDİKLERİ KONULARIN TESPİTİ VE DÜZENLENMESİ..... 163
A. Eserlerde Yer Alan Konuların Tespiti ile İlgili Sorunlar 163
B. Konu Başlıklarının Düzenlenmesi..... 165
II. EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE ESERLERİNİN İÇERDİKLERİ KONULAR……...168
A. Temel İslâm İlimleri 169
1. Kur'ân ve Tefsîr..... 169
2. Hadîs Usûlü..... 170
3. İman/ Akâid ve Kelam..... 170
4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü 171
a. İbadet..... 172
b. Muâmelât: 172
c. Fıkıh Usûlü..... 173
5. Tasavvuf..... 174
a. Ahlak..... 174

b. Âdâb ve Fezâil: 175
c. Dua ve Zikir: 175
d. Zühd ve Rekâik: 176
e. Rüya ve Tabir 176
6. Arap Dili 176
B. Tarih 177
1. İslâm Öncesi 177
2. Siyer ve İslâm Tarihi 178
C. Bilim, Felsefe ve Mantık 180
D. Astronomi ve Tıp 180
III. BİRDEN FAZLA FETVÂ ESERİNDE YER ALAN FETVÂLAR 181
A. Ulûhiyyet 181
1. Ruhların Yaratılma Zamanı 183
2. Geçmiş Ümmetler için İslâm Lafzının Kullanılması 184
3. Bid'at 185
4. Kıyamet 189
a. Kıyametin Zamanı 189
b. Kıyamet Alâmetleri 191
5. Ölüm ve Sonrası 196
a. Ölen Kişinin Arkasından Ağlamak 198
b. Ölen Kişiye Telkîn Verilmesi 199
c. Ölen Kişinin İşitmesi 201
d. Kabir'de Sorgu ve Azap 203
e. Müslümanların ve Müşriklerin Çocuklarının Durumu 206
f. Bir Amelin Sevabının Ölen Kişiye Ulaşması 207
g. Ölen Kişilerin Buluşup Görüşmeleri 210

h. Ruhların Mekanı 211
i. Ölümün Ölümü 212
j. Allah'ı Görmek 213
k. Âhirette Çıplak ve Sakalsız Olmak 217
B. Nübüvvet 220
1. Hz. Peygamber'in Sîreti 220
a. Mevlid-i Nebî 220
b. Hz. Peygamber'in Anne ve Babası 223
c. Torunlarının Hz. Peygamber'e Nisbet Edilmesi 228
d. Rahip Bahira 229
e. Peygamber Olma Zamanı 230
f. Hz. Hamza'nın Yanından Çıkış Şekli 231
2. Hz. Peygamber'in Şemâili 232
a. Hz. Peygamber'in Âsası 232
b. Hz. Peygamber'in Sarığı 232
c. Hz. Peygamber'in Şalvar Giymesi 234
d. Hz. Peygamber'in Gömleğindeki Cep Denilen Açık Bölüm 234
e. Hz. Peygamber'in Kına Kullanması 235
3. Hz. Peygamber'in Delâili 236
a. Salât-ü Selam 236
b. Rüyada veya Uyanıkken Hz. Peygamber'i Görmek 243
c. Hz. Peygamber'i Diğer Peygamberlerden Üstün Tutmak 245
d. İsrâ 248
e. Taş veya Kayanın Hz. Peygamber için Yumuşaması 250
f. Cevâmiu'l-Kelim Özelliği 250
g. Açlıktan Karnına Taş Bağlaması 251

h. Meleklere de Gönderilmiş Olması 253
i. Bedduası 253
4. Menâkıb 254
a. Hz. Âdem (a.s.) 255
b. Hz. İbrahim (a.s.) 255
c. Hz. Süleyman (a.s.) 256
d. Hz. Hızır (a.s.) 256
e. Ali b. Ebî Tâlib 258
f. Ebû Ubeyde b. el-Cerrah 260
g. Hâtim et-Tâî 260
h. İbn Sayyad 260
i. Bekrî 262
C. İbâdet 262
1. Cuma Namazı 263
2. Recep Ayı Orucu 263
3. Terâvîh namazı 264
4. Tesbih namazı 266
D. Muâmelât 267
1. Aile 267
a. Ahir Zamanda Bekârlığın Teşvik Edilişi 268
b. Ailenin Devamlılığı 269
c. Çocuk Sahibi Olmak 271
d. Aileye Güzel Davranmak 272
2. Zimmîye Muamele Şekli 272
3. Yönetimin Niteliği 274
4. Ağaç Kesmenin Cezâsı 274

E. Ahlâk ve Edep 275
1. Her Duyduğunu Söylemek 275
2. Şemâtet 275
3. Gıybet 276
4. İnsanlar İçin Ayağa Kalkmak 277
5. Hayır ve Berekette Üstünlük Bakımından Ümmet 279
6. Ekmeğe Hürmet 280
7. Hiçbir Şeyin Gizli Kalmaması 281
F. Tasavvuf ve Zühd 281
1. Fakirlik ve Miskinlik 282
2. Dua ve Zikir 284
3. Nefsini Tanımak 287
4. Takvâ 288
G. İlim 289
1. İlim Öğrenmenin Hükmü 289
2. Kadınlara Yazı Öğretmek 289
3. Allah'ın Yarattığı İlk Şey: Kalem 292
4. İlimle Amel 293
5. Âlimlerin Değeri 294
6. Kişinin Âlim Olduğunu Belirtmesi 294
H. Hadîs Usûlü ile İlgili Konular 295
1. Kütüb-i Sitte'deki Hadîsler 295
2. Zayıf Hadîs 296
3. Uzun Ömürlü Olduğu İddia Edilen Râvîler: Muammerûn 297
İ. Tıbb-ı Nebevî 298
SONUÇ 302

BİBLİYOGRAFYA 307

EKLER..... 328

ÖZGEÇMİŞ..... 337

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. el-Mesâil'de konu dağılımı 20
Grafik 2. el-Ecvibetü'l-Müstev'abe'de konu dağılımı 34
Grafik 3. Fetâvâ ve Mesâil'de konu dağılımı 45
Grafik 4. Kitâbu'l-Fetâvâ'da konu dağılımı 54
Grafik 5. el-Mesâilü'l-Mensûra'daki konu dağılımı 65
Grafik 6. Kitâbu'l-Hadîs'te konu dağılımı 77
Grafik 7. el-Ecvibetü'l-Merzıyye'de konu dağılımı 107
Grafik 8. el-Hâvî li'l-Fetâvî'deki konu dağılımı 120
Grafik 9. el-Fetâva'l-Hadîsiyye'de konu dağılımı 136
Grafik 10. İbn Hacer'in risâle ve eserlerinde konu dağılımı 162
Grafik 11. Çeşitli Müellifler Tarafından Tekrarlanan Fetvâların Oranı 336

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Eserlerdeki fetvâ sayısı ve hadîs fetvâsı oranı 14
Tablo 2. Risalelerdeki fetvâ sayısı ve hadîs fetvâsı oranı 15
Tablo 3. el-Hâvî li'l-Fetâvî'deki fetvâ ve risâle dağılımı 121
Tablo 4. Birden Fazla Eserde Geçen Fetvâlar/ Konular 329

ŞEMA LİSTESİ

Şema 1. el-Fetâva'l-Hadîsiyye Eserlerinin Sınıflandırılması 328

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.t. : Adı geçen tez
b. : bin
BEÜİFD : Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz. : Bakınız
bsk. : Baskı
c. : Cilt
çev : Çeviren
DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h. : Hicrî
Hz. : Hazreti
KSÜİFD : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
m. : Mîlâdî
MÜİFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
MÜİFD : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s. : Sayfa
s.a.s. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
sy. : Sayı
SÜİFD : Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SEÜİFD : Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ty : Tarih yok
yy : Yayın yeri yok
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk : Naşir
TİFD : Tekirdağ İlahiyat Fakültesi Dergisi
Üni. : Üniversitesi
v. : Vefat yılı
vd. : ve diğerleri
yay. : Yayınları

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'ân-ı Kerîm'de bizim için en güzel örnek olarak gösterilen Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatının, her sözünün, davranışının ve takrîrinin asr-ı saadetten beri Müslümanlar tarafından olağanüstü bir dikkat ve özenle takip edildiğinde şüphe yoktur. Hz. Peygamber'i tanımak, Kur'ân'ı onun rehberliğinde anlamak ve İslâm dini'ni olması gerektiği gibi yaşamak için sarf edilen bu gayret, elde edilen birikimin sonraki çağlara ulaştırılmasında da gösterilmiş, ayrıca günümüze gelinceye kadar her asırda ve coğrafyada hadîslerin doğru anlaşılması ve hayatın merkezine yerleştirilmesi amacı taşıyan çalışmalar devam etmiştir. Tasnif devri ve sonrası hadîs edebiyatı, bu çalışmaların somut örneklerini istifademize sunmaktadır. İstidrak ve istihraç edebiyatından kırk hadîs eserlerine, halk dilinde hadîs diye dolaşan sözlerle ilgili eserlerden Râmehurmuzî'nin (v. 360/ 971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'ı ile başladığı kabul edilen hadîs usûlü edebiyatına, şerhlerden rical kitaplarına kadar birbirinden kıymetli yüzlerce eser Hz. Peygamber'in sünnetini ve onun yazılı belgeleri olan hadîsleri doğru anlama ve olması gerektiği noktaya oturtma gayretinin sonucudur.

Bu çalışmanın konusu yine hadîslerin doğru anlaşılması ve değerlendirilmesi amacına yönelik h. III-X/ m. IX-XVI. asırlarda ortaya çıkmış olan bazı fetvâ eserleridir. Günümüze ulaşmış eserler arasından seçilen ve hadîs ilimlerinin gelişmeye başladığı ilk dönemlerden itibaren farklı isimlerle de olsa pek çok âlim tarafından yazılmış olan eserlerin ortak özelliklerinin tespit edilmesi, bize hadîs edebiyatı içerisinde bu isimle oluşmuş bir türden bahsetme imkânı da verebilecektir. Ancak söz konusu eserler hakkında son yıllarda yapılan bir çalışma ile birkaç makale ve atıf bu türün hadîs edebiyatı literatürüne girebilmesi için yeterli görünmemektedir. Bunun için ilgili eserlerin çeşitli kriterler gözetilerek dikkatlice incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

Dinimizin iki temel kaynağı olan Kur'ân ve sünnette açıkça veya doğrudan cevabını bulamayan sorular ve konular, yine bu iki temel kaynaktan çıkartılan genel ilkeler ışığında uygun usûl ve kurallarla cevaplanmakta ve açıklanmaktadır. Ancak bu açıklamayı yapabilmek belli bir ilmî birikim ve seviyeyi zorunlu kılmaktadır.

Toplumda dinî ilimlerde ihtisaslaşmak üzere belli grupların oluşturulmasını emreden "…Mü'minlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgiye sahip olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar."[1] âyeti de bu konuyu ifade etmektedir. Bundan dolayı Kur'ân insanlardan bilmedikleri hususları bilenlere sormalarını[2] ve bilmedikleri şeyin ardına düşmemelerini[3] istemiştir.

el-Fetâva'l-hadîsiyye eserleri, bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkmış eserlerdendir ve çeşitli bölgelerin halklarından, ilim adamlarından veya müelliflerin öğrencilerinden, bazı hadîslere veya hadîslere dayalı konulara dair yöneltilen sorulara verilen cevapları içermektedir. Ayrıca bu eserlerde müellif tarafından hadîslerin delil olarak kullanıldığı fetvâlar da yer almaktadır. Seçtiğimiz eserlerin bazıları, bu iki çeşit fetvânın yanı sıra, hem "Gece mi gündüz mü, arş mı kürsî mi, işitme mi görme mi üstündür?" gibi sorulara verilmiş cevapları hem de III. bölümde işaret edilen çeşitli ilim dallarına dair konular hakkında kısa açıklamaları içermektedir. Bu fetvâlar genel olarak tezimizin kapsamı dışında yer alsa da ilgili oldukları konular ve eserin hüviyeti bakımından bir değerlendirilmeye tâbî tutulacaktır.

Bu çalışma bizlere çeşitli asırlarda Müslümanların hangi hadîsleri gündemlerinde tuttuklarını, hangi şahsî ya da toplumsal problemleri zamanlarının âlimleriyle paylaşıp çözüm veya cevap arama yoluna gittiklerini, merak ve ilgilerinin hangi konularda yoğunlaştığını tespit imkânı verecektir. Bu yönüyle tez sosyolojik bir boyut da kazanmaktadır. Tabii eserlerin ait oldukları dönemlerde halkın problemlerini veya meraklarını ne ölçüde âlimlerine yansıttıklarını saptamanın tam anlamıyla mümkün olmayacağı da göz ardı edilmemelidir. Buna rağmen değişen zamanlar içerisinde İslâm toplumunun hadîs algısını ortaya koyma noktasında ilgili eserlerin büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Bu eserler, asırlar boyu Müslüman halkların da âlimlerin de hadîsleri doğru anlama, yorumlama ve hayatı hadîs/ sünnet çerçevesinde yaşama/ yaşatma konusundaki gayretlerini göstermesi bakımından da oldukça önemli bir yere sahiptir.

[1] Tevbe Sûresi, 9/ 122.
[2] Nahl Sûresi, 16/ 43, Enbiyâ Sûresi 21/7.
[3] İsrâ Sûresi, 17/ 36.

Ayrıca bu eserler sayesinde aynı ya da benzer konularda farklı çağlarda yaşamış İslâm âlimlerinin verdikleri fetvâların mukayesesi de söz konusu olabilecektir.

Hadîs fetvâlarının ilk örneklerinin hemen her konuda Hz. Peygamber'in görüş ve düşüncesini merak eden sahâbîlerin yaşadıkları problemleri çözebilmek ve Hz. Peygamber'in söz ve fiillerini doğru anlayabilmek için sordukları sorularla ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Nitekim hem İbn Kayyım el-Cevziyye'ye (v.751/1350) ait *Fetâvâ Rasûlillah* isimli eserde[4] hem de Hz. Peygamber'e sorulan sorular ve cevapları hakkında yapılan araştırmalarda hadîs fetvâsı olarak nitelenebilecek pek çok örnek bulunmaktadır.[5] Soru- cevap metodu ilim öğrenmenin en temel yöntemlerinden biri olduğuna göre hadîs fetvâları da bu dönemden itibaren aralıksız devam etmiş olmalıdır. Ancak günümüze ulaşan eserler arasından tespit edebildiğimiz kadarıyla el-fetâva'l-hadîsiyye ile ilgili ilk eser hicrî üçüncü asırda yazılmıştır. Çoğunlukla muhaddislerin veya muhaddislik yönü de bulunan âlimlerin yazdığı görülen bu eserlerin ilk örneği, İbn Kuteybe'ye (v. 276/889) aittir. Önemi ve özellikleri bakımından günümüze kadar[6] uzatılması mümkün olan bir çizgide yer alan el-fetâva'l-hadîsiyye eserlerinin belirlediğimiz asırlar arasında literatüre geçmiş son örneği ise İbn Hacer el-Heytemî (v. 974/1567) tarafından kaleme alınmıştır. Üçüncü ve onuncu yüzyıllar arasında İbn Abdülber (v. 463/ 1071), İbnü's-Salâh (v. 643/ 1245), İbn Abdüsselâm (v. 660/ 1262), Nevevî (v. 676/ 1277), İbn Teymiyye (v. 728/ 1328), Irâkî (v. 806/ 1404), İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/ 1449), Sehâvî (v. 902/ 1497) ve Süyûtî (v. 911/ 1505) gibi önde gelen âlimler çeşitli ortamlarda, değişik metotlarla ve farklı kişiler tarafından kendilerine sorulan hadîsle ilgili soruları hacimleri farklı

[4] İbn Kayyım el-Cevziyye, **Fetâvâ Rasûlillah** (sav), thk. Mustafa Âşûr, Kâhire, Mektebetü'l-Kur'ân, ty, (Mustafa Âşûr, İbn Kayyım'ın İ'lâmu'l-Muvakkıîn an Rabbi'l-Âlemîn isimli eserinde yer alan "Fetâvâ İmâmi'l-Müftîn" bölümünü önemine binâen tahkik ederek müstakil olarak yayınlamıştır.)

[5] Cemal Barış, "Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Yöneltilen Sorular ve Cevapları", Yayınlanmamış YL Tezi, Bursa, 1997; Mustafa Karabacak, "Hanımların Hz. Peygamber'e ve Günümüz Kadınlarının Din Görevlilerine Yönelttiği Sorular", Yayınlanmamış YL Tezi, Konya Selçuk Üni., 1996.

[6] Heytemî'den sonra yazılan el-fetâva'l-hadîsiyye eserleri arasında Hindistanlı muhaddis Leknevî'nin (1848-1886) kitabı önemli bir yere sahiptir. Eserde isnadın önemi, sünen-i erbaa, Beyhakî, Dârekutnî, Hâkim, İbn Ebî Şeybe ve diğer meşhur kitaplardaki hadîslerin sıhhat durumu, hadîs kitaplarındaki bütün rivâyetlerle ahkam konularında ihticâcın cevazı; muhaddislerin sözleri arasındaki teâruzun değerlendirilmesi, iki sahih hadîs arasındaki ihtilâfın giderilmesi ve râvînin rivâyetiyle amel etmemesinin rivâyetin terkine delil olup olmaması ile alâkalı sorular çerçevesinde pek çok usûl konusuyla ilgili açıklamalar yer almaktadır. Bkz. Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy el-Leknevî, **el-Ecvibetü'l-Fâzıle li'l-Es'ileti'l-Aşerati'l-Kâmile,** thk. Abdulfettah Ebu Gudde, 5. Bsk., Halep, Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1428/ 2007.

eserlerde cevaplamışlardır. Bu eserler ya soruları cevaplamak amacıyla ya da âlimlerin ilim meclislerinde veya mektup, risale vb. yollarla verdikleri cevaplar daha sonra kendileri yahut öğrencileri tarafından bir araya toplanarak oluşturulmuş da olabilirler. Her ikisinin de geçerli olduğu eserlerin mevcudiyeti de söz konusudur.

II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu başlık altında tezimizde sık sık geçen; "fetvâ", "el-fetâva'l-hadîsiyye" ve "hadîsle fetvâ" kavramları ile içeriklerinden kısaca bahsedilecektir.

Fetvâ kelimesi, genel kabule göre, "yiğit, genç, bahadır, delikanlı" gibi anlamlara gelen *fetâ* kelimesinden türemiştir. Bu görüşte olanlar kelimenin köküyle ilgisini sorusuna cevap alan kişinin bununla gençleşmesi şeklinde açıklamışlardır. Kelime fütyâ şeklinde de kullanılmaktadır ve her iki formunun da çoğulu fetâvâ veya fetâvîdir. Sözlüklerde "Bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap" olarak tanımlanmaktadır. Fıkıh terimi olarak "Fakih bir kişinin sorulan fıkhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm" demektir. Bir meselenin hükmünü fetvâya yetkili kişilerden sormaya istiftâ, fetvâyı isteyene de müsteftî (sâil) denir.[7]

el-Fetâva'l-hadîsiyye terimi, en kısa şekliyle "hadîslerle ilgili fetvâlar" veya "hadîs fetvâları" olarak ifade edilebilir. Bu hadîslerin ve soruların sadece fıkhî konular hakkında olmadığı, çok geniş bir yelpazeye yayıldığı görülmektedir. Bu yönüyle burada kullanılan fetvâ kelimesi, aşağıdaki tanımda da görüleceği gibi, fıkhî fetvâ teriminden kısmen ayrılmaktadır.

Süyûtî'nin *el-Hâvî li'l-Fetâvî*'de yaptığı tasnîf kullanılan kavramların daha net bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Yedi bölümden oluşan eserde el-fetâva'l-fıkhiyye, usûliyye, kur'âniyye, hadîsiyye, usûliyyeti'd-dîniyye, müteallıka bi't-tasavvuf, nahviyye başlıkları yer almaktadır. Bu kullanım fetvâ kelimesinin sadece fıkhî soru ve cevap anlamına gelmediğini de göstermektedir. Çünkü eğer böyle olsaydı el-fetâva'l-fıkhiyye gibi bir tamlamaya ihtiyaç kalmazdı. Böylece el-fetâva'l-

[7] Fahrettin Atar, "Fetvâ", **DİA**, İstanbul, 1995, c.XII, s. 486- 496; Ahmet Yaman, **Fetvâ Usûlü ve Âdâbı**, 3. Baskı, İstanbul, MÜİFAV, 2019, s. 18-19.

hadîsiyyenin hadîse müteallık konulara dair soru ve cevaplar anlamına geldiği ve tamamen veya kısmen bu fetvâlardan oluşan eserlere de isim olduğu anlaşılmaktadır.

Hadîslerin kaynağı, râvîleri, sıhhati ve yorumu, çelişkili gözüken hadîsler, herhangi bir konuda hadîs olup olmadığı, halk arasında şöhret bulmuş bazı rivâyetlerin değerlendirilmesi, Hz. Peygamber ve ashâbı ile ilgili birtakım konular ve hadîs ilimlerinin teknik meseleleri hakkındaki sorulara verilen cevaplar ile tefsir, akâid, siyer, menâkıb vb. konularda hadîsler ışığında verilmiş fetvâlara "el-fetâva'l-hadîsiyye", bunları ihtiva eden eserlere de "el-fetâva'l-hadîsiyye eserleri" denir.

Fıkıh, tasavvuf, kelam veya akâidle ilgili delili hadîs olan fetvâlar, doğrudan hadîslerin sıhhati, kaynağı, anlamı vb. hususlarla ilgili olmamakla beraber hem eserlerin pek çoğunda fazlaca yer alıyor olması hem de sonuç itibarıyla hadîslerin yorumlanması manasına gelmesi sebebiyle, tezimizde "hadîsle fetvâ" ismiyle el-fetâva'l-hadîsiyye arasına dahil edilmiştir. İçinde müstakil hadîs bölümleri bulunan kitapların farklı kısımlarında veya el-fetâva'l-hadîsiyye türüne ait olmayan eserlerde böyle fetvalara pek çok örnek bulunmaktadır.

KONUNUN SINIRLARI VE METOT

Hadîs edebiyatı türlerinden biri olduğunu kabul ettiğimiz el-fetâva'l-hadîsiyye eserleri üzerinde yapılan çalışmada takip edilecek yöntem ana hatlarıyla şu şekilde belirlenmiştir:

Öncelikle İbnü'n-Nedîm'in (v.385/995) *Fihrist*'i, Katip Çelebi'nin (v.1067/1657) *Keşfü'z-Zunûn*'u, Carl Brockelmann'ın (1868-1956) *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*'si (GAL), Fuat Sezgin'in (1924-2018) *Târîhu Türâsi'l-Arabî*'si (GAS) kullanılarak genel olarak fetvâ eserlerine dair bir tarama yapılmıştır. Ardından Hadîs Edebiyatı kaynakları taranarak erken dönemlerden h.10/ m.16. asra kadar türe dahil olabilecek eserlerin isimleri tespit edilmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nin internet sitesinden istifade edilerek İSAM ve Türkiye Kütüphanelerinde anahtar olarak seçilen bazı kelimeler aracılığıyla literatür tespiti çalışması yapılmıştır. Ayrıcade taranmıştır. Anahtar olarak seçilen sözcükler şunlardır: Fetvâ, fetâvâ, fütyâ, es'ile, mesâil, ecvibe, el-hadîsiyye, suâl, cevab.

Tespit edilen eserlerin farklı şekillerde tasnifi mümkün olmakla beraber kronolojik olarak incelenmesi gelişimin gözlemlenmesi açısından daha uygun görülmektedir. Ancak eserlerin ortak özelliklerinden yola çıkılarak yapılacak farklı gruplandırmalar da bu bölümde yer alacaktır.

Eserlerin incelenmesi esnasında şu hususların tespitine özen gösterilmiştir:

1. Eserlerin farklı isimleri
2. Soru kalıpları
3. Soruları yönlendiren kişilerin kimlikleri
4. Fetvâ konuları
5. Fetvâlarda yer alan çeşitli bilgi ve açıklamalar
6. Üslup
7. Eserlerde tekrarlanan sorular

Bu eserlerin müellifleri hadîs ilimleri ile iştigâl eden herkesin yakından tanıdığı âlimlerdir. Yine de eserleri tanıtılmadan önce hayat hikayelerine çok kısa bir şekilde temas edilecektir. Müelliflerin ve eserlerin incelenmesinin ardından çeşitli değerlendirme ve mukayeselerle eserlerin genel özellikleri tespit edilmeye çalışılarak bir hadîs edebiyatı türü olarak el-fetâva'l-hadîsiyye tanıtılmış olacaktır.

Tezimiz, hadîs edebiyatı'nın bir türü ile ilgili tespit amacı taşıdığı için eserlerin tek tek ayrıntılı olarak değerlendirilmesi, içerdikleri fetvâların verildikleri dönem için geçerliliği ve yaygınlığı, bu âlimlerin aynı sorularla alâkalı diğer kitaplarında yer alan benzer veya farklı görüşleri, aynı dönemde ve bölgede aynı konu hakkında verilmiş fetvâlar gibi hususları her eser hakkında yapılacak müstakil tez çalışmalarına bırakmayı uygun görmekteyiz. Bu sebeple el-fetâva'l-hadîsiyye konusunda bu ve benzeri tezlerle bir tespit çalışmasının yapılması, ardından başka tezlerle ayrıntılı değerlendirmelere geçilmesi ulaşılacak sonuçların geçerliliğini daha da artıracaktır.

Aynı şekilde rical edebiyatı kapsamında incelenmesinin daha isabetli olacağı kanaatiyle bazı gayretli talebelerin hadîs râvîlerini tanımada uzman olan hocalarına bu

konuya dair sorularını ve cevaplarını içeren ve rical edebiyatının ilk örnekleri sayılan suâlât türü eserler[8] de tezimizin kapsamı dışında bırakılmıştır.

Hadîsler, İslâm dini'nin temel iki kaynağından biri olduğu için, çeşitli konular içeren fetvâ kitaplarının hadîslere dair bölümleri dışında da hadîs fetvâsı mahiyetinde soru ve cevaplar bulunabilmektedir. Bu sebeple çeşitli sebeplerle tezimizin kapsamına almadığımız pek çok fetvâ eserinde de hadîs fetvâsı bulunabileceğini göz ardı etmemek gerekmektedir.

Ayrıca hem tezde incelediğimiz eserlerde hem de umûmî mahiyetteki fetvâ eserlerinin ilgili bölümlerinde hadîsle alâkasız fetvâlar da bulunmaktadır. Bunların bu eserlerde veya bölümlerde yer almış olması iki şekilde açıklanabilir:

1. Soruda veya cevapta hadîs bulunmamakla beraber fetvâ, hadîslerden öğrenilmiş ve öğrenileceği düşünülmüş bir konu olabilir.
2. Diğer bölümlerle bağlantısı kurulamadığı için bu fetvâlar konu yelpazesi en geniş olan el-fetâva'l-hadîsiyye içerisinde yer almış olabilir.

Nitekim eserlerde yer alan soruların büyük bir kısmı hadîsleri doğru anlama amacıyla sorulmuş olsa da bazıları da yukarıda işaret ettiğimiz gibi farklı uygulamaların hadîsten delilini öğrenmek için yöneltilmiştir.

Tanımların çalışmaya başlangıç sürecinde ortaya çıkışı, hipotezlerin çalışmanın gelişme sürecinde oluşması, tanıtımların sözel ifadelerle yapılması ve sonuçların güvenilirliğinin uygun olduğunun var sayılması sebebiyle *nitel araştırma yöntemleri*nin kullanıldığını söyleyebileceğimiz tezimizde, eserlerde yer alan fetvâların ve konuların tespiti esnasında yapılan fetvâ sayımlarıyla kısmen de olsa *nicel araştırma teknikleri*ne de yer verilmiş olmaktadır. Bu sebeple tezimizi *açıklayıcı ve keşfedici karma araştırma modelini* kullanarak yazdığımızı ifade etmemiz mümkün olacaktır.

[8] Abdurrahman Kurt; "Rical Edebiyatında Suâlât Türü Eserler", **KSÜİFD**, C.XIII, No:26, 2015, s. 145-174.

III. KAYNAKLAR

Bu tezde istifade ettiğimiz kaynakları iki başlık altında sunabiliriz:

A. Klasik Kaynaklar:

Klasik kaynaklarda bir tür veya terim olarak el-fetâva'l-hadîsiyye hakkında herhangi bir bilgi yer almamakla beraber meşhur bibliyografya yazarı İbnü'n-Nedîm'in (v.385/995) hicrî IV. asra kadar yazılmış eserlerin tespiti açısından büyük önem taşıyan ve İslâm dünyasında bibliyografik eserler türünün ilki olan *el-Fihrist*'inde İbn Kuteybe'den önceki döneme ait bazı fetvâ eserleri de zikredilmektedir. Bunlar; Şafii âlim Ebû Bekir Muhammed b. İshak el-Kâşânî'nin (?) *Kitâbu'l-Futya'l-Kebîr, Kitâbu Sadr-i Kitâbi'l-Futyâ, Kitâbu Usûli'l-Futyâ*;[9] Mutezile'nin kurucusu olarak bilinen Vâsıl b. Atâ'ın (v.131/748) *Kitâbu'l-Futyâ*;[10] Arap edebiyatının en büyük nesir ustalarından ve önemli Mutezile âlimi olan Ebû Osman Amr ibn Bahr el-Câhız'ın (v.255/869) *Kitâbu'l-Futyâ* adlı eserleridir. Günümüze ulaşmadıkları için el-fetâva'l-hadîsiyye türüne aidiyetleri hakkında bilgi sahibi olamadığımız bu eserlerden Câhız'a ait olan *Kitâbu'l-Futyâ*'nın, hadisle ilgili önemli bilgiler içerdiğinin tespit edilmiş olması[11] onun bu türe ait olabileceği yönünde bir kanaat oluşturmaktadır.

Endülüslü bibliyograf İbn Hayr el-İşbilî (v. 575/ 1179), hocalarından okuduğu veya icâzet yoluyla rivâyet hakkını elde ettiği çeşitli ilimlere dair kitapların listesini içeren, hadisçi metoduyla ve hadîs kaynaklarına ağırlık vererek oluşturduğu *Fehresetu mâ revâhu an şüyûhihî mine'd-devâvîni'l-musannefe fî durûbi'l-ilm ve envâi'l-maârif*

---

[9] Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, **el-Fihrist,** Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1398/ 1978, s.300.

[10] Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, **el-Fihrist fî Ahbâri'l-Ulemâi'l-Musannifîn mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisîne ve Esmâi Kütübihim**, thk. Rıza-Teceddüd, yy, t.y, s. 203.

[11] Hüseyin Hansu, **Mutezile ve Hadis**, 3. bsk., Ankara, Otto yay., 2018, s.25-26. Hansu, Basralı Ebû İshak İbrahim ibn Seyyâr en-Nazzâm'ın (v.221/836) hadîs ve sünnet konusundaki görüşlerinin ilk dönem âlimleri tarafından bile Câhız'ın Kitâbu'l-Futyâ'sından nakledildiğini belirtmekte ve eserinde şu bilgileri kaydetmektedir: Kitâbu'l-Futyâ (Kitâbu Usûli'l-Futyâ), ahkâmın değişmesine neden olan mezhepler arasındaki fer'î ihtilafların sebeplerini incelemiştir. Kaynaklardaki atıflardan anlaşıldığına göre hadisle ilgili önemli bilgiler içermektedir. Bu önemli eserin ne yazık ki sadece mukaddimesi bulunabilmiştir. Bu mukaddime aslında Câhız'ın, Mutezili bilgin ve siyasetçi Ahmed ibn Ebî Duâd'a kitabını tanıtan ve takdim eden mektubudur. Bu risâle için bkz. Ebû Osman Amr b. Mahbûb el-Cahız, **Rasâilu'l-Câhız**, nşr. Ali Ebû Mulhım, 2. bsk., Beyrut, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1991, s.245-256; Özcan Taşçı, "Almanya'da Kelam Çalışmaları", **Dinî Araştırmalar,** c.VI, sy.18, s.211-220.

eserinde[12] el-fetâva'l-hadîsiyye kitaplarından sadece İbn Kuteybe'nin *Mesâil*'ini de zikretmektedir.[13]

Katip Çelebi'ye (v.1067/1656) ait *Keşfü'z-Zunûn*'un geniş muhtevâsında hadîs ilminin çeşitli dallarında kaleme alınmış pek çok kitap ve müellifi hakkında bilgi bulunmaktadır. Bu kitaplar arasında İbn Kuteybe'nin kitabı *el-Cevâbâtü'l-Hâdıra,*[14] İbn Abdülber'in eseri el-*Ecvibetü'l-Mûıbe ani'l-Mesâili'l-Müstağrabe,*[15] İbn Abdüsselâm'ın yapıtı *Fetâvâ İbn Abdisselâm* ve *el-Fetâva'l-Mevsıliyye,*[16] Nevevî'nin Mesâil'i *Uyûnü'l-Mesâili'l-Mühimme,*[17] İbn Hacer'in fetvâları *el-Ecvibetü'l-Müşerrika ani'l-Es'ileti'l-Müferrika,*[18] *el-Cevâbu'ş-Şafî ani's-Suâli'l-Hâfî,*[19] isimleriyle, Sehâvî'nin *el-Ecvibe*'si ve Süyûtî'nin *el-Hâvî*'si[20] aynı isimlerle geçmektedir.

Carl Brockelmann (1868-1956) tarafından *Geschichte der Arabischen Litteratur* (GAL) adıyla kaleme alınmış olan biyografik ve bibliyografik eser ile zeyli İslâm dünyasında Arapça eser yazmış müellifler ve eserleri hakkında bilgi içermektedir. GAL ve zeyli birleştirilerek *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî* adıyla Arapça'ya tercüme edilmiştir.[21] Eserde el-fetâva'l-hadîsiyye eserlerinden *Fetâvâ İbni's-Salâh*

---

[12] Ali Yardım, "İbn Hayr", **DİA**, İstanbul, 1999, c. XX, s. 36-37.

[13] Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer İbn Hayr el-İşbilî, **Fehresetu İbn Hayr el-İşbili = Fehresetu mâ ravâhu an şüyûhıhî mine'd-devâvîni'l-musannefe fî durûbi'l-ilm ve envâi'l-maârif**, thk. Mahmud Beşşar Avvad, Tunus, Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 2009, s. 464 (1006. eser). İbn Kuteybe'ye ait Mesâil'in ismi, İbnü'l-Kıftî'nin (v. 646/ 1248) Arap dili ve edebiyatı alanında çalışmış müellifler hakkında bilgi veren ansiklopedi mahiyetindeki eseri İnbâhü'r-ruvât ala enbâhi'n-nühat'ta (bkz. Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Kıftî, **İnbahü'r-ruvât ala enbahi'n-nühat**, thk.: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, 4 c., Kahire, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1406/1986, c.II, s.146.) ve Süyûtî'nin (v. 911/1505) dil âlimlerinin biyografilerine dair Buğyetü'l-vuât fî tabakati'l-lugaviyyin ve'n-nühat adlı eserinde de geçmektedir. (Bkz. Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, **Buğyetü'l-vuât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât**, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, 2 c., 2. bs., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1979, c.II, s.64.)

[14] Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, thk. Şerafeddin Yaltkaya, Kilisli Rıfat Bilge, 2 c., Beyrut/ Lübnan, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1941, c.I, s.609.

[15] Katip Çelebi, **a.g.e.**, c.I, s.545.

[16] Katip Çelebi, **a.g.e.**, c.II, s.1219.

[17] Katip Çelebi, **a.g.e.**, c.II, s.1230.

[18] Katip Çelebi, **a.g.e.**, c.I, s.I.

[19] Katip Çelebi, **a.g.e.**, c.I, s.608.

[20] Katip Çelebi, **a.g.e.,** c.I, s.629. Katip Çelebi Süyûtî'nin el-Hâvî'de önemli fetvalarından 82 risâleyi topladığını söylemekte, bu risalelerden bazılarına da ayrıca işaret etmektedir. Bkz. c.I, s.81, s.666, 671; c.II, s.1365.

[21] İsmail Lütfi Çakan, **Hadis Edebiyatı** (Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usûlleri), 9. bsk., İstanbul, MÜİFV yay., 2011, s.22.

fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs ve'l-Usûl'ün[22] Süleymaniye ve Kâhire'de bulunan yazmaları ile Kâhire 1348 baskısına işaret edilmektedir.

Fuat Sezgin'in *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî* adıyla Arapça'ya tercüme edilmiş olan *Geschichte des Arabischen Schriftums* (GAS) isimli eserinin birinci cildinde Kur'ân ilimlerinden sonra hadîs ilimleriyle ilgili eserlere yer verilmektedir. Fuat Sezgin, İbn Kuteybe öncesi dönemden *Fetvâ Ebî Hanîfe* (v.150/767) ve *Fetvâ'ş-Şeybânî* (v.189/805) ile Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl es-Sağîr'e (v.417/1026) ait *el-Fetvâ (el-Fetâvâ)* isimli eserleri zikretmektedir.[23] Müelliflerinin kimliklerinden dolayı tamamen veya çoğunlukla fıkhî fetvâlar ihtivâ ettiğini düşündüğümüz bu eserler tezin kapsamına dahil edilmemiştir.

Kâdî Iyaz da (v. 544/ 1149) Mâlikî mezhebine dair tabakat eseri *Tertîbü'l-Medârik*'te İbn Abdülber'e ayırdığı bölümde el-*Ecvibetü'l-Müstev'abe*'den bahsetmektedir.[24]

İbn Arrâk (v. 963/ 1556) uydurma hadîsleri konularına göre sıraladığı *Tenzîhü'ş-şerîati'l-merfûa*'da birkaç yerde Sehâvî'nin *el-Ecvibetü'l-Merzıyye*'sinden nakilde bulunmaktadır.[25]

B. Modern Dönem Çalışmaları:

Kettânî'nin (v. 1345/1927) h.II-XIV. asırlarda telif edilmiş 1400 kadar meşhur hadîs kitabı ve 600'e yakın muhaddis hakkında tanıtıcı bilgiler sunan eseri er-Risâletü'l-Müstatrafe klasik hadîs literatürüne dair en geniş çalışmadır ve bu yönüyle tez açısından büyük önem taşımaktadır. Bu eserde "منها كتب في الفتاوى الحديثية" başlığı

[22] Carl Brockelmann, **Târîhu'l-Edebi'l-Arabî,** çev. Abdulhalîm en-Neccâr, 5. bsk., 6 c., Kahire, Dâru'l-Maârif, ty, c.VI, s.210.
[23] Fuat Sezgin, **Târîhu't-Türâsi'l-Arabî**, çev. Mahmut Fehmî Hicâzî, 10 c., Riyad, 1411/ 1991, c.1 (4. bölüm), s.505.
[24] Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi Kâdî İyaz, **Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li-Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik**, thk. Saîd Ahmed A'râb, Tıtvan: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1983/ 1403, c. 8, s. 130. *el-Ecvibe*, Zehebî'nin (v. 748/ 1348) Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'sında da zikredilmektedir. (Bkz. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,** thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Nuaym Argasusi, 23 c., 3. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1984/1404, c.18, s. 159.)

[25] Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali Kinani İbn Arrak, **Tenzîhü'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri'ş-Şenîati'l-Mevzûa**, thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Sıddik, Kahire, Mektebetü'l-Kahire, 1378, c.II, s. 46 ve 280.

altında İbn Teymiyye, İbn Hacer, Sehâvî, Süyûtî, İbn Hacer el-Heytemî ve Ebu'l-Alâ İdris b. Muhammed el-Irakî el-Hüseynî el-Fâsî'nin kitapları zikredilmektedir.[26]

Mehmet Görmez, fıkhu'l-hadîs konusunda yazdığı ansiklopedi maddesinde IV. yüzyıldan itibaren bu alanda literatüre iki ayrı telif türü girdiğini belirtmekte ve bunlardan birinin "el-fetâva'l-hadîsiyye" türü kitaplar olduğunu söylemektedir. Ona göre hadîslere dayanan bu fetvâ eserlerinin ilkini Takıyyüddin İbn Teymiyye kaleme almıştır. Daha sonra ibn Hacer el-Askalânî, Sehâvî, Süyûtî ve Heytemî bu alanda eserler vermişlerdir.[27]

Mücteba Uğur da (v. 2005) *Hadîs İlimleri Edebiyatı* isimli kitabında "el-fetâva'l-hadîsiyye" maddesinde bu konuyla ilgili bilgi vermektedir. Uğur'a göre bu tür, hadîs âlimleri tarafından çeşitli hadîs meseleleri, özellikle de hadîslerin hükümleri hakkında sorulan sorulara verdikleri fetvâların toplandığı yapıtlardan oluşmaktadır. O da bu başlığın hadîs fetvâları şeklinde anlaşılmasının mümkün olduğunu ifade etmekte ve türün önde gelen, anılmaya değer olan çalışmalarını sıralamaktadır. Bunlar İbn Teymiyye, İbn Hacer el-Askalânî, Sehâvî, Süyûtî, İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Alâ İdris b. Muhammed el-Irâkî'nin eserleridir.[28]

Uğur, İbn Hacer el-Askalânî'nin fetvâlarını genel olarak *el-fetâva'l-hadîsiyye* olarak adlandırmış, Süyûtî'nin risâleleri ile fetvâlarını da ayrı ayrı değerlendirmiş ve risâlelerini *el-Hâvî li'l-Fetâvâ* olarak kabul etmiş görünmektedir. Oysa Süyûtî'nin *el-Hâvî*'den başka hadîs fetvâsı niteliği taşıyacak çalışması bulunmamaktadır ve bir kısmı müstakil olarak basılmış olsa da risâleleri de diğer fetvâlarıyla beraber bu eserin içinde yer almaktadır.

---

[26] Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris el-Kettânî el-Haseni, **er-Risâletü'l-Müstatrafe li-Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe,** thk. Muhammed el-Müntasır b. Muhammed ez-Zemzemî b. Muhammed b. Cafer el-Kettânî, 5. bsk., Beyrut, Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993, s.192-194. Eseri Türkçe'ye tercüme eden Yusuf Özbek, bu eserlere altı kitap daha eklemiştir. Burada İmam Ahmed b. Hanbel'in *"Mesâil"*i hakkında yazma halinde günümüze kadar ulaşan yedi çalışmanın ardından –ismi verilen bu eserler, tezimizde belirlediğimiz el-fetâva'l-hadîsiyye kapsamına girmediği için onları çalışmamıza dahil etmedik- İbn Kuteybe'nin, Nevevî'nin, İbnü's-Salâh'ın, İbn Ebi'd-Dünya'nın ve Bakî b. Mahled'in fetâvâ eserleri sıralanmıştır. Muhammed b. Cafer el-Kettânî, **Hadîs Literatürü,** çev: Yusuf Özbek, İstanbul, İz Yayınevi, 1994, s. 397-398.

[27] Mehmet Görmez, "Fıkhu'l-Hadîs", **DİA,** İstanbul, 1995, c.XII, s.547-549.

[28] Mücteba Uğur, **Hadîs İlimleri Edebiyatı**, Ankara, TDV, 2020, s. 96.

Araştırmalarımızda Kettânî ile Mücteba Uğur'un son sırada zikrettikleri esere ve hakkında herhangi bir bilgiye de ulaşamadık.

el-Fetâva'l-hadîsiyye hakkında Yavuz Köktaş'ın *Hadîs Fetvâları (Literatürü, Özellikleri ve Örnekleri)*[29] isimli müstakil bir eseri bulunmaktadır. Köktaş, Giriş ve iki bölümden oluşan eserin birinci bölümüne Klasik Hadîs Fetvâları, ikinci bölümüne Çağdaş Hadîs Fetvâları[30] başlığını vermiştir. Eserlerden örnek fetvâların da değerlendirildiği kitap, tezimize başlarken okuyup istifade ettiğimiz kaynakların arasında yer almaktadır. Köktaş çalışmasında klasik hadîs fetvâları arasında sırasıyla İbnü's-Salâh, Nevevî, İbn Teymiyye, İbn Hacer, Sehâvî, Süyûtî, İbn Hacer el-Heytemî ve İbn Kuteybe'nin eserleri hakkında bilgi vermektedir.

Yavuz Köktaş ayrıca *100 Soruda Hadîs Meseleleri* isimli kitabının Giriş bölümünde "Tarihten Günümüze Hadîs Fetvâları" başlığı altında yukarıda bahsi geçen eserini özetlemiş bulunmaktadır.[31] Köktaş'ın bu eseri el-fetâva'l-hadîsiyye türüne ait güncel bir çalışma mahiyetindedir.

el-Fetâva'l-hadîsiyye türü hakkında bir diğer bilgi kaynağı Ahmet Yücel'e ait *Hadîs Tarihi* kitabıdır. Yücel, "Kütüb-i Sitte Merkezli Diğer Çalışmalar" başlığı altında "Derleme Niteliğindeki Çalışmalar, Zevaid Çalışmaları, Etraf Çalışmaları, Şerh Çalışmaları, Tahrîç Çalışmaları" başlıklarından sonra altıncı sırada "Hadîs Fetvâlarıyla İlgili Çalışmalar" başlığını vermiştir. Yücel bu başlık altında fetvâ kelimesinin hadîs tarihinde hadîsle ilgili sorulan sorular ve hadîs âliminin bunlara verdiği cevaplar manasında kullanıldığını ve bu konuda yazılan eserlere el-fetâva'l-hadîsiyye isminin verildiğini ifade etmektedir. Ancak Yücel, hadîs fetvâlarına dair literatürün hicri yedinci asırdan itibaren ortaya çıkmaya başladığını ve İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) *Fetâvâ ve Mesâil*'inin bu türün ilk örneği olduğunu belirtmektedir.[32]

---

[29] Yavuz Köktaş, **Hadîs Fetvâları: Literatürü, Özellikleri ve Örnekleri,** İstanbul, Rağbet yay., 2014.
[30] Köktaş bu başlık altında şu eserleri incelemektedir: el-Menâr Dergisi; Leknevî el-Ecvibetü'l-Fâdıla; Yusuf el-Karadâvî, Çağdaş Meselelere Fetvâlar; Mevdûdî, Meseleler ve Çözümleri; Abdurazık ed-Düveyş, Fetâvâ li'l-Cenneti'd-Dâime li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ; Halil Günenç, Günümüz Meselelerine Fetvâlar; Faruk Beşer, Fıkıh Penceresinden Sosyal Hayatımız.
[31] Yavuz Köktaş, **100 Soruda Hadîs Meseleleri**, İstanbul, İnsan Yay., 2011, s. 11-18.
[32] Ahmet Yücel, **Hadîs Tarihi**, İstanbul, MÜİFAV, 2011, s. 156-157.

Halit Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadîs* isimli kitabında "Hadîsle İlgili Tartışma Konularından Örnekler" başlığını taşıyan yedinci bölümde "Halkın Gündemi: Hadîs Fetvâları" başlığı altında İbn Hacer, Sehâvî ve Süyûtî'ye ait el-fetâva'l-hadîsiyye eserleri mukayeseli olarak incelenmekte ve bunların halkın hadîsle ilgili gündemini meşgul eden konuları tespitte önemine işaret etmektedir.[33]

Ayrıca tezde kendilerinden istifade edilmemiş olsa da bu konuda yazılmış iki makaleye de işaret etmek isteriz: Bunlardan ilkinde İbn Hacer el-Askalânî'ye ait bazı yazma risalelerin tanıtımı yapılmaktadır.[34]

Diğerinde ise Sehâvî ile Süyûtî'nin eserleri ile Yavuz Köktaş'ın yukarıda işaret ettiğimiz *100 Soruda Hadîs Meseleleri* isimli eseri ve Ahmet Yücel'in *Hadîs Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru* isimli eseri arasında soru çeşitleri ve içerik bakımından mukayese yapılmaktadır.[35]

Bu tezde ise, öncelikle eserler kronolojik bir sıra takip edilerek incelenmekte, özelliklerine göre tasnif edilmekte ve tanıtılmaktadır. Eserlerin tespit edilen ortak özellikleri örneklerle açıklanarak Hadîs edebiyatında el-fetâva'l-hadîsiyye diye bir türün bulunduğu ortaya koyulmaktadır. Bu türle ilgili en geniş kapsamlı çalışma kabul edilebilecek Yavuz Köktaş'ın *Hadîs Fetvâları* eserinde yer verilmeyen İbn Abdülber ve İbn Abdüsselâm'ın fetvâ kitapları incelenmekte ve içerik örnekleriyle tanıtılmaktadır. Ayrıca bu kitaptan farklı olarak İbn Hacer el-Askalânî'nin el-fetâva'l-hadîsiyye eserlerine dair de ayrıntılı bilgi verilmektedir.[36]

Tez, yukarıda sıralanan çalışmalara ilaveten bu kitapların genel olarak hangi konuları içerdiklerini ve birden çok eserde yer alan fetvâları da tespit ve tasnif

---

[33] Halit Özkan, **Memlüklerin Son Asrında Hadîs,** İstanbul, Klasik Yay., 2012, s. 170-179, 218- 219.
[34] Mustafa Öztürk, "İbn Hacer el-Askalânî'ye Ait el-Fetâva'l-Hadîsiyye Türü Bazı Risaleler'in Tanıtımı", **Hadîs Tetkikleri Dergisi**, C.XII, No: 2, 2014, s. 151- 155.
[35] Ali Can Kanoğlu, "Klasik ve Modern Dönem Hadîs Fetvâ Kitaplarının Muhtevalarına Yönelik Bir Mukayese", **TİFD**, C.VII, Haziran 2021, s. 387- 430.
[36] Köktaş'ın eserinde, Nevevî'nin fetvâlarının *el-Fetâvâ* adıyla basıldığı söylenmekte, eserin tam ismine bibliyografya da dahil olmak üzere hiçbir yerde işaret edilmemektedir. Ayrıca İbn Hacer el-Askalânî'nin sadece *Fetâva'l-Hâfız İbn Hacer el-Askalânî fî Ahvâli'l-Kubûr ve Ehvâli'n-Nüşûr* ve *Fetâva'l-Hâfız İbn Hacer el-Askalânî; Kısmu'l-Akîde* isimli eserlerine ismen işaret edilmekte *el-Es'ile ve'l-Ecvibe* adlı risâlelerinin İstabul'daki çeşitli kütüphanelerde bulunduğu belirtilmektedir. Sehâvî ve Süyûtî'den sadece soru örnekleri verilmekte, diğer eserlerden farklı olarak fetvalarına değinilmemektedir.

etmektedir. Belirtilen bu yönleriyle çalışmanın hadîs edebiyatı türlerinden biri olan el-fetâva'l-hadîsiyye'ye dair önemli bir boşluğu doldurduğu düşünülmektedir.

IV. ESERLERİN SINIFLANDIRILMASI

el-Fetâva'l-hadîsiyye eserlerini ait oldukları dönemler ve bölgeler, içerdikleri fetvâ sayıları ve konuları, hadîs fetvâlarının yoğunluğu gibi açılardan sınıflandırmak mümkündür.

h. III/ m. IX. Asırda Irak bölgesinde İbn Kuteybe ile ilk örneğinin ortaya çıktığını gördüğümüz türe ait eserler, h. V/ m. XI. asırda Endülüs'te, h. VII/ m. XIII. ile h. IX/ m. XV. asırlar arasında Irak, Suriye ve özellikle Mısır bölgelerinde ve h. X/ m. XVI. asırda Mısırlı İbn Hacer el-Heytemî ile Mekke'de örneklerine kavuşmaktadır.

Tezimizde incelediğimiz eserlerin içerdikleri fetvâ sayıları ile eserde yer alan delîli hadîs olan fetvâlar da dahil olmak üzere hadîs fetvâsı oranını şöyle bir tablo halinde gösterebiliriz:

Tablo 1. Eserlerdeki fetvâ sayısı ve hadîs fetvâsı oranı

Müellif ismi	*Eserin ismi*	*Fetvâ sayısı*	*Eserdeki hadîs fetvâsı oranı*
İbn Kuteybe	el-Mesâil ve'l-Ecvibe	190	%72
İbn Abdülber	el-Ecvibetü'l-Müstev'abe	20	%100
İbnü's-Salâh	Fetâvâ ve Mesâil	1264	%5
İbn Abdüsselâm	Kitâbu'l-Fetâvâ	122	%41
Nevevî	el-Mesâilü'l-Mensûre	363	%29
İbn Teymiyye	Kitâbu'l-Hadîs	128	%100
İbn Hacer	Ecvibe	63	%100
	el-Ecvibetü'l-Vâride	39	%100
	Fetâvâ fi'l-Akîde	32	%69
Sehâvî	el-Ecvibetü'l-Merzıyye	343	%95
Süyûtî	el-Hâvî li'l-Fetâvî	623[37]	%45
Heytemî	el-Fetâva'l-Hadîsiyye	358	%47

[37] Süyûtî'nin eserin tezimizde kullandığımız baskısında yer alan risaleleri ile birlikte tespit edilen rakam.

Fetvâ sayısı sebebiyle risale olarak değerlendirdiğimiz eserler de şu şekilde gösterilebilir:

Tablo 2. Risalelerdeki fetvâ sayısı ve hadîs fetvâsı oranı

Müellif ismi	*Risalenin ismi*	*Fetvâ sayısı*	*Eserdeki hadîs fetvâsı oranı*
İbn Hacer el-Askalânî	Ecvibe alâ Risâleti'l-Kazvînî	18	%100
	el-Mesâil	18	%94
	el-Es'iletü'l-Fâika	5	%100
Irâkî	Ecvibe	7	%100

Bu eserlerden İbnü's-Salâh, Nevevî ve Süyûtî'ye ait olanların içinde özel hadîs fetvâları bölümü yer almaktadır. Heytemî'nin eseri türle aynı ismi taşıyan tek eser olma özelliği taşımaktadır. İzz b. Abdüsselâm'ın eseri hadîs fetvâsı ihtiva eden bir eser olarak değerlendirilebilir. *el-Ecvibetü'l-Müstev'abe* ile *el-Ecvibetü'l-Vâride ale'l-Es'ileti'l-Vâfide min Haleb* ise sadece *Sahîh-i Buhârî'*ye dair fetvâlar içermektedir. İbn Kuteybe, İbn Teymiyye ve Sehâvî'nin eserleri ile İbn Hacer'in *Ecvibe alâ Es'ileti Ba'zı Telâmizetihî* ile *Fetâvâ fi'l-Akîde*'si ise farklı isimler taşısalar da tamamı veya çoğunluğu hadîs fetvâsından oluştuğu için bu türe ait eserler olarak kabul edilebilir. Irâkî'nin *Ecvibe*'si ile İbn Hacer'in *Ecvibe alâ Risâleti'l-Kazvînî'*si, *el-Mesâil*'i ve *el-Es'iletü'l-Fâika bi'l-Ecvibeti'l-Lâika*'sı fetvâ sayısı bakımından konuyla ilgili risâlelere örnek teşkil etmektedir.[38]

[38] Bkz. EK-1 el-Fetâva'l-Hadîsiyye Eserlerinin Sınıflandırılması

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE LİTERATÜRÜNÜN DOĞUŞU

Bu bölümde asr-ı saadette ashâbın Hz. Peygamber'e veya birbirlerine sordukları sorularla başladığını düşündüğümüz hadîs fetvâlarının bu dönemden sonra kitaplaşmış şekilde ilk defa karşımıza çıktığı h. III. asırdan VIII. yüzyılda İbn Teymiyye'ye varıncaya kadar oluşan literatür, yani türün ilk örnekleri incelenmektedir.

I. ASR-I SAADETTE EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE

Kavram ve terkip açısından olmasa bile içeriği yönüyle el-fetâva'l-hadîsiyyenin özellikle hadîsleri daha iyi anlama, bir konuda hadîs olup olmadığını öğrenme ve Hz. Peygamber'i tanıma yönleri göz önünde bulundurulduğunda Rasûlullah'a sorulan bütün soruların bu kapsamda olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde hem çeşitli hadîs kaynaklarında hem de Giriş'te de işaret ettiğimiz gibi İbn Kayyım el-Cevziyye'nin *Fetâvâ Rasûlillah* isimli eserinde ve Hz. Peygamber'e sorulan sorular hakkında yapılan çalışmalarda sayısız örnek bulunabileceği aşikâr olduğundan burada el-fetâva'l-hadîsiyyenin farklı yönlerine örnek teşkil edebilecek sadece birkaç rivâyete yer vermeyi yeterli görmekteyiz.

Ebû Bekre Nüfey' İbni Hâris es-Sekâfî'den (v.51/671) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İki Müslüman birbirine kılıç çektiği zaman, öldüren de ölen de cehennemdedir." Bunun üzerine Ebû Bekre "Ya Rasûlallah, öldürenin durumu belli, ama ölen niçin cehennemdedir?" diye sorunca Hz. Peygamber "Çünkü o da arkadaşını öldürmek istiyordu." dedi.[1] Bu rivâyette Ebû Bekre'nin Hz. Peygamber'in sözünü tam ve doğru anlamak içinona bir soru yönelttiği görülmektedir ki bu, konumuz açısından tipik bir örnek teşkil etmektedir.

Ebû Hüreyre'nin (v.58/678) naklettiği şu rivâyet de aynı özelliği taşımaktadır: Rasûlullah "Laneti gerektirecek iki şeyden sakınınız." buyurdu. Sahâbe "Laneti

[1] Buhârî, Îman 22, Diyât 2, Fiten 10; Müslim, Kasâme 33, Fiten 14, 15.

gerektirecek iki şey nedir?" diye sordular. Hz. Peygamber "İnsanların gelip geçtikleri yollara ve gölgelendikleri yerlere abdest bozmaktır." buyurdu.[2]

Esved b. Yezîd (v.75/694) şöyle dedi: Hz. Aişe'ye (v.58/678) "Peygamber, evinde ne yapardı?" diye sordular. O da şu cevabı verdi: "Ailesinin hizmetinde bulunurdu. Namaz vakti gelince de namaza giderdi."[3] Rivâyette geçen soru Hz. Peygamber'i daha yakından tanıma maksadı taşımaktadır. Bilindiği gibi el-fetâva'l-hadîsiyye kapsamına giren fetvâlardan biri de Hz. Peygamber hakkındaki sorulara verilen cevaplardır.

Muhammed b. Abbâd el-Mahzûmî şöyle dedi: Cabir b. Abdullah'a (v.78/697) "Nebî, Cuma günü oruç tutmayı yasakladı mı?" diye sordum. Cabir "Evet, yasakladı." dedi.[4] Bu rivâyette Muhammed b. Abbâd'ın sorusu içinde barındırdığı "Bu konuda hadîs/ Hz. Peygamber'in bir açıklaması var mı?" anlamıyla hadîs fetvâları açısından çok güzel bir örnektir. Bu rivâyet ayrıca sadece Hz. Peygamber'e değil, sahâbîlere yöneltilen soruların içerisinde de el-fetâva'l-hadîsiyye örnekleri bulunduğunu göstermektedir.

Ayrıca Hz. Peygamber'in bazı bölgelere görevli olarak gönderdiği sahâbîlerin bulundukları vali, âmil, kadı, muallim vb pozisyonlarda kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplardan pek çoğunun da el-fetâva'l-hadîsiyye kategorisinde değerlendirilebileceğini düşünüyoruz.

II. EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE KAPSAMINDA KABUL EDİLEBİLECEK İLK ESERLER: HİCRÎ III- VIII. ASIRLAR

Hicrî III-VIII. asırlar arasında yazılan el-fetâva'l-hadîsiyye eserleri İbn Kuteybe, İbn Abdülber, İbnü's-Salâh, İzzeddin b. Abdüsselâm, Nevevî ve İbn Teymiyye'ye tarafından kaleme alınmıştır. Bunlardan İbn Abdülber'e ait olan *el-Ecvibetü'l-Müstev'abe, Sahîh-i Buhârî*'de geçen rivâyetler hakkında oluşuyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca müsteftînin kimliği belli olan tek eser de budur.

[2] Müslim, Tahâret 68.
[3] Buhârî, Ezan 44, Nafakat 8, Edeb 40.
[4] Buhârî, Savm 63; Müslim, Sıyam 146.

Bunun dışında İbn Kuteybe'nin *Mesâil*'inde dört soruda bu konuda bilgi bulunurken, İbn Teymiyye sadece bir sorunun Dımaşk'tan geldiğini ifâde etmektedir.

İbnü's-Salâh ve Nevevî'ye ait olanlarda fetvâları kimin bir araya topladığı bellidir, diğerleri ile ilgili böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durumda bu kitaplarda yer alan fetvâların müellifleri tarafından bir araya getirilmiş olabileceğini söylemek mümkün gözükmektedir. Ayrıca İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin yapıtları içinde müstakil olarak hadîsle ilgili bölüm bulunması sebebiyle de diğerlerinden ayrılmaktadır. İbnü's-Salâh'ın *Fetâvâ*'sı tefsir, hadîs, akâid ve fıkıh bölümlerinden oluşurken Nevevî'nin *Mesâil*'i câmi' türündeki eserleri hatırlatacak şekilde 22 genel başlık şeklinde tasnif edilmiştir.

Fetvâ eserlerinde yer alan soruları genel olarak altı gruba ayırmak mümkündür. Buna göre hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular ve çeşitli sayılarda olsa da çelişkili hadîslerle ilgili istiftâlar hepsinde yer almaktadır.

Herhangi bir konuda hadîs olup olmadığını veya bir bilginin delili olan hadîsi öğrenmek için yöneltilen sorular, İbnü's-Salâh, İz b. Abdüsselâm ve Nevevî'nin eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli hadîslerin sıhhati veya kaynağı hakkında ise İbnü's-Salâh, İz b. Abdüsselâm, Nevevî ve İbn Teymiyye'ye soru yöneltildiği görülmektedir. Hadîse veya hadîs rivâyetine dair teknik konular ile ilgili çok fazla sayıda olmasa da İbn Kuteybe, İbnü's-Salâh, Nevevî ve İbn Teymiyye'nin eserlerinde sorular bulunmaktadır. Hz. Peygamber ile özel ya da genel olarak sahâbîler hakkındaki sorular ise İbn Kuteybe, İbnü's-Salâh, İz b. Abdüsselâm ve Nevevî'nin kitaplarında yer almaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse; İbnü's-Salâh'ın Fetâvâ'sı ile Nevevî'nin el-*Mesâilü'l-Mensûre*'si soru çeşitliliği en fazla olan eserlerdir. Bunları İz b. Abdüsselâm'ın *Kitâbu'l-Fetâvâ'sı*, ardından da İbn Kuteybe ile İbn Teymiyye'nin eserleri takip etmektedir. İbn Abdülber'in *el-Ecvibetü'l-Müstev'abe'si* ise yukarıda belirttiğimiz gibi sadece iki çeşit soru içermektedir.

Bu eserlerin içinde an az fetvâ içeren, tek bir kitapla ilgili olması sebebiyle İbn Abdülber'in *Ecvibe*'sidir. Sadece %5'i hadîs fetvâsı olsa da İbnü's-Salâh'ın *Fetâvâ*'sı en çok fetvâ ihtivâ eden eserdir.

İbn Abdülber ve İbn Teymiyye'ye ait kitapların tamamı hadîs fetvâsından oluşmaktadır. Bunları sırasıyla İbn Kuteybe, İbn Abdüsselâm, Nevevî ve İbnü's-Salâh takip etmektedir.

Nevevî'nin *Mesâil*'i nerdeyse tamamı kısa ve öz fetvâlardan oluşması açısından diğerlerinden ayrılmaktadır. Diğer eserlerde ise çeşitli oranlarda kısa, orta, uzun veya ayrı bir risâle olarak kabul edilebilecek fetvâlar bulunmaktadır.

Bu bölümde yukarıda genel özelliklerini belirttiğimiz eserler ayrıntılı bir şekilde tanıtılacak ve içerdikleri fetvalardan örnekler verilecektir.

A. İbn Kuteybe, el-Mesâil ve'l-Ecvibe

1. İbn Kuteybe

Dil, edebiyat, Kur'ân ilimleri, hadîs ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınan İbn Kuteybe (v.276/889), 213 (m. 828) yılında Kûfe'de doğdu. İlk derslerini babası Müslim b. Kuteybe'den aldı ve Bağdat'ta Câhız'ın öğrencisi oldu. Tahsil gayesiyle Horasan, Mekke ve Basra'ya gitti. Bir müddet Basra'da İslâm devletlerinde en yüksek idarî-adlî yargı ve denetleme kurumu (Dîvân-ı Mezâlîm) başkanlığı gibi önemli bir görevde bulundu.

Hayatının büyük bir kısmını Abbâsîler'in en parlak döneminde Bağdat'ta geçiren İbn Kuteybe, Mu'tezile âlimlerinin toplantılarından etkilenerek kelam ilmine ağırlık vermeye başladı. Daha sonra bu toplantıları bırakarak muhaddislerin buluşmalarına katılmaya başladı. İshak b. Râhûye'den dinlediği hadîsleri rivâyet etmesi için ısrar eden öğrencilerine, kendisini rivâyete ehil görmediğini söyleyerek olumsuz cevap verdi. 236'da (m.850) Dînever kadısı oldu. Yaklaşık 20 yıl kadar bu görevde kaldı.

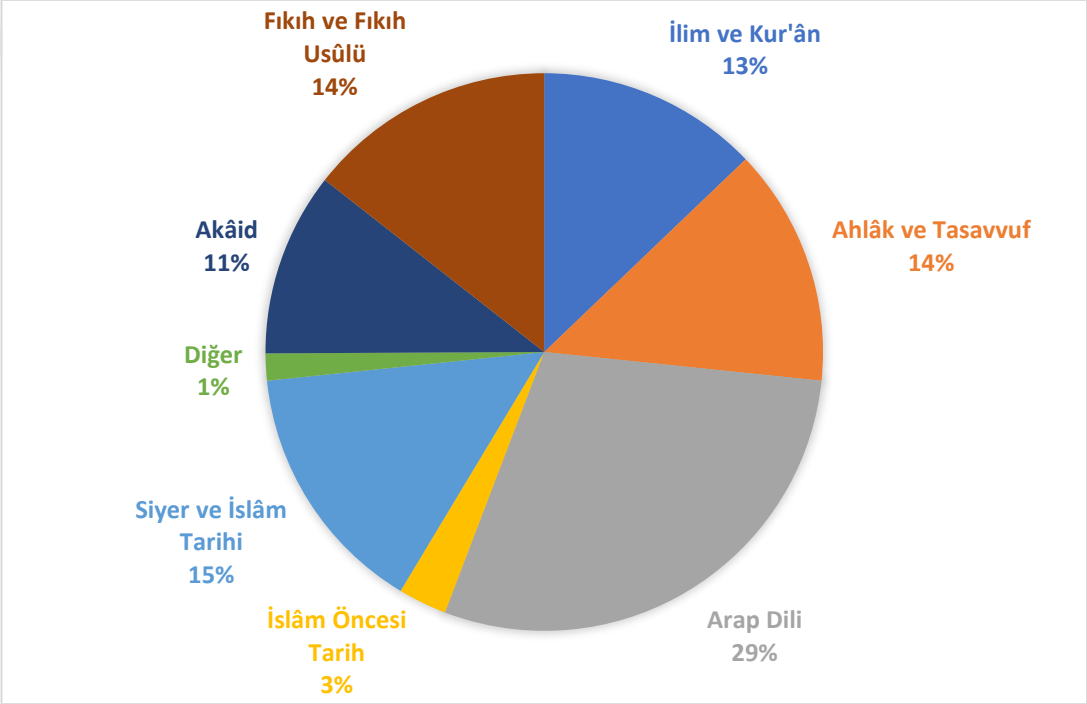
İbn Kuteybe dinî ve felsefî meseleleri çoğunlukla dil alanındaki becerisiyle çözmeye çalıştı. Bu yönüyle tefsir ilmine de önemli katkılarda bulundu. 276 (m.889) yılında Bağdat'ta vefat etti. [5]

[5] Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ'**, c.XIII, s.296; İbn Hacer el-Askalânî, **Lisânu'l-Mîzân**, thk. Dâiratu'l-Maʿârifi'n-Niẓâmiyye, 2. bsk., 7 c., Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî, 1390/1971, c.III, s. 357; Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", **DİA**, İstanbul, 1999, c.XX, s. 150- 152.

2. el-Mesâil ve'l-Ecvibe

İbn Kuteybe *el-Mesâil ve'l-Ecvibe fi'l-Hadîs ve't-Tefsîr'de*[6] kendisine sorulan 190 soruya cevap vermiştir. Eserin isminden de kısmen anlaşılacağı üzere bu sorular hadîs, tefsîr ve dil (lugat) ilimleriyle ilgilidir. Fetvâlardan 4 tanesi hadîsle fetvâ,[7] 132'si hadîs fetvâsı kategorisine girmekte, 56 fetva bu iki grubun dışında kalmaktadır.[8] Eserde yer alan soruların, rivâyetlerin ve fetvâların ilgili oldukları konular aşağıdaki grafikle gösterilmektedir.

Grafik 1. el-Mesâil'de konu dağılımı



[6] Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, **el-Mesâil ve'l-Ecvibe fi'l-Hadîs ve't-Tefsîr,** thk.: Mervan Atiyye ve Muhsin Harâbe, Dımaşk, Daru İbn Kesir, 1990. Eserin bundan başka 2 farklı baskısı daha bulunmaktadır: 1)Hüsameddin el-Kudsî Kahire 1349: Bu baskı diğer baskılarda yer alan 190 sorunun ilk 29'unu ihtiva etmektedir. Bu baskı eserin hacminin bu kadar olduğu yanılgısına sebep olmuştur. Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.**, s. 6. 2) Şakir el-Âşûr Bağdad 1394/ 1974: İbn Kuteybe Abdullah b. Müslim, **Garibü'l-Hadîs,** thk.: Abdullah el-Cubûrî, 3 c., 2. baskı, Tunus, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2010, c.I, s. 79. el-Cubûrî, eserin Bağdat'ta çıkan el-Mevrid dergisinde 1974 yılında Şakir el-Âşûr tarafından basıldığını ancak bu baskının da ilk baskı gibi eksik olduğunu ifade etmiştir.

[7] 9, 34, 48, 67 numaralı fetvâlar hadîsle fetvâ kategorisine girmektedir.

[8] Eserde yer alan 56 fetvâ her iki kategoriye de girmemektedir. Bunlar 2-8, 10, 12, 14, 17, 22, 30, 33, 38, 39, 47, 50, 52, 53, 59, 62, 70, 71, 72-77, 79, 81-83, 87-98, 100, 102, 108, 170, 176, 181, 183, 184, 189, 190 numaralı fetvâlardır. Bu fetvâların çoğu âyet ve hadîslerde geçen bazı kelimelerin anlamları ile ilgilidir.

Eser kaynaklarda *el-Mesâil ve'l-Ecvibe fi'l-Hadîs ve'l-Lüga,*[9] *Kitabu'l-Mesâil fi'l-Hadîs ve't-Tefsîr,*[10] *Kitabu'l-Mesâil ve'l-Cevâbât,*[11] *el-Mesâil ve'l-Ecvibe ve el-Cevâbâtü'l-Hâzıra,*[12] *el-Mesâil fî Meânî Garîbi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs mimmâ lem yeka' fî Kitâbi'l-Garîb*[13] gibi isimlerle anılmaktadır. İbn Kuteybe ise kendi eserinden *Kitabü'l-Mesâil* diye bahsetmektedir.[14] Tezimizde kullandığımız baskıda naşirler tarafından *el-Mesâil ve'l-Ecvibe fi'l-Hadîs ve't-Tefsîr* ismi tercih edilmiştir. Çünkü onlara göre bu, bütün isimleri kapsayan bir ifadedir.[15]

İbn Kuteybe bu eserinde *Garîbu'l-Hadîs* isimli eserinde takip ettiği metot ve üslûbu aynıyla kullanmıştır. Bazı âlimlerin bu eseri *Garîbü'l-Hadîs*'in zeyli veya tetimmesi olarak kabul etmesinin sebebi de budur.[16]

Halk arasında sıklıkla kullanılan bazı ifadelerin de fetvâ konusu olduğu[17] eser, *Garîbu'l-Hadîs*'te yer almayan pek çok hadîsi içermesi sebebiyle[18] hadîs edebiyatı

---

[9] İbn Kuteybe, **Garîbü'l-Hadîs,** c.I, s.78. Nâşir Dr. Abdullah el-Cübûrî eserin tanıtımını bu isimle yapmıştır. Ayrıca Kahire 1349 baskısı da bu şekilde neşredilmiştir.

[10] İbn Kuteybe, **el-Mesâil ve'l-Ecvibe,** s.7. Nâşir Mervan Atıyye ve Muhsin Harâbe eserin yazma nüshasının kapağında bu başlığın yer aldığını belirtmiştir.

[11] İbnü'l-Kıftî, **İnbâhü'r-ruvât**, c. II, s. 146.

[12] Süyûtî, **Buğyetü'l-vuât**, c. II, s. 64. Süyûtî bunları iki ayrı eser olarak zikretmiştir. Hüseyin Yazıcı, Süyûtî'nin esere "el-Cevâbâtü'l-Hâzıra" dediğini söylerken, önceki dipnotta da işaret ettiğimiz gibi Muhammed Ebü'l-Fazl, Süyûtî'nin "el-Mesâil ve'l-Ecvibe" ismini tercih ettiğini ifade etmektedir. Süyûtî, ilgili eser farklı şekillerde isimlendirildiği için ikisini ayrı eser zannetmiş olabileceği gibi, bizim vâkıf olmadığımız iki ayrı eserin mevcudiyeti de mümkündür. Tabii ki Ebü'l-Fazl veya Hüseyin Yazıcı'nın hata yapmış olma ihtimallerini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Bkz. Hüseyin Yazıcı, "a.g.m." Katip Çelebi de eseri el-Cevâbâtü'l-Hâzıra olarak isimlendirmiştir. Bkz. **Keşfü'z-Zünûn**, c.I, s.609.

[13] Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer İşbili İbn Hayr, **Fehresetu İbn Hayr el-İşbili = Fehresetu mâ ravâhu an şüyûhihî mine'd-devâvîni'l-musannefe fî durûbi'l-ilm ve envâi'l-maârif**, thk. Mahmud Beşşar Avvad, Tunus, Darü'l-Garbi'l-İslâmi, 2009, s.246.

[14] İbn Kuteybe, **el-Mesâil,** s.373. İbn Kuteybe, 158. Soruya cevap verirken "Bu soruya bu kitabımda yani Kitabu'l-Mesâil'de cevap vermiştim" demiştir.

[15] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 7.

[16] Naşir Mervan Atıyye ve Muhsin Harâbe eserin ulaşabildikleri el yazmasının kapağında böyle bir not olduğunu ifade etmiştir. Onlar bunun nasihlerin ilavesi olduğunu düşünmekle beraber kitabın muhtevasına da uygun olduğu kanaatindedirler. Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 28.

[17] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 236.

[18] İbn Hayr, **a.g.e.,** s. 246. İbn Kuteybe de 21. Fetvâda "Tefsîru Garîbi'l-Hadîs isimli eserimde bulamadığın bazı hadîsleri sordun" diyerek bu duruma işaret etmiş görünmektedir. Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 69.

içerisinde, soru- cevap şeklinde olduğu için de el-fetâva'l-hadîsiyye eserleri içerisinde müstesna bir yere sahiptir.

Naşir, bu eserin İbn Kuteybe'nin te'lîf ettiği son kitaplardan olduğu kanaatini taşımaktadır. Çünkü İbn Kuteybe, bu yapıtında diğer eserlerinin pek çoğuna çeşitli vesilelerle işaret etmekte, diğerlerinin hiçbirinde ise *el-Mesâil*'e bir göndermede bulunmamaktadır.[19]

İbn Kuteybe'nin *el-Mesâil'de* farklı sebeplerle işarette bulunduğu eserleri şunlardır: *Islâhu'l-Galat,*[20] *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs,*[21] *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân,*[22] *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân,*[23] *es-Sıyâm,*[24] *Muhtelifu'l-Hadîs,*[25] *Garîbu'l-Hadîs,*[26] *el-Kırâât.*[27]

el-Mesâil'de birkaç sayfa süren oldukça uzun,[28] bir iki sayfa tutan orta uzun[29] ve iki üç satır tutan çok kısa[30] fetvâlar bulunmaktadır. İbn Kuteybe, sadece dua çeşitlerini açıklarken maddeleme metodunu kullanmakta[31] ve bir fetvâsında فإن قال diyerek mukadder bir soru sormakta ve cevaplandırmaktadır.[32] Sorularda yer alan bazı rivâyetlerin sahâbî râvîsinin veya senedinin verildiği görülmektedir.[33]

Eserde çoğunlukla soruların kim veya kimler tarafından veya hangi bölgelerden yöneltildiği belirtilmemektedir. Ancak bu durumun birkaç istisnası vardır: 143. Sorunun başında مسائل أبي كبير yazmaktadır. Naşirler dipnotta ifadenin asıl nüshada bu şekilde yer aldığını, bu ismin İbn Kesîr olabileceğini, Ebû Kebir'i tanımadıklarını ifade etmektedir.[34] Ancak kaç sorunun bu kişiye ait olduğu da tam olarak

[19] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 18.
[20] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 161.
[21] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 334.
[22] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 110, 214, 400.
[23] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 234.
[24] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 159.
[25] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 334.
[26] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 69, 234, 334, 409.
[27] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 225.
[28] Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 37, 38, 67, 72 ve 84. fetvâlar.
[29] Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 35, 39, 51. Meseleler.
[30] Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 31, 43, 44 ve 56. fetvâlar.
[31] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 266-267.
[32] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s.345.
[33] Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 71, 72, 76, 81, 84, 87, 97, 113, 116, 180, 271, 348, 381.
[34] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 350.

anlaşılamamaktadır. Ayrıca İbn Kuteybe 72. Sorunun Semerkand halkından Ahmed b. Muhammed b. Kamer[35] isimli kişiden mektup yoluyla, 103. Sorunun da Mısır halkından geldiğini ifade etmiştir.[36] 67. Soruyu mektupla gönderen kişiye Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam'ın et-tehıyyatünün açıklaması hakkında Halid b. Yezîd er-Râzî'nin bir eleştiri yazdığı ve bu kişinin de bu konuda İbn Kuteybe'nin bilgisini almak istediği belirtilmektedir.[37]

Sorular çoğunlukla سألتَ عنْ zaman zaman da سألتَ - سألني سائل - سأل رجل ifadeleri ile, cevaplar doğrudan veya nadiren فقلتُ kelimesi[38] ile verilmektedir. İbn Kuteybe verdiği fetvâlarına çoğunlukla "Benim görüşüme/ bilgime göre" anlamında والذي عندي ifadesi ile başlamaktadır.[39]

İbn Kuteybe'ye sadece merfu' rivâyetler hakkında soru yöneltilmemekte, mevkuf ve maktu rivâyetler de sorulara konu olabilmektedir.[40]

İbn Kuteybe bazı fetvâlarında müsteftîyi "Durum senin zann/ vehmettiğin gibi değil.",[41] "Benim bu konuda sahip olduğum bilgiye göre sen te'vîlde fahiş bir hata yaptın ve ilgisiz bir görüşe ulaştın.",[42] "Senin ulaştığın görüşü derin derin düşündüm ve onu caiz görmedim.",[43] "Yanlışta oldukça ileri gittin.",[44] "Bunu iyi düşün ve

[35] İbn Kuteybe yazdığı cevapta bu kişiyi uzun uzun övmektedir. Naşirler bu kişinin tercemesini bulamadıklarını, İbn Kuteybe'nin öğrencilerinden biri olabileceğini, "Kamer" kelimesinin el yazmasında çok net olmadığını, "Fehr" veya "Kanber" şeklinde de okunabileceğini ifade ediyorlar. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 208.
[36] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s.279.
[37] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 190.
[38] Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 90, 144, 202.
[39] Bazı örnekler için bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 165, 171, 184, 185, 198, 206, 220, 222, 228, 246, 250, 252, 253, 255, 256, 258, 266, 268, 278, 289, 310, 313, 319, 322, 333, 340, 347, 348, 383, 405, 408.
[40] Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 21d (İbn Kuteybe 21. Soruda **Garîbu'l-Hadîs** isimli eserinde yer almadığı için kendisine sorulan 19 hadîsi açıklamıştır. Gruplandırmada kolaylık olması için biz bu soruları fetvâ numarasının yanına a, b, c… şeklinde harfler koyarak sıralamayı uygun gördük.), 21e, 21f, 21ö, 21r, 23, 32, 51, 54, 56, 58, 60, 78, 84ı (İbn Kuteybe 84. Soruda **Garîbu'l-Hadîs** isimli eserinde yer almadığı için kendisine sorulan 11 hadîsi açıklamıştır. Gruplandırmada kolaylık olması için biz bu soruları fetvâ numarasının yanına a, b, c… şeklinde harfler koyarak sıralamayı uygun gördük.), 99, 103, 105, 106, 109, 110, 114, 115, 118, 119, 126, 129, 130, 131, 143, 149, 153,154, 158, 159, 161, 162, 163, 166, 167, 172, 173, 174, 177, 178, 180, 182 numaralı fetvâlar.
[41] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s.170, 233, 280, 294, 313.
[42] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 258, 278.
[43] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s.226.
[44] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 276.

anlamaya çalış."[45] gibi ifadelerle uyarmakta ve soruda dile getirdiği kanaatin/ bilginin yanlış olduğunu belirtmektedir.

İbn Kuteybe'nin zaman zaman hakkında soru yöneltilen hadîste geçen kelimelerle ilgili olarak düzeltme yaptığı görülmektedir. Böyle durumlarda "Bu kelimeyi bilmiyorum, doğrusu şu şekilde olabilir."[46], "Kelimenin anlamı şu, ama nereden alındığını bilmiyorum."[47], "Mektubunda/ yazında şu kelimeyi şöyle yazmışsın/ sen şöyle dedin ama doğrusu şöyle."[48], "Hadîste geçen kelimenin şöyle olduğunu sanıyorum."[49] ifadelerini kullandığı görülmektedir.

İbn Kuteybe fetvâ konusu kelimelerin anlamlarını açıklarken bunların çeşitli âyet,[50] hadîs[51] ve şiirlerde[52] kullanımına da örnekler vermektedir. Şiirlerin ait olduğu şairlerin isimlerini genellikle belirtmiş olması da dikkat çekmektedir ki belirttiğimiz gibi eserin sonunda bunlara dair fihristler yer almaktadır.

Hadîslerde geçen kelimelerin doğru anlaşılmasını önceledi̇ği eserinde söz konusu hadîs ile ulaşılan hüküm hakkında âlimlerin görüşlerini genellikle belirtmeyen İbn Kuteybe, sadece birkaç fetvâsında farklı görüşlere herhangi bir değerlendirme yapmadan işaret etmiş, onlarda da görüş sahiplerinin isimlerini vermeden قوم kelimesini kullanmıştır.[53] Bu durumun istisnası olarak eserde İmam Şafii, Süfyan es-Sevrî ve İmam Malik'in sayılı konudaki görüşüne yer verildiğini söylemek mümkündür.[54]

Ayrıca İbn Kuteybe'nin الوضوء kelimesinin anlamı hakkında "Müteahhir hadîs âlimlerinin bu kelimenin lügat anlamı hakkında bir bilgileri yoktur. Onlar bu kelimeden sadece namaz abdestini anlıyorlar ve herhangi bir hadîste bu kelime

[45] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s.313
[46] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 87.
[47] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s.85.
[48] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 295 ve 350.
[49] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 88.
[50] Bazı örnekler için bkz: İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 36, 38, 41, 48, 52, 55, 58, 60, 64, 83, 86, 103, 104, 115, 117, 128, 137, 143, 174, 186, 189, 196, 198, 199, 200, 203, 204, 207, 210, 222, 253, 322, 368, 393, 398.
[51] Bazı örnekler için bkz: İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 36, 37, 48, 76, 103, 156, 185, 201, 364, 371.
[52] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 39, 40, 42, 49, 52, 54, 62, 76, 79, 82, 86, 99, 119, 120, 127, 139, 142, 146, 158, 172, 181, 192, 193, 196, 207, 221, 230, 232, 235, 240, 242, 243, 248, 262, 277, 291, 299, 328, 379, 385, 391, 400, 403.
[53] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 157, 178, 179, 186-187, 204, 214, 215, 256-257.
[54] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 160, 178, 221.

geçtiğinde sadece bu anlamı veriyorlar." ifadeleri ile bazı âlimleri eleştirdiği görülmektedir.[55]

İbn Kuteybe bazı fetvâlarında Ebû Ubeyd Kasım bin Sellam'ın *(Tefsîru) Garîbi'l-Hadîs* isimli eserinde ilgili hadîste geçen kelimeleri açıkladığını söylemekte,[56] iki yerde onun kelimeye/ kelimelere yanlış anlam verdiğini ifade etmektedir.[57]

İbn Kuteybe, eserde yer alan bazı fetvâlarında genel kurallara veya önemli bilgilere yer vermektedir. Bu kurallar ve bilgiler, çeşitli konularda İbn Kuteybe'ye ait görüşlere ulaşmamıza yardımcı olduğu gibi bazı ilkelerin ortaya konmasına da imkân tanımaktadır. Eseri daha yakından tanımamıza da yardımcı olacağı kanaatiyle bu fetvâlardan bazılarını nakledeceğiz:

"Arapların iki manaya gelen bir kelime hakkında ihtilafa düşüp onu farklı şekillerde anlamaları mümkün müdür?" sorusuna İbn Kuteybe, bu tür kelimelerin anlamının cümle içindeki yerinden anlaşılabileceğini, bu mümkün olmadığında ise tevakkuf etmek gerektiğini belirterek cevap vermektedir. Çeşitli örneklerle konuyu açıklayan İbn Kuteybe, Kur'ân'da aynı sîga ile gelen bazı emir ve yasakların bulunduğunu ama bunların bir kısmının farz, bir kısmının te'dîp, bir kısmının da tehdîd anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ona göre bunlar ancak tevkîf ile bilinir.[58]

---

[55] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 95.

[56] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 78; 83-84, 161, 372.

[57] İbn Kuteybe'nin Ebû Ubeyd'in kelime anlamını verirken hata yaptığını söylediği iki rivâyet şunlardır: "İki kişi Rasûlullah'ın yanında kavga etti. Onlardan biri öyle kızdı ki neredeyse burnu parçalanacaktı (كاد يتمزَّع أنفه)" hadîsinde geçen يتمزَّع kelimesi için Ebû Ubeyd şöyle demektedir: "Bu kelimenin يَتَرَمَّعُ olduğunu sanıyorum. Yani ifadenin anlamı 'öfkeden sanki burnu oynayıp titriyordu' şeklindedir." (Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm el-Herevî, **Kitabu Garîbi'l-Hadîs**, thk: Hüseyin Muhammed Muhammed Şeref, 6 c., Mısır, el-Metâbi'ul-Emîriyye, 1984/ 1404, c. III, s. 27.) İbn Kuteybe, bu kelimenin يتمزَّع şeklinde kaydedildiğini, Ebû Ubeyd'in rivâyet ettiği gibi olmadığını, "parçalanmak, dağılmak" anlamına geldiğini ifade etmekte ve kelimenin kullanılışı ile ilgili birkaç örnek vermektedir. (İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 78.) "Rasûlullah'a 'Ölü eti bize ne zaman helal olur?' diye soruldu. Rasûlullah şöyle buyurdu: 'Sabah veya akşam sütü içmediğinizde ve yerden sebze toplamadığınızda ona ihtiyacınız olur (شأنكم بها)'" İbn Kuteybe, öncelikle "yerden sebze toplamak" şeklinde tercüme ettiğimiz تَحْتَفئوا kelimesi ile ilgili olarak Ebû Ubeyd'in yaptığı alıntıları değerlendirmektedir. Ebû Ubeyd bu alıntılardan sonra hadîsin başında geçen ما لم تصْطبِحوا و تغْتَبِقوا ifadesini açıklamakta ve bu cümlelere "Bu sizin için sabah veya akşam geçerlidir, ikisinde birden yiyemezsiniz" anlamını vermektedir. (Ebû Ubeyd, **a.g.e.,** c. I, s. 188-190.) İbn Kuteybe bu yorumu Hz. Peygamber'e sorulan sorunun cevabı olmadığı gerekçesiyle eleştirmekte ve soru "Bizim günde iki kere ölü eti yememiz helal midir?" olsaydı bu yorumun doğru olacağını ifade etmektedir. (İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 161-164.)

[58] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 54-55.

İbn Kuteybe "İlim öğrenmek, her Müslümana farzdır." rivâyetini açıklarken örneklerle farz-ı ayn ve farz-ı kifâye tanımı yapmakta, ilim öğrenmenin genel anlamıyla farz-ı kifâye olduğunu belirtmektedir. Ancak ilmin özel bir bölümü vardır ki Müslümanların amel edebilmek için bunu mutlaka öğrenmeleri gerekir: Namaz, zengin için zekat, hacca gidecek olan için menâsik ilmi gibi.[59]

"İnsanlar ilmi büyüklerinden aldıkları sürece hayır üzeredirler." sözünü açıklarken İbn Kuteybe, bunun âlimlerin gençleri değil yaşlı kişiler/ meşâyıh olması anlamına geldiğini belirtmektedir. Çünkü bu kişiler gençliğin baharından, sonundan, aceleciliğinden, sefihliğinden uzaktırlar. Onlarda tecrübe ve görgü vardır. İlminde şüphe yoktur, hevâsı ona galip gelemez. Bu kişilerde hırs ve tamah yoktur. Şeytan onları gençleri sevkettiği gibi yanlışa yönlendiremez. Yaşla beraber vakar, celal ve heybet ortaya çıkar. Yaşlı kişinin emin olduğu bu hususlar gençler için olabilecek şeylerdir. Bu durumda genç fetvâ verirse hem helâk olur hem helâk eder.[60]

Bir başka fetvâsında İbn Kuteybe bedevî olduğu için rivâyeti terk edilen Talk isimli bir kişiden bahsedilince "Bedevîlerin kabahati ne? Hz. Peygamber'in sünnetinin çoğunu bize nakleden onlar değil mi? Allah onların hakkında 'Bedevîlerden kimileri de vardır ki, Allah'a ve âhiret gününe inanır. Harcayacaklarını, Allah katında yakınlığa ve Peygamberin dualarını almaya vesile sayarlar. Bilesiniz ki bu, (Allah katında) onlar için yakınlıktır. Allah onları rahmetine sokacaktır. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."[61] buyurmadı mı?" demekte ve Talk'ın hadîsi ile çelişkili görünen rivâyetin, kadın olması ve Allah'ın iki kadının şahitliğini bir erkeğin şahitliğine denk kabul etmesi gerekçesiyle râvîsi Büsra'dan dolayı zayıf kabul edilmeye daha uygun olduğunu ifade etmektedir.[62]

İbn Kuteybe aynı fetvâsında Allah'ın ağır olanı hafif, zor olanı kolay ile nesh ettiğini belirtmekte, Bakara Sûresi 106. âyette geçen "daha hayırlısı" ifadesi de hafiflik

[59] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 57.
[60] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s.59.
[61] Tevbe Sûresi, 9/ 99.
[62] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 90-91.

ve kolaylıkta daha hayırlı olan anlamına gelmektedir, demekte ve bu konuyu çeşitli örneklerle açıklamaktadır.[63]

İbn Kuteybe "Kalbinde hardal tanesi kadar kibir olan cennete giremez." ve "Kalbinde hardal tanesi kadar iman olan cehenneme girmez." hadîsleri ile ilgili fetvâsında iki rivâyetin de hüküm ifade ettiğini belirtmektedir. Yani kibrin ve imanın sonucu budur. Yücelik ve azamet Allah'a aittir, bu konuda O'nunla çekişmeye giren kişi için verilecek hüküm cennete girmek değildir. Elbette Allah, bu hükmün ötesinde dilediğini yapacaktır. İbn Kuteybe fetvânın devamında savm-ı dehr tutan için cehennemin sıkıştırılıp daraltılacağına dair rivâyeti vermekte ve "Çünkü o Allah'ın hediyesinden ve sadakasından yüz çevirmiş, ruhsatı ve kolaylığı ile amel etmemiştir. Ruhsattan yüz çeviren, azimetten yüz çeviren gibidir. Her ikisi de cezayı hak eder." demektedir.[64]

İbn Kuteybe, ölünce yakılıp küllerinin rüzgara savrulmasını vasiyet eden böylece Allah'ı şaşırtıp atlatmayı uman bir kişiden bahseden rivâyette geçen kelimelerin anlamını açıklarken "O Allah'a iman etmiş ve O'nu kabul etmiştir. Ama sıfatlarından birini bilmemektedir." demekte ve o kişinin bu imanı ve Allah'ın azabından korkması hatırına affedilmesi için dua etmektedir.[65]

İbn Kuteybe "Övgücüleri gördüğünüz zaman yüzlerine toprak saçın." rivâyetinde bâtıl ve gerçek olmayan şeylerle övenlerin kastedildiğini belirtmekte ve şairlerin yaptığı gibi bir adamdan umduğu şeyi elde edebilmek için övgüyü vesile kılanları da buna örnek vermektedir. "Sen rüzgardan bile hızlısın, geceden bile heybetlisin." gibi ifadeler bu tür övgülerdendir. Bu hoş görülmemiştir, çünkü yalandır ve kişiyi kibre, kendini beğenmişliğe sevk eder. Hz. Ömer bu sebeple "Övmek, kurban etmek gibidir." demiştir. Tabii ki burada kastedilen kişiyi kendisinde bulunan bir özellikle övmek değildir. Nitekim Rasûlullah da şiir, hutbe ve çeşitli konuşmalarda övülmüştür ve bu kişilerin yüzlerine toprak saçmamıştır. Hz. Ebûbekir böyle durumlarda "Allah'ım, onların bilmedikleri kusurlarımı affet. Beni onların zannettiklerinden daha hayırlı kıl." derdi. Ne onun ne de başkasının kendisini öven

[63] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 92-94.
[64] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 102-103.
[65] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 104-105.

kişinin yüzüne toprak attığına dair bir rivâyet bize ulaşmıştır. Üstelik bazı peygamberler ve Hz. Peygamber bizzat kendilerini de övmüşlerdir. Hz. Yusuf'un "Beni ülkenin hazinelerinden sorumlu kişi tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim."[66] demesi, Hz. Peygamber'in "Ben Âdemoğlu'nun efendisiyim, övünme yok." buyurması gibi. Benzer örneklerle fetvâsına devam eden İbn Kuteybe "Hz. Peygamber'in yüzlerine toprak saçılmasını emrettiği övgücüler yalancı olanlardır." dedikten sonra yüze toprak saçmanın anlamını iki şekilde izah etmektedir: 1. Bu, övgücünün yaptığı şeyi reddetme konusundaki şiddeti ve sertliği gösterir. Gerçekten yüzüne toprak atma anlamına gelmez. 2. Bu, övgücüye yaptığının yanlış olduğunun söylenmesi demektir. Nitekim Araplar gerçek olmayan asılsız şeyleri konuşanlar için "Ağzı toprak dolasıca" vb ifadeler kullanırlardı.[67]

İbn Kuteybe'ye "Gökkubbenin altında ve yeryüzünün üstünde Ebû Zer'den daha doğru sözlü kimse yoktur." rivâyetinden dolayı Ebû Zer'in peygamberlerden ve dört halifeden de daha doğru sözlü mü olduğu sorulmaktadır. İbn Kuteybe "Bu ifade bu sonucu doğurmaz. Bu onun faziletinin övülmesi anlamına gelir. Dünyada filandan daha cesur biri yok demek, cearette onun derecesinde kimse yok anlamına gelmez. Bunu iyi düşün ve anlamaya çalış." diyerek fetvâsını vermektedir.[68]

İbn Kuteybe "Bana Kur'ân ve onunla beraber benzeri verildi." rivâyetini açıklarken benzeri kelimesinin Hz. Peygamber'e Cebrâil'in getirdiği sünnetler anlamına geldiğini belirtmekte ve zina eden evli kişinin recmedilmesi, bekar olanların ise sürülmesi, kadının hala ve teyzesi ile aynı nikah altında bulunmaması, hırsızın elinin kesilme miktarı gibi Müslümanların amel ettiği ama Kur'ân'da geçmeyen konuları buna örnek vermektedir.[69]

İbn Kuteybe Bakara Sûresi 186. âyet hakkındaki fetvâsında dualaların 3'e ayrıldığını belirtmektedir:

[66] Yusuf Sûresi, 12/ 55.
[67] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s.145- 149.
[68] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 313.
[69] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 188.

- Zaten gerçekleşmiş olan konularla ilgili dualar: Peygamberlere salât, mü'minlerin affedilmesi, Yahudilere lanet edilmesi vb konulardaki dualarımız kulluk amacı taşımaktadır, çünkü zaten bu konular duamızda istediğimiz gibidir.

- İmkânsız şeylerin istendiği dualar: Ölmemeyi, dağların yürümesini vs istemek gibi.

- Sıhhat ve afiyet, güven ve mutluluk, üzüntüden kurtulma vb konuların istendiği dualar: Allah bunları dilerse kabul eder, dilerse daha hayırlısını verir veya herhangi bir günah sebebiyle istenen şeyden mahrum bırakır.[70]

"Zandan kaçının, çünkü zan sözlerin en yalanıdır." rivâyeti ile Hz. Ömer'in "Sû-i zanla insanlardan korunun." sözü arasındaki ihtilâfı giderirken İbn Kuteybe ikisinin yerinin farklı olduğunu belirttikten sonra ilkinin "Zanda bulununca bunun gerçek olduğunu düşünmemek", ikincinin ise "Bütün insanlara güvenmemek ve sırları açmamak" anlamına geldiğini söylemektedir.[71]

İbn Kuteybe "Kim intikam alır korkusuyla yılanları öldürmeyi terk ederse küfre düşmüş olur." vb rivâyetlerde geçen küfür ifadesinin anlamını izah ettiği bir fetvâsında küfrü ikiye ayırmaktadır:

1. Aslî konuların inkârı: Allah'ı, peygamberlerini, meleklerini, kitaplarını, ba'sı inkâr buna örnek olarak verilebilir. Böyle kişiler dinden çıkmış olur.
2. Fer'î konuların inkârı: İbn Kuteybe te'vîl ile ortaya çıkan konuların inkârını da bu başlık altında değerlendirmektedir. Kader, mestler üzerine mesh, üç talakın bir defada kullanılmaması vb konuların inkârı kişiyi dinden çıkarmaz.[72]

İbn Kuteybe, "Siz yarın Allah'a yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak kavuşacaksınız." ve "Kişi ölürken üzerinde olan elbiseleriyle diriltilir." rivâyetlerinden ikincisinin zayıf kabul edildiğini, eğer bu doğruysa pek çok tarîkten sahîh olarak nakledilmiş bir hadîsin zayıf ve şâz bir hadîsle karşılaştırılamayacağını

[70] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 266-267.
[71] İbn Kuteybe, a**.g.e.,** s. 294.
[72] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 65-66.

ifade etmektedir. Ancak İbn Kuteybe yine de her iki hadîsin de sahîh olma ihtimalinden yola çıkarak cem' ve te'lif yoluyla ihtilafı gidermeyi tercih etmiştir.[73]

Hz. Peygamber'in en üstün amelin ne olduğunu merak eden kişiye "Senin hakkında verdiği bir hükümde Allah'ı itham etme." şeklindeki açıklaması İbn Kuteybe'de fetvâ konusu olmuştur. Fetvâya göre bu "Allah'ın senin hakkındaki hükmüne teslim ve razı ol, O'nun dinin, dünyan veya her ikisi hakkında senin için en hayırlı olanı takdir ettiği konusunda vehme düşme." anlamına gelmektedir. Ancak insanlardan pek azı bu mertebeye ulaşabilir. İlk dönemlerde yaşayan insanlar için sahip oldukları bazı özellikler sebebiyle bu mertebeye ulaşmak daha kolaydı.[74]

İbn Kuteybe'ye göre "haddesenâ" sadece yüz yüze (müşafeheten) hadîs alımını ifade eder. "Ahberanâ" ise yüz yüze, yazı yoluyla veya tebliğ ile olabilir. "Allah bunu bize kitabında haber verdi, Peygamberi bize bunu haber verdi." denir, ama burada haddesenâ ifadesini kullanılmaz. Ancak haber veren kişi bunu yüz yüze iletmişse "haddesenâ" denir.[75]

Bir soruda da İbn Kuteybe'den imanın şubeleri hadîsi[76] çerçevesinde yoldaki bir sıkıntıyı ortadan kaldırmayan kişinin imanının nâkıs olup olmadığı öğrenilmek istenmektedir. İbn Kuteybe bu fetvâsında imanı ikiye ayırmaktadır:

1. Asıl: İki şehadet ile ba's, cennet ve cehennem, melekler gibi Allah'ın ve Rasûlullah'ın bildirdiği şeylerin tamamını tasdik etmek. Bunlardan birini inkar eden dinden çıkar ve artık ona ne mümin, ne de imanı noksan denir. Namaz, oruç, hac ve zekat da imanın aslî kısmındadır. Bunların farz olduğuna inanan ama yerine getirmekte çeşitli sebeplerle eksikleri olan kişinin imanı, tövbe edip bunları yerine getirene kadar, nâkıstır. Büyük günahlarla ilgili durum da helal olduğunu düşünerek yapılmadığı sürece böyledir.

2. Fer': Yoldaki eziyeti ortadan kaldırmak, selamı yaymak gibi ameller ise fer'î konulardandır. Bunlardan birini eksik yapana imanı noksan denmez. Çünkü bu

[73] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 316- 318.
[74] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 339.
[75] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 386.
[76] Buhârî, Îmân 3; Müslim, Îmân 58; Ebû Dâvûd, Sünnet 14: Tirmizî, Birr 65; Nesâî, Îmân 16; İbn Mâce, Mukaddime 9.

hasletler herkeste farklı sayıda bulunmaktadır. Bu aynı birinde otuz, diğerinde yirmi dal bulunan iki ağacın durumu gibidir. Bu iki ağaç da tamdır, birine tam diğerine noksan denemez.[77]

İbn Kuteybe bir fetvâsında "Hadîsler olmasaydı sadece Kur'ân ile dinimizin çoğunu öğrenemezdik." demektedir. Çünkü hadîsler mücmel geleni tafsil eder. Müşkil bir âyet olduğunda Rasûlullah Allah'ın muradının ne olduğunu açıklar. Bu, uzun uzun açıklamaya ihtiyaç duyulmayacak kadar net bir durumdur.[78]

Eserde yer alan sorular şu şekilde gruplandırılabilir:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular:

Eserde bu sorular genellikle "…… hadîsini sordun" şeklinde verilmektedir. Hadîste geçen bazı kelimelerin anlamları hakkında istiftâlar da bulunmaktadır.[79] Bu soruları soran kişinin hadîsi bir iki kelime dışında genel olarak anladığı, bu sebeple bu kelimelerin anlamını öğrenmek istediği düşünülebilir.

İbn Kuteybe genel olarak hadîsin anlamı ile ilgili istiftâlara birbirinden farklı uzunlukta cevaplar vermekte, cevaplarında çoğunlukla hadîste geçen kelimelerin anlamlarını açıklamayı tercih etmektedir. Bu sırada bu kelimelerin köklerini belirterek[80] geçtikleri âyet-i kerîme ve hadîs-i şerifler ile Arap şiirinden örneklere veya kelimenin değişik kullanımlarına işaret etmekte,[81] böylece kelimelerin anlamlarını ve dolayısıyla hadîsi açıklamaya çalışmaktadır. Hadîste anlaşılması zor olan bir kelime (garîbü'l-hadîs) yoksa İbn Kuteybe hadîs hakkında genel yorumlar yapmakta, nadiren de olsa hadîsten çıkarılabilecek hükümlere de yer vermektedir. Ayrıca herhangi bir kelimenin kullanımını göstermek için değil de söz konusu hadîsi açıklamak veya açıklamasına delil göstermek için kullandığı hadîsleri de senetleri ile vermektedir.[82]

[77] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 331-332.
[78] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 335-336.
[79] İbn Kuteybe'ye 23, 85 ve 158. sorularda hadîste geçen bir kelimenin anlamı sorulmaktadır.
[80] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 37, 56, 124, 153, 168, 175, 244, 281, 290, 324, 355, 357, 377.
[81] Bazı örnekler için bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 35, 36, 37, 38, 45, 51, 58, 120, 135, 141, 168, 231, 273, 292, 380. fetvâlar.
[82] Bazı örnekler için bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 94-95, 195, 311-312.

Bu fetvâları ifade ettiğimiz özellikleri göz önünde bulundurarak şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

a. Hadîste geçen bazı kelimelerin/ deyimlerin anlamlarını çeşitli örnekler vererek hadîsi kısmen ya da tamamen açıklama/ yorumlama ve zaman zaman da hadîsten çıkarılan hükmü belirtme[83]
b. Hadîste geçen bazı kelimelerin anlamlarını doğrudan veya çeşitli örneklerle açıklama[84]
c. Hadîsi genel olarak açıklama ve zaman zaman da bağlantılı hükümlere yer verme[85]

2. Çelişkili görünen hadîslerle ilgili sorular:

Bazı sorular ihtilaflı görünen hadîsler hakkında sorulmakta, İbn Kuteybe'den bu ihtilaf hakkında açıklama yapması istenmektedir. [86] İbn Kuteybe'nin bu sorulara cevap verirken ihtilafı giderme hususunda cem' ve te'lif metodundan istifade ettiği görülmektedir.

3. Hadîse ve hadîs rivâyetine dair teknik konular/ usûl ile ilgili sorular[87]

4. Hz. Peygamber hakkındaki sorular:

"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun."[88] âyetinin anlamıyla ilgili fetvâ gibi doğrudan

[83] İbn Kuteybe şu fetvâlarında bahsedilen metodu kullanmıştır: İbn Kuteybe, **a.g.e**., 1, 18, 20, 21a, 21b, 21m, 21o, 24, 31, 32, 36, 37, 46, 49, 51, 54, 55, 60, 63, 64, 66, 69, 78, 80, 84e, 84f, 84ı, 104, 105, 109, 120, 129, 131, 135, 173, 174, 176, 178, 180, 188. fetvâlar.

[84] İbn Kuteybe şu fetvâlarında bahsedilen metodu kullanmıştır: 21c, 21e, 21f, 21g, 21h, 21ı,21i, 21j, 21k, 21l, 21n, 21ö, 21p, 21r, 26, 27, 42, 43, 44, 45, 56, 61, 84a, 84b, 84c, 84d, 84g, 84h, 84i, 84j, 99, 106, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 126, 127, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 175, 177, 179, 181, 182, 185, 186, 187. fetvâlar.

[85] İbn Kuteybe şu fetvâlarında bahsedilen metodu kullanmıştır: 13, 15, 19, 21d, 29, 35, 40, 41, 57, 58, 65, 68, 86, 101, 116, 117, 121, 122, 123, 125, 128, 130, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 141, 163. fetvâlar.

[86] İbn Kuteybe şu fetvâlarında ihtilaflı hadîslerle ilgili sorulara cevap vermiştir: 16, 28, 103, 110, 124, 139, 140, 142. fetvâlar.

[87] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 386. Hadîs veya fıkıh usulü kapsamında değerlendirilebilecek iki rivâyet için bkz. 11, 21i ve 65. fetvâlar.

[88] Maide Sûresi 5/67.

veya dolaylı olarak Hz. Peygamber hakkında sayılabilecek 9 hadîs fetvâsı bulunmaktadır.[89]

B. İbn Abdülber, el-Ecvibetü'l-Müstev'abe

1. İbn Abdülber

Muhaddis, münekkit, edîp, tarihçi ve Mâlikî fakîhi olarak tanınan İbn Abdülber (v.463/1071), 368'de (m. 978) Kurtuba'da doğdu. İlk eğitimini devrinin tanınmış sûfîlerinden olan dedesi Muhammed ile kıraat, tefsir, fıkıh ve hadîs âlimi babası Abdullah'tan aldı. Tahsil amacıyla Endülüs dışına çıkmamış olmakla beraber 107 âlimden icazet aldı.

Ebû Dâvûd'un Sünen'ine sadece iki râvi ile ulaşan âlî isnada sahip olan İbn Abdülber, İmam Mâlik'in el-Muvattaʾına "es-Senedü'l-Endelüsî" adı verilen senetle ulaştı. İslâmî ilimler yanında coğrafya, tıp, matematik, astroloji gibi alanlarda da çalışmalar yaptı. Bir süre kadılık görevi icra etti.

Kimi konularda İmam Mâlik'in görüşünü bırakıp İmam Şâfii'nin görüşlerini benimsemiş olması, bazı eserlerinde "Bana göre doğru olan budur." gibi ifadeler kullanması onun fıkıhta müctehid olduğu şeklinde yorumlanmıştır.[90]

463/ 1071 yılında Şâtıbe'de vefat etti. [91]

2. el-Ecvibetü'l-Müstev'abe

İbn Abdülber *el-Ecvibetü'l-Müstev'abe ani'l-Mesâili'l-Müstağrabe min Sahîhi'l-Buhârî'de*[92] kendi zamanında yaşamış Endülüslü ilim öğrencilerinden, Malikî mezhebinin ileri gelen âlimlerinden ve aynı zamanda kendisinin de öğrencisi

---

[89] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 75, 84j, 93, 111, 113, 145, 148, 150, 155. fetvâlar.

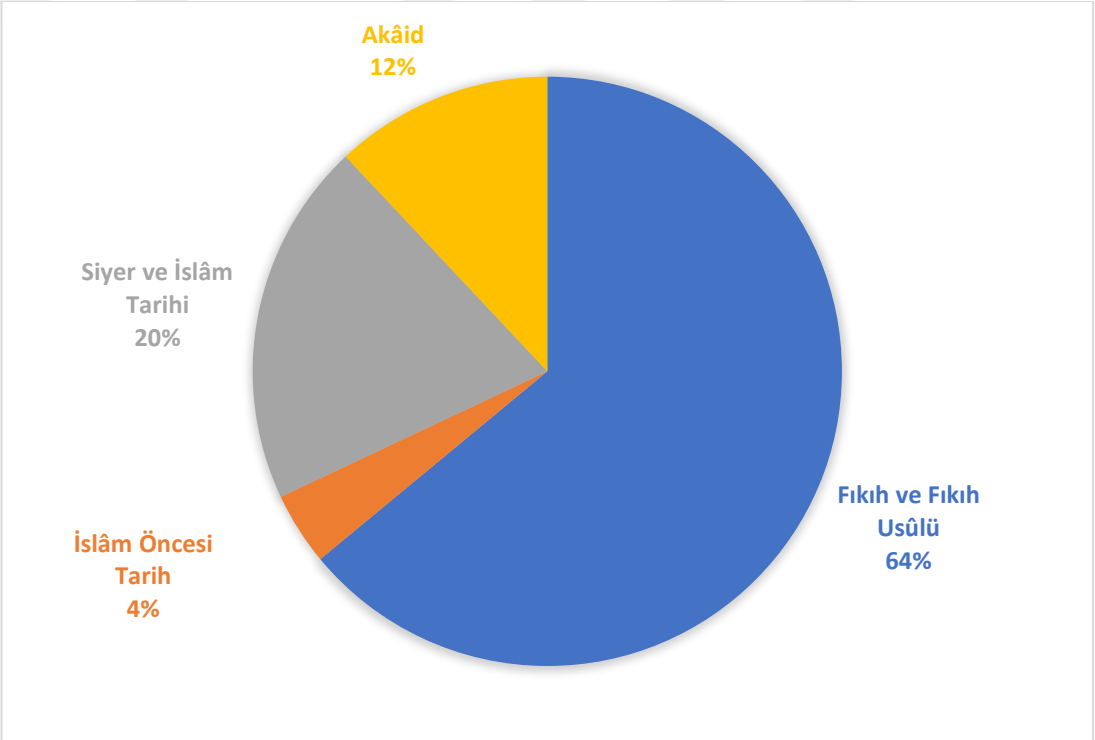
[90] Eserde bu duruma örnek olabilecek fevâları sıralayan nâşir Amr Abdü'l-Mün'ım Selim bu kanaattedir. Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 46-47

[91] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,** c.XVIII, s.153; İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî, **Vefeyâtu'l-Aʿyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân,** thk. İḥsân Abbâs, 7 Cilt, Beyrut, Dâru Sâdır, 1391/1971-1415/1994, c.VII, s.66; Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", **DİA**, İstanbul, 1999, c.XIX, s. 269-272.

[92] Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi İbn Abdülber en-Nemerî, **el-Ecvibetü'l-Müstev'abe ani'l-Mesâili'l-Müstağrabe min Sahîhi'l-Buharî,** thk: Amr Abdü'l-Mün'ım Selim, Riyad, Daru'b-ni'l-Kayyim li'n-Neşr ve't-Tevzî', Mısır, Daru'b-ni Affan, 2005/ 1426.
Eserin bundan başka Abdülhalik b. Muhammed Mazi tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış Riyad; Vakfü's-Selami'l-Hayri tarafından basılmış 2004/1425 tarihli bir baskısı daha bulunmaktadır.

olmuş Ebu'l-Kasım el-Mühelleb b. Ahmed b. Ebî Sufre Üseyd b. Abdullah el-Esedî el-Endülüsî el-Mürebbî'nin (v. 435/1044)[93] 20 adet sorusuna cevap vermektedir. Eserin isminden de anlaşıldığı gibi bu sorular *Sahîh-i Buhârî'de* geçen hadîslerle ilgilidir. Ebu'l-Kâsım el-Mühelleb, anlamakta veya kavramakta güçlük çektiği bazı hususları İbn Abdülber'e sormaktadır. Eserdeki 19 fetvâ hadîs fetvasıdır, bir fetvâ ise hadîsin delil olarak gösterildiği ve bizim hadîsle fetvâ olarak isimlendirdiğimiz kategoriye girmektedir.[94] Eserde yer alan soruların, rivâyetlerin ve fetvâların ilgili oldukları konular aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 2. el-Ecvibetü'l-Müstev'abe'de konu dağılımı



[93] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 39-40. Naşir, Ebu'l-Kasım el-Mühelleb hakkında şu bilgileri vermektedir: Buhârî'nin **el-Câmiu's-Sahîh**'inin râvîlerinden biri olan Asîlî'nin öğrencilerinin ileri gelenlerindendi. Ayrıca yine Buhârî râvîlerinden Kâbisî'nin rivâyetlerini gözden geçirmiştir. Muvatta ve Sahîh-i Buhârî şerhi ile ilgili çalışmaları vardır. Buhârî'nin eserini Endülüs'te ihya eden kişidir. **en-Nush fi'htisâri's-Sahîh** isimli ihtisarı meşhurdur. Ebu'l-Kasım'ın hadîsle meşguliyete önem veren ve bu konuda gafil davrananlara kızan bir kişi olduğu İbn Abdülber'in ona hitaben yazdığı şu cümlelerden anlaşılmaktadır: "Mektubunda zamanının âlimlerinin ve bölgenin fakihlerinin Rasûlullah'ın hadîsinden gafil olduklarını, onu göz ardı ettiklerini, onun sadece zahirini okuyup manasını ve ahkamını bilmediklerini (anlamadıklarını ve önemsemediklerini), aslî konuları terk edip fer'î, meselelere daldıklarını ifade ettin." Ayrıca bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 67-68.

[94] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 171- 186. 16. fetvâ.

Eser kaynaklarda el-Ecvibetü'l-Müstev'abe ani'l-Mesâili'l-Müstağrabe,[95] el-Ecvibetü'l-Müstev'ıbe ani'l-Mesâilil'l-Müstağrabe min Sahîhi'l-Buhârî,[96] el-Ecvibetü'l-Müstev'ıbe fi'l-Mesâili'l-Müstağribe fî Kitâbi'l-Buhârî,[97] el-Ecvibe ani'l-Mesâili'l-Müstağrabe,[98] el-Ecvibe ani'l-Mesâili'l-Müstağrabe min Kitâbi'l-Buhârî,[99] Kitabu'l-Ecvibe ani'l-Mesâili'l-Müstağrabe min Kitabi'l-Buhârî,[100] el-Ecvibetü'l-Mûıbe,[101] el-Ecvibetü'l-Mev'ıbe fi'l-Es'ileti'l-Müstağrabe[102] gibi pek çok farklı isimle anılmaktadır.

Naşir, İbn Abdülber'in hadîs kitaplarında işkal/ manaya delalette kapalılık, çelişki vb olduğunu görür görmez bu problemleri ortadan kaldırmaya gayret ettiğini, bu risalenin de bunun şahidi olduğunu belirtmektedir. Nitekim İbn Abdülber, müsteftîye "Senin mektubun bana kalbim ve bedenim hastayken, enerjim düşük ve kafam doluyken geldi. Buna rağmen ben senin mektubunu mümkün olduğunca cevapsız bırakmamaya çalıştım." demektedir.[103] İbn Abdülber, mukaddimesinde o dönem ilim öğrencilerinin sünnetlerin anlamlarını öğrenme ve buna önem verme konusunda seleflerinin seviyesinde olmadıklarını belirterek üzüntüsünü dile getirmektedir.[104] Müsteftî Ebü'l-Kâsım'ın da kendi zamanının ve bölgesinin âlimlerinin Hz. Peygamber'in sünnetini tam manasıyla anlama konusunda yetersiz oldukları kanaatine sahip bulunduğu anlaşılmaktadır.[105]

---

[95] Cemaleddin Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî el-Mâlikî, **Kitabu'l-Ecvibe ani'l-Mesâili'l-Müstağrabe min Kitâbi'l-Buhârî**, thk: Abdülhalik b. Muhammed Mazi, Riyad, Vakfü's-Selami'l-Hayrî, 2004/1425, s. 81. Mazi, el yazması üzerinde bu ismin oldukça modern bir hatla yazıldığını ifade etmiştir..

[96] Amr Abdü'l-Mün'ım Selim, eserin ismiyle ilgili bilgi verirken el-Müstev'ıbe kelimesinin bu şekilde, yani ayn harfi meksûr olarak, harekeleneceğini belirtmektedir. Buna rağmen kitabın kapağında bu kelimedeki ayn harfi meftuh olarah harekelenmiştir. Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 44.

[97] Leys Suûd Câsim, "a.g.m.", **DİA**, c.XIX, s. 269-272.

[98] Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî İbn Abdülber en-Nemerî, **et-Temhid lima fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd,** thk.: Said Ahmed A'rab, Muhammed el-Fellah, 26 c., Tıtvan, Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1977-1990/1397-1410, c. 6, s.169, 481; c.7, s.107; c.17, s. 354; c. 18, 115; c. 23, s. 438.

[99] Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî İbn Abdülber en-Nemerî, **el-İstizkâr**, thk.: Sâlim Muhammed Atâ, Muhammed Ali Muavvaz; 9 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/ 2000, c.1, s.211.

[100] Eserin Abdülhalik b. Muhammed Mazi tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilen baskısı bu ismi taşımaktadır.

[101] Katip Çelebi, **a.g.e.**, c.I, s.545.Zehebi, **a.g.e.,** c.18, s. 159.

[102] Kâdî İyaz, **Tertîbü'l-Medârik,** c. 8, s. 130.

[103] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 51, 68.

[104] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 52, 68.

[105] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 67.

İbn Abdülber bu kitapta kısaca cevap verdiği bazı sorularla ilgili geniş açıklamaların *el-İstizkar* ve *et-Temhîd* isimli eserlerinde yer aldığını ifade etmektedir.[106]

Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* isimli eserinin "Buhârî'nin Tenkidi" bölümünde Zürkânî'den naklen İbn Abdülber'in bu eserini Buhârî'nin garip karşılanan bazı taraflarını ele almak için vücuda getirdiğini belirtmektedir.[107] *el-Mesâil*, yukarıda da ifade edildiği gibi, İbn Abdülber'in kendi zamanında yaşamış bir âlimin Sahîh-i Buhârî'de geçen bazı rivâyetler hakkındaki sorularına verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Ayrıca Sezgin'in kaynak gösterdiği *Muvatta Şerhi*'nde Zürkânî, sarık üzerine meshle ilgili rivâyet hakkında İbn Abdülber'in bu eserinde verdiğini belirttiği fetvâyı nakletmekte ve eser hakkında herhangi bir açıklama yapmadan sadece ismini zikretmektedir. Sezgin, İbn Abdülber'in "Konuya dair Buhârî'de geçen Amr rivâyetinin senedindeki problemi *el-Ecvibe ani'l-Mesâili'l-Müstağrabe* isimli eserimizde açıkladık." şeklindeki ifadesinden dolayı böyle bir kanaate ulaşmış olabilir.[108] İbn Abdülber, bu bölümde Buhârî'nin doğruluğu inkar edilemeyecek bir âlim olduğunu ancak tahrîç ettiği bazı rivâyetlerde infirad ettiğini ve kendisine mutabaat eden hiç kimse olmadığı için eserine almadığı rivâyetler bulunduğunu, kemalin ancak izzet ve celal sahibi Allah'a ait olduğunu belirtmektedir. [109] Bu ifadelerden, İbn Abdülber'in Buhârî'yi tenkit ettiği sonucunun çıkıp çıkmayacağı tartışmalı bir durumdur.[110]

İbn Abdülber mukaddimesinde sorulara muhtasar cevaplar verdiğini, ihticac ve delili hazfettiğini, hadîsleri Ebü'l-Kasım'ın mektubundaki sıraya göre ele aldığını ve sorudaki lafızları kullanarak cevap verdiğini ifade etmiştir.[111] Ancak eserde en kısa

[106] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 114, 121, 200, 210, 212.
[107] Fuad Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, 8. Baskı, Ankara, Otto yay., 2019, s. 209.
[108] Muhammed b. Abdülbâkî b. Yusuf az-Zürkânî, **Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta el-İmam Malik**, 4c. Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411, c.I, s. 112.
[109] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 91, 94.
[110] Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Zekeriya Güler, "Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine", **BEÜİFD**, c.II, s.1, 2015, s.1-24.
[111] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 68.

fetvâ bir paragraftan oluşmaktadır.[112] Eserin çoğunluğu sayfalarca süren oldukça uzun[113] ve birkaç sayfadan oluşan orta uzunluktaki fetvâlardan oluşmaktadır.

Sorular genellikle قلتَ، قولك، سؤالك ifadeleri ile verilmektedir. Bazen sadece ilgili hadîsin verildiği de olmaktadır. Cevabın başında ise فالجواب kelimesi bulunmaktadır. Sorular birinci hadîs, ikinci hadîs şeklinde sıralanmıştır.

İbn Abdülber sorulara cevap verirken çeşitli âyet[114] ve hadîsleri delil olarak göstermekte, bu hadîslerin sıhhat durumları hakkına bilgi vermekte[115] ve gerek gördüğü yerlerde bu âyet ve hadîsleri de açıklamaktadır.[116] Ayrıca zaman zaman sorulan hadîsin farklı tarîklerini vermekte,[117] râvîlerin künyeleri ile cerh ve ta'dîli hakkında açıklama da[118] yapmaktadır. Soruda yer alan hadîsin lafzını düzelttiği de görülmektedir.[119]

Bazı fetvâlarında فإن قال قائل diyerek mukadder sorular oluşturmuş ve قيل له ifadesiyle bu sorulara cevap vermiştir.[120]

Müellif, hemen hemen bütün fetvâlarında doğrudan hadîsle ilgili olmasa da âlimlerin aynı konu çerçevesindeki farklı görüşlerine yer vermekte ve söz konusu hadîs hakkında fıkhî hükümleri açıklamaktadır.[121] Zaman zaman kendi görüşlerini قال أبو عمر veya معناه عندي diyerek vermektedir.[122]

Ayrıca ölen kişinin işitmesi hakkındaki fetvâsının sonunda "Bu sorduğun soruya dair hatırıma gelen cevaptır. Sözlerimden herhangi birini kabul etmezsen acele davranma, bana anladığın şeyi bildir ki cevap vereyim, açıklayayım." diyerek müsteftîyi konuyu tam manasıyla anlamaya çalışması için teşvik etmektedir.[123]

---

[112] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.137.
[113] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.71-89, 114-131.
[114] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 71, 80, 99, 161, 184, 194, 223.
[115] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 73-74, 108, 110, 120, 172-174, 176-184, 188-189, 202, 209-210, 226.
[116] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 75, 81, 99, 122.
[117] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 91-94.
[118] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.82, 156, 173, 177, 182, 192.
[119] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 157.
[120] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 116, 127-128, 151-152.
[121] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 77, 83-88, 100, 108, 109-111, 142- 143, 158, 169-170, 178-180, 190-191, 195, 203-206.
[122] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 75, 88, 129, 131, 169, 175, 194, 195.
[123] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.167.

Müellif, gerekli gördüğü yerlerde lugat ilminin kurallarından da istifade etmekte, Arap Dili'ndeki kullanım ve anlamlara dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra îrad ettiği hutbesinde geçen "Mekke'yi Allah haram kılmıştır, onu insanlar haram kılmadı…" ifadesini açıklarken bu hadîsin "Allahım, Mekke'yi İbrahim haram kıldı, ben de Medine'yi haram kılıyorum." hadîsinin zahirine hamledilemeyeceğine delil olduğunu belirtmekte ve "Arap dilinde bir şeyin kendisine sebep olan kişiye nispet edilmesi caizdir. Allah İbrahim peygambere oranın haram olduğunu bildirmiştir, bu haramlık da onun öğretmesiyle öğrenilmiştir. O söylemeden önce kimse bunu bilmediği için Mekke'yi o haram kılmış gibi görünmüştür. Buradaki haram kıldı kelimesi yasakladı anlamına da geliyor olabilir, çünkü Arap dilinde bu şekilde bir kullanım söz konusudur. O zaman da anlamı İbrahim Mekke'de avlanmayı ve savaşmayı yasakladı, ben de aynı şeyi Medine'de yasaklıyorum olur." demektedir.[124] Aslında İbn Abdülber bu fetvâsında söz konusu hadîsle çelişkili gibi görünen bir hadîsi verip yorumlayarak sorulandan fazlasına cevap vermekte ve soruyu soran kişinin tam anlamıyla bilgilendirilmesini de sağlamaktadır.

İbn Abdülber aynı fetvâsında " ساعة من نهار ifadesi Mekke'de kan dökülmesinin sadece günün belli bir bölümünde helal kılındığını gösterir, bütün gün değil. Çünkü من çoğunlukla teb'îziyye için kullanılır" demekte,[125] 15. fetvâsında "salat" kelimesinin sözlükte "dua" anlamına geldiğini ifade etmekte,[126] 16. fetvâsında da "sabî" sözcüğünün dilbilimcilere göre emzirilen bebek anlamına geldiğini, sütten kesilmesinden itibaren yedi yaşına kadar "gulam" kelimesinin kullanıldığını, on yaşına kadar "yâfi'", on beş yaşına kadar da "hazûr" dendiğini belirtmekte "Hızır öldürdüğünde o çocuğun sabî olduğu doğruysa onun büluğa ermediği de doğrudur. Çünkü sabî kelimesi ihtilam olmuş kişi için kullanılmaz." demektedir.[127]

20. soruda Ebü'l-Kasım el-Mühelleb'in hadîsin hangi kısmını sorduğunu anlamadığını ifade etmiş, aslında hadîste anlaşılmayacak bir şey olmadığını belirterek

[124] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 75- 76. 171(Hızır öldürdüğünde o çocuğun sabi olduğu doğruysa onun büluğa ermediği de doğrudur. Çünkü sabi kelimesi ihtilam olmuş kişi için kullanılmaz).
[125] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 81.
[126] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 169.
[127] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.171.

hadîsi genel olarak açıklamaya başlamıştır. Ancak bu fetvâ her iki baskıda da eksiktir.[128]

İbn Abdülber eserde yer alan bazı fetvâlarında genel kurallara veya önemli bilgilere yer vermektedir. Bu kurallar ve bilgiler, çeşitli konularda İbn Abdülber'e ait görüşlere ulaşmamıza yardımcı olduğu gibi bazı ilkelerin ortaya konmasına da imkân tanımaktadır. Eseri daha yakından tanımamıza da yardımcı olacağı kanaatiyle bu fetvâlardan bazılarını nakledeceğiz:

"Mekke'yi Allah haram kılmıştır, insanlar değil." şeklindeki rivâyetle ilgili fetvâsında eski ve yeni pek çok âlimin ihtilaf ettiğini belirttiği şu konuya işaret etmektedir: Allah'ın metlüvv vahiyle kitabında veya O'ndan sahîh bir haberle haram kıldığı şey bu yasaklara itaat ve iktida ile emredilmiş olan peygamberlerin haram kıldığı şeyden daha kuvvetlidir. Mâlikîlerin de dahil olduğu bir grubun görüşü bu şekildedir. Diğer grup Allah'ın ve peygamberin haram kıldığı şeyin eşit olduğunu söylemektedir. Her iki görüş sahiplerinin de kendilerine göre delilleri vardır.[129]

Sarığa mesh ile ilgili Ma'mer mutâbaatının değerlendirildiği fetvâda Abdurrezzak'ın Ma'mer'den rivâyet konusunda en güvenilir kişi olduğunu ancak eserinde sarığa mesh hususunda Ma'mer'in bahsi geçen rivâyetini vermediğini, bunun sarığa mesh kısmını içermeyen şeklinin meste mesh bölümünde zikredildiğini belirtmekte fakat Buhârî'nin doğruluğunun sorgulanmayacağına vurgu yaptığı bu rivâyeti Abdurrezzak'tan başka bir yolla almış olabileceğini söylemektedir.[130]

Ümmü Atıyye'nin "Biz sarılık ve bozluğu hayızdan saymazdık." şeklindeki rivâyetini değerlendirirken her halükârda bununla amel edilmesinin gerekmediğini, çünkü Ümmü Atiyye'nin bunu Hz. Peygamber'e izafe etmediğini, bu fetvâyı Hz. Peygamber'in verdiğine veya onun bu durumu bildiğine dair bir şey söylemediğini ifade etmektedir.[131] Bu fetvâsında İbn Abdülber, mevkuf rivâyetlerin değerlendirilmesine dair bir kanaat ortaya koymuş gibi görünmektedir.

---

[128] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.213.
[129] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.77.
[130] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.91. Müellif, el-İstizkâr'da da bu konuyu ele almakta ve daha geniş bilgi için okuyucuyu el-Ecvibe'ye yönlendirmektedir. Bkz. **a.g.e.,** c.1, s.211.
[131] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.107.

Hz. Aişe'nin "Başlangıçta namaz hazarda ve seferde iki rekat olarak farz kılındı, sonra seferde kılınan namaz iki rekat kaldı, yolculuk dışında kılınan namaza ilave yapıldı." rivâyetini değerlendirirken senedi sahîh bile olsa rivâyetin zahiri gibi anlaşılamayacağını belirtmekte, çünkü buna aykırı pek çok rivâyet olduğunu belirtmektedir. İsnadının sıhhatine dair hiç kimsenin bir sözü olmadığını söyledikten sonra Hz. Aişe'nin bile bahsi geçen rivâyetin zahiri ile amel etmeyip seferde öğle, ikindi ve yatsı namazlarını dörder rekat kıldığını ilave etmektedir. Bu durum ya Hz. Aişe'nin vehminden vazgeçtiğini, naklettiğini unutmuş olabileceğini veya rivâyetin zahiri ile amelden alıkoyan bir manasının bulunduğunu göstermektedir. Bu bir haber olduğu için emir ve nehiyde geçerli olan nesh de burda söz konusu olamaz.[132]

Hz. Peygamber'in Hendek Savaşı'ndan sonra namazın Benî Kureyza'da kılınmasını emretmesi ile ilgili rivâyeti hakkındaki fetvâsında İbn Abdülber, burada aslî konularda içtihadın mübah olduğuna ve müctehid bu durumda sahîh bir temele dayandığında yaptığının caiz olduğuna işaret bulunduğunu belirtmektedir.[133]

Eserde 12. soruda Hz. Peygamber'in gece kaç rekat namaz kıldığını ifade eden biri İbn Abbas'tan diğeri Hz. Aişe'den iki farklı rivâyetin değerlendirilmesi istenmektedir. Rekat sayısı İbn Abbas rivâyetinde 13, Hz. Aişe rivâyetindeyse vitir ve sabah namazının iki rekatı dahil olmak üzere 11 olarak belirtilmektedir. İbn Abdülber, iki hadîsin de nakil yönünden sahîh olduğunu, Malik ve diğer sika âlimler tarafından rivâyet edildiğini ve bir çelişki söz konusu olmadığını ifade etmiş, iki farklı te'vil yaparak ihtilafı ortadan kaldırmıştır: Birinci rivâyette geçen fazla iki rekat Hz. Aişe rivâyetinde açıklandığı gibi sabah namazı olabilir. Bu durumda Hz. Aişe'nin rivâyeti mücmel olan İbn Abbas rivâyetini tefsîr etmiş olur. Sahabenin rivâyeti kabul edildiği gibi rivâyetin üzerine yaptığı ziyade de makbuldür. Ya da Rasûlullah bazen 11 bazen 13 rekat gece namazı kılmış olabilir. Bu, fakihlerin gece namazı için belli bir rekat sayısı mevcut olmadığı ve kişinin istediği kadar kılabileceği konusundaki görüşlerinin de delili olabilir.[134]

[132] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.114-115.
[133] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.146
[134] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 153-154.

Cenaze namazında Fatihâ sûresini okumanın sünnet olmasıyla ilgili ihtilaflı iki rivâyete dair fetvâsında İbn Abdülber şöyle demektedir: "Duymadım, orada değildim, bilmedim." gibi şeyler söyleyen kişi şahid olmaz; şahid ispat eden, olumlu ifade kullanandır, nefyeden olumsuz ibare kullanan değil. Bunlar birbirine muarız da kabul edilemez.[135]

Ölmüş kişilerin kendilerini defnedenlerin ayak seslerini duymaları hakkındaki rivâyeti değerlendirirken Hz. Peygamber'in Bedir savaşından sonra müşriklerin ölülerine seslenişi ile ilgili rivâyete de değinen İbn Abdülber "Rivâyetin -bize bu ilimden ancak Allah'ın açıkladığı kadarı verildiği için- bizim idrak edemeyeceğimiz bir manası da olabilir. Rasûlullah'tan sahîh olarak gelmiş bir konuda örnekler üzerinden gidilmez, kıyaslamalar yapılmaz. Gönlünde Hz. Peygamber'in yaptığı bir şeyden dolayı sıkıntı duyan kişi de gerçekten iman etmiş olamaz. Çünkü o Allah'ın muradını en iyi bilendir ve biz de bildiklerimizi ondan öğrendik. O, ümmeti hiçbir şey bilmezken onlara gönderildi. İlim ehli böylesi sahîh hadîs ve meşhur rivâyetlerin bulunduğu konularda münazara etmeyi hoş görmez, kabul etmez ve bu konuda yapılması gereken şey sadece teslim olmaktır, der." demiştir.[136]

İbn Abdülber çeşitli fetvâlarında yeri geldikçe üzerinde icma bulunan bir kısım konuları da belirtmektedir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:[137] İslâm fırkaları din ve ahkam hakkında pek çok konuda ihtilaf etmiş olsa da neshin emir veya nehiyler hakkında söz konusu olabileceğinde hem fikirdirler.[138] Medine'de avlanmanın cezası ve fidyesi olmadığı üzerinde âlimler icma etmiştir. Çünkü Medine'de avlanma Hz. Peygamber tarafından haram kılınmıştır. Mekke'de avlanmanın ise cezası vardır,

[135] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 156-157. Talha b. Abdullah, İbn Abbas'ın arkasında cenaze namazı kılmış ve onun Fatiha sûresini okuyup sonrasında "Biliniz ki bu sünnettir." dediğini nakletmiştir. Avf b. Malik ise Rasûlullah ile beraber ensardan bir adamın cenaze namazını kıldığını söylemekte ve "Aklımda kalan şeylerden biri şuydu." diyerek "Allahım, onu affet, ona merhamet et." diye başlayan duayı nakletmekte, ama Fatiha sûresinden bahsetmemektedir. İbn Abdülber fetvâsında ilk hadîsin isnad bakımından ikinci hadîsten daha sahîh olduğunu, ama ikinci hadîs sahîh kabul edilse bile aralarında bir çelişki olmadığını belirtmiştir. Çünkü Avf, özellikle Rasûlullah'ın duasından aklında kalanı nakletmiştir, oradaki herkesin zaten bildiği kıraatini değil. Ya da sadece zikrettiği duayı da duymuş olabilir.

[136] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.165.

[137] İbn Abdülber'in üzerinde icma olduğunu belirttiği konular naşir tarafından da sıralanmıştır. Bkz. s. 53-57.

[138] İbn Abdülber, a.g.e., s. 72. İbn Abdülber, bu ifadesinin devamında Allah'ın belli bir şekilde gerçekleşeceğini haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi ihtimalini -bedâ- kafirden başkasının kabul etmeyeceğini belirtmektedir.

çünkü bunun yasak olduğu Kur'ân nassıyla sabittir.[139] Mekke'de avlanma hariç kümes hayvanların tamamının kanını akıtmak caizdir.[140] Çok ya da az olsun temiz suya necaset karışır ve ona galip gelirse veya kokusu rengi ve tadı suda ortaya çıkarsa bu necaset suyu bozmuş olur. Bu su necaset gibi haram olur ve temizlik hükmünden çıkar.[141] Müslümanlar yolculukta namazları kısaltmanın Hz. Aişe (ve diğer ümmühâtü'l-mü'minîn) için de mübah olduğu konusunda icma etmişlerdir.[142] Yolcunun, mukîm imamın arkasında namaza durabileceği ve tam bir rekat ona uyarsa namazı dört rekat olarak kılacağı konusunda fakihlerin icması vardır.[143] Âlimler cenaze namazının abdestsiz ve kıbleden başka bir yere yönelerek kılınmayacağı hususunda icma etmiştir. Sadece Şa'bî âlimlerden farklı olarak şâz bir görüş ileri sürmüş ve cenaze namazının abdest veya teyemmüm olmadan kılınabileceğini, çünkü onun bir dua olduğunu söylemiştir.[144] Bir grup hariç âlimler Müslümanların çocuklarının büluğa ermemiş olsalar bile cennette olacakları konusunda icma etmiştir. Yine icmayla biliyoruz ki Müslümanların büluğa ermeden vefat eden çocukları annesinin karnında saîd olarak yazılanlardandır.[145] Âlimler ineği ve deveyi yedi kişinin kurban edemeyeceği konusunda icma etmiştir.[146]

el-Ecvibetü'l-Müstev'abe'de bulunan soruları iki gruba ayırabiliriz:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular:

Ebü'l-Kasım el-Mühelleb bu soruları çeşitli kalıplarda yöneltmiş, bazen hadîsin metnini verirken bazen de "(Rasulullah'ın hadîste geçen şu) sözünün anlamı nedir?" ifadesiyle hadîsin daha anlaşılır olması amacıyla açıklama talep etmiştir.[147]

[139] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.78.
[140] İbn Abdülber, **a.g.e.,** 86.
[141] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 99-100. İbn Abdülber bu fetvâsında sularla ilgili pek çok hükmü açıklamaktadır.
[142] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 116.
[143] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 119.
[144] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 159.
[145] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 175.
[146] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 189.
[147] Bu özelliği taşıyan sorular şunlardır: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 18, 19, 20.

İbn Abdülber bu sorulara farklı uzunlukta cevaplar vermiş, açıklamaları esnasında gerekli gördüğü yerlerde hem soruda hem cevapta yer alan hadîslerin sıhhat durumları hakkında da bilgi vermiştir.[148]

Ebü'l-Kasım el-Mühelleb sadece bir sorusunda doğrudan hadîste geçen iki kelimenin anlamını sormuştur.[149] İbn Abdülber, bu sözcüklerin anlamlarını açıklamış, hadîsin kaynağını belirterek "Ondan kitabımızda bahsettik ve âlimlerin bu hadîs hakkındaki yorum ve görüşlerini de orada verdik." diyerek Ebü'l-Kasım'ı et-Temhîd'e yönlendirmiştir.

2. Çelişkili görünen hadîslerle ilgili sorular:

İbn Abdülber bu şekildeki sorulara cem' ve te'lif yöntemini kullanarak cevap vermektedir. [150]

C. İbnü's-Salâh, Fetâvâ ve Mesâil

1. İbnü's-Salâh

Tefsîr, hadîs ve fıkıh sahalarında devrinin tanınmış âlimlerinden olan ve Arap diliyle lugat ilmini de iyi bilen İbnü's-Salâh (v.643/1245), 577 (m.1181) yılında Irak'ın kuzeyindeki Erbil'e bağlı Şehrezûr'un Şerehân köyünde doğdu. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledikten sonra bölgenin tanınmış âlimlerinden biri olan babasından Şafii fıkhını öğrendi. Babası ilme olan ilgisini görünce onu Musul'a gönderdi. Nizâmiye Medresesi'nde hocası İmâdüddin Ebû Hâmid Muhammed b. Yûnus'a (v. 608/1211) yardımcı müderrislik yaptı. Bu sırada hadîs ilmiyle de iştigal etmiş ve felsefi ilimlerin tamamına vakıf olan hocasının kardeşi Ebü'l-Feth Musa b. Yunus'tan (v. 639/1242) gizlice Mantık dersi almaya başladı.[151] Ama hocası İmâdüddin Ebû Hâmid, kendisine halkın bu ilmi okuyanları itikadı bozuk saydığını hatırlatınca dersleri bıraktı.

Bağdat, Hemedan, Nişabur, Horasan, Halep, Dımaşk ve Harran'a ilim yolculukları yaptı. Salâhiyye ve Revâhiyye medreselerinde ders veren İbnü's-Salâh,

---

[148] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.77, 93, 101 ve 104, 107, 114-115, 142, 156, 160, 176-177, 200.
[149] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.137, 7. hadîs: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Küçük veya büyük abdestinizi yaparken yüzünüzü veya sırtınızı kıbleye dönmeyin. Fakat kıbleyi sağınıza ya da solunuza alın. (ولكن شرّقوا أو غرّبوا) Ebu'l-Kasım bu iki emir fiilinin anlamını sormuştur.
[150] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** 12, 13, 14, 15, 17. fetvâlar.
[151] Mustafa Ertürk, **Filozof Tabîb Muhaddisler,** İstanbul, Ensar Neşriyât, 2007, s.24-25.

el-Melikü'l-Eşref tarafından Eşrefiyye Dârülhadîsi'nin başına getirildi. Hayatının sonuna kadar burada hocalık ve idarecilik yaptı. Ayrıca pek çok medresede ders verdi, imlâ meclislerinde hadîs rivâyet etti. Devrinin sultanından büyük saygı gördüğü belirtilen İbnü's-Salâh, 643 (m.1245) yılında Dımaşk'ta vefat etti.

Selefî görüşü benimseyen İbnü's-Salâh âyet ve hadîsleri te'vîl etmeyi doğru bulmaz, tartışmalı konulara girmezdi. Felsefe ve mantık ile ilgilenilmesini uygun görmez, haram sayardı. [152]

2. Fetâvâ ve Mesâil

Fetâvâ İbni's-Salâh olarak da isimlendirilen *Fetâvâ ve Mesâilü İbni's-Salâh fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs ve'l-Usûl ve'l-Fıkh ve meahu Edebü'l-Müftî ve'l-Müsteftî*'de[153] müellif kendisine sorulmuş 1264 soruya cevap vermiştir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere bu sorular tefsîr, hadîs, akâid ve fıkıhla ilgilidir. Eserin tefsir bölümünde çeşitli âyetler hakkındaki sorulara verilmiş 10 adet fetvâ mevcuttur. İkinci kısım tezimizin asıl konusu olan hadîs fetvâlarına ayrılmıştır ve burada 39 fetvâ yer almaktadır. Akâid bölümünde 13 fetvâ içeren eserin en geniş bölümü fıkha dairdir ve burada 1202 soruya cevap verilmiştir. Bu sebeple eser, muhtevasında müstakil el-fetâva'l-hadîsiyye bölümü bulunduran eserlerdendir. Ancak diğer bölümlerde de az da olsa hadîs fetvâsı ve hadîsle fetvâ bulunmaktadır. Buna göre kitap 43 adet hadîs fetvâsı

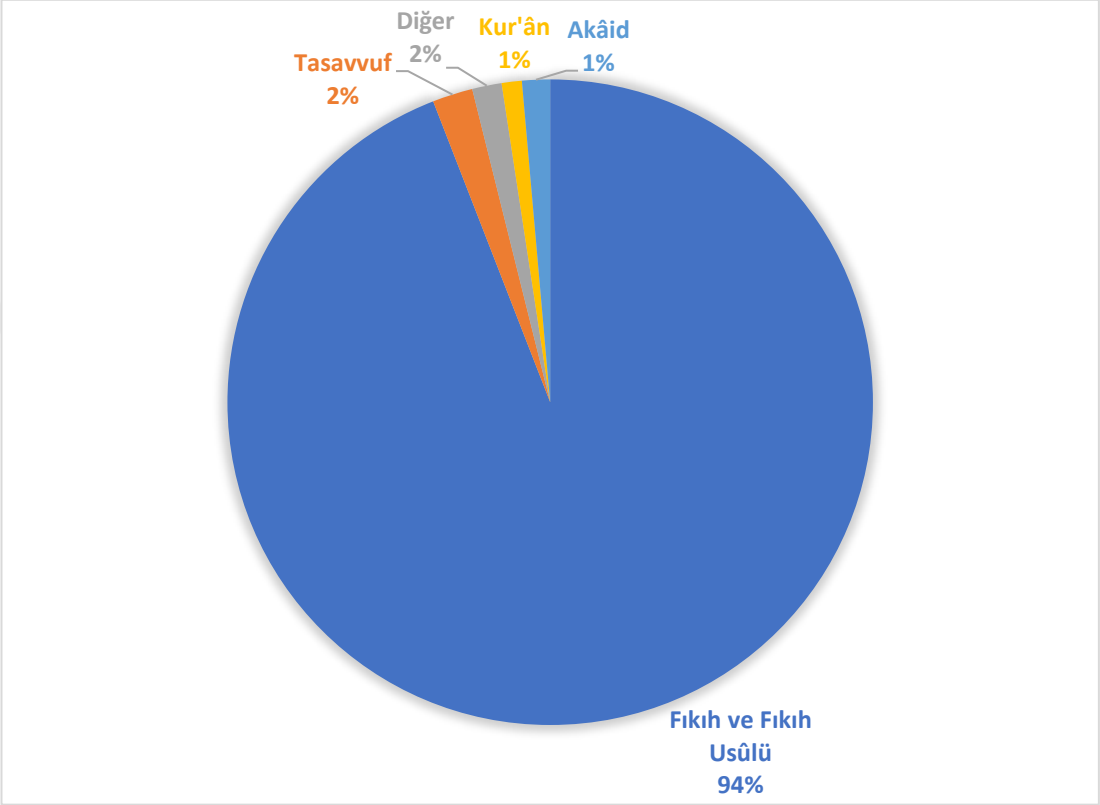
---

[152] Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c.XXIII, s.140; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî el-Busravî ed-Dımaşkî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 21 c., Dâru Hicr, 1419/1998, c.XVII, s.281; M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", **DİA**, İstanbul, 2000, c.XXI, s.198-200.

[153] Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh, **Fetâvâ ve mesâilu İbni's-Salâh fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs ve'l-Usûl ve'l-Fıkıh ve meahû Edebü'l-Müftî ve'l-Müsteftî,** 2 cilt, thk. Abdülmu'ti Emin Kal'aci, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1986. Eserin bu baskısının ilk 93 sayfasında müellifin Edebü'l-Müftî ve'l-Müsteftî isimli eseri, 95- 133 sayfalar arasında Şeyh İbnü's-Salâh'ın Fetvâlarının Sıhhati Hakkında Açıklama isminde bir risale bulunmaktadır. Eserin, üç baskısı daha bulunmaktadır: 1) Mecmûatü'r-Resâili'l-Münîriyye Kahire, İdâretü't-Tıbaati'l-Münîriyye, 1348: Pek çok risale içeren eserin ikinci cildinin son bölümünde 38 sayfa halinde İbnü's-Salâh'ın tefsîr, hadîs, usûl ve akâid ile ilgili fetvâları yer almaktadır. 2) Fetâvâ İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usul ve'l-akâid, Diyarbakır, el-Mektebetü'l-İslâmiyye: 64 sayfalık bu fasikül baskı içerisinde ilk 38 sayfada İbnü's-Salâh'ın, 39- 43. Sayfalarda İbn Hacer el-Askalânî'nin el-Cevâbu'l-Kâfî ani's-Süâli'l-Hâfî isimli akâidle ilgili fetvâları, 44-56. sayfalarda Abdurrahman b. Saîd el-Ahdarî el-Mağribî'nin Tasavvuf Manzumesi ve 57-59. sayfalarda da Harun Reşid ile Süfyan es-Sevrî'nin birbirlerine verdikleri cevaplar bulunmaktadır. 60-64. sayfalar fihrist olarak düzenlenmiştir. 3) Fetâvâ İbnü's-Salâh, thk. Dr. Muvaffık Abdullah Abdülkâdir, 1. Baskı, 2 c., Beyrut, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem Âlimü'l-Kütüb, 1407. Yaşar Kandemir, makalesinde Fetâvâ'nın 1929 yılında Kahire'de yayımlandığını ve eserde Kādılkudât Kemâleddin Ahmed b. Abdullah İbnü'l-Üstâz'ın haşiyelerinin bulunduğunu belirtmektedir. Ancak biz bu baskıya ulaşamadık.

ve 21 adet hadîsle fetvâ[154] içermektedir. Eserde yer alan soruların, rivâyetlerin ve fetvâların ilgili oldukları konular aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 3. Fetâvâ ve Mesâil'de konu dağılımı



Kitabı neşreden Kal'acî'ye göre İbnü's-Salâh'ın asırlar boyunca ve bütün İslâm medeniyetlerinde insanları meşgul etmiş konulara dair[155] fetvâlarını öğrencisi ve arkadaşı Kemaleddin İshak b. Ahmed b. Osman el-Mağribî bir araya toplamıştır.[156]

İbnü's-Salâh'ın fetvâları birbirinden farklı uzunluktadır. Özellikle hadîs fetvâlarında kısa ve net cevaplar vermeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Ancak üç sayfayı bulan fetvâları da vardır. Bazı fetvâlarda maddeleme yapıldığı görülmektedir.[157] Soruların zaman zaman oldukça ayrıntılı yöneltildiği eserde bir

[154] Şu fetvâlar hadîsle fetvâ kategorisine girmektedir: İbnü's-Salâh, **a.g.e.**, c.II; 1, 3, 7, 13, 33, 38, 40, 48, 49, 61, 83, 89, 99, 105, 122, 265, 350, 414, 447, 449, 458. fetvâlar.
[155] İbnü's-Salâh, **a.g.e.**, c.I, s. 8m.
[156] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.I, s. 9-10 m, c.2, 137-138. Kemâleddîn Ebû İbrahim İshak b. Ahmed b. Osman el-Mağribî el-Makdisî ed-Dımaşkî eş-Şafii, Revahiyye Medreselerinde İbnü's-Salâh'a 20 sene destek olmuştur.
[157] İbnü's-Salâh, **a.g.e.**, c.II, s. 181, 189, 190, 199.

sorunun birden fazla konuyla ilgili olması da söz konusudur.[158] İbnü's-Salâh bu soruların hepsine tek tek cevap vermektedir. Bu durum gruplandırma yaparken bir fetvâyı birden fazla başlık altında değerlendirmemize sebep olmuştur. Soruların niteliklerinin farklı ve bazılarının konu hakkında bilgiler de içeriyor olması müsteftîlerin değişik ilmî birikimleri olan kişilerle halktan insanlar olduğu izlenimini oluşturmaktadır.

Eserde sorular مسألة kelimesi kullanılarak sıralanmaktadır. Bazı yerlerde bu sözcüğün ardından قال المستفتي، سأل سائل، شخص قال، رجلان تشاجرا في قوله ifadeleri kullanılmıştır.[159] Cevabın başında ise أجاب ifadesi bulunmaktadır.

İbnü's-Salâh fetvâlarında kelimelerin kullanım özelliklerine ve anlamlarına da işaret etmektedir.[160] Ayrıca râvîlerin cerh ve ta'dîline yönelik bilgi verdiği de olmaktadır.[161]

İbnü's-Salâh, fetvâlarında zaman zaman âyet ve hadîsleri delil olarak kullanmış,[162] gerekli gördüğü yerlerde âlimlerin ihtilafına veya icmaına işaret etmiştir.[163]

İbnü's-Salâh, eserde yer alan bazı fetvâlarında genel kurallara veya önemli bilgilere yer vermektedir. Bu kurallar ve bilgiler, çeşitli konularda İbnü's-Salâh'a ait görüşlere ulaşmamıza yardımcı olduğu gibi bazı ilkelerin ortaya konmasına da imkân tanımaktadır. Kitapta daha yakından tanımamıza da yardımcı olacağı kanaatiyle bu fetvâlardan bazılarını nakledeceğiz:

"Bir kişinin müfessirlerden herhangi bir nakle dayanmadan, Arapça ve dil de bilmeden, Kur'ân'ı içine gelen fikirlerle veya zann-ı galibiyle tefsîr etmesi caiz olur mu?" şeklindeki soruya İbnü's-Salâh, çeşitli hadîsleri de delil göstererek bu şekilde tefsîrin büyük günah olduğu şeklinde fetvâ vermiştir.[164]

---

[158] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 151- 152, 186, 191, 192, 194, 262.
[159] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 139, 168, 174, 188.
[160] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 187 (Anne ve baba kelimeleri doğum bağı olmayan kişiler için de kullanılmaktadır. Bu Arap Dili'nde doğru bir mecazdır. Sahabe kelimesi örfen bir müddet Rasulullah'ın yanında bulunmuş olsa da kafir için kullanılmaz), bkz. c. 2, s. 238.
[161] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 155, 235.
[162] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 154, 155, 160, 166, 177, 179, 186-187, 189, 192, 193, 241.
[163] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 140-141, 147, 149, 184, 185, 188, 193, 195.
[164] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 151-152.

Okunan Kur'ân'ın sevabının ölüye ulaşıp ulaşmayacağı ile ilgili fetvâsında İbnü's-Salâh fer'î konulardaki ihtilâfın aslî konulardaki görüş ayrılığı gibi olmadığına işaret etmektedir.[165]

Beş vakit namazın, Cuma namazının ve Ramazan'ın günahlara keffâret olduğunu belirten rivâyet ışığında müsteftînin beş vakit namaz küçük günahların silinmesine vesîle ise diğerleri neye keffâret oluyor şeklindeki sorusuna İbnü's-Salâh, bunların ortada günah kabul edilecek bir amel olmasa da keffâret sebepleri olduğunu ifade ederek cevap vermektedir. Bazı faktörlerden ötürü müsebbebin yani sebebin gerektirdiği sonucun bulunmaması o şeyin sebep olmasına engel değildir, sebep sonucu olsa da olmasa da sebeptir. Ayrıca namazlar küçük günahlara keffâret oluyorsa, diğerlerinin de büyük günahların affına vesîle olması umulabilir.[166]

İbnü's-Salâh insanın anne karnında geçirdiği aşamaları açıklayan müttefekun aleyh bir hadîsle sadece Sahîh-i Müslim'de yer alan bir hadîs arasındaki ihtilaf hakkında şöyle fetvâ vermektedir: İlk hadîse göre Allah meleği anne karnındaki bebeğe 120, ikinci hadîse göre 40 gece sonra göndermektedir. İbnü's-Salâh Buhârî'nin ilk hadîsi ikinciye göre daha sahîh ve kuvvetli gördüğü için ikinci hadîsi eserine almadığını ifade etmekle beraber "İhtiyacımız olan şey iki hadîsi birbirinden uzaklaştırmayıp yakınlaştıracak bir açıklama bulmaktır ki Allah'a hamd olsun onu da bulduk." diyerek iki hadîsi cem' etmiştir. Buna göre melek bebeğe birden fazla gönderilmektedir. İlk gönderilişi 40 gece sonradır ki o zaman bebeğin rızkı, ameli, saadet ve şekavetle ilgili durumu yazılır. İkinci gönderilişi ise üçüncü 40 geceden sonradır ki bu defa da ruhu üflenir.[167]

İbnü's-Salâh Allah'ın her gece dünya semâsına inmesi hakkında rivâyette geçen "iner/ يَنْزِلُ" fiilinin te'vîline dair fetvâsında şöyle demektedir: Selef ve halefin sâlih âlimleri bu ve benzeri ifadeler için icmâlî imanın yeterli olduğu görüşündedirler. Mutlak takdîs ile beraber böyle cümlelerin manalarının derinliklerine dalmaktan

[165] İbnü's-Salâh, **a.g.e**., c.II, s.149.
[166] İbnü's-Salâh, **a.g.e**., c.II, s. 159- 160.
[167] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s.164-167.

kaçınmak gerekir. Bu ifadeler mahlûkat hakkında anlaşılanlara benzer manalar taşımamaktadır.[168]

İbnü's-Salâh'a "Bu hadîs, sahih değildir demek bu hadîs kesinlikle yalandır anlamına gelmez. Çünkü o hadîs aslında doğru olabilir. Bu ifade hadîsin senedinin zikredilen şartlara göre sahih olmadığını gösterir." şeklindeki görüşüyle ilgili olarak bazı âlimlerin "Bu hadîsin isnâdı sahihtir ama metni değildir." vb ifadelerinin anlamı sorulmaktadır. İbnü's-Salâh sahih olmayan metnin sahih bir isnâdının olmasının imkânsız olduğunu belirtmektedir. Çünkü sahih hadîs için zikredilen şarta göre rivâyetin şâz ve muallel olmaması gerekir. Ama senedin şâz veya illetli olması, metnin asla sahih olmayacağı anlamına gelmez. Bu hadîs sahih değildir sözünün anlamı "Bu rivâyetin sahih bir isnâdı yoktur." cümlesinden daha fazlası değildir. Çünkü muhaddisler rivâyetin yalan olduğunu düşünürlerse sözlerine "Bu mevzudur, yalandır." gibi ifadeler eklerler.[169]

İbnü's-Salâh Hz. İsa ile Hz. Peygamber'in günah işleyen bir kişinin Allah'tan başka ilah olmadığına yemin ederek öyle bir şey yapmadığını söylemesi üzerine onu affettiklerini ifade eden rivâyetlerle ilgili fetvâsında senet ve kaynak vermemekle beraber başka hadîste de tevhiddeki sıdkın güzelliğinin günahlara keffâret olacağına işaret bulunduğunu söylemektedir.[170]

Cennetle müjdelenen kişilerin durumlarının değişmesinden emin olup olmayacaklarına dair soruya verdiği cevapta İbnü's-Salâh Hz. Ömer'in bu tür durumlarda neshi caiz gördüğünü ve "Allah'ım beni şakî olarak yazdıysan onu sil ve beni saîd olarak yaz." şeklinde dua ettiğini belirtmektedir.[171]

İbnü's-Salâh'a göre ümmetten kıyamete kadar hak üzere kalacak bir topluluğun olacağı sabittir ki bunlar da âlimlerdir.[172]

37. soruda bir kişinin "Kim sahabeye sebbederse tövbe etse bile affedilmez." dediği ve "Sahabeme sebbetmek affedilmeyecek bir günahtır." hadîsini ve bir âlimin/

[168] İbnü's-Salâh, **a.g.e**., c.II, s. 168.
[169] İbnü's-Salâh, **a.g.e**., c.II, s. 174- 176.
[170] İbnü's-Salâh, **a.g.e**., c.II, s.181- 182.
[171] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 181.
[172] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 184.

şeyhin sözlerini buna delil gösterdiği ifade edilmekte, Allah'ın bu kişiyi affedip affetmeyeceği sorulmaktadır. İbnü's-Salâh bu kişinin sözünde ve delil göstermede büyük bir hata yaptığını belirterek başladığı fetvâsında önemli bilgiler vermektedir: Soruda geçen rivâyet bilinen bir aslı olmayan halk sözüdür ve Allah'ın dininde sadece sika olan kişilerin ilim ehlinden naklettikleri Rasûlullah'tan gelen bilgiler delil olabilir. Bu özellikleri taşımayan kişi zahid de olsa cahildir. Zühd, kimseyi kendisine vahiy gönderilen bir peygamber yapmaz. İslâm şeriatı ve ahkamı da kalplerle ortaya konamaz. Kendisini doğruya ulaştırıp hatadan uzak tutan bir ilme sahip olduğunu iddia eden kişiye Kur'ân'ın bilinen ahkâmı ve sahih sünnet hakkında soru sorarız ve böylece onun yanlışını ortaya çıkarırız. O kişi zaten iddia ettiği gibiyse bunu bilmiyor olamaz. Bilmiyorsa en cahil kişi odur. Bunu söyleyen kişi Rabbinden korksun ve dîniyle ilgili olarak ilmi olmayanları taklîd etmesin, bugüne kadar yaptıkları için de tövbe etsin.[173] Bu soru, günümüzde olduğu gibi o dönemde de ilim ehli kabul edilen bazı kişilerin aslında Kur'an ve sünnette bir aslı olmayan görüşlerine halk tarafından itibar edilebildiği izlenimi vermektedir.

"İlim ve tasavvuf ehli bir grup Müslümanın İbn Sînâ'nın eserleriyle meşgul olmaları ve onu âlim kabul etmeleri caiz midir?" sorusuna İbnü's-Salah, bunun asla caiz olmayacağını belirterek cevap vermektedir. Ona göre böyle yapanlar dinlerini tehlikeye atmış ve büyük bir fitneye mâruz kalmış olurlar. İbn Sînâ âlimlerden değil, insan şeytanlarından bir şeytandır. Naşir, İbnü's-Salâh'ın İbn Sînâ'nın felsefeyle ilgili eserlerini kasdettiğine dair zann-ı gâlip olduğunu ifade etmekte ancak kaynak göstermemektedir.[174] Ortaçağ tıbbının önde gelen isimlerinden olan ve "eş-şeyhu'r-reîs" unvanıyla anılan bir âlimin bütün eserlerinin bu kategoriye dahil edilmememesi mantıklı görünmekle birlikte fetvâda buna dair bir işaret bulunmamaktadır. Eserde yer alan bir sonraki soru felsefe öğrenen ve öğreten kişiyle ilgilidir ve özetle şu şekildedir: "Mantık ilmi Allah'ın öğrenilmesini ve öğretilmesini mübah kıldığı ilimlerden midir? Sahâbe, tâbiûn müçtehit imamlar ve selef bu konuda bir şey söylemiş ya da buna cevaz vermiş midir? Şer'î ahkamın isbâtı hususunda bu ilme ihtiyaç var mıdır? Böyle kişiler hakkında sultana düşen sorumluluk nedir? Bir medresede felsefeyle meşgul, onu

[173] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 188- 190.
[174] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s.208-209.

öğreten, okutan veya bu alanda eserler yazan biri varsa bölgenin yöneticisinin onu azledip insanları bu şerden kurtarması gerekir mi?" İbnü's-Salâh "Felsefe, sefihliğin ve yozlaşmanın başıdır." diyerek başladığı cevabında mantık ilminin de felsefenin girişi olduğunu ve şerre girişin de şer kabul edileceğini belirtmekte, soruda sıralananlardan hiçbirinin bu ilimlerle meşgul olmayı caiz görmediğini oldukça ağır ifadelerle açıklamaktadır.[175]

İbnü's-Salâh terâvîh namazında En'âm Sûresinin tamamını okumaya dair fetvâsında hadîslerle veya başka delillerle hüküm ortaya koymanın, delalet yönlerini ve delillerin şartlarını iyi bilen âlimlerin yapabileceği bir şey olduğunu belirtmektedir.[176] Üç İhlâs Sûresi veya hatimle kılınan terâvîh namazlarından hangisinin üstün olduğunu açıklayan fetvâsında ise sünnete, selef ve halef âlimlerinin uygulamalarına uygun şekilde terâvîh namazını hatimle kılmanın daha faziletli olduğunu ifade etmektedir.[177]

İbnü's-Salâh, üzerinde Kur'an'dan âyetler yazan tabloların duvara asılmasının mekruh olduğunu ve bunu yapmamanın tercih edildiğini söylemektedir.[178]

Eserde bir soruda "Gıybetin keffâreti gıybetini ettiğin kişi için istiğfar etmendir." rivâyetinin Kur'an ve sünnette bir aslının olup olmadığı sorulmaktadır. İbnü's-Salâh, sahih bir isnadı olmasa da bu rivâyetin manasının Kur'an ve güvenilir sünnetin te'yîdi ile sahih olduğunu ifade etmekte, delil olarak da "Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder."[179] âyetini göstermektedir. İbnü's-Salâh "Bu âyet her ne kadar namazlar hakkındaysa da ifade geneldir. Genel (âmm) olan bir şey sebeple tahsis edilemez." demektedir.[180]

İmam Mâlik'in sünnet ve hadîsi bir araya topladığını söyleyen bir âlimin görüşü nakledildikten sonra sünnetle hadîs arasındaki farkın sorulduğu soruya verdiği fetvâsında İbnü's-Salâh, burada sünnetin bid'atın karşıtı olarak kullanıldığını, bir kişi ehl-i hadîs olsa da bid'atçi olabileceğini, İmam Mâlik'in ise iki sünneti birleştirdiğini;

[175] İbnü's-Salâh, **a.g.e**., c.II, s.211.
[176] İbnü's-Salâh, **a.g.e**., c.II, s. 249.
[177] İbnü's-Salâh, **a.g.e**., c.II, s. 249- 250.
[178] İbnü's-Salâh, **a.g.e**., c.II, s. 250- 251.
[179] Hûd Sûresi, 11/ 114.
[180] İbnü's-Salâh, **a.g.e**., c.II, s. 191- 192.

sünnet yani hadîs konusunda âlim olduğunu ve sünnete iman ettiğini yani mezhebinin bid'atten uzak hak ehlinin mezhebi olduğunu ifade etmektedir.[181]

İbnü's-Salâh, az da olsa çeşitli fetvâlarında üzerinde icma bulunan bazı konuları da belirtmektedir. Buna göre abdal denilen kişilerin varlığı konusunda âlimler ve sâlihler arasında icma' edilmiş gibidir.[182] Âlimlerin ve sâlihlerin önde gelenlerine göre Hızır (a.s.) hayattadır. Âlimlerin geneli de bu görüştedir. Sadece ehl-i hadîsten farklı görüş ileri sürenler olmuştur. O, nebîdir ama rasûl olup olmadığı konusunda ihtilâf vardır.[183] Ümmet, Allah'ın mahlûkâtı için tevbesi olmayan bir günah belirlemediği konusunda icma' etmiştir. Ancak her günahın tevbesi kendisine uygun şekilde olacaktır.[184]

Eserde yer alan soruları şu şekilde gruplandırabiliriz:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular[185]:

Kısa ve öz fetvâların verildiği bu sorularda genellikle doğrudan hadîste geçen ifadeler ile ilgili sorular yöneltilmekte, zaman zaman da şu kalıplar kullanılmaktadır:

- Şu konu hadîste vârid olduğu gibi midir?
- Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu hadîsin anlamı nedir?
- Hz. Peygamber'in hadîste geçen şu sözünün/ şu fiilinin anlamı hakkında

2. Herhangi bir konuda hadîs olup olmadığını veya bir bilginin delilini öğrenmek için sorulan sorular[186]:

Bu sorularda şu kalıplar kullanılmaktadır:

- Bize şu konunun sahîh hadîslerden (Kur'ân, sünnet ve icmadan) delillerini açıklayınız.

[181] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 213.
[182] İbnü's-Salâh, **a.g.e**., c.II, s. 184.
[183] İbnü's-Salâh, **a.g.e**., c.II, s. 185- 186.
[184] İbnü's-Salâh, **a.g.e**., c.II, s. 188.
[185] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II; 3, 5, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 29, 31, 36, 37, 88, 94, 444, 445. fetvâlar.
[186] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c. II; 27, 34, 35, 36, 39, 41, 42, 43, 84. fetvâlar.

- Rasulullah'tan şu konuda bir hadîs varid oldu mu?
- Kur'ân'a ve sahîh hadîslere göre bu caiz midir?
- Şunun Kur'ân ve sahîh hadîste bir aslı var mıdır?
- Şu konuda bir delil var mıdır?
- Bu şeriata uygun mudur değil midir?
- Bu sünnet midir, bid'at midir?

İbnü's-Salâh bu fetvâlarında çoğunlukla istenen hadîsi ve kaynağını belirtmekle yetinmektedir.

3. Hadîsin sıhhati veya kaynağı hakkındaki sorular[187]:

İbnü's-Salâh bu sorulara hadîsin sıhhat veya kaynağı hakkında açıklama yaparak kısa ve öz cevap vermektedir.

4. Çelişkili görünen hadîslerle ilgili sorular:

Eserde biri âyetle hadîs arasında olmak üzere 4 adet bu özellikte soru sorulmuştur.[188] İbnü's-Salâh bunların hepsine cem' ve te'lif metodu ile cevap vermiştir.

5. Hadîse veya hadîs rivâyetine dair teknik konular/ usûl ile ilgili sorular[189]
6. Hz. Peygamber hakkındaki sorular:[190]

D. İzzeddin b. Abdüsselâm, Kitabu'l-Fetâvâ

1. İzzeddin bin Abdüsselâm

İzzeddin'in kısaltması olarak el-İzz ismiyle ve sultânu'l-ulemâ veya şeyhülislâm lakaplarıyla da anılan Şafii fakîhi İzzeddin b. Abdüsselâm (v. 660/1262), 577 (m.1181) veya 578 (m.1182) yılında Dımaşk'ta doğdu. İlim tahsili için veya elçilik göreviyle Bağdat'ta bulundu. Özellikle fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, kelâm ve bir ölçüde de tasavvuf alanında derinleşti. Dımaşk'ta Azîziyye Medresesi'nde ve Emeviyye Camii'nin ez-Zâviyetü'l-Gazzâliyye denilen köşesinde ders okutmaya

[187] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c. II, 18, 27, 28, 29, 93. fetvâlar.
[188] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c. II, 4, 15, 17, 27. fetvâlar.
[189] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c. II, 25, 26, 32, 57. fetvâlar.
[190] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c. II, 9, 27 ve 107. fetvâlar.

başladı. Döneminin Eyyûbî Dımaşk hükümdarı Haçlılarla işbirliği yapınca onu şiddetle eleştirerek aleyhte fetvâ vermesi ve Cuma hutbelerinde artık ona dua etmemesi gibi sebeplerle önce hapsedildi, ardından Dımaşk'tan sürüldü. Bu dönemde tutuklandığı da oldu. Hükümdarın değişmesinden sonra Mısır kadılığına getirilen el-İzz, Amr b. Âs Camii'nin hatipliği ve Sâlihiyye Medresesi'nin müderrisliğiyle de görevlendirildi. Mısır'da Şâfiî mezhebinin otoritesi haline geldi. İslâm dünyasının her yanından fetvâ sormak ve ilim öğrenmek için gelen insanların yoğun ilgisine muhatap oldu. 660 (m.1262) yılında Kahire'de vefat etti.

Siyâsî karışıklıklar ile itikâdî- felsefî- tasavvufî tartışmaların ve cereyanların yoğun olduğu bir dönemde ve bölgede yaşamış olması onu bu alanların hepsinde çalışmaya sevk etti. Yöneticilerin yanlışlarına karşı sessiz kalmaması ve çoğu zaman da sözünün dinlenmesi sebebiyle kendisine "bâyiu'l-mülûk, bâyiu'l-ümerâ" lakabları da verildi.[191]

2. Kitâbu'l-Fetâvâ

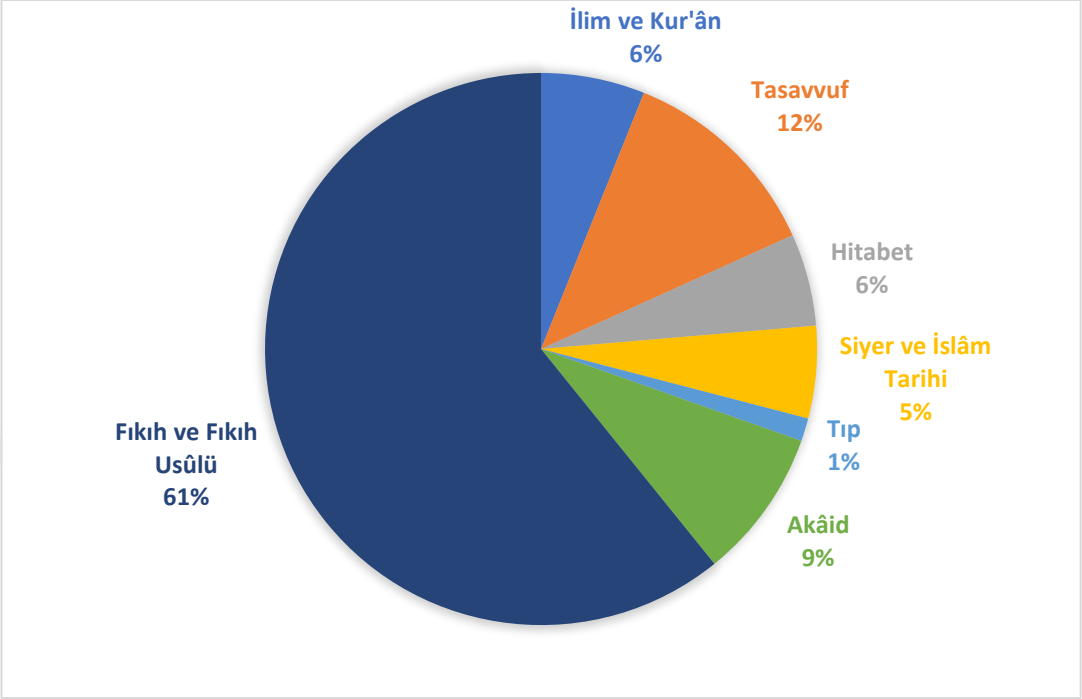
Kitâbu'l-Fetâvâ'da[192] bulunan 122 fetvâdan 34'ü hadîs fetvâsı mahiyetindedir. Bu sebeple eser, hadîs fetvâsı ihtiva eden eserler başlığı altında incelenmektedir. Eserde ayrıca 16 adet hadîsle fetvâ bulunmaktadır.[193] Eserde yer alan soruların, rivâyetlerin ve fetvâların ilgili oldukları konular aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

[191] Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** c.XVII, s.441; Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfî es-Sübkî (v.771/1370), **Tabakâtü'ş-Şâfiıyyeti'l-Kübrâ,** thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, 2. bsk., 10 c., Mısır, Hicru li't-Tıbâati ve'n-Neşri ve't-Tevz'i, 1413/1992, c.VIII, s.209; H. Yunus Apaydın, "İbn Abdüsselâm, İzzeddin", **DİA**, İstanbul, 1999, c. XIX, s. 284- 287.

[192] Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebü'l-Kâsım Sülemi İbn Abdüsselâm, **Kitâbu'l-Fetâvâ**, thk: Abdurrahman b. Abdilfettah, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1986. Eserin iki farklı baskısı daha bulunmaktadır: 1) Mustafa Âşûr Kahire 1987: Bu baskı **Fetâvâ Sultâni'l-Ulema** ismini taşımaktadır. 2) İyad Halid et-Tabba' Dımaşk 1999/ 1419: Bu baskı **el-Fetâvâ'l-Mevsılıyye** adını taşımaktadır. Çalışmamızda bu baskıdaki 4 farklı soru ve 2 farklı fetvâyı da değerlendirdik.

[193] Bu niteliği taşıyan fetvâlar şunlardır: 8, 41, 45, 47, 51, 53, 56, 58, 67, 71, 80, 102, 103, 108, 109, 117. fetvâlar.

Grafik 4. Kitâbu'l-Fetâvâ'da konu dağılımı



Kaynaklarda İbn Abdüsselâm'a ait olduğu ifade edilen 3 farklı fetvâ kitabı bulunmaktadır: *el-Fetâvâ'l-Mısriyye, el-Fetâvâ'l-Mevsıliyye, Kitâbu'l-Fetâvâ.* Bunlardan *el-Fetâvâ'l-Mısriyye,* Abdurrahman b. Abdülfettah tarafından *Kitâbu'l-Fetâvâ*, Mustafa Âşûr tarafından da *Fetâvâ Sultâni'l-Ulema* ismiyle basılmıştır.[194] *el-Fetâvâ'l-Mevsıliyye* ayrı bir eser gibi kabul edilmekteyse de *Kitâbu'l-Fetâvâ*'dan farklı olarak sadece 4 soru ihtiva etmektedir ki bunlardan da ikisi cevaplanmamıştır. *Kitâbu'l-Fetâva'da* da *el-Mevsıliyye*'de bulunmayan bir fetvâ bulunmaktadır. Yani aynı eserin üç farklı isimle basıldığını ve bu sebeple ayrı ayrı değerlendirildiğini söylemek mümkün gözükmektedir.[195]

[194] H. Yunus Apaydın, "a.g.m.", s. 287.

[195] Abdurrahman b. Abdilfettah Kitâbu'l-Fetâvâ'da el-Fetâva'l-Mevsıliyye'yi ayrı bir eser olarak göstermiş ve müellifin fetvâ eserlerini tanıtırken el-Fetâva'l-Mısriyye'nin el-Fetâva'l-Mevsıliyye'yi de ihtiva ettiğini ifade etmiştir. (İbn Abdüsselâm, **Kitâbu'l- Fetâvâ**, s. 17-18). İyad Halid et-Tabba' ise müellifin eserleri arasında ikisini ayrı ayrı zikretmiştir. (Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebü'l-Kâsım Sülemi İbn Abdüsselâm, **el-Fetâva'l-Mevsıliyye,** thk: İyad Hâlid et-Tabba', Dımaşk, Dârü'l-Fikr, 1999/1419, S.8). İslâm Ansiklopedisinin ilgili maddesinde de İzzeddin b. Abdüsselâm'ın diğer eserleri arasında el-Fetâva'l-Mevsıliyye Musul hatibi Şemseddin Abdürrahîm et-Tûsî'nin sorduğu doksan soruya verdiği cevaplar şeklinde tanıtılmıştır. Bkz. H. Yunus Apaydın, "a.g.m.", s. 287.

İbn Abdüsselâm kendisine sorulan sorulara genellikle delillere girmeksizin kısa ve öz cevaplar vermektedir.[196] Ancak zaman zaman soruda yer almayan konularda da kısa açıklamalar yaptığı görülmektedir.[197]102. fetvâdan itibaren bir mes'ele altında çoğunlukla farklı konularda pek çok soru bir araya toplanmakta ve müellif bu sorulara cevâben öncekilere göre daha uzun ve ayrıntılı açıklamalar yapmaktadır.

Soruların niteliklerinin farklı olması ve bazılarının konuyla ilgili bilgiler de içeriyor olması müsteftîlerin farklı ilmî birikimleri olan kişilerle halktan insanlar olduğu izlenimini oluşturmaktadır.

Kitabu'l-Fetâvâ'da sorular ve fetvâlar "mes'ele- cevap" başlıkları ile sıralanmıştır. Bazen bir mes'ele altında aynı veya farklı konularda birden fazla soru yer almaktadır.[198] Bu durum hadîs fetvâları hakkında yapmış olduğumuz gruplandırmada bir fetvânın birden fazla başlık altında yer almasına sebep olmuştur.

İbn Abdüsselâm bazı fetvâlarında maddeleme yaparak kategorik bilgilere yer vermiş ve bazı gruplandırmalar/ sınıflandırmalar yapmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: İman,[199] borç,[200] bid'at[201], âlimler[202] amel,[203] korku,[204] şiir vb. şeyleri dinleme/ sema[205], sevgi.[206]

Eserde gerekli görülen yerlerde kelimelerin sözlük anlamlarına ve farklı kullanımlarına da işaret edilmektedir.[207] Sadece bir yerde kelimelerin kullanımıyla ilgili âyetlerden delil gösterilmektedir.[208]

Eserin tamamı incelendiğinde soruların içerisinde o döneme ait güncel bazı uygulamalara işaret edildiği görülmektedir. Sorular çoğunlukla bu uygulamaların

---

[196] Müellif hadîsle fetvâ niteliği taşıyan cevaplarının dışında sadece birkaç yerde ilgili âyet-i kerîmeleri vermiştir. Bkz. S. 131, 139, 149. fetvâlar.
[197] Bkz. İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 46-47, 48.
[198] Bkz. İbn Abdüsselâm, **Kitabu'l-Fetâvâ**, s. 47, 50-51, 82, 85, 86, 88, 93, 115-116, 125-126. fetvâlar.
[199] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 73.
[200] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 104.
[201] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 116.
[202] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 139-140.
[203] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** 140-141.
[204] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 163.
[205] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 163- 165.
[206] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 164.
[207] Bkz. İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 43.
[208] Bkz. İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 56.

doğru olup olmadığını sorgular mahiyettedir. Bu konulardan bazıları şunlardır: Sabah ve ikindi namazlarından sonra musafaha edilmesi,[209] hutbelerde sahabenin isminin kafiyeli bir şekilde sıralanması,[210] gündüz sâim (oruçlu) gece kâim (ibadet eden) olmasına rağmen haram mal konusunda titiz davranmayan insanların çok olması,[211] cenaze namazını ölü musallaya taşındıktan sonra kılmak.[212] Ayrıca çoğu soruda müftü, hatip ve imamların davranışları ve üslupları sorgulanmaktadır.[213]

Eserde pek çok yerde Hz. Peygamber'e ittibânın önemine işaret edilmekte, sünnete bağlılık hususunda teşvikte bulunulmaktadır.[214]

İbn Abdüsselâm, eserde yer alan bazı fetvâlarında genel kurallara veya önemli bilgilere yer vermektedir. Bu kurallar ve bilgiler, çeşitli konularda ona ait görüşlere ulaşmamıza yardımcı olduğu gibi bazı ilkelerin ortaya konmasına da imkân tanımaktadır. Eseri daha yakından tanımamıza da yardımcı olacağı kanaatiyle bu fetvâlardan ve ilkelerden bazılarını nakletmek istemekteyiz:

İbn Abdüsselâm'a Hz. Osman'ın katilleri ve buna engel olmayan Hz. Ali ve diğer sahâbîler hakkındaki hüküm sorulmaktadır. Aynı soruda müsteftî Hz. Osman'ın katillerinin Bedir ashâbından bir grup olduğunu ve onların "Biz bir kafiri öldürdük." dediklerini söyleyen kişinin fâsık olup olmadığını öğrenmek istemektedir. Bu katillerin fâsık ve hâricî, onlara yardım edenlerin de Allah'a âsî olduklarını belirten İbn Abdüsselâm, Bedir ashâbından birinin bu işe karıştığını iddia edenin yalan konuştuğunu ifade etmektedir. Olayla ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra sahâbeden herhangi birinin küfre nisbet edildiğini iddia eden kişinin de yalan söylemiş ve iftira etmiş olacağını, bu sebeple şiddetli bir şekilde ta'zîr edilmesi gerektiğini belirtmektedir.[215]

[209] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 46 (Müellif bunun bid'at olduğunu, ancak mescide yeni gelen birinin daha önce gelenlerle musafaha edebileceğini söylemektedir.)
[210] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 47-48 (Müellif bunun sevilmeyen bir bid'at olduğunu söylemekte, hutbelerde zikredilmesi uygun olan şeyleri sıralamaktadır.)
[211] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 105. (Bu tespit soruyu soran kişiye değil İbn Abdüsselâm'a aittir.)
[212] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s.108.
[213] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 46, 80, 112, 115, 120, 122.
[214] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 37, 47, 68, 69, 80, 109, 134.
[215] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s.39.

İbn Abdüsselâm, bir konuda Ebûbekir'in veya âlim sahâbîlerden birinin mezhebi/ görüşü sahih ise başka bir mezhebe niçin yönelindiğini soran müsteftîye cevaben sahâbenin herhangi bir hüküm hakkındaki görüşü sahihse ancak onun delilinden daha açık bir delil sebebiyle ona muhalefet edilebileceğini söylemektedir. Ayrıca müctehid olan kişilerin ihtilaflı konularda sahabeyi taklit etmeleri gerekmez. Hatta kendi delilleri sahabenin delillerinden daha açıksa bu, helal bile olmaz. Çünkü Allah ahkamın üzerine bina edildiği delillere ittibayı emretmiştir. Âlimleri taklit, sadece şer'î hükümlerin delillerini bilmeyen halk için gereklidir.[216]

İbn Abdüsselâm "Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir." rivâyeti hakkında sorulan soruya "Eğer hadîs sahîhse Müslümanlardan kastedilen icmâ ehlidir." diyerek cevap vermektedir.[217]

Eserde yer alan sorulardan birinde imamın selam verdikten sonra dua etmesine ve bu sırada dua eden kişinin ellerini kaldırmasının gerekip gerekmediğine dair bilgi istenmektedir. İbn Abdüsselâm fetvâsında Hz. Peygamber'in namazdan sonra meşru zikirleri çektiğini, üç kere istiğfar ettiğini ve kalkıp gittiğini belirtmektedir. Ayrıca "Rabbim, kullarını dirilttiğin gün beni azâbından koru." dediğinin rivâyet edildiğini eklemektedir. Hayrın tamamı Rasûlullah'a ittibâdadır. Kunutta, Fatiha'da, iki secde arasında, teşehhüdde dua ederken ellerin kaldırılması müstehab değildir, bu konuda sahîh hadîs yoktur. Dua ederken elleri kaldırmak ancak Hz. Peygamber'in böyle yaptığı yerlerde müstehabdır. Duadan sonraysa iki eliyle yüzünü ancak cahil olan mesheder.[218]

Bir soruda bir kişinin "Eşhedü enne Muhammeden rasûlullah" cümlesindeki Muhammed'in başka biri olduğu zannedilir diye Hz. Peygamber'in ezan okumadığını söylediği, halbuki bu ifadenin hutbede de olduğu ifade edilmektedir. İbn Abdüsselâm, Hz. Peygamber'in bir amel yaptığı zaman ona devam ettiğini belirtmekte ve onun ezandan daha hayırlı vazifelerinin olduğunu söylemektedir. Nitekim Hz. Ömer de

[216] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 40.
[217] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 42.
[218] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 47.

“Hilafet olmasaydı müezzin olurdum.” demiştir. Hz. Peygamber’in ezan okumamasını başka bir sebebe bağlayan hata etmiş olur.[219]

İz b. Abdüsselâm insanlar için ayağa kalkma konusundaki fetvâsında nezaket ve saygı sebebiyle ayağa kalkmakta bir mahzur olmadığını belirtmekte, Hz. Peygamber’in Ensâra Sa’d b. Muâz’ı kastederek “Efendiniz için ayağa kalkın.” buyurmasını buna delil olarak göstermektedir. Yani anne baba, salihler ve âlimler için ayağa kalkmakta bir mahzur yoktur. Müsteftînin işaret ettiği bu konunun karşılıklı buğza ve ilişkileri kesmeye sebep olması durumuyla ilgili olarak İbn Abdüsselâm’ın görüşü buna sebep olmamak için ayağa kalkmak gerektiği şeklindedir. Çünkü Hz. Peygamber “Birbirinizle ilişkinizi kesmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, birbirinize buğz etmeyin. Ey Allah’ın kulları, Allah’ın emrettiği gibi kardeş olun.”[220] buyurmaktadır. Yani insanlar için ayağa kalkmak bu fiilin kendisinden dolayı değil, sonuçları sebebiyle emredilir. Allah’ın öyle hükümleri vardır ki ilk asırda olmayan bazı sebeplere bağlı olarak sonradan ortaya çıkar.[221]

Eserde sıfat âyetleri ve hadîsleri ile ilgili olarak yöneltilen bir soruda “Ben bu konuda selefin inandığı gibi inanıyorum. Bu konuda konuşmak bid’attir.” diyen kişinin durumu söz konusu edilmektedir. İbn Abdüsselâm’a göre bu kişi yalan söylemektedir. Çünkü algılamadığı ve manasını kavramadığı bir şeye inanması mümkün değildir. Ayrıca bu konuda konuşmak bid’at-i kabîha değil bid’at-i hasenedir ve vaciptir. Çünkü çeşitli şüpheler doğmuştur. Selef bu hususlarda konuşmamıştır çünkü onların yaşadıkları asırda Allah’ın ve Rasûlü’nün kelamını uygun olmayan anlamlara hamledenler de yoktu. Eğer o dönemlerde bu şüpheler ortaya çıkmış olsaydı onlar da bunları yalanlar ve inkar ederlerdi.[222]

İbn Abdüsselâm’a göre Hz. Peygamber’in gizlenmesini yasakladığı ilim herkesin öğrenmesi vacip olan şeriat ilimleridir, farz-ı kifaye olan ilimler değil.[223]

[219] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 51-52.
[220] Müslim, Birr ve Sıla, 24.
[221] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 55.
[222] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 56-57.
[223] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 57-58.

Eserde yer alan "Mükellef birinin 'Şeriat görünen kabuktur, hakikat ilmi onun özüdür.' demesi caiz midir? Bir kişi ben Allah'a aşığım veya Allah aşık diyebilir mi?" şeklindeki soruya İbn Abdüsselâm özetle şöyle cevap vermektedir: İçerdiği fayda ve hayırların çokluğu sebebiyle şeriat için kabuk denmesi caiz olmaz. İtaat ve iman emri nasıl kabuk olabilir? Hakikat ilmi olarak isimlendirilen ilim şeriat ilminin biz cüzüdür. Bu tür isimlendirmeleri ancak cahil, kötü, edep yoksunu kişiler yapar. Bunu diyenlerden birine 'Senin şeyhinin sözleri kabuktur.' dense bunu şiddetle inkar eder, ama aynı şeyi şeriat için rahatça söyler. Halbuki şeriat Allah'ın kitabından, Rasûlü'nün sünnetinden başka bir şey değildir. Bu cahil günahına uygun olacak şekilde cezalandırılmalıdır. Aynı şekilde aşık olmak ve olunmak ifadelerinin Allah'a nisbet edilmesi de caiz değildir. Bunu Allah'a olan muhabbetini ifade etmek için kullanan ta'zîr edilir. Bu ifadeyi Allah'ın kendisine olan sevgisini ifade için kullanan kişi çok daha şiddetli bir şekilde cezalandırılır, çünkü bu çok daha çirkin bir davranıştır." diyerek cevap vermektedir. Fetvâsının sonunda İbn Abdüsselam aşk ile muhabbet arasındaki farkı şöyle izah etmektedir: Aşk, maşukun özelliklerini olduğundan daha üstün olarak hayal etmeye sebep olan bir illettir. Bu, her şeyi olduğu gibi gören ve bilen ilah hakkında tasavvur edilemeyecek bir şeydir. Aynı şekilde kulun rabbine olan sevgisini ifade için de uygun değildir. Çünkü hiç kimse kemal hususunda Allah'ı geçemez ki O'nun için daha üst bir kemal noktası hayal edilebilsin.[224] İbn Abdüsselâm'ın yaptığı bu açıklamalar, o dönem sûfîlerinin görüşlerine karşı verdiği mücadeleyi yansıtmaktadır.

İbn Abdüsselâm, insanlarla konuşurken veya yazarken ve hutbede seci konusunda şöyle fetvâ vermektedir: Seci ile kastedilen riya, gösteriş ve yapmacık üslup ise bu haramdır. Ama insanların kabule yönelmesi ve gereği ile amel etmesi için sözlerde yapılan ölçü ve vezinse bunun hutbelerde de başka yerlerde de yapılmasında bir sakınca yoktur.[225]

Bir fetvâda müsteftî "Bizim duaya ihtiyacımız yok. Çünkü dua kaderi ve kazayı geri çeviremez." diyen bir kişinin isyana düşüp düşmediğini sormaktadır. İbn Abdüsselâm oldukça sert bir üslüpla verdiği cevabında böyle diyenin yalan söylediğini

[224] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 71-72.
[225] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 75.

ve âsî olduğunu belirtmektedir. O zaman bizim iman ve itaate de ihtiyacımız yoktur, çünkü Allah'ın vereceği sevap da ceza da bellidir. Kafasız ahmak kişi Allah'ın dünya ve âhiret maslahatlarını sebeplere bağladığını idrak edemez diyen İbn Abdüsselâm konuyu örneklerle izah etmekte Allah'ın böyle kişileri hakka ve doğruya ulaştırmayacağını söylemektedir.[226]

İbn Abdüsselâm "Kim bildiğiyle amel ederse Allah onu bilmediği ilme mirasçı kılar (ona bilmediğini öğretir)." rivâyeti ile ilgili fetvâsında şeriatın vacip, mendub, mekruh ve haram kıldıklarına göre amel eden kişiye Allah tarafından ilhâmî ilim verileceğini belirtmektedir. "Bizim yolumuzda mücâhede edenleri mutlaka bize ulaşan yollara yöneltiriz."[227] âyetinde ifade edilen de budur. Bu durumun sadece âlimler hakkında olduğunu söylemek ise hadîsi ifade edilenden başka bir şey hamletmek olur. Hadîs zâhiri üzere ve genel olarak anlaşıldığında fakirler ve başka kişiler de buna dahil olur.[228]

Eserde yer alan sorulardan bazıları halk arasında yaygınlaşan bazı amellere dair bilgi vermektedir. Bunlardan birinde çeşitli hastalıklar için anlamı bilinmeyen kelimeler yazan bir kişiden bahsedilmekte ve bu kişi başarılı olur da hasta iyileşirse bu şeylerin yazılmasının caiz olup olmayacağı öğrenilmek istenmektedir. İbn Abdüsselâm anlamı bilinmeyen sözlerle okuyup üflemenin ve muska yapmanın caiz olmadığının açık olduğunu belirtmektedir. Hz. Peygamber'in kendisine muska hakkında soru soranlardan muskalarını istediğini, onları inceledikten sonra bunda mahzur olmadığını belirttiğini ve "Sizden kardeşine faydası dokunabilen bunu yapsın." buyurduğunu[229] nakleden İbn Abdüsselâm fetvâsının sonunda "Hz. Peygamber muskalarını istedi çünkü muskaların içinde küfür olan da vardır." demektedir.[230] Bu özellikteki diğer soruda Kur'an'daki tehlîl âyetlerini toplayıp okuyan kişinin bu yaptığının hükmü sorulmaktadır. İbn Abdüsselâm bu âyetlerin sûrelerdeki sıralarına göre sıralanmasında ve sadece zikir maksadıyla okunmasında bir

[226] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 98-99.
[227] Ankebut Sûresi, 29/ 69.
[228] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 149.
[229] Müslim, Selâm, 61-63.
[230] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 169.

mahzur olmadığını ancak bunu avâmın yapacağını ve selefe uymanın bid'at uydurmaktan evlâ olduğunu ifade etmektedir.[231]

Bir soruda müsteftî "Sizden biriniz ben kendisine kendisinden daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz." rivâyetinde imanın sıhhatinin mi kemâlinin mi söz konusu edildiğini sormaktadır. İbn Abdüsselâm Rasûlullah'ı kendisinden çok sevmenin imanın aslının değil kemalinin şartı olduğunu belirtmektedir. Bunun sebebi Hz. Peygamber'in sevgiye nefislerimizden daha layık olmasıdır. Çünkü sevgi için iki sebep vardır: Şeref ve kemal ile lütuf (in'âm) ve fazîlet (ifdâl). Hiç şüphesiz Hz. Peygamber bütün nefislerden daha çok kemal ve şeref sahibidir, kemaline uygun bir şekilde sevilmelidir. İn'âm ve ifdâle gelince bunlar sebeplere bağlıdır. Hiç kimse bize Peygamberimiz kadar lütuf ve iyilikte bulunmamıştır. Çünkü o bize Rabbimizi ve onun şeriatını tanıttı. O bizim âhiretteki başarımızın ve cehennem azabından kurtuluşumuzun sebebidir. Tabii ki bizim için bize kötülüğü emreden, felah sebeplerinden bizi uzaklaştıran nefislerimizden daha sevgilidir. İbn Abdüsselâm fetvâsında Hz. Peygamber'i kendimizden daha çok sevdiğimizi nasıl anlayacağımızı da belirtmektedir: Kişi Rasûlullah'ın ahlâkını ve sünnetini kendi hevâsına tercih ediyor ve daha sevgili görüyorsa onu kendisinden çok seviyor demektir. Böyle değil de kendi alçak arzularını Hz. Peygamber'in yüce ahlâkına tercih ediyorsa tabii ki onun sevgisini üstün tutmuş olmaz.[232]

İbn Abdüsselâm, bazı fetvâlarında ayrıntıya girmeksizin âlimlerin ihtilafına[233] işaret etmektedir. Eserde ayrıca az da olsa üzerinde icmâ bulunan çeşitli konulara işaret edilmektedir. Buna göre Müslümanlar Allah'ın terkine izin verdiği bir şeyi yapmayana bu konuda bir ceza olmadığı için buğzetmeyeceği,[234] hakları ve zekatı verilmiş mübah mal için dünyada da âhirette de bir ceza bulunmadığı,[235] namazın edâsını şer'î bir özür olmaksızın ertelemenin caiz olmadığı,[236] haccın namaz, oruç, zekat, hac borçlarını düşürmeyip sadece bunları geciktirme günahının affına vesile olacağı[237] konularında

[231] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 172-173.
[232] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s.173.
[233] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 94, 97, 106, 113, 138, 169.
[234] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 102.
[235] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 105.
[236]İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 108.
[237] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 162.

icmâ etmişlerdir. İbn Abdüsselâm bunlardan hac ile ilgili olan fetvâsında "Müslümanların icmâına muhalefet edenin cehaleti de sana yeter." demektedir.

Eserde yer alan soruları şu şekilde gruplandırmak mümkün gözükmektedir:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular:

Kitabu'l-Fetâvâ'da diğer eserlerde yer alan hadîsin anlamını kavramayı hedefleyen[238] soruların yanı sıra Hz. Peygamber'in sünnetlerinin anlaşılması, uygulanması ve yapılan işin sünnete uygun olup olmadığı hususlarında[239] sorular da yer almaktadır. Bunlarda genellikle bahsedilen uygulamanın müstehab ya da bid'at olup olmadığı öğrenilmek istenmektedir.

2. Herhangi bir konuda hadîs olup olmadığını veya bir bilginin delilini öğrenmek için sorulan sorular:[240]
3. Hadîsin sıhhati hakkında sorulan sorular: [241]
4. Çelişkili görünen hadîslerle ilgili sorular:

Eserde üç sorunun konusu çelişkili görünen hadîslerdir.[242] Müellif bunların üçünde de cem ve telif metodunu kullanmakta, hadîslerin anlamlarını açıklayarak ihtilafı ortadan kaldırmaktadır.

5. Hz. Peygamber ve sahâbe hakkındaki sorular:

Eserde Hz. Peygamber[243] ve sahabe-i kiram[244] ile ilgili dörder soru bulunmaktadır.

[238] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** 9, 14, 23, 25, 38, 64, 65, 66, 73, 76, 77, 79, 81, 86, 87, 107, 113, 114, 121. fetvâlar.
[239] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** 2, 15, 31, 42, 57, 59, 66, 82, 107. fetvâlar.
[240] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** 40, 87, 91. fetvâlar. Ayrıca bkz. İbn Abdüsselâm, **el-Fetâva'l-Mevsıliyye,** s. 31.
[241] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** 38, 52 ve 66. fetvâlar.
[242] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** 74, 75 ve 90. fetvâlar.
[243] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** 16, 18, 75 ve 113. fetvâlar.
[244] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** 5, 7, 43, 70. fetvâlar.

E. Nevevî, el-Mesâilü'l-Mensûra

1. Nevevî

Şafii fıkhının devrindeki en büyük âlimi ve hadîs ilimlerinde otorite olarak tanınan Nevevî (v. 676/1277), 631 (m. 1234) yılında Suriye'nin güneyindeki Havran bölgesinde Nevâ köyünde doğdu. Ergenlik çağında çok istekli olmasa da babasının dükkânında çalışan Nevevî, bir yandan da o bölgedeki çeşitli âlimlerin derslerine devam etti. On dokuz yaşındayken babası tarafından Dımaşk Revâhiyye Medresesi'ne yerleştirildi. Yirmi yaşında babasıyla gittiği hac yolculuğundan dönüşte Medine'deki âlimlerden ders aldı. Nevevî eğitimini tamamlayınca talebe okutmaya ve 660 yılından itibaren eser vermeye başladı. Kendisi de pek çok âlim yetiştirdi. Çeşitli medreselerde hocalık yapan Nevevî, 665 yılında Eşrefiyye Dârülhadîsi şeyhliğine getirildi ve ölümüne kadar bu görevini sürdürdü.

Nevevî öğrencilik yıllarında İbn Sînâ'nın el-Ḳânûn'unu okumaya başlamıştır. Ancak daha sonra kendisinde oluşan bunalma ve sıkılma hallerinin bundan kaynaklandığını düşünerek tıpla ilgili eserleri okumaktan vazgeçmiştir.

Nevevî, görev yaptığı medreselerden kendisine verilen aylıkla kitap almış, daha sonra da bunları o medreseye bağışlamıştır. Doğru bildiğini söylemekten ve yöneticileri uyarmaktan asla çekinmemiştir.

Nevevî, 24 Receb 676'da (21 Aralık 1277) Nevâ'da vefat etti. [245]

[245] Ayrıntılı bilgi için bkz. Alâuddîn Ali b. İbrahim İbnü'l-Attâr, **Tuhfetü't-Tâlibîn fî Tercemeti'l-İmam Muhyiddîn,** thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan el-Selmân, Riyad, Dâru's-Sumay'î, 1414; M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", **DİA**, İstanbul, 2007, c. XXXIII, s. 45-49.

2. Mesâilü'l-Mensûra

İmam Nevevî'nin el-Fetâvâ, el-Mesâilü'l-Mensûra[246] veya Uyûnü'l-Mesâili'l-Mühimme[247] şeklinde bilinen eseri hayatının son 6 yılında kendisinden hiç ayrılmayan ve "Muhtasaru'n-Nevevî" lakabıyla anılan[248] talebesi Alaaddin b. el-Attâr (v. 724/1324) tarafından düzenlenmiştir.

Attâr, hocasının fetvâlarını Nevevî'nin ilim meclisinde sorulan fakat kendisinin eserine almadığı meseleleri de ekleyerek, kolay istifade edilmesi için fıkıh bablarına göre tertib etmiş ve fıkıhla ilgisi olmayan mesâili de eserin sonuna eklemiştir.[249] Bâblar arasında hadîs ile ilgili müstakil bir bölüm bulunmakla beraber diğer 21 bölümde de hadîs fetvâsı ve hadîsle fetvâ örnekleri bulunmaktadır. Eser 22 genel başlık[250] altında 363 mesele içermektedir. Bu meselelerden 30'u hadîsle fetvâ,[251] 74'ü hadîs fetvâsı niteliğindedir. 259 fetva her iki kategoriye de girmemektedir. Eserde yer alan soruların, rivâyetlerin ve fetvâların ilgili oldukları konular aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

---

[246] Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevi, **Fetâva'l-İmam en- Nevevî el-Müsemma bi'l-Mesaili'l-Mensûra,** tertîb: Alauddin b. el-Attâr, thk: Muhammed el-Haccâr, 6. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, h. 1417, m. 1996.
Eserin diğer baskıları şunlardır: (M. Yaşar Kandemir, "a.g.m.", **DİA**)
- Kahire, 1352.
- thk: Abdulkadir Ahmed Atâ, Kahire, 1402/ 1982; Beyrut, 1402/ 1982, 1988.
- thk: Muhammed el-Haccâr, Medine, 1405/ 1985. Yusuf Özbek, er-Risâletü'l-Müstatrafe tercümesinde bu eserin Muhammed el-Haccâr'ın tahkîki ile Medine Dâru's-Selâm'da 1985 yılında basıldığını belirtmektedir. Bkz. Kettânî, **a.g.e.,** s. 398.
- thk: Ahmed Hasan Cabir Receb, 1410/ 1990. 15 Zilhıcce 1410 tarihinde tahkîki tamamlanmış olan eser Muharrem 1411'de Mecelletü'l-Ezher'in hediyesi olarak takdîm edilmiştir.

[247] Katip Çelebi, **a.g.e.,** c.II, s.1230. Eserde Nevevî'nin fetvâları büyük ve küçük olarak ikiye ayrılmıştır.

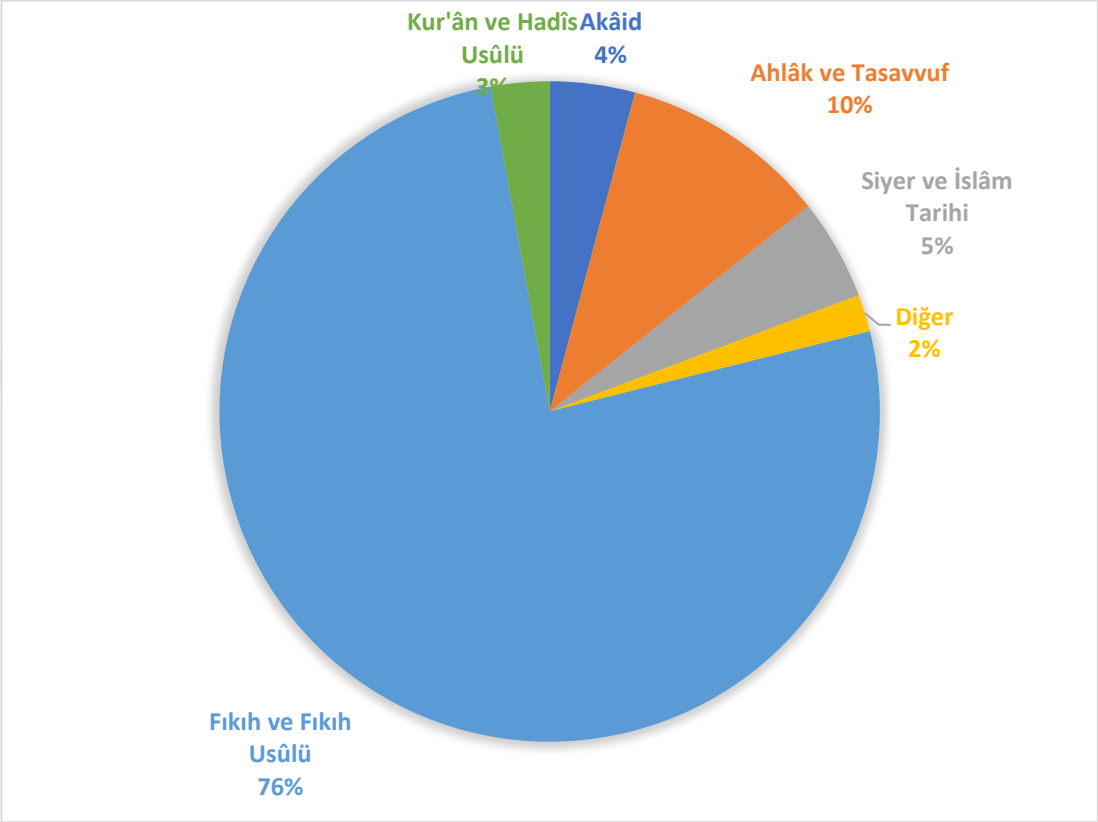
[248] M. Yaşar Kandemir, "a.g.m.", **DİA.**

[249] Nevevî, **a.g.e.,** s. 9.

[250] Bu bölümler şu isimleri taşımaktadır: Taharet, Namaz, Mesacid, Selam vd (âdâb), Cenâiz, Zekat, Sıyam, Hac, Sayd ve Zebaih, Et'ıme, Büyu', İcâra vd, Vakıf vd, Nikah, Talak, Eyman, Cinâyât, Akzıye (Buraya kadar olan başlıklar "Kitab" olarak isimlendirilmiştir.), Tefsîr, Hadîs, Mesâil mine'l-Usûl, Rakâık ve'l-Mensûrat (Son dört bölüm "Bâb" olarak isimlendirilmiştir.).

[251] Nevevî, **a.g.e.,** s.15 (4.), 16 (5 ve 6.), 23 (15.), 28 (24.), 34 (36.), 43 (8.), 47 (15.), 55 (28.), 56 (29.), 59 (33.), 62 (38.), 64 (2.), 70 (7.), 84 (11.), 102 (6.), 106 (5.), 109 (2.), 117 (13.), 127 (1.), 179 (1.), 180 (2.), 194 (1.), 212 (16.), 240 (1.), 243 (5.), 244 (6.), 268 (1.), 270 (2.), 277 (4.).

Grafik 5. el-Mesâilü'l-Mensûra'daki konu dağılımı



Attâr, eserin girişinde Nevevî'nin mukaddimesinde yaptığı kısa bir açıklamayı nakletmektedir. Buna göre Nevevî yeni sorular gelmekte olduğu için eserini tertib etmemiş, ancak fetvâlar tamamlandığında düzenlemeyi planlamıştır. Müellif ayrıca istifadenin yüksek olması için fetvâlarında en sahîh görüşü ilim öğrenmeye yeni başlamış kişilerin de anlayabileceği seviyede verdiğini ifade etmekte, açık olmayan bazı delillere ve nadiren ihtiyaç olursa ihtilaflı görüşlere de işaret ettiğini belirtmektedir.[252]

Bazı fetvâlarda soru yer almamakta, konu مسألة başlığı ile doğrudan verilmektedir.[253] Çoğunluğunda ise bu başlıkla verilen sorunun ardından الجواب ve bazen de أجاب رضي الله تعالى عنه denilerek fetvâya geçilmektedir. أجاب ifadesinin Attâr

[252] Nevevî, **a.g.e.,** s.10.
[253] Örnekler için bkz. Nevevî, **a.g.e.,** s.11-19, 24, 26, 31-32, 34, 48, 50, 53, 64, 74-75, 77, 100, 147, 150, 185-187, 194-195, 201-202, 220, 223, 239.

tarafından Nevevî'nin eserine eklenen fetvâlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu fetvâların sonunda كتبتُه عنه ifadesi bulunmaktadır.[254] أجاب ifadesi sadece bir yerde yalnız başına kullanılmıştır.[255] Buna göre Attâr'ın hocasının eserine 20 kadar fetvâ eklediği düşünülebilir.

Eserde yer alan soruların çeşitli ilim meclislerine katılan kişiler tarafından yöneltildiği bilinmekle beraber müsteftîlerin kimliği belli değildir.

Nevevî'nin önemli her işe hamdele ile başlanması gerektiğini ifade eden kısa bir açıklamayla[256] giriş yaptığı eserinde yer alan fetvâları oldukça kısa ve özdür.[257] Mukaddimesinde de ifade ettiği gibi âlimlerin ihtilaflarına nadiren değinmekte, o zaman da isim belirtmeksizin قيل diyerek bu görüşlere işaret etmektedir.[258] Zaman zaman bu görüşleri maddeleyerek verdiği[259] ve gerekli durumlarda muhâlif görüşün delilini kısaca da olsa değerlendirdiği[260] görülmektedir.

Nevevî çok sık olmamakla beraber fetvâlarının delillerini de belirtmektedir. Bu deliller arasında âyetler,[261] hadîsler ve bazen ismini belirterek genellikle ise ashâbımız, imamlardan biri, ashâbımızın cumhuru vb kelimelerle ifade ettiği Şafii âlimlerin görüşleri yer almaktadır.[262]

Nevevî fetvâlarında delil olarak kullandığı hadîslerin kaynaklarını çoğunlukla belirtmekte,[263] zaman zaman sıhhat durumları hakkında da sorulmamış olsa bile bilgi vermektedir.[264]

---

[254] Nevevî, **a.g.e.,** s.30, 41, 49, 51, 61, 66, 91, 96, 106, 122, 198, 205, 214, 225, 228, 233, 237, 247, 260, 263.
[255] Nevevî, **a.g.e.,** s.263.
[256] Nevevî, **a.g.e., s**.11-12. Nevevî bu açıklamada Şafii'nin, Ebû Saîd el-Mütevellî'nin ve Horasanlı müteahhir ashabımız dediği âlimlerin konuyla ilgili görüşlerine kısaca işaret etmektedir.
[257] Uzun sayılabilecek fetvâlar için bkz. Nevevî, **a.g.e.,** s.74-75, 251-254, 117-118, 161-164, 230-233.
[258] Bazı örnekler için bkz. Nevevî, **a.g.e.,** s.13, 20, 23, 35, 36, 46, 50, 80, 82, 88, 135, 170, 194, 244, 258.
[259] Nevevî, **a.g.e.,** s.36-37, 77, 79, 80, 87, 109, 135, 149, 151, 161, 166, 220, 238-239, 252, 253, 271.
[260] Nevevî, **a.g.e.,** s.17, 37.
[261] Nevevî, **a.g.e.,** s.48, 57, 63, 70, 84, 85, 180-181, 182, 208, 223, 226, 240, 241-242, 252, 268, 271, 274, 277.
[262] Örnekler için bkz. Nevevî, **a.g.e.,** s.11, 130, 143, 147, 149, 151, 192, 219, 220, 268. Zaman zaman ismini verdiği âlimlerin görüşlerini hangi eserlerinden aldığını da belirtmektedir.
[263] Örnekler için bkz. Nevevî, **a.g.e.,** s.43, 48, 55, 57, 59, 61, 64, 67, 68, 69, 73, 74, 79, 84, 93, 98, 102, 105, 106, 118, 230, 243, 244, 248, 277.
[264] Örnekler için bkz. Nevevî, **a.g.e.,** s.11, 17, 48, 67, 69, 73, 75, 105, 194, 230, 271.

Eserde o dönemde yaygınlaşmaya başlamış bazı davranışlara dair işaretler bulmak mümkündür. İnsanların birbirleri için ayağa kalkmaları ve eğilmeleri[265] Şam bölgesinde telkinin ölü defnedildikten sonra verilmesi, [266] Regâib namazı[267] bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Nevevî'den halk arasında meşhur olmuş bazı rivâyetlerin değerlendirilmesi de istenmektedir.[268]

Nevevî bazı fetvâlarında hadîslerin daha iyi anlaşılması için önemli sözcüklerin anlamlarını vermektedir.[269] Bu fetvâlarından birinde "Mevlâ" kelimesinin 16 ayrı manasını maddeler halinde sıralamıştır.[270]

Nevevî zaman zaman müsteftînin aklına gelmesi muhtemel soruları da dile getirerek فان قيل / الجواب formatı ile cevaplandırmaktadır.[271]

Ahmed Hasan Cabir Receb, eserin 1990 baskısına yazdığı mukaddimede Nevevî'nin zamanının yöneticilerine iyiliği ve adaleti emreden bir konumda olduğuna işaret etmekte ve Sehâvî'den naklen onun bu amaçla yazdığı bir mektubu îrad etmektedir.[272] Fetvâlarında da zaman zaman ilgili konu hakkında yöneticilerin takınmaları gereken tavrı belirtmekte ve onlara yol göstermektedir.[273]

---

[265] Nevevî, **a.g.e.,** s.68- 69.
[266] Nevevî, **a.g.e.,** s.74.
[267] Nevevî, **a.g.e.,** s.57.
[268] Bu rivâyetlerden bazıları şunlardır: "Hz. Peygamber'in vefatından sonra kıyamete 1000 yıl kalmaz." (Nevevî bu rivâyetin batıl olduğunu, aslının bulunmadığını belirtmektedir. Bkz. **a.g.e.,** s. 247) "Kim beni ve babam İbrahim'i aynı sene ziyaret ederse, Allah'ın huzurunda ona cennet için kefil olurum." (Nevevî "Kim haccederse ve aynı sene Beytü'l-Makdis'e giderse...." şeklinde de nakledilen rivâyetin mevzû olduğunu, bahsedilen ziyaretin faziletinin bulunduğunu ancak hac sevabını etkilemediğini belirtmektedir. **a.g.e.,** s.254.) "Ümmetimin ömürleri 60-70 arasındadır. Çok az kişi bunu geçer." (Nevevî hadîsin Tirmizî tarafından nakledildiğini ve hasen olduğunu belirtmektedir. Bkz. **a.g.e.,** s.260.) Ayrıca Nevevî'ye insanların söylemekte oldukları "Bir insanın hadîs naklederken aksırması hadîsin sahîh olduğunu gösterir." sözünün sünnette aslı olup olmadığı sorulmaktadır. (Nevevî fetvâsında "Kim bir hadîs nakleder de o sırada aksırırsa, o doğru söylemektedir." şeklindeki bir rivâyeti kısaca senet değerlendirmesi de yaparak vermektedir. Bkz. **a.g.e.,** s. 72.)
[269] Örnekler için bkz. Nevevî, **a.g.e.,** s. 93, 252, 256.
[270] Nevevî, **a.g.e.,** s. 252.
[271] Nevevî, **a.g.e.,** s. 43, 44, 204.
[272] Bkz. **Fetâva'n-Nevevî**, s. ح-ى.
[273] Nevevî, Dımaşk'ta cenaze için yapılan uygunsuz duaların haram olduğunu belirttikten sonra "Veliyyülemrin -Allah onu muvaffak etsin- onların bu davranışlarına engel olması, onları uyarması ve tövbe etmelerini istemesi gerekir." demektedir. Nevevî, **a.g.e.,** s. 46. Ayrıca Regâib gecesi namazının kesinlikle kabul edilemez bir bid'at-i kabîha olduğunu dile getirdikten sonra aynı şekilde veliyyülemre düşen görevi hatırlatmakta ve onun bir çoban olduğunu, her çobanın da güttüklerinden sorumlu sayıldığını ifade etmektedir. Nevevî, **a.g.e.,** s.57.

Nevevî'nin gerekli yerlerde müsteftîyi daha ayrıntılı bilgi için *Şerhu'l-Mühezzeb* adlı eserine yönlendirdiği görülmektedir.[274]

Nevevî, eserde yer alan bazı fetvâlarında genel kurallara veya önemli bilgilere yer vermektedir. Bu kurallar ve bilgiler, çeşitli konularda ona ait görüşlere ulaşmamıza yardımcı olduğu gibi bazı ilkelerin ortaya konmasına da imkân tanımaktadır. Eseri daha yakından tanımamıza da yardımcı olacağı kanaatiyle bu fetvâlardan ve ilkelerden bazılarını nakletmek istemekteyiz:

İsrâ ve miraç hakkındaki fetvâsında Nevevî, Hz. Peygamber'in Beyt-i Makdis'te diğer peygamberlere namaz kıldırdığını belirtmektedir. Müsteftînin "Bu bildiğimiz manada namaz mı yoksa dua ve zikir mi?" şeklindeki sorusuna da "Lafız sözlük anlamından önce şer'î manasına hamledilir. Eğer bunda bir sıkıntı varsa o zaman sözlük anlamı devreye girer." diyerek cevap vermektedir.[275]

Nevevî namazda kıyamın başlangıcında okunan dua ile ilgili fetvâsında "Sabit kılındığı nakledilmediği gibi hakkında nefy veya nehy de olmayan bir uygulama nas bulunmadığı için kıyas ile amel edilebilecek bir konu olur." demektedir.[276]

Bazı imamların Ramazan'ın yedinci veya başka bir gecesinde terâvîh namazının son rekatinde En'am Sûresinin tamamını okumaları bid'at-i mekrûhedir. Çünkü böylece bu davranışın sünnet olduğu düşüncesi oluşmakta, son rekât ilk rekâttan uzun tutulmakta, uzun kıraat sebebiyle cemaate sıkıntı verilmekte ve kıraat hızlı yapılmaktadır. Yapıldığı takdirde sünnet olduğu düşüncesini veren hareket mekruh bid'attir.[277]

Hz. Peygamber'in ayakkabıyla da yalın ayak da namaz kıldığına dair rivâyetlerle ilgili soruya verdiği fetvâda Nevevî, iki hadîsin de sahih olduğunu ancak yalın ayak namazın daha faziletli olduğunu belirterek cevap vermektedir. Çünkü herhangi bir konuda Rasûlullah'ın yaptığı iki uygulamadan daha çok tercih ettiği daha

[274] Nevevî, **a.g.e.,** s. 31, 48, 75, 147.
[275] Nevevî, **a.g.e.,** s. 35- 36.
[276] Nevevî, **a.g.e.,** s.44.
[277] Nevevî, **a.g.e.,** s.46.

faziletlidir. O, çoğunlukla ayakkabısız namaz kılmış ancak câiz olduğunu göstermek için zaman zaman ayakkabıyla da kılmıştır.[278]

Regâib namazı bid'at-i kabîhadır ve şiddetli bir şekilde münker kabul edilmektedir. Münker bir bid'atin pek çok beldede pek çok kişi tarafından yapılmasına, Kût'ül-Kulûb, İhya vb. eserlerde geçmesine itibar edilmez.[279]

Nevevî'ye insanların önünde eğilmenin hükmü sorulmakta ve bunun çoğu kişi tarafından alışkanlık haline getirildiği ifade edilmektedir. Bunun şiddetli bir şekilde mekruh olduğunu belirten Nevevî, konuyla ilgili Tirmizî hadîsini vermekte[280] ve bu rivâyetin davranışı açık bir şekilde yasakladığını, muârızı ve muhâlifi olmadığını belirtmektedir. Fıkıh veya benzeri hasletlere nisbet edilen kişilerin herhangi bir bilgiye muhalefetlerine itibar edilmez. İktidâ ancak Peygamberedir.[281]

Nevevî ölüye telkîn verilmesi ile ilgili fetvâsında Taberânî'nin naklettiği hadîsi vermekte, rivâyetin zayıf olduğunu ama dikkate alınabileceğini belirterek "Hadîs âlimleri ve diğer âlimler fezâil, terğîb ve terhîb hadîslerinde müsamaha gösterme hususunda ittifak etmişlerdir." demektedir.[282]

Nevevî Kadir gecesinin farklı farklı zamanlarda olduğuna dair rivâyetlerle ilgili fetvâsında Kadir gecesinin bazı senelerde bir gecede bazı senelerde de başka bir gecede olduğunu söyleyerek konu hakkındaki muhtelif sahih rivâyetlerin cem' edileceğini belirtmektedir.[283]

Eserde yer alan bir fetvâ ayakta yiyip içme konusundadır. Nevevî herhangi bir ihtiyaç olmadığı halde ayakta içmenin haram değil, mekruh olduğunu belirtmektedir. Ayakta yemek bir ihtiyaçtan dolayı ise câiz, sebepsizse faziletli davranışa muhâlefet olur, mekruh denemez. İbn Ömer'in bunu yaptığını ifade ettiği Buhârî rivâyeti, Enes'in mekruh gördüğünü zikreden Müslim rivâyetine tercih edilir. Ayakta su içmeyi Hz.

[278] Nevevî, **a.g.e.,** s.53.
[279] Nevevî, **a.g.e.,** s.57.
[280] Bir adam "Ya Rasûlallah, kişi karşılaştığı kardeşi veya arkadaşı önünde eğilebilir mi?" diye sordu. Hz. Peygamber "Hayır!" dedi. Adam "Peki ona sarılıp öpebilir mi?" diye sordu. Hz. Peygamber yine "Hayır!" dedi. Adam bu defa "Elini tutup musâfaha edebilir mi?" diye sordu. Hz. Peygamber "Evet!" buyurdu. Tirmizî, İsti'zân, 31.
[281] Nevevî, **a.g.e.,** s.70.
[282] Nevevî, **a.g.e.,** s.75.
[283] Nevevî, **a.g.e.,** s.91.

Peygamber'in yasakladığına dair rivâyetlerin yanı sıra kendisinin de böyle yaptığı ile ilgili sahih hadîsler vardır. Nehiy hadîsleri bu davranışın tenzîhen mekruh sayıldığını, bizzat Hz. Peygamber'in de yaptığına yönelik rivâyetler ise haram olmadığını gösterir.[284]

Nevevî'ye yöneltilen sorulardan birinde Müslüman kadının Yahûdî veya Hıristiyan kadınlara yüzünü, elini vb göstermesinin câiz olup olmadığı sorulmaktadır. Nevevî, bunun câiz olmadığını, ancak bu Yahûdî veya Hıristiyan kadın kölesiyse izin verilebileceğini belirtmektedir. Bunun delili Nûr Sûresi'nin 31. âyetidir. Hz. Ömer, Şam valisi Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a Müslüman kadınlara bunu yasaklamasını emreden bir mektup yazmıştır.[285]

Nevevî müneccimlikle meşgul olmanın, onlara gitmenin, sözlerini tasdîk etmenin ve bu işler için para harcamanın haram olduğunu söylemektedir. Böyle bir şey yapanın hızlıca tövbe etmesi gerekir.[286]

Nevevî'ye tavla ve satranç oynamanın hükmü hakkında iki ayrı soru yöneltilmiştir. Nevevî ilki için "Âlimlerin çoğunluğuna göre tavla oynamak haramdır. Allah en doğrusunu bilir." diye fetvâ vermektedir. Satranç içinse şöyle demektedir: "Eğer satranç oynadığı için namazını vaktinde kılmıyorsa veya bir bedel karşılığında oynuyorsa haramdır, böyle değilse İmam Şafii'ye göre mekruh, diğer âlimlere göre haramdır.[287] Eserde ayrıca "Satranç oynayan mel'ûndur."[288] rivâyetinin sıhhat durumu

[284] Nevevî, **a.g.e.,** s.105.
[285] Nevevî, **a.g.e.,** s. 180- 181.
[286] Nevevî, **a.g.e.,** s. 230.
[287] Nevevî, **a.g.e.,** s.233.
[288] Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, **el-Mekâsıdü'l-Hasene fî Beyâni Kesîri mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehira ale'l-Elsine**, thk. Muhammed Osman el-Haşt, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/ 1985, s. 669 (1175. rivâyet) Sehâvî, Nevevî'nin rivâyetle ilgili "Sahih değildir." şeklindeki değerlendirmesini naklettikten sonra aynı kanaatte olduğunu ve bu konuda merfu' bir hadîs bulunmadığını belirtmektedir. Satranç muhtemelen İran'ın fethinden sonra sahabe döneminde ortaya çıkmıştır ve bazı sahâbîler tarafından kumar, bazı sahbâbîler tarafından mekruh olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca hadislerde geçen nerd ve nerdeşîr kelimelerinin günümüzdeki tavla oyununu kesin olarak anlattığını söylemek pek doğru olmaz. Bkz. Ali Bardakoğlu, "Kumar", **DİA,** Ankara, 2002, c.XXVI, s.364-367. Aslında satranç bir şans değil akıl ve zeka oyunudur. Aslî vazifeleri ihmale, maddî bir kazanç veya kayba ya da zaman israfına sebep olmuyorsa bütün oyunlar gibi satranç oynamayı mubah kabul etmek daha doğru olacaktır. Günümüzde son derece yaygınlaşan bazı sanal oyunların bağımlılık başta olmak üzere sebep olduğu zararlar düşünüldüğünde satrancın teşvik edilmesi gereken bir oyun olduğu bile düşünülebilir.

sorulmaktadır. Nevevî bu hadîsin sahih olmadığını sadece tavla oynamanın yasak olması hakkında sahih rivâyet bulunduğunu belirtmektedir.[289]

Nevevî'ye yöneltilen sorulardan biri de gaybı Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini ifade eden âyet ve hadîslere rağmen Hz. Peygamber'in mucizelerinde ve velîlerin kerametlerinde yarın olacak şeyi bilme gibi durumlar bulunmasıyla ilgilidir. Nevevî fetvâsında bu bilginin tamamına hiçbir şeye bağlı olmaksızın sadece Allah'ın hâkim olduğunu, peygamberlerin ve velîlerin ise tek başlarına değil Allah'ın bildirmesiyle geleceği bilebileceğini söylemektedir. Ayrıca bizim güneşin ve ayın doğuş ve batış saatleri gibi gelecekte olacak bazı şeyleri bilmemiz tek başımıza ulaştığımız bir gayb bilgisi değil, Allah'ın bu tür şeyleri hep aynı şekilde gerçekleştirmesine bağlı bir ilimdir.[290]

Gaybı bilmeye dair bu fetvâdan sonra Nevevî'ye Hz. Peygamber'in ayın yarılması mucizesi ile ilgili şöyle tartışan iki kişiden hangisinin haklı olduğu sorulmaktadır: Birinci kişi: "Ay ikiye yarılmış, bir tanesi Rasûlullah'ın gömleğinin bir kolundan girip öbüründen çıkmıştır." İkinci kişi: "İki parça halinde ellerinin arasına indi, gömleğinin kolundan girmedi." Nevevî bu iki kişinin de görüşünde hatalı olduğunu belirtmekte, Buhârî rivâyetine işaret ederek ayın ikiye yarıldığını ancak gökteki yerinde kaldığını, bir parçasının dağın bir tarafından diğerinin de öbür tarafından göründüğünü söylemektedir.[291]

Eserde yer alan bir soruda müsteftî "Buhârî ve Müslim'de mütevâtir hadîs var mı yoksa hepsi âhâd mı? Ameller niyetlere göredir, rivâyeti mütevatir mi?" diye sormaktadır. Nevevî, bu rivâyetin mütevâtir olmadığını çünkü ilk dönemlerde bir kişinin bir kişiden nakli şeklinde geldiğini ve tevâtür şartının böylece ihlal edildiğini söylemektedir. Buhârî ve Müslim'de çok sayıda mütevâtir hadîs olduğunu söyleyen Nevevî Veda Haccı, men kezebe, Hz. Peygamber'in havzının başına gelme rivâyetlerini buna örnek vermektedir.[292]

[289] Nevevî, **a.g.e.,** s.260.
[290] Nevevî, **a.g.e.,** s.241.
[291] Nevevî, **a.g.e.,** s.242.
[292] Nevevî, **a.g.e.,** s.246.

Hemen sonra gelen soru da kütüb-i tis'a ile ilgilidir. Müsteftî Buhârî, Müslim, meşhur müsnedler, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'nin sünenlerinde sahih olmayan veya bâtıl rivâyetler olup olmadığını öğrenmek istemektedir. Nevevî cevabında Buhârî ve Müslim'in hadîslerinin sahih olduğunu, ancak zikredilen Sünenler'de ve Müsnedler'in çoğunda sahîh, zayıf, münker ve bâtıl rivâyetlerin bulunduğunu ifade etmektedir.[293]

Nevevî'ye bazı hadîslerin sıhhat durumları hakkında soru yöneltilmektedir. Bu rivâyetlerden biri şudur: "Kim ümmetim için kırk hadîs ezberlerse Allah onu kıyâmet gününde fakih olarak veya fakihler ya da âlimler zümresinde diriltir." Nevevî kısa fetvâsında bu rivâyeti sahâbeden bir gruptan naklettiklerini ama bütün tariklerinin zayıf olduğunu belirtmektedir.[294] Diğer bir rivâyet de "İlim öğrenmek her Müslümana farzdır." rivâyetidir. Nevevî manası sahîh olsa da Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin Müsned'inde Enes'ten naklettiği hadîsin senetteki Hafs b. Süleyman sebebiyle zayıf olduğunu söylemektedir.[295] Nevevî benzer bir fetvâsında "Ümmetim yağmur gibidir." rivâyetinin de zayıf olduğunu sahih olsaydı şu anlama geleceğini belirtmektedir: Bu, hadîste ifade edildiği gibi, Hz. İsa'nın nüzulünden sonra hayrın, bereketin ve dinin iki dönem arasında bu açıdan kıyas yapan kişiyi şüpheye düşürecek kadar belirgin olmasını ifade etmektedir. Bu, görünüş itibarıyla böyledir. Yoksa tabii ki ümmetin başı daha hayırlıdır.[296]

Nevevî zayıf olduğu bilinen bir rivâyetin nakledilmesinin veya bir başkası için yazılmasının hükmünün sorulduğu soruya "Zayıf olduğu bilinen hadîsi, insanları aldatmamak için bu durumunu açıklayarak rivâyet etmek caizdir." diye cevap vermektedir.[297]

Eserde pek çok yerde âlimlerin icma ettikleri konulara işaret edilmektedir. Buna göre Dımaşk'ta bazı cahillerin cenaze için fahiş sövme, aşırı teganni, kelimelere fazla harf ekleme vb şekillerde ettikleri beddua/ dua,[298] evlenmek isteyen kadına engel

[293] Nevevî, **a.g.e.,** s.246.
[294] Nevevî, **a.g.e.,** s.247.
[295] Nevevî, **a.g.e.,** s.249.
[296] Nevevî, **a.g.e.,** s.250.
[297] Nevevî, **a.g.e.,** s.266.
[298] Nevevî, **a.g.e.,** s.46.

çıkarmak[299] icma ile haramdır. Ayrıca dua ve sadakanın sevabının ölüye ulaştığında[300] ve Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in Hz. Ali'den üstün olduğunda[301] icma vardır. Cumhur ulemaya göre halifeler için "Rasûlullah'ın halifesi" demek caiz, "Allah'ın halifesi" demek caiz değildir. Bu ifade sadece Hz. Âdem ve Hz. Davud için kullanılabilir.[302]

Eserde yer alan soruları şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular:[303]

Nevevî, oldukça kısa ve öz bu fetvâlarında zaman zaman hadîste geçen önemli kelimeleri açıklayarak hadîsin anlamı hakkında bilgi vermekte, sadece bir yerde hadîsin sebeb-i vüruduna da işaret etmektedir.[304]

2. Herhangi bir konuda hadîs olup olmadığını veya bir bilginin delili olan hadîsi öğrenmek için sorulan sorular:[305]

Bu sorular genellikle şu kalıplarla gelmektedir:

- Bu konuda Hz. Peygamber'den bir şey vârid oldu mu/ geldi mi?
- Bunun sünnette bir aslı var mı?
- Bu konuda sahîh hadîs var mı? (Varsa anlamı nedir?)
- Bunun cevazı veya yasaklanması hususunda herhangi bir şey sabit oldu mu?
- Bunun şeriatte bir aslı var mı?
- Bu konuda âlimlerden herhangi biri bir şey zikretti mi?
- Bu müstehab mıdır?
- Bu konuda hadîslerde verilen cevap nedir?

---

[299] Nevevî, **a.g.e.,** s.196.
[300] Nevevî, **a.g.e.,** s.83.
[301] Nevevî, **a.g.e.,** s.252. Nevevî Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in Hz. Ali'den daha faziletli olup olmadığına dair bu soruya "Bil ki!!" diyerek sertçe cevap vermekte ve iki sahabînin Hz. Ali'ye üstünlüğüne dair delillerin saymakla bitmeyeceğini ifade etmektedir.
[302] Nevevî, **a.g.e.,** s.225.
[303] Nevevî, **a.g.e.,** s.53 (24.), 64 (1.), 79 (6.), 82 (9.), 84 (12.), 93 (1.), 225 (18.), 230 (7.), 241 (2.), 248 (6.), 250 (9.), 251 (12.), 255 (15.), 256 (16.), 257 (17., 18., 25.), 258 (21.), 261 (26.), 262 (27.), 263 (31 ve 32.), 264 (33.), 265 (34., 35., 36.)
[304] Nevevî, **a.g.e.,** s.252.
[305] Nevevî, **a.g.e.,** s.43 (8.), 49 (18.), 50 (19.), 67 (1., 3.), 68 (4.), 69 (5.), 72 (10.), 84 (12.), 98 (9.), 105 (4.), 169 (22.), 263 (30.).

3. Hadîsin sıhhati, kaynağı ve râvîleri hakkında sorulan sorular:[306]

Eserde yer alan fetvâların büyük bir çoğunluğu bu gruba girmektedir. Sorular genellikle şu kalıplarla gelmektedir:

- Bu hadîs sahîh mi?
- Bu hadîsin bir aslı var mı?
- Bu, sünnet midir bid'at midir?
- Bu müstehab mıdır?
- Bu hadîs sabit midir?
- Ashâbu'l-kütüb'den kim onu rivâyet etti?
- Sahâbî râvîsinin ismi nedir?
- Sahîh'te geçiyor mu?
- Güvenilir kitaplarda geçiyor mu?

Nevevî bu fetvâlarında hadîs için zayıf hükmünü verdiğinde bunun sebebini muhakkak belirtmektedir. Hadîsin zayıf olmasının sebebinin çoğunlukla râvîler olduğu görülmektedir. Ayrıca zayıf da olsa hadîsin kaynağına işaret etmektedir.

4. Çelişkili görünen hadîsler ile ilgili sorular:[307]
5. Hadîse ve hadîs rivâyetine dair teknik konular/ usûl ile ilgili sorular:[308]
6. Hz. Peygamber ve sahâbe hakkındaki sorular: [309]

F. İbn Teymiyye, Kitâbu'l-Hadîs

1. İbn Teymiyye

Araştırmacıların önemi ve konumu hakkında ihtilaf ettiği[310] İbn Teymiyye (v. 728/1328), 661 (m.1263) yılında Harran'da doğdu. Ailesinin bölgede Hanbelî

[306] Nevevî, **a.g.e**., s. 46 (14.), 49 (18.), 50 (19.), 53 (24.), 57 (30.), 60 (34.), 74 (1.), 82 (9.), 93 (1.), 104 (3.), 230 (7.), 247 (4.), 248 (6.), 249 (7. ve 8.), 250 (9.), 251 (10., 11., 12.), 254 (13.), 255 (14. ve 15.), 256 (16.), 258 (19., 20., 21., 22.), 260 (23., 24., 25.), 261 (26.), 262 (27.), 263 (28. ve 29.), 263 (31.).
[307] Nevevî, **a.g.e**., s.91 (4.), 105 (4.).
[308] Nevevî, **a.g.e**., s.246 (1., 2., 3.), 266 (37.).
[309] Nevevî, **a.g.e**., s.35 (1), 48 (16., 17.), 61 (35.), 90 (1.), 98 (10.), 242 (4.), 270 (3.), 275 (3. fetvâ olarak gözüküyor aslında 4.).
[310] Bazı araştırmacılar onun tefsir, fıkıh ve usulde önemli bir yere sahip olduğunu, daha yirmi yaşına gelmeden fetvâ ve çeşitli dersler vermeye başladığını, fakih ve muhaddis olduğunu, bid'atlerle mücadele ettiğini, ona karşı çıkanın şeytan yandaşı sayılacağını belirtmektedir. Bazıları ise o hem

mezhebinin gelişmesine önemli katkıları oldu. İlk eğitimini Dımaşk'ta babasının da müderris olduğu Sükkeriyye Dârulhadîs'inde aldı. Babasının vefatından sonra burada hocalığa başladı. Emeviyye Camii'nde Tefsîr dersleri verdi. Daha sonra Dımaşk Hanbeliyye medresesinde de eğitim verdi. Halk ve yöneticiler nezdinde etkin bir nüfuzu olan İbn Teymiyye, VIII. yüzyıl başlarından itibaren çeşitli dinî ve siyâsî tartışmaların içine girdi. Başta Eş'arîlik olmak üzere klasik kelam mezheplerine ve kelam anlayışına sert eleştirilerde bulunarak çeşitli konularda Selef anlayışını savundu.

Tasavvuf ve felsefeye dair birtakım aşırı görüşlere karşı mücadele verdi. Sert üslûp sebebiyle pek çok kesimi karşısına aldı ve bazı görüşleri sebebiyle ciddî şekilde eleştirildi. 1,5 yıla kadar varan sürelerle hapsedildiği oldu. Bunların birinde öğrencisi İbn Kayyım el-Cevziyye de yanında yer aldı. Hapiste olduğu zamanlarda da eser yazmaya devam etti. Ancak bir şikâyet üzerine kâğıdı, kalemi ve mürekkebi elinden alındı. Bu muamele ona çok ağır geldi; kendisini ibadete verdiyse de üzüntüsünden hastalandı ve 728 (m. 1328) yılında hapishanede vefat etti.

Görüşleri uğruna verdiği tâvizsiz mücadele ve katlandığı sıkıntılar dolayısıyla onu takdir eden Takıyyüddîn İbn Dakîku'l-Îd, Ali el-Kârî, İbn Hacer el-Askalânî, Bedreddin el-Aynî ve Süyûtî gibi âlimlerin yanı sıra kendi döneminde yaşayan mutasavvıflar, İbn Battûta, İbn Hacer el-Heytemî, Takıyyüddîn ve Taceddîn es-Sübkî gibi acımasız şekilde eleştirenler de vardır. [311]

2. Kitâbu'l-Hadîs

Mecmûatü'l-Fetâvâ, İbn Teymiyye'nin yazmış olduğu çeşitli risalelerin ve ona ait fetvâların bir araya toplanmasıyla oluşmuş bir eserdir. Eser, zaten matbu' bulunan risale ve fetvâların yanı sıra müellifin çeşitli kütüphanelerde yazma halinde mevcut olan çalışmalarını da ihtiva etmektedir. En son 35 ve 37 cilt olarak farklı yayınevleri

dalâlete düşmüş hem de dalâlete sevk etmiştir ve Müslümanların akâidini karıştırmaktadır. Mansur Muhammed Muhammed Uveys, **İbn Teymiyye leyse Selefiyyen,** Kahire, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1970, s.2.

[311] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mansur Muhammed Muhammed Uveys, **a.g.e.**; Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", **DİA**, İstanbul, 1999, c.XX, s.391-405

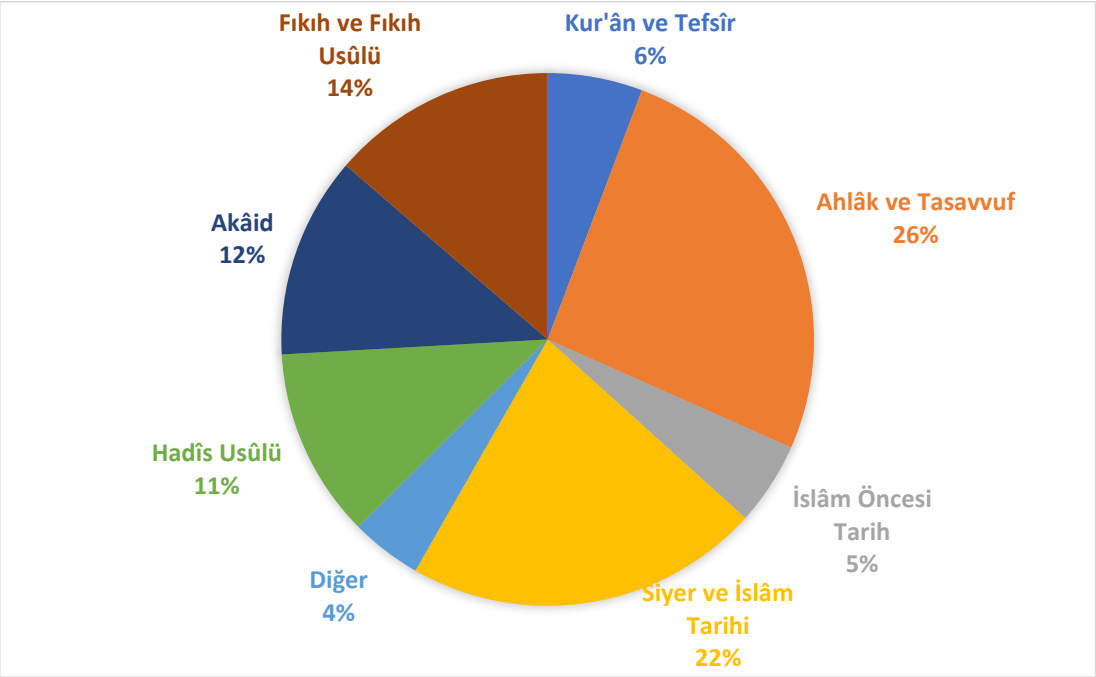
tarafından basılan eserin 18. Cildi "Kitâbu'l-Hadîs" [312] ismini taşımakta ve İbn Teymiyye'nin özellikle hadîs usûlüne dair orijinal fikirlerini de ifade ettiği fetvâ ve risâlelerini içermektedir. Tamamı hadîs fetvâlarından oluşan eserde 39 başlık altında 128 kadar hadîs fetvâsı bulunmaktadır. [313] Eserde yer alan soruların, rivâyetlerin ve fetvâların ilgili oldukları konular aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

[312] Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhâlim İbn Teymiyye (v. 728/1328), **Mecmûatü'l-Fetâvâ,** thk. Amir el-Cezzar, Enver el-Bâz, Mansûre/ Riyad, Dâru'l-Vefâ, 1. Baskı: 1418/ 1997, 2. Baskı: 1422/ 2001, 3. Baskı: 1426/ 2005, 37 cilt.
Eserin mevcut baskıları şunlardır:

1. Fercullah el-Kürdî el-Ezherî, Kahire, Matbaatü Kürdistâni'l-İlmiyye, 1326, 6 cilt. Bu, İbn Teymiyye'nin fetvâlarını bir araya toplayan ilk eserdir. (Amir el-Cezzar, Enver el-Bâz, **Mukaddimetü Mecmûati Fetâvâ İbn Teymiyye,** c.1, s.ب . Muhakkık, bu eserden birkaç yıl sonra **el-Fetâva'l-Mısriyye** ismiyle İbn Teymiyye'nin bazı fetvâlarının toplandığını, ardından farklı bölgelerde farklı hacimlerde çalışmaların yapıldığını ve Muhammed Reşad Sâlim'in İbn Teymiyye'nin risalelerinin tamamını toplamak için bir çalışma başlattığını, ancak Suûdî Arabistan hükümetinin Melik Suûd'un isteği üzerine bu amaçla bütün imkânları seferber ettiğini öğrenince ortaya çıkacak eserin başka bir çalışmaya ihtiyaç bırakmayacak nitelikte olabileceğini düşünerek kendi çalışmasını bekletmeye karar verdiğini ifade etmektedir. Arabistan hükümetinin bu görevi verdiği Abdurrahman b. el-Kasım ve oğlu Muhammed, İbn Teymiyye'ya ait çok sayıda matbu' eseri ve henüz gün yüzüne çıkmamış el yazması bir cüzü bir araya getirerek, matbu' ve mahtût bütün risaleleri bir araya toplamış ve Mecmû'u Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiye ismiyle 35 cilt olarak yayınlamıştır. Kendilerinin de beyan ettikleri gibi bu eser İbn Teymiyye'ye ait bütün risaleleri ihtiva etmese de hacim bakımından daha önce ulaşılamamış bir boyuttadır. Cezzâr ve Bâz, İbn Teymiyye'ye ait olduğunu tespit ettikleri daha pek çok yazmayı ekleyerek bu eseri hazırlamışlardır. Bkz. C: 1, S. ب- و.)
2. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım ve oğlu Muhammed, Suûdî Arabistan, 1425/2004: Devlet emri ile basılmış olan eser, Arabistan müftîsi eş-Şeyh Muhammed b. İbrahim'in yönlendirmesi ile hazırlanmıştır.
3. Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhâlim İbn Teymiyye (ö. 728/1328), **Ilmü'l-Hadîs,** Beyrut/ Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/ 1985. Eserin müstakil bu baskısında pek çok fetvâ soru formatından çıkarılarak risale veya kısa açıklamalar şeklinde yer almıştır. Ayrıca bu müstakil cilt, külliyatın 18. Cildinde yer alan İbn Teymiyye'nin hocalarından senetleriyle naklettiği 40 hadîsi de ihtiva etmemektedir.

[313] 7. sayfada yer alan soruda 6 usûl sorusu yer almakta, 4'ü cevaplandırılmaktadır. 25. sayfada 5, 27. sayfada 2 usul sorusu; 39. sayfada 3, 71-75. sayfalarda 30, 191-193. sayfalarda 4 (2 tanesine cevap verilmemiş), 194-196. sayfalarda 4, 215-221. sayfalarda 43 hadîsin sıhhat durumu sorulmaktadır.

Grafik 6. Kitâbu'l-Hadîs'te konu dağılımı



Grup halinde gelen soruların fetvâları birbirinden ayrılırken, yeni bir fetvâya geçilirken veya bir fetvâda farklı bir konuya geçerken فصل kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.[314]

İbn Teymiyye'nin özellikle hadîslerin sıhhat durumunun değerlendirildiği fetvâları oldukça kısadır. Ancak bir- iki sayfa süren fetvâları olduğu gibi risale olarak değerlendirilebilecek yaklaşık otuz-kırk sayfalık fetvâları da bulunmaktadır.[315] Bu fetvâlarında İbn Teymiyye ele aldığı konuyla ilgili olarak akla gelebilecek pek çok soruyu cevaplandırmakta, sadece hadîs, tefsîr ve fıkıh değil felsefe ve kelam ilimlerinde de söz sahibi olduğunu ortaya koymaktadır.[316]

[314] Bkz. İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.11, 13, 17, 20, 27, 28, 29, 91, 98, 103, 107, 111, 112, 113, 116, 121, 141, 142, 144, 145, 147, 148, 149, 151, 158, 162.
[315] Bkz. İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.80-120, 138-161.
[316] Örneğin bkz. İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.121-137.

Soruların kim tarafından veya nereden sorulduğu/ gönderildiği bilinmemektedir. Sadece bir sorunun Dımaşk'tan geldiği belirtilmiş[317] ve sadece bir fetvâda قاله و كتبه احمد بن تيمية kaydı yer almıştır.[318]

Eserde sorular çoğunlukla سؤال ورد على الشيخ veya سئل , cevaplar da فأجاب veya فجوابه formatında gelmektedir. Ancak sorusu mevcut olmayan fetvâlar da bulunmaktadır ki bunlar da çoğunlukla قال ifadesi ile başlamaktadır ve eserin genel niteliği göz önünde bulundurularak hadîs fetvâsı olarak değerlendirilmiştir.[319]

İlk fetvâda müstefti önce manzum olarak İbn Teymiyye'yi methedip sorularını cevaplamasını rica etmekte, ardından sorularını sıralamaktadır.[320]

İbn Teymiyye fetvâlarında ilgili âyet[321] ve hadîsleri[322] delil olarak vermekte, zaman zaman isim belirterek, çoğunlukla da ehl-i ilm-i hadîs, selef gibi genel ifadelerle âlimlerin görüşlerini nakletmektedir. Eserde mezheblerin ve ulemanın görüş ayrılıklarına ve muhâlif fikirlere nadiren yer verilmektedir.[323]

İbn Teymiyye bazı fetvâlarında maddeleme metodunu kullanarak verdiği bilgileri gruplandırmakta, böylece konunun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.[324] Fetvâlarında muhalif görüşlere cevap vererek açıklama yaptığı,[325] فان قيل، لو قال قائل veya وأما من قال diyerek akla gelebilecek bazı soruları cevaplandırdığı da[326] görülmektedir.

---

[317] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.43.
[318] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 215.
[319] 39 fetvâdan 19 tanesi soru cevap formatında değildir. Bkz. İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 20, 28, 30, 33, 39, 40, 121, 138, 162, 166, 174, 175, 176, 178, 186, 187, 188, 201, 213.
[320] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 7.
[321] Bkz. İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 8, 12, 15, 22, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 76- 80, 82-84, 86-89, 91-97, 99-104, 107, 114-115, 117-118, 121-123, 130, 132-136, 141, 144-145, 147, 149-151, 153, 155, 160-162, 164, 166-171, 175-177, 179-181, 183, 185, 187- 189, 196, 199-200, 205, 219.
[322] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 8, 11, 13, 14, 18, 37, 41, 45, 74, 76, 78, 82, 86, 94, 95, 104-106, 108-110, 114, 122, 124, 131, 132, 139, 140, 144, 145-147, 153, 154, 158- 160, 162, 166, 167-168, 172, 178, 189, 192, 196
[323] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 76, 77, 121-122, 142-143, 145, 146, 151, 152. (Soru-cevap formatında gelmeyen bir fetvâsında İbn Teymiyye yaratılış ile ilgili hadîsi açıklarken Aristo tâbîleri, Cehmiyye ve Kaderiyye'nin görüşlerini değerlendirmekte, mevzuyu filozof edası ile el almaktadır. Bkz. İbn Teymiyye, **a.g.e.,** 121-137.)
[324] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 7, 20-24, 28-29, 79, 80, 86, 95, 99-100, 103, 110, 113-114, 115, 121-122, 122-134, 144, 199
[325] Bkz. İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 80, 85, 106.
[326] Bkz. İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 85, 99, 170, 172, 173, 176, 177.

İbn Teymiyye özellikle hadîslerin anlamlarını açıkladığı fetvâlarında zaman zaman rivâyetin kaynağını ve sıhhat durumunu belirtmektedir.[327] Bir fetvâsında rivâyetin sebeb-i vürûdunu da naklettiği görülmektedir.[328] Fetvâlarında farklı anlamlara gelebilen kelimeyi îzah ederek hadîsi açıklamakta, [329] bazen konuyla dolaylı olarak ilgisi bulunan hususlara da değinmekte ve aynı konudaki muhtelif hadîsleri açıklayarak[330] vermektedir.

İbn Teymiyye bazı fetvâlarında İsrâiliyyât'tan veya uydurma olduğunu söylediği rivâyetlerin anlamlarını açıklamaktadır.[331] Bir fetvâsında lafzın uydurma olduğunu belirtmekte ama aynı anlama gelen hadîsler bulunduğuna yani rivâyetin anlamının sahîh/ ma'rûf kabul edilebileceğine işaret etmektedir.[332] Zaman zaman rivâyetin hükmünü ifade etmeden veya zayıf olduğunu bildirdikten sonra anlamını destekleyen rivâyetleri vermektedir.[333] Nâdiren râvîler hakkında kısa değerlendirme yaptığı da görülmektedir.[334] Bir fetvâda da verilen hadîsin sıhhati bildirilmekte ama anlaşılan konuyla ilgili olmadığı belirtilmekte, bağlamına işaret edilmektedir.[335]

İbn Teymiyye, eserde yer alan bazı fetvâlarında genel kurallara veya önemli bilgilere yer vermektedir. Bu kurallar ve bilgiler, çeşitli konularda ona ait görüşlere ulaşmamıza yardımcı olduğu gibi bazı ilkelerin ortaya konmasına da imkân tanımaktadır. Eseri daha yakından tanımamıza da yardımcı olacağı kanaatiyle bu fetvâlardan ve ilkelerden bazılarını nakletmek istemekteyiz:

Kitapta haber-i vâhid ifadesinin terim anlamının dışında farklı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Buna göre birbiriyle bağlantılı olarak rivâyet edilen pek çok cümleden oluşan hadîse vahid hadîs denir. Birden fazla cümleden oluşuyorsa da bu cümleler bir manada ortaktır. Böyle olmadan bir hadîsin pek çok cümle içermesi nadirdir.[336]

---

[327] Bkz. İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 178, 185, 187.
[328] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 143.
[329] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 142, 143, 144, 145, 158, 176, 185, 188.
[330] Bkz. İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 172.
[331] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 71, 192, 194, 197, 215, 216.
[332] Bkz. İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 74,
[333] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 75, 193, 195, 215, 217, 218.
[334] Bkz. İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 39.
[335] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 75.
[336] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 11-13.

Eserde yer alan sorulardan biri "Hadîs sahihse doğru mudur?" (إذا صحّ الحديث هل يكون صِدْقًا؟) şeklindedir. İbn Teymiyye cevaben verdiği fetvâsında sahih hadîsin ikiye ayrıldığını belirtmektedir: 1. Men kezebe hadîsi gibi lafzı ve şefaat, ru'yet hadîsleri gibi manası mütevatir olanlar ilim ifade eder ve doğru olduğu kesinleşir. 2. Şüf'a, sehiv secdesi rivâyetleri vb gibi Müslümanların kabul ile telakki ve amel ettikleri sahih hadîsler de ilim ifade eder ve doğru olduğu kesinleşir. Çünkü ümmet onu kabul etmiş ve gereği ile amel etmiştir. Ümmet dalâlet üzere birleşmez. Buhârî ve Müslim'in hadîslerinin tamamı böyledir. Hadîs âlimleri bu iki kitabın hadîslerinin sahih olduğu görüşündedir, diğer insanlarda hadîsi tanımada onlara tâbî olurlar. Onların icmâsı ma'sumdur, hata üzerinde birleşmeleri câiz olmaz.[337] İbn Teymiyye aynı fetvâda "Sahîh olarak isimlendirilen hadîsler arasında bazı hadîs âlimlerinin sahîh demesine rağmen bir kısım âlimlerin bu konuda kendilerine muhalefet ettikleri rivâyetler de vardır." demekte ve buna Müslim'de geçen ancak başka âlimlerin sıhhati konusunda onunla görüş ayrılığına düştüğü tabaklanmış deri, küsuf namazındaki rükû sayısı, kainatın gün gün yaratılışı gibi bazı rivâyetleri örnek vermektedir. Ona göre bu hadîslerin kesin olarak sahîh olduğunu söylemek için bir delile ihtiyaç vardır. Kainatın yaratılışı ile ilgili rivâyet hakkında İbn Teymiyye'nin kullandığı şu ifade dikkat çekmektedir: "Bu rivâyeti Yahyâ b. Maîn ve Buhârî gibi Müslim'den daha bilgili âlimler eleştirmiştir."[338]

İbn Teymiyye cumhura göre mütevatir hadîs için belli bir sayı şartı olmadığını söylemektedir. Rivâyetten ilim hâsıl oluyorsa o hadîs mütevâtirdir. İlim de haber verenlerin haline göre değişir. Belki az bir topluluğun verdiği haber onların sıdkını gerektiren sebeplerle ilim ifade edebilir. Ama onların kat kat fazlasının ulaştırdığı bir bilgi ilim ifade etmeyebilir. Bu sebeple doğru olan görüşe göre haber-i vâhid de ilim ifade eden karinelerle ilim ifade edebilir.[339] Başka bir fetvâsında İbn Teymiyye konuyla ilgili şu teşbihi yapmaktadır: Cumhurun kabul ettiği sahîh görüşe göre tevatür için belli bir sayı sınırlaması yoktur. Herhangi bir haberden hasıl olan ilim kalpte zarûrî olarak meydana gelir. Bu yemek yedikten sonra tokluğun, su içtikten sonra suya kanmışlığın meydana gelmesi gibidir. Tokluk yemeğin çokluğundan, güzelliğinden,

[337] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.13, 42.
[338] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.13.
[339] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.26.

yiyenin az yemekle yetinmesinden, iç dünyasındaki mutluluk, öfke, hüzün vb. duygulardan meydana gelebilir.[340]

İbn Teymiyye mütevâtir hadîs hakkındaki fetvâsının sonunda şöyle söylemektedir: Haber, bir topluluğa göre mütevâtir diğerine göre mütevâtir değilse ilk grup için haberin doğru olduğuna dair ilim hâsıl olmuş demektir. Kimin için bu ilim mevcutsa onu tasdik etmesi ve gereği ile amel etmesi gerekir. Kendisi için bu ilim ortaya çıkmamış olanlar da haberin sıhhati konusunda icmâ eden âlimlere teslîm olmalıdır. Allah, bu ümmeti dalâlet üzere toplanmaktan korumuştur.[341] İcmâ da ilim ehli olmayanın ilim ehline tâbî olması şeklinde gerçekleşir. Çünkü kendisinin bir görüşü yoktur. Nasıl ki hükümlerin delillerini bilmeyen kişinin sözüne itibar edilmezse hadîsin sıhhati ile ilgili ilmî yolları bilmeyenin görüşü de kabul edilmez. Âlim olmayan kişinin ilim ehlinin icmâsına tâbî olması gerekir. [342]

Bir fetvâsında İbn Teymiyye, râvînin hata yapmasının sebeplerinden bazılarını şöyle sıralamaktadır: 1. Zühd ve ibadet ehlinin çoğu gibi hadîs dışında şeylerle meşgul olmak ve bu sebeple kurallara tam olarak uymamak, disiplin sağlayamamak 2. Hadîs bilgisinden mahrum olmak 3. Ezberden hadîs nakletmek ki herkes bunu yapacak zabta sahip değildir. 4. Hadîsine ondan olmayan bir şeyleri dahil etmesi 5. Öğrencilere güvenip kendi hadîsi olduğunu zannettiği rivâyetleri nakletmesi 6. İrsal 7. Değişmiş olması ihtimalinden dolayı yazıdan nakil.[343]

İbn Teymiyye aynı fetvâsında râvînin kasdî yalanının sebeplerini de şöyle sıralamaktadır: 1. Allah'ın dininde zındıklık ve ilhad 2. Mezheplere ve nefsânî görüşlere yardım etmek. 3. Câiz olduğunu iddia edenler için tergîb ve terhîb 4. Dünyevî amaçlar 5. Garîb hadîsle idarecilik sevgisi.[344]

Bazı kelâm âlimlerinin müteahhir ehl-i hadîs hakkındaki "Anlayışları kıt, hadîslerin manalarını anlamıyorlar, sahîhi zayıftan ayıramıyorlar." gibi sözlerine red maksadıyla yazdığı fetvâsında İbn Teymiyye, bazı hadîsçiler için bu söylenenlerin

[340] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 31.
[341] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.172.
[342] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 32.
[343] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.28-29.
[344] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.29.

geçerli olduğunu belirtmektedir. Çünkü onlar aslî ve fer'î konularda mevzû rivâyetleri, sahih olmayan hikayeleri delil olarak kullanmakta, Kur'an ve sünnetten anlamadıkları şeyleri zikretmektedirler. Ancak bu konuda onlar diğerlerine göre şu durumdadır: Bazı Müslümanlarda bulunan kötü özellikler onların dışındakilerde daha çoktur. Onların dışındakilerde bulunan güzel özellikler ise Müslümanlarda daha büyüktür. İbn Teymiyye bu fetvâsında Ahmed b. Hanbel'in "Zayıf hadîs herhangi bir görüşten daha hayırlıdır." şeklindeki görüşüne de yer vermektedir.[345]

İbn Teymiyye, Ebû Nuaym ve eserleri hakkındaki fetvâsında Ebû Nuaym'ın sika bir âlim olduğunu, Hılyetü'l-Evliyâ adlı eserinin zahidler hakkında yazılmış eserlerin en güzeli kabul edildiğini belirtmektedir. Bu ve benzeri eserlerde zayıf ve uydurma hikayeler olabilir. Ancak bunun dışındaki eserlerde bu durum daha fazladır. Kur'ân dışında hiçbir kitap hatadan sâlim olamaz. [346]

İbn Teymiyye "Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim ve Kur'an-ı Kerîm yazan bir kişi bunları kendisi veya satmak için yazsa ona ücret verilir mi?" şeklindeki soruya verdiği fetvâsına şöyle başlamaktadır: Gök kubbenin altında Kur'ân'dan sonra Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim'den daha sahîh bir kitap yoktur. Fetvâsında İmam Şafii'nin "Gök kubbenin altında Malik'in Muvatta'ından daha sahîh bir kitap yoktur." sözünü nakleden İbn Teymiyye, Şafii'nin bu metotla yazılan eserleri kasdettiğini belirtmektedir.[347]

İbn Teymiyye'nin "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır." rivâyetine dair fetvâsındaki şu ifadeleri dikkat çekmektedir: "Bu hadîs zayıftır, hatta hadîs âlimlerine göre uydurmadır. Fakat onu Tirmizî ve diğerleri nakletmiştir. O, yalan olduğu halde bu rivâyeti merfu' olarak vermektedir." [348]

İbn Teymiyye, Allah'ın mü'min kulunun canını alırken yaşadığı tereddüdü ifade eden hadîsle alâkalı fetvâsında "Gerçek şu ki Rasûlullah'ın sözü haktır, hiç kimse Allah'ı Rasûlünden daha çok biliyor ve ümmet için ondan daha nasihatkâr değildir.

[345] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.33.
[346] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.43-44.
[347] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.45.
[348] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** 72, 216. Tirmizî, Menakıb, 20'de (3723. hadîs) naklettiği hadîs için garîb münker hükmünü vermektedir.

Ondan daha fasih ve daha güzel açıklama yapan kimse yoktur. Durum böyleyken onu/ sözlerini inkar edenler; insanların dalâlete en çok düşenleri, en cahilleri, en kötü ahlaklılarıdır. Onların te'dîb ve ta'zîrleri gerekir. Ayrıca Rasûlullah'ın kelamı batıl zanlardan ve fasid itikatlardan korunmalıdır." demektedir.[349]

İbn Teymiyye bir fetvâsında "Ameller niyetlere göredir." rivâyetini değerlendirmektedir. Bu rivâyet Sahîh-i Buhârî'nin "garib" rivâyetlerindendir. O garib hadîsin tanımını yaptıktan sonra fetvâsında şunları söylemektedir: Garib hadîslerden sahîh olan vardır ama çoğu sahîh değildir. Nitekim İmam Ahmed şöyle demiştir: "Bu garib hadîslerden uzak durun, çünkü onların geneli yalancılardan gelmektedir." Bu sebeple Tirmizî bazı hadîsler için "Hadîs bu tarîkten garibdir" demektedir. Tirmizî, hadîsleri ilk defa sahîh, hasen, garîb ve zayıf olarak gruplandıran kişidir. Bu gruplandırma ondan önce herhangi bir kişi tarafından yapılmamıştır. Ondan önceki âlimler hadîsi sahîh ve zayıf olarak ikiye ayırıyorlardı. Nitekim onlar ricali de zayıf ve zayıf olmayan şeklinde gruplandırıyorlardı. Onlara göre zayıf iki çeşitti. İlki, kendisi ile ihticac edilmeyen zayıftır ki bu Tirmizî'nin ıstılahında da zayıftır. İkincisi, kendisi ile ihticac edilen zayıftır ki bu da Tirmizî'nin ıstılahında hasendir. Tirmizî, hasenden muradını şöyle açıklamıştır: Hasen, kendisinde yalanla ittiham edilen bir kişi bulunmayacak ve şâz da olmayacak şekilde tarîkleri çok olan hadîstir.[350]

Sahâbenin hutbelerinde yer alan üç zikir (Elhamdülillah, nesteînuhû nestağfiruhû) ile ilgili fetvâsında İbn Teymiyye "İnsan iki iş arasındadır: 1. Allah'ın onun için yaptıkları ki bunlar Allah'ın nimetidir ve şükrü gerektirir. 2. Kendisinin yaptığı işler ki bunlar da hayır veya şer olabilir. Hayırsa onu yapabilmek için Allah'ın yardımına ve istiâneye ihtiyaç duyar. Şerse onun izini silmek ister ve istiğfara ihtiyaç duyar." demektedir.[351]

Aynı fetvânın devamında kendisinden Allah'a sığınılan şeyleri ikiye ayırmaktadır: 1. Mevcut olan: Bunun henüz ortaya çıkmamış zararından Allah'a

[349] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** 76.
[350] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** 140-141.
[351] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** 162.

sığınılır. 2. Mevcut olmayan: Bunun da ortaya çıkmasından Allah'a sığınılır. Her ikisini de içeren sığınma çeşitleri de söz konusudur.[352]

İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in ümmetini yağmura benzettiği rivâyete dair fetvâsında Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bu hadîsi bazı âlimlerin zayıf kabul ettiğini bazılarının ise bu görüşte olmadığını belirttikten sonra ümmetin sonunda fazilet bakımından ilklere yaklaşan kişiler bulunacağını, Allah ümmetin başının daha hayırlı olduğunu bilmekle beraber bu kişilere bakanların hangilerinin daha faziletli olduğu hususunda şüpheye düşeceklerini söylemektedir.[353]

Eserde yer alan fetvâlardan biri de "Kişi sevdiği ile beraberdir." rivâyeti hakkındadır. İbn Teymiyye bu fetvâsında "Akıbetini bilmediği bir şeyhle haşrolmayı isteyen kişi dalâlettedir. Bunun yerine peygamberler ve salih kullarla birlikte haşredilmeyi istemek gerekir. Kim şeriata muhalif bir şeyhi severse onunla beraberdir. Şeyh cehenneme girerse o da onunla beraber girer." demektedir.[354]

Hz. Peygamber'in "Allah'ım beni miskin olarak yaşat, miskin olarak canımı al ve miskinler zümresinde haşret." şeklindeki duasının Tirmizî'de ve Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Mevzûât'ında nakledildiğini belirten İbn Teymiyye "Lafız sahîh olsa da olmasa da övülen miskin, mütevâzî ve Allah'a boyun eğmiş kişidir. Miskinlikten kasıt mal yokluğu değildir. Nitekim fakir adam da cebbar olabilir." diye bir açıklama yapmaktadır.[355]

İbn Teymiyye yaratılan ilk şeyin akıl olduğunu ve Allah'ın akla hitaben söylediği sözleri içeren rivâyetin sıhhat durumunu açıklarken hadîs âlimlerinin bu konuda mevzu hükmünü verdiklerini ifade etmekte ve bunu Davud b. el-Muhabber'in ve akıl hakkında eser kaleme alan benzerlerinin, İhvân-ı Safâ Risaleleri ashabının ve onlar gibi felsefecilerin, Ebû Hâmid, İbn Arabî, İbn Seb'în'in naklettiğini bildirmektedir. Ayrıca alemin kademini savunan Aristo takipçisi felsefecilerin ve onların yolunu takip eden Batınî Şia'nın, mutasavvıfların, kelamcıların zayıf da olsa

[352] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 164.
[353] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 174.
[354] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.179.
[355] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.185. Tirmizî, Zühd, 37'de (2352. hadîs) naklettiği hadîs için "garîb hadîs" hükmünü vermektedir.

hadîsin asıl lafzı üzerinde aklın yaratılmış ilk şey olduğu düşüncelerine destek bulmak için hareke değişikliği yaptıklarını da belirtmektedir. Aynı fetvâda "İnsanlara akılları ölçüsünde hitap etmekle emrolundum." rivâyeti değerlendirilirken bu konuda kendisine itimad edilen âlimlerden hiçbirinin onu nakletmediği belirtilmekte, Allah'ın ve Rasûlü'nün insanlara hitabının bütün mükellefleri içine alacak şekilde genel olduğu ifade edilmektedir.[356]

Bir soruda Hz. Peygamber'in bir gün mescidde İblîs'e, herkes görür ve duyarken, bazı sorular sorması hakkındaki rivâyetin sahih mi uydurma mı olduğu öğrenilmek istenmektedir. Müsteftî sorusunu aslında cevabı bildiğini gösterircesine "Bu rivâyeti nakletmek helal olur mu? Bunu sahih şer'î bir bilgi olduğunu iddia ederek nakleden kişiye ne gerekir?" diye tamamlamaktadır. İbn Teymiyye rivâyetin uydurma olduğunu ve Müslümanların güvenilir kitaplarından hiçbirinde yer almadığını belirterek başladığı fetvâsında "Rivâyetin Rasûlullah adına uydurulmuş olduğunu bilen kişinin onu nakletmesi helal değildir. Durumunu bildiği halde rivâyetin sahîh olduğunu söyleyen kişi, bu tavrında ısrar ederse cezalandırılır." demekte, bu rivâyetin kimi doğru kimi yalan rivâyetlerden toplanarak oluşturulduğu için doğru sözler de ihtivâ ettiğine işaret etmektedir.[357]

Eserde yer alan usûl ile ilgili fetvâlardan birinde Ahmed b. Abdullah el-Bekrî'ye nisbet edilen Tenekkulâtü'l-Envar isimli siyer kitabı değerlendirilmekte ve içinde uydurma, yalan yanlış bilgilere yer verildiğine işaret edilmektedir. Bu kitapta yer alan rivâyetler zındıkların, Nusayrîlerin ve benzerlerinin hadîsleri gibidir. Öyle ki eserde söyleyenin kanını helal kılan ifadeler yer almaktadır ki bunları söyleyen cahil ise tövbe etmesi istenir, tövbe etmezse katledilir.[358]

İbn Teymiyye'nin zaman zaman fetvâlarında hadîs âlimlerinin çoğunluğunun, cumhurun veya halef ve selefin cumhurunun ittifakla kabulüne işaret ettiği görülmektedir. Bunlara göre; halef ve selefin cumhuruna göre imamların tasdik ederek veya gereğince amel ederek kabul ettikleri rivâyet ilim ifade eder. Bu da mütevatir

[356] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.191-192.
[357] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.200.
[358] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** 201-202.

anlamındadır.[359] Sahabeden bir ve iki kişinin rivâyet ettiği haber, ümmet tarafından kabul ve tasdik edilmişse cumhur ulemaya göre ilim ifade eder. Âlimlerden bu hadîse müstefîz diyenler de vardır. Burada ilim, âlimlerin bu hadîsin sıhhati konusundaki icması ile hasıl olmuştur. İcma, herhangi bir hata üzerinde gerçekleşmez. Böylelikle Sahîhayn metinlerinin çoğu Hanefî, Malikî, Şâfiî, Hanbelî ve Eş'ârî âlimlerince sıhhati bilinen metinlerdendir. Bu konuya sadece kelam ehlinden bir grup muhalefet etmektedir.[360] Cumhur "Ameller niyetlere göredir." hadîsini zahiri ve umumu üzere anlamak gerektiği görüşündedir. Hadîste sadece salih ameller içeren niyetler kastedilmemiştir. Hem övülen hem yerilen niyetler ve ameller bu hadîsin kapsamına dahildir.[361] Ümmetin selefi, imamları ve diğer ehl-i sünnet ve'l-cemaat, cennet, cehennem, arş vb. gibi mahlûkattan tamamen adem ve fena bulmayacak bir kısmın olduğunda ittifak etmiştir.[362]

Eserde bulunan soruları şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular:[363]

Bu sorularda hadîste geçen herhangi bir kelimenin veya genel olarak hadîsin anlamı sorulmaktadır. Bu başlık altında değerlendirdiğimiz fetvâların çoğunluğu ise yukarıda işaret ettiğimiz gibi soru- cevap formatında olmayan ve risale şeklinde kaleme alınmış yazılardır.

2. Hadîslerin sıhhati veya kaynağı hakkında sorulan sorular:[364]

Eserde bazılarının kıssacılar tarafından nakledildiği belirtilen[365] 87 rivâyetin sıhhat durumunun değerlendirilmesi istenmekte, İbn Teymiyye iki kere sorulan 20

[359] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 30.
[360] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.42.
[361] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.142.
[362] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.174. İbn Teymiyye fetvâsında bid'at ehli kelamcılar ile Cehm b. Safvan ve Mu'tezile'den ona muvafık olanların ve felsefecilerin konuyla ilgili görüşlerini vermekte ve bunların Kur'an, sünnet ve icmaa muhalif olduğunu ifade etmektedir.
[363] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 76- 79, 80-120, 121- 137, 138- 161, 162-165, 166-173, 174, 175, 176-177, 178-184, 185, 186, 187, 188- 190, 198, 213.
[364] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 39 (3 rivâyet), 71 (30 rivâyet), 174, 191 (4 rivâyet), 194 (4 rivâyet), 197, 200, 203-212 (7 rivâyet), 215 (43 rivâyet).
[365] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.204, 215. Bunlardan ilkinde kıssacıların Bekrî'nin siyerle ilgili eserlerden faydalandığı da belirtilmektedir.

rivâyetin[366] hükmünü de tekrar belirtmek suretiyle bu rivâyetlerin hemen tamamının sıhhat durumunu kısaca açıklamaktadır. Tekrarlayan istiftâlara verilen fetvâlardan bir kısmının ek açıklamalar içermesi bu soruların farklı zamanlarda yöneltildiği izlenimini vermektedir.

Bu soruların şu kalıplarla geldiği görülmektedir:

- Bu (rivâyet) kütüb-i sitte'de var mı veya o Rasûlullah'a isnad edilen bir yalan mı?
- Bu hadîs sahîh mi değil mi?
- Muteber âlimlerden herhangi biri bu hadîsi sahîh bir senedle rivâyet etti mi?
- Bu metin bir hadîsin lafzı mı, onda tahrif, ziyade veya noksan var mı?
- Bu hadîsler Sahîh'te geçiyor mu?
- Bu hadîs sahîh mi yoksa uydurulmuş bir yalan mı? Bu, Sahîhler'de, Müsnedler'de ve Sünen'de herhangi bir rivâyette yer alıyor mu?

3. Çelişkili görünen hadîslerle ilgili sorular:[367]
4. Hadîse ve hadîs rivâyetine dair teknik konular/ usûl ile ilgili sorular:[368]

[366] Tekrarlayan sorular için bkz: İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.71/ 215 (2 rivâyet), 71/ 216 (2 rivâyet), 71 /191, 72/ 216 (2 rivâyet), 72-73/ 216-217, 73/ 217 (2 rivâyet), 73/ 218 (5 rivâyet), 74/ 219 (3 rivâyet), 74 /221, 185/ 220.

[367] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.199- 200. Eserde yer alan sorulardan sadece bir tanesi ihtilâfu'l-hadîs ile ilgilidir. Bu soruda bir kişinin "keşke" kelimesini kullandığı, bunu duyan birinin onu Hz. Peygamber'in bu kelimenin kullanılmasını yasakladığını söyleyerek uyardığı, onun da Hz. Peygamber'in "Allah Musa'ya rahmet etsin, keşke sabretseydi de Allah bize onların durumlarını anlatsaydı isterdik." hadîsi ile karşılık verdiği anlatılmakta ve keşke kelimesinin kullanımı hususunda ihtilaflı görünen bu iki rivâyetin durumunun açıklanması talep edilmektedir. İbn Teymiyye soruyu keşke/ lev kelimesinin kullanımı hakkında bilgi vererek cevaplamakta ve iki hadîste kelimenin farklı anlamları ile geçtiğine işaret etmektedir.

[368] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.7-19 (6 tane), 20-24, 25-27 (4 tane), 27 (2 tane), 28-29, 30-32, 33-38, 40-41, 42, 43-44, 45, 201-202. Eserde bu özelliği taşıyan pek çok soru bulunmakta, İbn Teymiyye bunlara genellikle ayrıntılı bir şekilde cevap vermektedir. Bu sorular genel olarak hadîsin tanımı, sıhhati ve doğruluğu, sahîh- hasen ve zayıf olarak gruplandırılması ve bunun anlamı, mütevatirin anlamı kapsamı, Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim'in şartları ve değerlendirilmesi, kelam ehline cevaplar vb konularla ilgilidir.

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRÎ IX ve X. ASIRLARDA YAZILAN EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE ESERLERİ

Hicrî IX ve X. asırlarda yazılan ve tezimizin kapsamına aldığımız el-fetâva'l-hadîsiyye eserleri İbn Hacer el-Askalânî, Sehâvî, Süyûtî ve Heytemî tarafından kaleme alınmıştır. Bunlardan Heytemî'nin eseri ait olduğu hadîs edebiyatı türüyle aynı ismi taşıdığı için bu yönden diğerlerinden ayrılmaktadır.

Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî alâ Es'ileti ba'zı Telâmizetihî'de yer alan sorular İbn Hacer'in Mekke ve Beytü'l-Makdis'te yaşayan üç öğrencisi tarafından yöneltilmiştir. *el-Ecvibetü'l-Vâride ale'l-Es'ileti'l-Vâfide min Haleb*'deki sorular ise Ebû Zer Ahmed b. Burhânuddîn el-Halebî tarafından sorulmuştur. Bu dönem eserleri arasında müsteftîsi belli olan eserler sadece bu ikisidir. İbn Hacer'in akîde ile ilgili fetvâlarının bir araya toplandığı eserde yalnız bir yerde soruyu soran kişinin kimliği verilmekte, Sehâvî ve Süyûtî de bazı sorularda bu bilgiyi ifade etmektedir.

Altı farklı isimle anılan *el-Ecvibetü'l-Vâride ale'l-Es'ileti'l-Vâfide min Haleb*, sadece Sahîh-i Buhârî'de yer alan hadîsler hakkındadır.

Eserlerde yer alan fetvâları kimin bir araya topladığına dair bir bilgi bulunmadığı için bunu müelliflerin yapmış olabileceğini düşünmek mümkün gözükmektedir. Muhammed Tamir, İbn Hacer'in akâid ile ilgili fetvâlarını bu soruları soran kişinin bir araya toplamış olabileceğini belirtmektedir.

Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî alâ Es'ileti Ba'zı Telâmizetihî, başlıksız 10 mecmuadan oluşmaktadır. Süyûtî, 7 bölüme ayırdığı eserinde bir bölüme el-fetâva'l-hadîsiyye ismini vermiştir. Bu bölüm de kendi içinde 8 bölüme ayrılmaktadır. Eserde ayrıca 80 müstakil risâle bulunmaktadır. Heytemî genel bir başlık olmadan verdiği ilk 199 fetvâsından sonra eserini 7 bölüm olarak tasnif etmiştir.

İbn Hacer'in bu eserleri h.830-841 yıllarında tamamlanmıştır. Süyûtî ise eserini h.876-888 arasında yazmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi tezde, eserlerde yer alan sorular genel olarak altı başlık altında değerlendirilmektedir. Sehâvî, Süyûtî ve Heytemî'nin eserlerinde bu altı çeşit sorunun tamamına örnekler görmek mümkündür. Hadîsin veya hadîste geçen

kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular İbn Hacer'in eserlerinin hepsinde bulunmaktadır. Ancak bunların hiçbirinde çelişkili görünen hadîslerle ilgili soru yer almamaktadır.

İbn Hacer'in ilk iki eserinin tamamı hadîs fetvâsından oluşmaktadır. Bunları %95 hadîs fetvâsı oranıyla Sehâvî'nin 343 fetvâ içeren kitabı takip etmektedir. İçindeki risalelerle beraber 623 fetvâ ihtivâ eden el-Hâvî'de ise bu oran %45'tir. Heytemî'nin 358 fetvâdan oluşan *el-Fetâva'l-Hadîsiyye*'si ismini %47 kadar yansıtabilmektedir.

Sehâvî'nin hocası İbn Hacer'den, Heytemî'nin de Süyûtî'den yaptıkları nakiller ile Süyûtî ile Heytemî'nin bazı fetvâlarının birebir aynı olması ise dikkat çekmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse; İbn Hacer her biri farklı özellikler taşıyan eserleriyle el-fetâva'l-hadîsiyye türü içinde müstesnâ bir yere sahiptir. Sehâvî de büyük ölçüde tahrîc çalışması niteliği taşıyan ve nerdeyse tamamına yakını türe uygun fetvâlardan oluşan *el-Ecvibetü'l-Merzıyye* ile bu alanda büyük önem taşımaktadır. *el-Hâvî li'l-Fetâvî* ise düzeni, çeşitli konular hakkında oldukça ayrıntılı bilgi veren risâleleri ve ilgili bölümünün el-fetâva'l-hadîsiyye başlığını taşıması ile dikkat çekmektedir. Heytemî, tasavvuf başta olmak üzere çok çeşitli konulara dair fetvâlarını bu eserde toplayarak hadîsin bunların hepsinin üst başlığı ve kaynağı olduğu yönünde bir kanaate sahip olabileceğini hissettirmektedir.

Bu bölümde yukarıda genel özelliklerini belirttiğimiz eserler ayrıntılı bir şekilde tanıtılacak ve içerdikleri fetvalardan örnekler verilecektir.

I. MÜELLİFLER VE ESERLERİ

A. İbn Hacer ve Fetâvâ Eserleri

1. İbn Hacer el-Askalânî

Ünlü hadîs âlimi ve hafızı olan İbn Hacer (v. 852/1449), 773 (m. 1372) yılında eski Mısır'da doğdu. Küçük yaşlarda önce babasını, sonra annesini kaybeden İbn Hacer, dokuz yaşında hıfzını tamamladı. Hadîs tahsiline Mekke'de başladı. Tefsir, fıkıh, fıkıh usulü, Arap dili, lugat, hesap, tarih, ruvât ve edebî ilimlere dair kitaplar okudu, dersler aldı. Ders halkasına katıldığı Zeynüddin el-Irâkî, ona "hâfız" ünvanı

verdi. İbn Hacer İskenderiye, Hicaz, Yemen ve Dımaşk'a, 836'da Mısır Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay ile birlikte Şâfiî kadısı olarak Âmid'e (Diyarbakır) gitti. Hem fıkhı hem hadîsi iyi bilmesi onu fıkhu'l-hadîste söz sahibi haline getirdi.

55'i kadın olmak üzere 628 hocadan faydalandı. Tanınmış öğrencilerinin başında eserlerinin çoğunu rivâyet eden Sehâvî gelmektedir.

806 yılında resmen hocalık görevine başladı. Şeyhûniyye, Mahmûdiyye, Zeyniyye Medreseleri'nde, Eşrefiyye Dârulhadîs'inde dersler verdi. İmlâ meclisleri geleneğini yeniden canlandırarak 1150 mecliste 10 cilt hacminde hadîsi ezbere yazdırdı.

İbn Hacer, 811 yılından vefatına kadar Dârüladl'de Şâfiî mezhebine göre fetvâ verme görevini yürüttü. 827'de Mısır Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay'ın teklifi üzerine, yirmi yedi yıl boyunca ısrarla reddettiği Mısır Şâfiî başkadılığını kabul etti. Çeşitli şikâyetler yüzünden yedi defa azledildiği, fakat her defasında haklılığı anlaşılarak tekrar getirildiği bu görevini vefatından birkaç ay öncesine kadar devam ettirdi. Bu görevi, onun devlet yapısını ve toplumu iyi tanımasına ve bu tecrübelerini eserlerine yansıtmasına vesile oldu.

İbn Hacer 852'de (m. 1449) Kahire'de dizanteriden öldü. [1]

2. İbn Hacer'in Fetâvâ Eserleri

Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî alâ Es'ileti ba'zı Telâmizetihî isimli eserin nâşiri Abdurrahîm b. Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, bu eserin mukaddimesinde İbn Hacer'in fetvâları ile ilgili olarak yaptığı araştırma esnasında elinde araştırmacıların çoğunun bilmediği büyük bir yekûnun toplandığını ifade etmektedir. Bu cevaplar Sehâvî gibi İbn Hacer'in öğrencilerinden bir grubun el yazısı ile yazılmıştır. Kaşkarî, İslâm âleminin çeşitli kütüphanelerinde bu fetvâlar hakkında yaptığı araştırmanın devam ettiğini ve h. 1417'ye kadar çeşitli ilimlere dair 30 mecmûa

[1] Ayrıntılı bilgi için bkz. Sehâvî, **el-Cevâhir ve'd-Dürer fî Tercemeti Şeyhi'l-islâm İbn Hacer**; M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", **DİA**, İstanbul, 1999, c.XIX, s.514-531.

fetvânın toplandığını, bunların çoğunun da hadîs ilimleri hakkında olduğunu belirtmektedir.[2]

Kaşkarî, ayrıca İbn Hacer'in fetvâlarını özel bir eserde topladığını ifade eden herhangi bir şeye rastlamadığını belirtmektedir. Ona göre bunun sebebi muhtemelen cevapların bir nüshası muhafaza edilmeden müsteftîlere gönderilmiş olmasıdır. Bundan dolayı hocalarının ve öğrencilerinin eserlerinde yer alan İbn Hacer fetvâları da birbirinden farklıdır.

Fetâvâ'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî fi'l-Akîde isimli eseri neşreden Ebû Huzeyfe İbrahim b. Muhammed, elde ettikleri yazmadaki fetvâları akâid hakkında, hadîslerle ilgili ve fıkhî konulara dair olmak üzere 3'e ayırdıklarını ve akâid bölümünü Muhammed Tamir'e verdiklerini belirtmekte[3] ancak diğer fetvâlar hakkında herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Tamir ise soruları el yazmasından farklı bir şekilde tertip ettiğini, akâide dair olanları müstakil bir bölümde topladığını, fıkıh ve hadîs hakkındakileri ise ayrı ayrı verdiğini ifade etmektedir.[4]

Yaşar Kandemir, İbn Hacer ile ilgili makalesinde kabir ve âhiret hayatıyla ilgili 28 sorunun kısa cevaplarını içeren *Fetâva'l-Ḥâfiẓ İbn Ḥacer el-ʿAsḳalânî fî aḥvâli'l-ḳubûr ve ehvâli'n-nüşûr* isimli bir risâleden bahsetmekte ve Muhammed Tâmir'in neşrettiği eserin benzer sorulara verilmiş daha uzun fetvâları içerdiğini belirtmektedir. Makalede İbn Hacer'e ait olduğu belirtilen diğer el-fetâva'l-hadîsiyye eserleri şunlardır: [5]

- Risâle fî Suâli'l-Meyyit fi'l-Kabr
- el-Cevâbu'ş-Şafî ani's-Suâli'l-Hâfî
- Ahvâlü'l-Meyyit min Hîni'l-İhtizâr ile'l-Haşr
- el-Es'iletü'l-Müfîde ve'l-Ecvibetü'l-Adîde
- Es'ile min hatti'ş-Şeyh İbn Hacer el-Askalânî ve'l-Cevâb aleyhâ

[2] İbn Hacer, el-Askalânî, **Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî alâ Es'iletî Ba'zı Telâmizetihî** ve yelîhi Ecvibetü'l-Hafız el-Irâkî alâ Es'ileti Tilmîzihî el-Hafız İbn Hacer el-Askalânî, thk.Abdurrahîm b. Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Riyad, Advâu's-Selef, 1424/ 2003.**a.g.e.,** s.3

[3] Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, **Fetâvâ'l-Hafız İbn Hacer el-Askalani fi'l-Akide,** thk: Muhammed Tâmir, Tanta, Dârü's-Sahabe, 1989. s. 3-4.

[4] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.9. Biz, bahsedilen fetvâ eserlerine ulaşamadık.

[5] Bkz. Kandemir, "a.g.m.", s. 528-529.

- Cevâbu Suâl Fîmen Âşe Ba'de'l-Mevt
- el-Es'ile ve'l-Ecvibe
- el-Ecvibetü'l-Müşerrika ani'l-Es'ileti'l-Müferrika

Öğrencisi Sehâvî, İbn Hacer'in fetvâlarını şöyle nitelemektedir:

"Fetvâları son derece özet şeklindeydi. Bununla beraber amaç da hasıl olurdu. Özellikle hakkında nakil olmayan mesâilde asrının en güzel tasarrufta bulunan âlimlerindendi ki bu konularda kimse ona denk olamaz, tartışmaya da giremezdi. Genellikle her gün 30'dan fazla fetvâ yazardı."[6]

Tezin bu bölümünde İbn Hacer'e ait fetâvâ eserlerinden ulaşabildiklerimiz incelenecektir.

a. Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer

Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî alâ Es'ileti ba'zı Telâmizetihî,[7] Mekke ve Beytü'l-Makdis'ten gönderilen[8] sorulara verilen hadîs fetvâlarını içeren bir eserdir. Her birinde farklı sayıda fetvâ bulunan 10 mecmuadan oluşmaktadır. Birinci mecmuada 1, ikinci mecmuada 16 (Bunlardan biri altı adet hadîs hakkındadır.), soruları düşmüş bulunan[9] üçüncü mecmuada 7, dördüncü mecmuada 3, beşinci mecmuada 5, altıncı mecmuada 7, yedinci mecmuada 4, sekizinci mecmuada biri iki hadîsle ilgili olmak üzere 11, dokuzuncu mecmuada 2, onuncu mecmuada 1 fetvâ bulunmaktadır. Buna göre eserde 63 hadîs fetvâsı bulunmaktadır.

Müsteftîler İbn Hacer'in öğrencisi olan şu üç kıymetli âlimdir:[10]

1. Şemsuddin Muhammed b. el- Hadr el-Mısrî: Birinci mecmuada yer alan soruları Kudüs'ten göndermiştir.

---

[6] Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed Sehâvî, **el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-Askalânî,** 3 c., thk. İbrahim Bacis Abdülmecîd, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1419/1999, c.II, s.614.
[7] Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani **Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî alâ Es'iletî Ba'zı Telâmizetihî,** thk. Abdurrahîm b. Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Riyad, Edvâus's-Selef, 1424/2003.
[8] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.3.
[9] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.61.
[10] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.16-18.

2. Ömer b. Fahd el-Haşimi el-Mekkî: 2, 4, 5, 6, 8 ve 10. Mecmuaları göndermiştir.

3. Zeynuddin Rıdvan b. Muhammed b. Yusuf el-Akabî: 7. Mecmuayı göndermiştir.[11]

Soruların halk tarafından değil ilim sahibi kişiler tarafından sorulmuş olması eserin ilmî seviyesini yükseltmekte, bunun tezahürü olarak da soruda yer alan hadîslerin kaynakları ile verildiği ve çeşitli kaynaklardan görüş aktarıldığı görülmektedir.[12]

İbn Hacer bazı sorulara "Hatırlamıyorum." şeklinde cevap vermektedir.[13] Bazı yerlerde muhtemelen fetvâyı daha sonra yazmak için bir miktar boşluk bıraktığı ancak bunlara tekrar bakamadığı anlaşılmaktadır.[14]

Bazı mecmuaların yazıldığı tarih de eserde belirtilmektedir. Buna göre birinci mecmua 830,[15] sekizinci mecmua 840[16] yılında bitmiştir. Her mecmua besmele ve salvele ile başlamakta İbn Hacer faziletlerini ifade eden sıfatlarla nitelenerek,[17] dualar edilerek zikredilmekte ve yöneltilen sorulardaki görüşünün ne olduğu sorulmaktadır. Birden çok soru içeren mecmualarda önce sorular س harfi kullanılıp, zaman zaman da numaralandırılarak toplu bir şekilde verilmekte, ardından fetvâlar الأجوبة başlığı altında ج harfi ile birbirinden ayrılarak[18] numarasız bir şekilde verilmektedir. Cevaplar bölümü de hamdele ve salvele ile başlamakta, bazı mecmualarda İbn Hacer Allah'ın kendisini ihtilaf edilen hususta hakka ulaştırması için dua etmektedir.[19] Sekizinci mecmuada da fetvâlarına başlarken sorular üzerinde derin derin düşündüğünü ve

[11] İbn Hacer sekizinci mecmuada ay tutulması ile ilgili soruya verdiği fetvâsında "Bunun cevabı Şeyh Zeynüddin Rıdvan'ın hazırladığı nüshada geçti." demektedir. Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.108.
[12] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.65, 76, 77, 95, 96, 97, 98-100, 113.
[13] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.47, 68, 107. Naşire göre bu durum İbn Hacer'in fetvâlarını hafızasında yer alan bilgilerden hatırlayabildikleri ile yazmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. s.20-21.
[14] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.55, 57, 60, 61 (2 soru), 63 (2 soru), 107, 108.
[15] Rebîülâhir'in ikinci 10 gününde. Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.34. İbnü'l-Hadr el-Mısrî bu sorunun Abdulbasıt b. Halil'in Kahire'deki evinde Muhammed b. Mencik el-Eşrefî tarafından sorulduğunu ve kendisinin Kadı Iyaz'ın Şifa'da bu konuyla ilgili verdiği bilgileri hatırlamakla beraber hadîs kitaplarında bu konuda başka ne bilgiler olduğunu öğrenmek için bu soruyu hocasına yönelttiğini ifade etmektedir. İbn Hacer manzum olarak yöneltilen soruya manzum kısa bir cevap verdikten sonra bunu açıklayarak ilgili kıssaları nakletmiştir.
[16] Şevval ayı başlarında. Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.112.
[17] Bu vasıflar arasında البيهقي الثاني ifadesi dikkat çekmektedir. Örneğin bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.41, 65.
[18] Bazı fetvâların iç içe geçtiği de görülmektedir. Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.47.
[19] Örneğin bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.71.

ulaştığı sonuçları paylaşacağını ifade etmektedir.[20] Cevaplar bölümünün sonunda قاله و كتبه أحمد بن علي بن حجر ve benzeri ifadeler yer almaktadır.[21]

İbn Hacer'in eserdeki fetvâları çoğunlukla kısa olmakla beraber, ilgili rivâyetin tarîklerini değerlendirerek görüş ayrılıklarına da işaret ettiği uzun fetvâları da bulunmaktadır.[22]

İbn Hacer fetvâlarında istifade ettiği eserlerin ismini mutlaka belirtmekte, konuyla ilgili âlimlerin görüşlerinin ardından zaman zaman قلتُ diyerek kendi kanaatini söylemekte,[23] genellikle çok uzun fetvâlarda da و في الجملة veya والحاصل diyerek verdiği cevabı birkaç cümle ile özetlemektedir.[24]

İbn Hacer'in istifade ettiği eserlerin isimlerini vermesinin yanı sıra bazı fetvâlarında daha ayrıntılı bilgi isteyenler için kaynak tavsiye ettiği de görülmektedir. Örneğin Muvatta râvîleri hakkındaki soruda bu kişilerin isimlerini önce Ebû Muhammed b. el-Ekfânî'nin, sonra Ebu'l-Kasım b. Bişkeval'in yeni isimler de ekleyerek topladığını belirtmekte, bunları Hatîb'in *er-Ruvât an Mâlik* isimli eserinden takibin mümkün olduğunu, çünkü onun Malik'in tercemesinde ondan rivâyette bulunan bütün râvîleri zikrettiğini, kendisinin de Muvatta'ya yaptığı *İstidrak*'in zeylinde bu metodu takip ettiğini ve isteyen kişilerin oraya müracaat edebileceklerini eklemektedir.[25] Ayrıca Hz. Peygamber'in eşyalarına dair Takıyyüddin el-Makrizî'nin çok büyük bir eser yazdığına işaret etmekte,[26] iki yerde de Fethu'l-Bârî'den nakilde bulunmakta,[27] ineğin eti ve sütü ile ilgili hadîsin bütün tarîklerini ve o konuda söylenecek şeyleri müstakil bir cüzde topladığını belirtmektedir.[28]

---

[20] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.102.
[21] Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.60, 68, 75, 82.
[22] Hz. Peygamber'in Hudeybiye anlaşması sırasında yazı yazmasına dair fetvâ için bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.48-52, ölüm meleğinin ismi ile ilgili rivâyetlerin değerlendirildiği fetvâ için bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.84-91 ve 92-94, Hz. Peygamberin mühür olarak kullandığı yüzüğü hakkındaki fetvâ için bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 103-107.
[23] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.37, 40, 74, 88.
[24] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.52, 103.
[25] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.57.
[26] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.79. İbn Hacer müsteftîye bu eserin Mekke'de bir veya daha çok nüshasının olduğu bilgisinin kendisine ulaştığını, ona bakmasını, eğer sorusuyla ilgili orada bilgi bulamazsa kendisinin konuyu tekrar inceleyeceğini söylemektedir.
[27] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.84, 106.
[28] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.72.

İbn Hacer'e bazı müelliflerin tercemeleri ve eserleri, birkaç eserin müelliflerinin kim olduğu ve çeşitli hadîs eserlerinin râvîleri hakkında soru yöneltildiği görülmektedir. Eserde hakkında bilgi istenen kişiler el-Ezrakî, el-Fâkihî ve Muâfâ b. İsmail b. el-Hasen,[29] İbn Zafer ve el-Vâkıdî,[30] Ebu'l-Ferec İbn Abdurrahman el-İsbehânî ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî,[31] İbnü'l-Fârız Ömer b. Ali el-Mısrî,[32] Muhammed b. Ali el-Umrânî ve Ebû Ömer Şuayb el-Hurayfîş;[33] eserler Âkâmü'l-Mercan fî Ahkâmi'l-Cân,[34] el-Berakehtir.[35] Ayrıca Muvatta râvîlerinin isimleri,[36] Mizzî'nin el-Müselsel bi'l-Evveliyye, Sahîh-i Buhârî ve Şifa ile ilgili senedleri,[37] Şafii'nin el-Ümm isimli eserinin İbn Hacer'in hocalarından râvîleri, Ebu'l-Ferec'in el-Eğânî isimli eseri, Rukıyye binti et-Tağlebî'nin Yahya el-Mısrî'den icazeti,[38] Fahr ibn el-Buhârî'nin Hafız Abdulğınâ'dan sema ve icazeti,[39] el-Hâşimiyyât'ın[40] senedi hakkında da sorular sorulmaktadır.

Eserde yer alan hadîslerin kaynakları ve sahâbî râvîleri çoğunlukla verilmekte,[41] isnadları hakkında bazen Tirmizî, İbn Hıbban ve Hâkim gibi âlimlerin görüşlerine de yer verilerek değerlendirme yapılmakta,[42] hadîsin tarîkleri arasındaki farklara işaret edilmekte,[43] gerekli görülen râvîlerin halleri kısaca açıklanmakta,[44] konu hakkındaki ihtilaflı rivâyetler cem' ve te'lîf[45] edilmektedir.

[29] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.43
[30] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.61
[31] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.62
[32] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.64.
[33] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.98.
[34] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.43
[35] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.61
[36] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.42
[37] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.43
[38] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.77.
[39] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.98
[40] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.100.
[41] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.35, 36, 37, 38, 44, 52-53, 67, 71, 72.
[42] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.40, 45, 52, 54, 67, 79, 86, 91.
[43] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.36, 39.
[44] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.45, 46, 51, 67, 71, 72, 74, 86, 91, 115.
[45] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.106.

İbn Hacer gerek gördüğü yerlerde hadîste geçen kelimenin anlamını âyet ve şiirden delil getirerek açıklamakta,[46] bir konuyla ilgili istiftâda yer almayan ama üzerinde durulması gereken başka bir soruya da işaret etmektedir.[47]

Eserde tekrarlayan istiftâlar da vardır. İbn Hacer bunların çoğuna birbirine yakın cevaplar verirken,[48] bazılarına tamamen farklı fetvâlar vermektedir.[49] Hz. Peygamber'in Cuma namazında okuduğu sûrelerle ilgili olarak da 2 ayrı soru sorulmuştur.[50] Eserde insanlar arasında şöhret bulmuş, dilden dile dolaşan bazı rivâyetler de fetvâ konusu olmaktadır.[51]

Eseri daha yakından tanımamıza yardımcı olacağı kanaatiyle önemli bilgiler içerdiğini düşündüğümüz fetvâlardan bazılarını nakletmeyi uygun görmekteyiz:

Bunlardan birinde İbn Hacer "Pirinç eğer insan olsaydı halim-selim biri olurdu." rivâyetini değerlendirirken "İnsanların dillerinde merfu' bir rivâyet olarak dolaşsa da mevzudur. Rivâyetin durumunu ortaya koyan âlimlerden biri de el-*Hedyü'n-Nebevî* isimli eserinde Ebû Abdullah b. el-Kayyım'dır." demekte, içerisinde pek çok uydurma rivâyet olduğu halde Ebû Nuaym'ın *et-Tıbbu'n-Nebevî* isimli eserinde bu rivâyete rastlamadığını belirtmektedir.[52]

İbn Hacer, Hz. Peygamber'in Hz. Hamza'nın cenaze namazında yetmiş kere tekbir getirmesinin hikmetine dair soruya verdiği fetvâsına cevabının konuyla ilgili haberin sıhhat durumuna bağlı olduğunu belirterek başlamaktadır. İmam Şafii'nin konuya dair yorumlarına yer verdikten sonra "Bu rivâyetin sabit olması durumunda uygulamanın hikmeti şudur:" demekte ancak naşirin belirttiğine göre bir sayfaya yakın uzunlukta boşluk bırakmaktadır.[53]

Ölüm meleğinin isimlerinden birinin İsmail olup olmadığı ile ilgili fetvâsında İbn Hacer, İmam Şafii'nin *Sünen*'inde geçen Hz. Peygamber'in hayatının son

[46] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.102, 117.
[47] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.73.
[48] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.47/ 68, 60/ 63, 79/ 108, 84/ 108, 84-94/ 109.
[49] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.61/ 64, 61/ 63.
[50] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.42/ 76.
[51] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.41, 47, 65, 90, 97.
[52] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.47.
[53] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.54.

günleriyle alâkalı bir hadîse yer verdikten sonra rivâyetin mürsel olduğunu belirtmektedir. Çünkü hadîsin râvîsi Ali b. Hüseyin, Hz. Peygamber'den otuz sene kadar sonra dünyaya gelmiştir. Şafii'nin kendisinden bu hadîsi naklettiği Kasım b. Abdullah b. Ömer b. Hafs da zayıf bir râvîdir. Ahmed b. Hanbel kendisini tekzîb etmiş ve hadîs uydurduğunu söylemiştir. Kasım'ın güvenilir bir râvî olduğunu ifade eden hiçbir âlim olmadığını söyleyen İbn Hacer, Şafii'nin ondan nakilde bulunmuş olmasının sebebini şöyle izah etmektedir: "Hocası Kasım onun küçük hocalarından olduğu için durumundan haberdar olmayabilir."[54]

İbn Hacer aynı fetvâsında zayıf bir hadîs için "Hadîsin farklı tarîkleri birbirine eklenince onun bir aslının olduğu anlaşılmakta." yorumunu yaparak hadîs usulüne dair bir düşüncesine işaret etmiş görünmektedir.[55]

İbn Hacer bir fetvâsında hutbesinde kullandığı bir ifadeden dolayı hatîbi tekfîr eden kişinin kullanılan cümleyi yanlış anladığını belirttikten sonra "Bu kişi ilim sahibi ise hatasından dönmesi için bilgilendirilir, değilse onun ve benzer kişilerin bilgilerinin olmadığı hususlara dalmaktan özellikle de tekfire yönelmekten vazgeçmelerini sağlamak için uygun şekilde ta'zîr edilir." demektedir.[56]

Eserde yer alan soruları şu şekilde gruplandırabiliriz:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular:[57]
2. Herhangi bir konuda hadîs olup olmadığını öğrenmek için sorular:[58]
3. Hadîsin sıhhati veya kaynağı hakkındaki sorular:[59]

Bu sorular genellikle şu kalıplarla gelmektedir:

- Bu hadîs sahîh mi?
- Böyle bir hadîs vârid oldu mu?
- Bu hadîsi kim tahrîc etti?

---

[54] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.86.
[55] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.90.
[56] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.117. Hatîbin kullandığı ifade şöyledir: أَشْهَدُ أَنَّ سَيِّدَنا محمدًا عبده و رسوله الجامع بين أطراف الكمال)
[57] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.41, 65 (İbn Hacer bu fetvâsında hadîsi kelime kelime açıklamaktadır.), 76.
[58] 33, 41, 76, 83, 97.
[59] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.41 (6 hadîs), 42 (4 ve 5. Sorular), 65, 69 (2, 3, 4. Sorular), 76, 77, 83 (3 soru), 97 (3 soru), 113.

- Bazı insanların dillerinde dolaşan ve hadîse nisbet edilen şeyler (hakkında hocamızın görüşü nedir?)

4. Hadîse ve hadîs rivâyetine dair teknik konular/ usûl ile ilgili sorular:[60]
5. Peygamberimizle ilgili sorular[61]

b. el-Ecvibetü'l-Vâride

el-Ecvibetü'l-Vâride ale'l-Es'ileti'l-Vâfide min Haleb,[62] Ebû Zer Ahmed b. Burhânuddîn el-Halebî'nin (v.884/1479) İbn Hacer'e Sahîh-i Buhârî'de geçen bazı müphem isimlerle ilgili olarak iki risale halinde yönelttiği 39 soruya verilen fetvâlar yer almaktadır. Fetvâların çoğunluğu rical hakkında olmakla beraber bunlardan bir kısmı metinde geçen isimlerdir ve eser bunların dışında hadîslerin anlamına dair fetvâlar içermektedir. Bu sebeple bu kitabın el-fetâva'l-hadîsiyye kapsamında değerlendirilmesi tarafımızdan uygun görülmüştür.

İbn Hacer, Bulkînî'nin (v. 805/ 1403) Buhârî'deki müphem isimlerle alâkalı bir çalışma yaptığını,[63] kendisinin de *Fethu'l-Bârî*'nin mukaddimesinde bu konuyla ilgili bilgi verdiğini ifade etmektedir. Ona göre Ebû Zer bunları görmüştür, çünkü bu iki risalesinde sorduğu isimler Bulkînî'nin açıklamadığı, İbn Hacer'in de vakıf olmadığını belirttiği isimlerdir. Ebû Zer bu isimleri gereksiz bir ısrar sonucu sormuş olabilir ki bu ona yakışacak bir tavır değildir. Ya da İbn Hacer'in Mukaddime'yi yazdıktan sonra bu konuda farklı bilgilere ulaşmış olabileceğini düşünerek bu soruları sormuş olabilir ki bunda bir sıkıntı yoktur. İbn Hacer'e göre yine de daha önce yazdığı bir eserde bilgisinin olmadığını ifade ettiği konuların kişiye tekrar sorulması çok doğru bir davranış değildir.[64]

Eser altı farklı isimle bilinmektedir:

---

[60] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.42 (12 ve 13. Sorular), 43 (14, 15, 16. Sorular), 61- 64 (3 soru), 77 (3 soru), 96, 98 (2 soru), 100.
[61] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.42 (6-11 sorular), 65, 69, 76, 83, 96, 97, 113, 116.
[62] Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, **el-Ecvibetü'l-Vâride ale'l-Es'ileti'l-Vâfide min Haleb,** thk: Ebû Yahyâ Eşref Fişâvî, Tanta, Darü's-Sahabe li't-Türas, 1992/ 1412.
Tanta'da 1994 yılında da basılan eser aynı yıl Amr Ali Ömer tahkîki ile Dımaşk Dârü's-Sekâfeti'l-Arabiyye'de basılmıştır.
[63] Bulkînî, **el-İfhâm bimâ vekaa fi'l-Buhârî mine'l-İbhâm** isimli bu eserini yazarken çözemediği noktaları İbn Hacer'e sormuştur. Bkz. Sehâvî, **el-Cevâhir ve'd-Dürer**, c.I, s. 321.
[64] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 13.

1. el-Ecvibetü'l-Varide ale'l-Es'ileti'l-Vâfide min Haleb: Dımaşk baskısı bu isimle yapılmıştır.

2. İkmâlu Mübhemâti'l-Buhârî ve Fevâid li-Fethi'l-Bârî: 1994 Tanta baskısı bu isimle yapılmıştır.[65]

3. - el-Ecvibetü'l-Celiyye ani'l-Es'ileti'l-Halebiyye
- el-Ecvibeti'l-Vâride ani'l-Es'ileti'l-Vâfide min Haleb
- Tertîbü'l-Mübhemât ale'l-Ebvâb[66]

4. İkmâlu Mübhemâti'l-Buhârî ve Fevâid li-Fethi'l-Bârî el-ma'rûfe bi'smi'l-Ecvibeti'l-Vâride ani 'l-Es'ileti'l-Vâfide: Dımaşk- Beyrut 1994 baskısı

Eserin sonunda 841 yılında tamamlandığı yazmaktadır.[67]

Eserde sorular "Birinci yer, ikinci yer.." şeklinde sıralanmakta, cevap genellikle الجواب, zaman zaman da أقول veya قلت ifadeleriyle verilmektedir. İbn Hacer sorulara ait metinlerin tamamını değil, sadece sorunun bulunduğu kısmı eserine almıştır. Bu da okuyucu için özellikle de hadîsi bilmiyorsa bir zorluk oluşturmaktadır.[68]

İbn Hacer, sorulardan bildiklerine cevap vermiş, bilmediklerini ya cevapsız bırakmış,[69] ya da cevaba vakıf olmadığını belirtmiştir.[70] 39. fetvâdan sonra İbn Hacer şu açıklamayı yapmaktadır: "Sorulan sorulara mümkün olduğunca cevap verdik. Diğer müphem kişiler ismini bilmediğimiz, ilgili hadîsin diğer tarîklerinde veya şerhlerde hakkında bir şey görmediklerimizdir. Tabii bunların bizim gözümüzden kaçmış olması

[65] Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, **İkmalu Mübhemati'l-Buhari ve Fevaid li-Fethi'l-Bârî el-Ma'rûfe bismi'l-Ecvibeti'l-Vâride ale'l-Es'ileti'l-Vâfide min Haleb,** tsh: Amr Ali Ömer, Dımaşk, Dârü's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1994/1415, s.24. Musahhıh Amr Ali Ömer, elindeki el yazmasının başında eserin isminin bulunmadığını, cevapların en sonunda "el-Ecvibetü'l-Vâride ani'l-Es'ileti'l-Vâfide min Halep'in sonu" ifadesinin bulunduğunu, ancak bu ismin soruların içeriğini tam olarak yansıtmadığı için esere uygun bir isim olmadığını, bu sebeple esere **İkmâlu Mübhemati'l-Buhari ve Fevaid li-Fethi'l-Bârî** ismini kendisinin verdiğini belirtiyor.

[66] Kandemir, "a.g.m.", s.529.

[67] İbn Hacer, **el-Ecvibe**, s. 59.

[68] Naşir Ebû Yahya Fişâvî, ilgili hadîslerin metnini tahkik ettiği nüshaya eklemiştir. Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 10. Ancak Dımaşk baskısında bu çalışma yapılmadığı için söz konusu zorluk geçerli olmaktadır.

[69] İkinci soruda hadîsin metninde geçen kadın ile erkeğin isimleri sorulmakta, İbn Hacer erkeğin ismini vermekte kadınla ilgili herhangi bir şey söylememektedir. İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 15.

[70] Bkz. İbn Hacer, **İkmal**, s. 18.

da mümkündür."[71] Bu fetvâdan sonra "Fasl" başlığıyla bir bölüm bulunmaktadır. İbn Hacer bu bölümde iki risalede tekrarlanan bazı sorulara özet niteliğinde cevap verdiğini ifade etmektedir.[72] Bu bölümde diğer sorularda olduğu gibi bazı hadîslerin senet veya metinlerinde geçen müphem kişilerle alâkalı açıklamalar ve değerlendirmeler yer almaktadır.

İbn Hacer sorulara, kendi eserleri de dahil olmak üzere pek çok âlimin görüşlerine dayanarak cevap vermektedir.[73] Fetvâların hemen tamamı[74] kısa ve öz niteliktedir.

Müellif bazı hadîslerle ilgili tahrîç ve senet değerlendirmesi de yapmakta,[75] bir soruya birden fazla cevap vererek bu cevapları değerlendirmektedir.[76] Bazen de sorunun cevabının nerede bulunacağına işaretle yetinmektedir.[77]

İbn Hacer'in fetvâlarında müphem kişileri belirlemede bazı genel ilkeler tespit etmek mümkündür. Nitekim bir senette mutlak olarak geçen "İbrahim dedi ki" ifadesindeki "İbrahim kimdir?" diye sorulduğunda onun İbrahim en-Nehâî olduğunu belirtmiştir. Çünkü "dedi" fiilinin faili A'meş'tir ve o Nehâî ile sohbet ve ondan hadîs alma hususunda insanların en meşhurudur.[78]

Bir başka hadîsle ilgili olarak senet değerlendirmesi yapan İbn Hacer bu defa şöyle demektedir: "Buhârî, Yahya b. Atik'in hadîsinde hata olduğunu söylemiştir.[79] Bunu Yahya'nın Hafsa binti Sîrîn'den naklettiği bir hadîs için söylemiştir. Sika olarak tavsif edilmesine rağmen râvînin bir hadîste hata yapması mümkünse, bu bir başka hadîs için de söz konusu olabilir."[80]

---

[71] İbn Hacer, **el-Ecvibe**, s. 54.
[72] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 54.
[73] Muhakkık Amr Ali Ömer eserin sonunda 67 tane olarak tespit ettiği bu kaynakları sıralamıştır. Bkz. İbn Hacer, **İkmal**, s. 94- 102. Muhakkık el-Fîşâvî ise 48 eser ismi belirlemiş ve bunların fihristini hazırlamıştır. Bkz. İbn Hacer, **el-Ecvibe**, s. 60-62.
[74] Sadece senet değerlendirmesi ile ilgili olan 28. soruya verilen fetvâ, hadîsin başka tarîkleri de verildiği için diğerlerine göre oldukça uzundur. İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 39-40.
[75] Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 18, 22, 29, 33, 39-40, 42.
[76] Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 23, 31, 33, 36, 53.
[77] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 32.
[78] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 28.
[79] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, **et-Târîhu's-Sağîr**, thk: Mahmud İbrahim Zeyd, 2 c., Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1406/ 1986, c.I, s.256.
[80] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 42.

İbn Hacer üç yerde de senet veya nüshaların kopyalanması sırasında tahrifin mümkün olduğuna işaret etmektedir.[81] Bunlardan birinde bab başlığı ile ilgisi tespit edilemeyen bir hadîsin niçin orada yer aldığını açıklamakta ve şöyle demektedir: "Kirmânî hadîsle bab başlığı arasında bağlantı kurmak için zorlama bir yorum yapmıştır ama bu bağ çok net değildir. Benim tercih ettiğim görüş şudur: İki bab başlığı arasında başlığa uygun bir hadîs için boşluk vardı, kitap kopyalanınca bu boşluk düştü ve hadîs hiç ilgisinin olmadığı bab başlığına eklendi."[82]

Eserde yer alan soruları şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular:
   a. Hadîsin anlamına yönelik sorular[83]
   b. Hadîsin metninde geçen müphem kişiler hakkındaki sorular[84]
2. Hadîse veya hadîs rivâyetine dair teknik konular/ usûl ile ilgili sorular:
   a. Müphem râvîlere dair sorular[85]
   b. Senetle ilgili sorular[86]: Bu sorular genellikle Buhârî'nin ta'lîkatinin vasliyle ilgilidir.
   c. Buhârî'nin bâb başlıklarıyla ilgili sorular[87]

c. Fetâvâ fi'l-Akîde:

İsminden de anlaşılacağı üzere *Fetâva'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî fi'l-Akîde*,[88] İbn Hacer'in akâid konularıyla ilgili fetvâlarını içermektedir. Eserde özellikle

[81] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 36, 46, 47.
[82] İbn Hacer bu tercihine Ebu'l-Velid el-Bâcî'nin Ricalu'l-Buhârî'de zikrettiği şu bilgiyi delil olarak göstermektedir: "el-Bâcî, Ebû Zer el-Herevî'ye bu konuda soru sordu. O da şu şekilde cevap verdi: Buhari'nin nüshası Firebrî'deydi. Bu nüshada hamiş ve başka yerlerde bazı ekler ve bazı bablar arasında boşluklar vardı. Kitabı Firebrî'den her alan kişi bu ekleri kendi gördüğü şekilde eserin aslındanmış gibi yazdı, boşlukları hazfetti. Böylece hadîsin ait olmadığı bâba ilavesi durumu ortaya çıktı." Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 46.
[83] İbn Hacer, **a.g.e.,** 12, 21, 25, 35, 39. fetvâlar.
[84] İbn Hacer, **a.g.e.,** 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 15, 17, 18, 19, 20, 27, 33, 34, 36, 37, 38. fetvâlar.
[85] İbn Hacer, **a.g.e.,** 10, 13, 14, 16, 22, 30. fetvâlar.
[86] İbn Hacer, **a.g.e.,** 23, 24, 26, 28, 31. fetvâlar.
[87] İbn Hacer, **a.g.e.,** 29, 32. fetvâlar.
[88] Eserin baskıları şunlardır: 1) Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, **Fetâvâ'l-Hafız İbn Hacer el-Askalani fi'l-Akîde,** thk: Muhammed Tâmir, Tanta, Dârü's-Sahabe, 1989. (Tezimizde kullandığımız baskı) 2) Mecmuatü'r-resaili'l-müniriyye Kahire, İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, 1348: Pek çok risale içeren eserin ikinci cildinde 39-43. Sayfalar arasında Fetâvâ İbn Hacer bulunmaktadır.

ölüm ve sonrası hakkındaki sorulara cevap veren 32 fetvâ bulunmaktadır. Bu fetvâların 13 tanesi hadîsle fetvâ niteliğindedir.[89] Eserde 9 adet hadîs fetvâsı geçmektedir. Fetvâların 7 tanesi her iki kategoriye de girmemektedir.[90]

Eser iki farklı isimle tanınmaktadır:

1. Fetâva'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî fi'l-Akîde: Tanta 1989 baskısı bu isimle neşredilmiştir.

2. el-Cevabu'l-Kâfî ani's-Süâli'l-Hâfî: Mecmuatü'r-Resaili'l-Münîriyye ve Fetâvâ İbni's-Salâh fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs ve'l-Usul ve'l-Akâid içerisinde yer alan baskı bu ismi taşımaktadır.

Eserin tahkikini yapan Muhammed Tâmir, mukaddimesinde normal okuyucunun konuyu tam kavrayıp tatmin olmak için başka kaynaklara bakmasına gerek kalmaması için pek çok âlimden nakillerde bulunduğunu belirtmekte,[91] daha sonra i'tizar başlığı altında seçkin okuyucuya âlimlerden çok fazla nakilde bulunduğu için mazeret belirtmekte, bu konuda Süyûtî ve Cemâleddin el-Kâsımî'yi örnek aldığını söylemektedir.[92]

Tâmir, bu soruların İbn Hacer'e 838-839 yıllarında sorulmuş olabileceği kanaatine sahiptir. Çünkü İbn Hacer 31. fetvânın sonunda "Bunu Ahmed b. Ali b. Muhammed eş-Şafii 839 yılı Şaban ayında Kahire'de söyledi ve yazdı." demiştir.[93] Tâmir, hadîs sorularından altı numaralı olanın başında ise şu notun olduğunu ifade etmektedir: Bana Şeyh Şemsüddin b. Muhammed b. el-Hızır b. Davud el-Halebî'den İbnü'l-Mısrî ve Şeyhu'l-Bâsitıyye olarak bilinen asıl Kudüs-i Şerif'ten 838 yılı Cemâziyelâhir ayının başlarında ulaştı…"[94]

Eserde soruların numaralandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra soruların başında سُئِلَ رحمه الله تعالى , fetvâların başında فأجاب ifadeleri yer almaktadır.

Bu baskıda 28 fetvâ bulunmaktadır. 3) *Fetâvâ İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usul ve'l-akâid*, Diyarbakır: el-Mektebetü'l-İslâmiyye: 64 sayfalık bu fasikül baskı içerisinde 39- 43. Sayfalarda İbn Hacer el-Askalânî'nin akâidle ilgili fetvâları yer almaktadır.

[89] İbn Hacer, **a.g.e.,** 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 23ab, 25. fetvâlar.

[90] İbn Hacer muhtemelen unuttuğu için 15, 20 ve 21. Sorulara cevap vermemiştir. 32. soru da cevabı 31. fetvâda geçtiği için cevapsız bırakılmıştır.

[91] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 10.

[92] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.11.

[93] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 118.

[94] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 8.Biz hadîsle ilgili sorulara ulaşamadığımız için bu bilgiyi tahkik edemedik.

İbn Hacer'e bu soruları kimin sorduğu belli değildir. Naşir, bu soruların çeşitli kişiler tarafından çeşitli bölgelerden farklı zamanlarda yöneltildiğini söylemektedir.[95] Sadece 30. soruda "Ay tutulması ile ilgili cevap Şeyh Zeynüddin Rıdvan'ın hazırladığı fasikülde geçti." denilmektedir.[96] Naşir cevap kelimesinin yanına parantez içerisinde "yani soru" ilavesini yapmış ve buna dayanarak mukaddimesinde bu sorulardan birini Zeynüddin Rıdvan'ın yönelttiğini söylemiştir.[97]

Eserde İbn Hacer'in cevaplamadığı sorular bulunmaktadır. Naşire göre İbn Hacer daha önce verdiği fetvâlar bunların cevaplarını da ihtiva ettiği için onlara ayrıca cevap vermeyi unutmuş olabilir.[98]

Naşir bu soru ve fetvâları İbn Hacer'in yazısından kimin naklettiğinin bilinmediğini belirtmekte, kesin olmamakla beraber onun soruları soran kişi olabileceğini söylemektedir. Ancak bu el yazması bir kerede oluşmamış, bazı bölümler İbn Hacer hayattayken, bazıları ise onun vefatından sonra yazılmıştır. Çünkü fetvâları nakleden kişi soruların büyük çoğunluğunda İbn Hacer'e rahmet göndermemiş, sadece birkaçında bu ifadeyi kullanmıştır.[99]

İbn Hacer'in sorulara verdiği fetvâları farklı uzunluktadır. Bir cümlelik fetvâları olduğu gibi, sayfalar süren açıklamalar yaptığı da görülmektedir. Bazı sorulara kısa cevap vermesi muhtemelen daha önce benzer bir soruya ayrıntılı bir şekilde açıklama yapmış olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim 2, 3, 4, 5 ve 6. sorular aynı konu etrafında yöneltilmiştir. 4. soru "Kabrinde veya başka bir yerde okunan Kur'ân'ın sevabı ölüye ulaşır mı? Ona tam anlamıyla okuma sevabı mı verilir, yoksa dinleme sevabı mı?" şeklindedir. İbn Hacer bu soruya çeşitli hadîsler ve âlimlerin görüşlerinden örnekler ile oldukça ayrıntılı bir cevap vermiştir.[100] 5. Soru da "Kişi Kur'ân'dan bir miktar okusa ve bunu ölülere hediye etse onlara ulaşır mı ulaşmaz mı? Ölü bunu duyar mı duymaz mı?" şeklindedir. İbn Hacer bu soruya oldukça kısa ve net bir cevap vermiştir.[101]

---

[95] İbn Hacer, a.g.e., s. 8.
[96] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 108. Naşir 194 numaralı dipnotta ay tutulması ile ilgili sorunun tekrarladığını, yani bu sorunun farklı zamanlarda iki kere sorulmuş olduğunu, bunun da eserde geçen soruların hepsinin bir kerede sorulmadığı anlamına geldiğini belirtmektedir.
[97] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 8.
[98] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 76 (151 no'lu dipnot).
[99] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.9.
[100] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 30-38.
[101] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 39.

İbn Hacer zaman zaman ayrıntıya girmeksizin âlimlerin farklı görüşlerine işaret etmekte,[102] istifâde ettiği eserlerin isimlerini paylaşmakta, zaman zaman da tercih edilen veya üzerinde ittifak edilen bilgiyi vermektedir.[103] İbn Hacer fetvâ verirken pek çok kaynaktan istifade ettiğini de bu kaynakların isimlerini vererek ifade etmiş olmaktadır.

Ölüm meleğine niçin Azrâîl isminin verildiği konusundaki fetvâsında İbn Hacer, Arap Dili'nin bazı özelliklerine değinmiş ve kelimeyi bu açıdan değerlendirmiştir.[104]

İbn Hacer'in fetvâlarında satır aralarında genel ilkeler bulmak da mümkün gözükmektedir. Bu fetvâlardan bazıları şunlardır:

Çocukların âhirette hesaba çekilmesi konusunda sorulan soruya verdiği fetvâda İbn Hacer, müşriklerin çocukları ile ilgili ihtilaf bulunduğunu ve bu gibi durumlarda uygun bir delil bulunana kadar tevakkufun evlâ olduğunu ifade etmektedir.[105]

12. Soruda İbn Hacer'e "Kabirde olana sen duyuracak değilsin."[106] âyeti ile "Ölü ayakkabılarınızın sesini duyar, bu sebeple onları çıkarın." rivâyetinin nasıl cem' edilebileceği sorulmaktadır. İbn Hacer fetvâsında öncelikle hadîsin naklinde bir problem olduğunu ve metnin iki hadîsin telfîkiyle oluşmuş göründüğünü ifade etmektedir. Bunlar "Gitmek için geri döndüğünüzde ölü ayak seslerinizi duyar." ve "Ey iki çarık sahibi, onları çıkar." hadîsleridir. Fetvâda hadîslerin tam metni ve kaynakları verilmekte, ardından bu hadîsle âyetin arasını cem' hususunda âlimlerin farklı yollar tuttukları belirtilerek bu yollar şöyle sıralanmaktadır:

- Âyeti tevil edip hadîsi zahirine hamletmek ve onu bütün ölüler için geçerli kılmak
- Hadîsi Bedir'de ölenler gibi bir gruba tahsis etmek
- Sorgu anı gibi bazı zamanlara tahsis etmek
- Hadîsi tevil edip âyeti zahirine hamletmek.[107]

[102] Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 22- 23, 25, 27, 39, 58, 68, 71, 99, 116-117.
[103] Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 22, 25, 52.
[104] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 115- 118.
[105] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 71.
[106] Fâtır Sûresi, 35/22.
[107] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 57-58.

İbn Hacer, Müslüman çocukların cennete ancak anne ve babaları ile girebileceği ve onlara altın ve gümüş kaplarla su ikram edecekleri hakkında sahih rivâyet olup olmadığına dair soruya verdiği kısa fetvâsında çocuklar hakkında soruda bahsedilen şeylerle ilgili rivâyetlerin mevcut olduğunu belirtmekte, bu rivâyetlerde bahsedilenlerin ancak Allah'ın kendisi için bunu takdir ettiği kişilere mahsus olduğuna vurgu yapmaktadır.[108]

Eserde yer alan hadîs fetvâlarını şu şekilde gruplandırabiliriz:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular[109]

2. Herhangi bir konuda hadîs olup olmadığını veya bir bilginin delilini öğrenmek için sorulan sorular[110]

3. Hadîsin sıhhati veya kaynağı hakkındaki sorular[111]

4. Hz. Peygamber hakkındaki sorular[112]

B. Sehâvî, el-Ecvibetü'l-Merzıyye

1. Şemsüddin es-Sehâvî

Hadîs, fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir, Arap dili ve edebiyatı, şiir ve tarih gibi alanlarda derin bilgi sahibi olan Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (v. 902/1497) 831'de (m. 1428) Kahire'de doğdu. Yedi yaşından itibaren ders halkalarına katılmaya başladığı kıymetli hocası İbn Hacer el-Askalânî'nin pek çok eseriyle ilgili çeşitli çalışmalar yaptı. Hocasının vefatından sonra ilk ilim yolculuğuna çıktı ve Dimyat'a gitti. Hocası Münâvî aracılığıyla tarikata girdi. Mekke, Medine, Halep, Kudüs, Dımaşk ve Hama gibi şehirlerde çeşitli âlimlerle görüştü, 400 kadar hocadan ders aldı.

---

[108] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 73-74.
[109] İbn Hacer, **a.g.e.,** 10, 12, 31. Sorular.
[110] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 73-74.
[111] İbn Hacer, **a.g.e.,** 23b, 24, 26, 31. sorular bu niteliktedir. Bu sorulardan ikisinde açıkça hadîs geçmemekle beraber hadîsten edinilmiş bilginin, dolayısıyla ilgili hadîsin sıhhati hakkında bilgi edinilmek istenmektedir. İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 78-79. 23. Soruda Münker Nekir'den önce ölünün yanına Ruman isimli bir meleğin gelip gelmeyeceği, 24. Soruda da ölen kişinin arkasından ağlamanın hükmü sorulmaktadır.
[112] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 108.

Kendisine pek çok defa yöneltilen kadılık teklifini kabul etmeyerek evinde, çeşitli mescidlerde, Kahire'nin Fâzıliyye, Dârü'l-hadîsi'l-Kâmiliyye, Zâhiriyye, Berkūkıyye ve Sargatmışıyye gibi medreselerinde hadîs okuttu ve imlâ meclisleri düzenledi.

Sert bir mizaca sahip olan Sehâvî, İbn Hacer dışında çağdaşlarının pek çoğunu eleştirdi. 902 (m.1497) yılında Medine'de vefat etti. [113]

2. el-Ecvibetü'l-Merzıyye

el-Ecvibetü'l-Merzıyye Fîmâ Süile (es-Sehâvî) anhu mine'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye,[114] farklı bölgelerde sorulan sorulara[115] verilmiş, 28 hadîsle fetvâ,[116] 297 hadîs fetvâsı ve 18 diğerleri olmak üzere toplam 343 fetvâ içermektedir. Eserde yer alan soruların, rivâyetlerin ve fetvâların ilgili oldukları konular aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

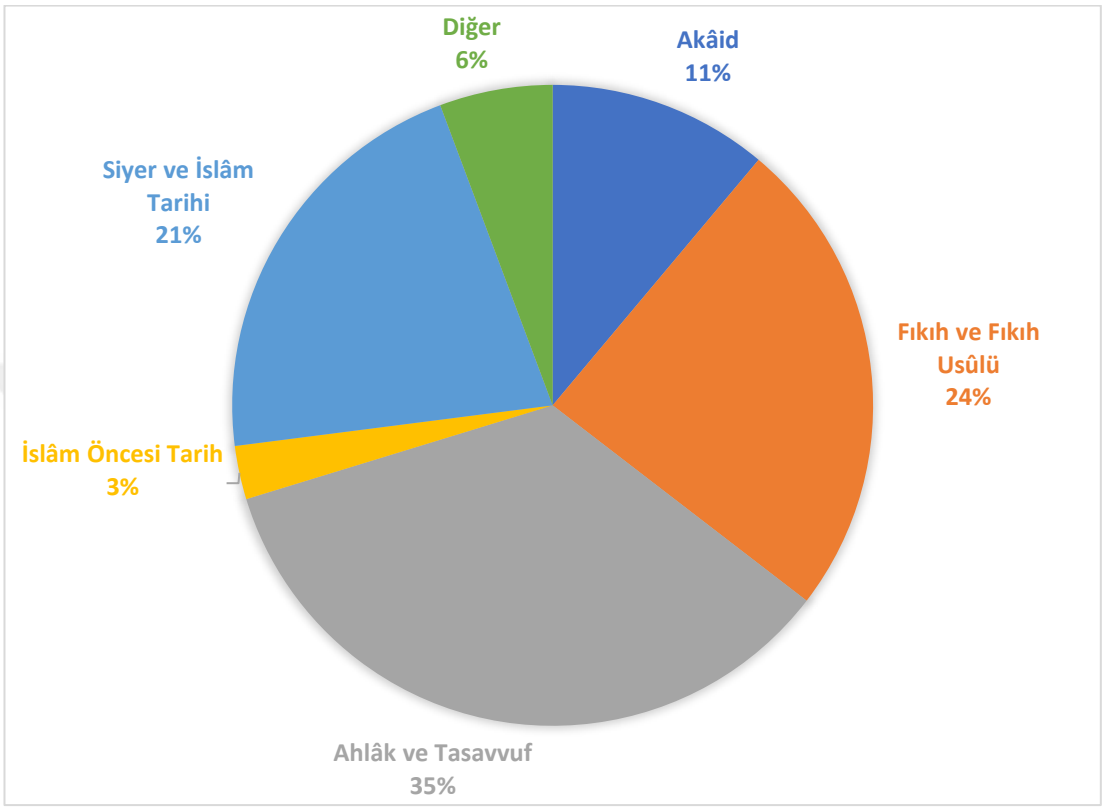
[113] Cengiz Tomar, "Sehâvî, Şemseddîn", **DİA,** İstanbul, 2009, c.36, s.313-316.

[114] Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî, **el-Ecvibetü'l-merzıye fima suile (es-Sehâvî) anhu mine'l-ehadîsi'n-nebeviyye,** 3 cilt, thk: Muhammed İshak Muhammed İbrahim, Riyad, Darü'r-Raye, 1418/1997.
Eserin iki farklı baskısı daha bulunmaktadır: 1) Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî, **el-Fetâva'l-Hadîsiyye**, thk: Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza, Dımaşk, Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1416/ 1995: Eser 90 fetvâ içermektedir. (Kitap, kapağının üzerinde ve mukaddimesinde yazan bilgiye göre 100 adet fetvâ ihtiva etmektedir. Ancak baskıda 77. fetvâdan 88. fetvâya atlandığı için aslında eserde 90 fetvâ bulunmaktadır. Muhakkık Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza, aslında kitabı tam olarak hazırlamak istediğini ancak bu ilimle meşgul olan bazı kişilerin ısrarı üzerine tamamladığı kısmın hemen basıldığını, devamının da el-fetâva'l-hadîsiyye silsilesi şeklinde çıkarılmasının bir mahzuru olmayacağını ifade etmektedir. Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** s. 3-4. 2) Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî, **el-Fetâva'l-Hadîsiyye**, thk: Muhammed Ahmed Bedreddin, Dımaşk, Daru't-Takva, 2004.

[115] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. م8.

[116] Sehâvî, **el-Ecvibetü'l-merzıye fima suile (es-Sehâvî) anhu mine'l-ehadîsi'n-nebeviyye,** 75, 77, 114, 119, 124, 164, 182, 195, 199, 201, 203, 214, 224, 239, 241, 272, 274, 284, 286, 287, 290, 293, 302, 313, 324, 332, 333, 338. fetvâlar.

Grafik 7. el-Ecvibetü'l-Merzıyye'de konu dağılımı



Eserin farklı şekillerde isimlendirildiği görülmektedir. Bu isimler şunlardır:

1. el-Fetâva'l-Hadîsiyye[117]
2. el-Ecvibetü'l-Müfîde Fîmâ Üs'elü anhü mine'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye[118]
3. el-Ecvibetü'l-Merzıyye Fîmâ Süile es-Sehâvî anhü mine'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye[119]

[117] Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza ve Muhammed Ahmed Bedreddin baskıları bu isimle yapılmıştır. Ali Rıza b. Abdullah ve Muhammed İshak Arif Hikmet nüshasının ilk yaprağında bu ismin bulunduğunu ifade etmektedirler. Sehâvî, **el-Fetâva'l-Hadîsiyye**, s. 4; **el-Ecvibetü'l-Merzıyye,** c.I, s. م12.

[118] Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza, Ezher'deki nüshanın üzerinde bu ismin kayıtlı olduğunu belirtmektedir. Sehâvî, **el-Fetâva'l-Hadîsiyye**, s. 4. Ancak Muhammed İshak bu nüshanın üzerinde ve müteaddit kereler içinde "el-Ecvibetü'l-Merzıyye Fîmâ Üs'elü anhü mine'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye" isminin yazdığını belirtmiştir. Sehâvî, **el-Ecvibetü'l-Merzıyye,** c.I, s. م12.

[119] Muhammed İshak Muhammed İbrahim baskısı bu isimle yapılmıştır. Ayrıca İbn Arrak (v. 963/1556), Tenzîhü'ş-Şerîa isimli eserinde Sehâvî'nin bu eserinden "el-Ecvibetü'l-Merzıyye" ismiyle bahsetmektedir. Bkz. İbn Arrak, **Tenzîhü'ş-Şerîati'l-Merfûa,** c.II, s. 46 ve 280.

Sehâvî'nin uzun ve ayrıntılı fetvâlarının içinde "Tenbih"[120] veya "Faide"[121] başlığı ile birtakım hususlara dikkat çekildiği görülmektedir. Fetvâları genellikle orta uzunlukta olan Sehâvî, bir fetvâsında konunun geniş geniş açıklanabilecek nitelikte olduğunu, ancak yetecek kadar bilgi verdiğini, müsteftînin acelesinin böyle davranmayı gerektirdiğini belirtmektedir.[122] Eserde hadîsin sadece hükmünün belirtildiği fetvâlar da yer almaktadır.[123]

Soru soran kişiler genellikle belli olmamakla beraber Sehâvî birkaç yerde soru soranın kimliğini açıklamıştır. Bu kişilerden bazılarının başta hadîs olmak üzere çeşitli ilimler ile iştigal eden kimseler oldukları sordukları sorulardan anlaşılmaktadır. Eserde vasfı veya ismi belirtilen müsteftîler şunlardır: Sûfîlerden biri,[124] Şemsüddin el-Emşâtî,[125] meşhur İtikat âlimi Şemsüddin el-İstanbûlî,[126] Fakîh Fahruddin Osman el-Maksî,[127] el-Bedr Hasan el-Hanefî,[128] Şemsüddin b. Kamer,[129] Seyyid Alauddin b. Seyyid Afîfüddin,[130] Alemüddin Süleyman ez-Zevâvî,[131] Kadı Takıyyüddin ibnü'z-Zeytûnî,[132] Kemal İbnü'l-Kadı Muînüddîn İbn Şerefüddîn b. El-Eşkar.[133]

---

[120] Bkz. Sehâvî, a**.g.e.,** c.I, s. 19, 59, 98, 130 (مما ينبه عليك), c.II, s.501, 731, 771.

[121] Bkz. Sehâvî, a**.g.e.,** c.I, s. 20. Burada Sehâvî, İbn Hıbban'ın Sahîh'inde yaptığı bir hataya işaret etmektedir: İbn Hıbban Sahîh'inde "Ehl-i kitaba hoşlanmayacağı şeyi söyleyenin cehenneme girişinin vacip oluşu" şeklinde bir bab başlığı açmış ve altında Ebû Musa el-Eş'arî'den "Kim bir Yahudi veya Hıristiyanı dinlerse cehenneme girer" hadîsini vermiştir. Sehâvî burada büyük bir hata olduğunu, hadîsin lafzının "Ümmetimden, Yahudilerden ve Hıristiyanlardan kim beni dinler ama iman etmezse cehenneme girer" şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 58, 313, 353, 384-388, c.II, s.482, 631, c.III, s.1125, 1180.

[122] Sehâvî, a**.g.e.,** c.II, s. 769.

[123] Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 42, 60, 67, 71, 100, 102, 157, 237, 248, 338, 339, c.II, s.721, 747-748, c.III, s.916, 919. Eserin yazılma amacının uzun uzun nasihat veya uyarı yapmak olmadığı müellifin şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: "İmamların namaz kılmama konusundaki sözleri oldukça geniş yer tutar, ne var ki burası uyarma ve sakındırma yeri değildir. Allah dilediğini dalalete, dilediğini hidâyete ulaştırır." Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 85. Ayrıca bkz. Sehâvî**, a.g.e.,** c.II, s.448, 738.

[124] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 319.

[125] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 321.

[126] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 323. Sehâvî, bu soruya "Garip bir şey" başlığını koymuştur. Çünkü anlattığına göre İstanbûlî ona bu soruyu yönelttikten sonra Sincer'de meşhur hadîs âlimi Şemsüddin İbn Kamer başka bir hadîsi sormuş ve sorduğu hadîsin Abdullah b. Züm'a'nın Müsned'inde bulunduğunu söylemiştir. Sehâvî bu hadîse bakmak için bahsedilen sahabînin müsnedini açtığında İstanbûlî'nin sorduğu hadîsle arasında bir satır kadar olduğunu görmüş ve bu tevafuka şaşırmıştır.

[127] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 465.

[128] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 528.

[129] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 531.

[130] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 827.

[131] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 840.

[132] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 842.

[133] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 844.

Sorular genellikle "…… hadîsi" şeklinde veya سئلتُ kelimesiyle nadiren de مسألة veya الحمد لله مسألة ifadeleriyle verilmektedir. Sehâvî cevaba bazen doğrudan, bazen "قلتُ" veya أجبتُifadeleriyle başlamaktadır. Ardından hadîsin tahrîci yapılmakta, farklı tarîkleri verilmekte[134], metin mukayeseleri yapılmakta, hadîslerin sıhhati ile ilgili âlimlerin görüşlerine yer verilmekte ve râvîler hakkında yapılan değerlendirmelere işaret edilmektedir.

Sehâvî fetvâlarını verirken neredeyse 500'e yakın eserden[135] istifade etmiştir. Naşir Muhammed İshak yazdığı mukaddimede bu kaynakları 3 kısma ayırmıştır:

1. Sehâvî'nin eserin ve müellifinin ismini açıkça belirttiği kaynaklar ki bunların sayısı oldukça çoktur.
2. Sehâvî'nin sadece müellifinin ismini verdiği kaynaklar
3. Eser ve müellif ismi verilmeden istifade edilen kaynaklar[136]

Sehâvî, zaman zaman âlimlerin râvîler ve hadîsin sıhhati hakkındaki görüşlerini değerlendirerek kendi kanaatlerini de belirtmektedir.[137] Ayrıca hocası İbn Hacer'in fetvâlarını naklettiği de olmaktadır. Bunlardan biri "Ümmetimin ihtilâfı rahmettir." rivâyetiyle ilgilidir. Sehâvî "قرأت بخط شيخنا" diyerek hocasının şu fetvâsını iletmekte, rivâyetin kaynaklarına dair bir iki bilgi vererek sözlerini tamamlamaktadır: "Bu, dillerde dolaşan meşhur bir hadîstir. Buna dair sorular çoğaldı ve pek çok imam onun bir aslı olmadığını iddia etti. Hattâbî Garîbü'l-Hadîs adlı eserinde bu rivâyete dair uzun uzun bilgi vermiş ve şöyle demiştir:[138] 'İki kişi bu rivâyete itiraz etti.

---

[134] Sehâvî, zaman zaman "Bu hadîsin tarîkleri arasında sıhhate en yakın olan Saîd b. Sâlim tarikidir." gibi ifadelerle tarîkler arasında da mukayese yapmaktadır. Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 31, 88, c.II, s. 576.

[135] Muhammed İshak kaynakların ayrıntılı bir listesini çıkarmıştır. Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s. 1327- 1371. Sehâvî'nin müsteftîleri zaman zaman fetvâ veya daha ayrıntılı bilgi için kendi eserlerine yönlendirdiği de görülmektedir. Örneğin bkz. **İrtiyâhu'l-Ekbâd bi-Erbâhı Fakdi'l-evlâd** (245. fetvâ); **el-Kavlü'l-Bedi' fi's-Salâti alâ Habîbi'ş-Şefî** (267. fetvâ).

[136] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. م15-16.

[137] Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 17, 19, 23, 29, 30, 39, 43, 65, 97, 102, 181, 189, 198, 228, 263, 290, 338, 367, c.II, s.496, 524, c.III, s.945.

[138] Günümüze ulaşan Garîbu'l-Hadîs baskılarında bu bilgi yer almamaktadır. Hattâbi bu konudan küçük farklarla A'lâmu'l-Hadîs adlı eserinde bahsetmektedir. Bkz. Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî el-Hattâbî, **A'lâmu'l-Hadîs fî Şerh-ı Sahîhi'l-Buhârî,** thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl-i Suûd, 4 c., Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1409/1988, c.I, s.219-221. Ayrıca bkz. Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim**, 18 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, c.IX, s.91; Zekeriya Güler, **Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf sebepleri,** Ankara, TDV yay., 1997, s.7.

Onlardan biri laubali diğeri de mülhiddir. Bunlar, İshak el-Mevsılî (v.230/850) ve Amr b. Bahr el-Câhız (v.255/868)'dır. İkisi de 'İhtilaf rahmetse, ittifak azaptır.' demektedirler. Hattâbî bu görüşü reddetmek için uğraşmış ama hadîsin isnâdı hakkında yeterli bilgi vermemiştir. Ama sözleri ona göre hadîsin bir aslı ve kaynağı olduğu hissini vermektedir."[139]

Sehâvî, kendisine sorulan bazı hadîslere (tamamen veya bu lafızla)[140] veya hadîsin bir bölümüne[141] vakıf olmadığını ifade etmekte, bazen aynı konuyla ilgili farklı hadîsleri vermekte[142] bazen de bu açıklamayla yetinmektedir.

Sehâvî'ye sorulan sorular genellikle bir konu hakkındadır ve birkaç istisna[143] dışında birden fazla sorunun birlikte yöneltildiğine rastlanmamaktadır. Bazı sorular tekrarlanmakta, Sehâvî bu sorulara her defasında farklı cevaplar vermekte,[144] gerekli yerlerde maddeleme yapılmaktadır.[145] Sehâvî'nin muhtemelen üzerinde biraz daha düşünerek veya araştırma yaparak daha sonra tamamlamak üzere yarım bıraktığı ancak buna fırsat bulamadığı fetvâları olduğu da görülmektedir.[146]

Sehâvî, hadîslerin mütâbi' ve şahitlerine yer vermekte, bunların tahrîc ve sıhhat değerlendirmesini de yapmakta, genellikle hadîsin anlamı üzerinde durmamaktadır. Ancak verilen bütün metinler birlikte değerlendirildiğinde zaten hadîsin anlamı üzerinde okuyucunun bir kanaati oluşmaktadır. Ancak zaman zaman açıklanmaya ihtiyacı olan kelimelerin anlamlarını veya genel olarak hadîsten çıkarılabilecek olan manayı verdiği de olmaktadır.[147]

---

[139] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s.104. Ayrıca bkz. c.I, s.115.
[140] Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 71, 83, 131, 159, 177, 269, 287, 307, 309, 381, c.II, s.522, 747, c.III, s.1065, 1077, 1085.
[141] Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 67, 72.
[142] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 83, 159, 269-272, 287, 307, 381, c.II, s.522, 860, c.III, s.1065, 1077.
[143] Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 537, 612, 643, 660.
[144] Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** 120 ve 138, 241 ve 284, 240 ve 284, 239 ve 286, 1 ve 288, 8 ve 289, 3 ile 109 ve 290, 22 ve 294, 31 ve 296, 37 ve 298, 62 ve 100, 64 ve 301, 66 ve 302, 67 ve 303, 78 ve 304, 144 ve 145, 148 ve 149, 100 ve 279, 148 ve 281, 251 ve 282, 12 ve 291, 78 ve 304, 94 ve 309, 96 ve 310. fetvâlar.
[145] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s.108-110.
[146] Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.550 (136. fetvânın sonu),
[147] Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 15, 49, 98-99, 140, 277, 306, 405, c.II, s.507, 625, 630, 707, 738, 825.

Sehâvî, gerekli gördüğü yerlerde anlam bakımından fetvâlarını destekleyen beyitlere de yer vermektedir.[148] Zaman zaman hadîsle çelişkili görünen diğer rivâyetlere de işaret etmekte ve onların sıhhat durumlarına dair değerlendirmeleri de belirtmektedir.[149]

Sehâvî'nin söz konusu hadîsin tahrîci ve sıhhati hakkında yaptığı ayrıntılı değerlendirmelerin sonunda nadiren de olsa genel bir ifadeyle konuyla ilgili kanaatini net bir şekilde belirttiği de görülmektedir. Örneğin ikinci hadîsle dair değerlendirmelerinin sonunda genel olarak hadîsin zayıf olduğu anlaşılmış olmakla birlikte "Rıfkı emir konusunda Kütüb-i Sitte ve diğer eserlerde sahabeden bir gruptan rivâyet edilmiş hadîsler çoktur." diyerek adeta hadîsin anlamının sahîh olduğu yönündeki düşüncesini paylaşmış olmaktadır.[150] "Hz. Peygamber, namazda tebessüm etti. Selam verince 'Bana Mikail uğradı' buyurdu." hadîsi ile ilgili olarak da Sehâvî "Hadîs, râvî el-Vâzi' b. Nâfi' sebebiyle zayıftır, böyle hadîsler delil olarak kullanılamaz. Kim bu hadîsin hasen olduğunu söylerse yanılmıştır." demektedir.[151] Ama çoğunlukla hadîsin durumu ayrıntılı bir şekilde ortaya konulduktan sonra soruyu soranın kendi kararını vermesi beklenmektedir denilebilir.

Sehâvî'nin fetvâlarından zamanında gelişen bazı olaylara dair işaretler bulmak da mümkündür: Sultanın önünde gerçekleşen bir konuşmada, saçlarını tıraş etmeden uzatan bir kişiye saçlarını kesmesi söylenir mi yoksa olduğu hal üzere mi bırakılır diye sorulmuş, Sehâvî kendisine yöneltilen bu soruya verdiği fetvâsına şu ifadelerle başlamıştır: "Zamanımızda bunu yapanların çoğu insanların kendine yönelmesini, mallarından ve cömertliklerinden faydalanabilmeyi, kendisine büyük biriymiş nazarıyla bakılmasını sağlamayı, kendinden daha olgun ve üstün olan birini küçük görmeyi vs. hedeflemektedir."[152] Bir başka fetvâsında da Sehâvî, son asırlarda kendini ilme özellikle de nesep ilmine nispet eden bazı kişilerin kimsenin tanımadığı bilmediği kişilerden bahsetmeye başladığını ifade etmektedir.[153] Sehâvî aslında ehil olmayan

[148] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 425, c.III, s.921, 931, 974, 988, 994, 1070, 1100, 1178, 1179, 1188.
[149] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 77-79, 99, 223- 234.
[150] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 15.
[151] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 43. Ayrıca bkz. S.60.
[152] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 510. Bundan sonraki 3 sorunun da aynı konuda olması saç uzatmanın o dönemde yaygınlaştığını gösteriyor denebilir.
[153] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 533.

kişilerin veliliği hakkında pek çok kişiye bir şeyler söylendiğinden de bahsetmektedir.[154]

Sehâvî'ye sorulan sorularda halk arasında meşhur olan bazı hadîsler ve uygulamalar da yer almaktadır. [155] Sehâvî diğer fetvâlarında olduğu gibi bunlarda da hadîsin bir aslı varsa tahrîcini yapmakta, yoksa anlam bakımından destekleyen hadîsler varsa onları sıralamaktadır. Ayrıca günümüzde sık sık gündeme gelen bazı soruların da eserde yer aldığı görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Akikten yüzük edinmek,[156] kadınların kabirleri ziyaret etmesi,[157] fakirlikten kurtulmak için okunacak dua,[158] kendisine Cuma namazı farz olmayan kişiler,[159] mü'minin niyetinin amelinden hayırlı olması,[160] evliliğin ve çoğalmanın teşvik edilmesi,[161] doğumu kolaylaştırmak için okunacak veya yazılacak dualar,[162] ekmeğe hürmet,[163] kişiye yalan olarak her duyduğunu söylemesinin yetmesi,[164] namazın şifa olması,[165] kabirlerde İhlâs Sûresi'nin 11 kere okunmasının hikmeti,[166] hamile kadınlara hurma yedirilmesi,[167] ümmetin fırkalara bölünmesi,[168] hastanın yanında okunacak dua,[169] namazı özürsüz terk edenin kafir olması,[170] muhâtabın kendisine gösterilen sevgiyi göstermediği sohbetin hayırsızlığı,[171] çarşı ve pazarlarda istiğfarın değeri,[172] Yahûdîler,[173] sabah

[154] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 608.
[155] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 449, 565, 568, 721, 747, 769, 842, 860.
[156] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 108-115,
[157] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 335.
[158] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s.337. Kim günde 100 kere 'lâ ilâhe illallahü'l-melikü'l-hakku'l-mübîn' derse fakirlikten kurtulur." rivâyetinin râvîlerinden Bağdatlı el-Fadl b. Ğânim'in (v.236/851) "Bu hadîs için Horasan'a rıhle yapılması azdır." dediğini nakleden Sehâvî fetvâsında hadîsin sahih olmadığını belirtmektedir.
[159] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 338.
[160] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 345.
[161] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 356.
[162] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 383-384. fetvâda Sehâvî'nin doğum yapacak kadının ayaklarının altına koyulması için bir muska verdiği görülmektedir. Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s.986-988.
[163] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.489-502.
[164] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.540.
[165] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.541.
[166] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.549.
[167] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.553.
[168] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.569-576.
[169] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.718-720. Çeşitli hastalıklar için okunacak dualar için bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s.981-985.
[170] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.817-820.
[171] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s.919.
[172] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s.948.
[173] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s.1015-1032.

namazından sonra güneş doğuncaya kadar zikirle meşgul olmak ve sonra iki rekat namaz kılmak.[174]

Müsteftînin hakkında bilgi istediği hadîs verilen lafızla rivâyet edilmediyse Sehâvî fetvâsında, varsa aynı veya yakın manaya gelebilecek başka rivâyetlere yer vermektedir.[175]

Sehâvî fetvâlarında bazı genel ilkelere de işaret etmektedir. Eseri tanımak ve müellifin bazı görüşlerini öğrenmek açısından faydalı olacağı kanaatiyle bu fetvâlardan bazılarını nakledeceğiz:

"Kim bir zimmîye eziyet ederse, ben onun hasmıyım." hadîsinin Ebû Davud'da yer alan senedinde "Safvan b. Süleym, Rasûlullah'ın ashabının çocuklarından çok sayıda kişiden, onlar da babalarından" ifadesi yer almaktadır. Sehâvî'nin bu senet hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: "İsnatla ilgili bir sıkıntı söz konusu değildir. Sahabenin çocuklarından isimleri verilmeyen kişilerin olması senede zarar vermez. Çünkü onlar isimlerinin bilinmemesi sıkıntı oluşturmayacak bir sayıdadır. Ebû Davud bu hadîs hakkında bir şey dememiştir, ona göre bu hadîs ihticaca elverişlidir."[176]

Müellif "Dünya ve âhiret ehlinin yemeklerinin efendisi ettir." hadîsinin tahrîç ve değerlendirmesini yaparken "Verdiğimiz bu tarîklere rağmen hadîsin mevzu olduğu iddiası doğru değildir." demekte ve et yemeyi tavsiye eden hadîslerden bazılarını nakletmektedir.[177]

Eserde hakkında fetvâ istenen rivâyetlerden biri de şöyledir: "Kim üç gün boyunca namazı kasten terk eder de 'Eşhedü en lâ ilâhe illallah' derse ona Allah katından 'Yalan söyledin' diye seslenilir." Sehâvî, fetvâsında buna vâkıf olmadığını ancak namazı terk eden kişi hakkında sert tehditler içeren pek çok rivâyetin bulunduğunu belirttikten sonra onlardan bazılarını nakletmektedir.[178]

Bir fetvâsında "Günahına tövbe eden, hiç günahı olmayan kişi gibidir." hadîsinin farklı tarîkleri ile ilgili olarak "Ebû Ubeyde, babası Abdullah b. Mesûd'dan

[174] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s.1090.
[175] Bazı örnekler için bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s.71, 72, 83.
[176] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 16.
[177] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 75.
[178] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s.83.

hadîs dinlemediği için rivâyeti mürseldir, senet zayıftır.", "Tanınmayan bir kişi sebebiyle senet zayıftır.", "Meçhûlün meçhulden rivâyeti sebebiyle zayıftır." ve "Henüz senedine vakıf olmadım." diye değerlendirmeler yaptıktan sonra "Özet olarak bu rivâyetlerin en güzeli İbn Mes'ud'un rivâyetidir. Onun senedinde irsal olmasaydı sahih olurdu." demektedir.[179]

Sehâvî bir hadîsi sıhhat açısından değerlendirirken sika râvînin de vehme düşebileceğini, bir kişinin adalet ve itkanının onun hatadan korunmuş olması anlamına gelmeyeceğini belirtmektedir. Ayrıca ona göre bu râvînin hadîste bir vehm veya hatasının bulunması hadîsin tamamının hatalı olması sonucunu da doğurmaz.[180]

Sehâvî besmele, hamdele veya zikirle başlanmayan işler/sözler hakkındaki hadîsin tarîklerini değerlendirirken "Sika râvîler bir hadîs hakkında ihtilâfa düşer ve bu rivâyeti bir kısmı muttasıl, bazıları da mürsel olarak naklederse hüküm mürsel rivâyete göre verilir." demekte, fetvâsının sonunda da "Bu hadîsin çıkış kaynağı birdir. Onu sika hafızlar bir şekilde; zabt, itkan ve sayı bakımından onlardan daha düşük seviyede olan bir grup râvî ise senette bir fazlalık olacak şekilde rivâyet etmiştir. Bu durumda onların bu ziyadeleri nasıl kabul edilebilir ki?" diye sormakta ve bu konuda söylenecek çok şey olduğunu ama bunun yerinin burası olmadığını ifade etmektedir.[181]

Sehâvî ayakta su içme konusuyla ilgili fetvâsında yasağa ve ruhsata işaret eden çeşitli rivâyetleri sıralamaktadır. Sehâvî, Beyhakî'den (v.458/1066) "Ayakta su içmek tenzîhen mekruh gibi görünüyor. Oturarak su içmek edeptendir. Tıp ehlinin de iddia ettiği gibi bunun hastalığa sebep olma korkusu, bazı rahatsızlıkları olan kişiler içindir. İbn Kuteybe de (v.276/889) bunu ayakta su içmeye hamletmiştir." şeklinde nakilde bulunmakta ve onun görüşünün İbn Kuteybe'nin yorumundan ve nesh iddialarından daha güzel olduğunu belirtmektedir. İbn Hacer, Hattâbî (v.388/998), İbn Battal (v.449/1057), Nevevî gibi âlimlerin de bu görüşte olduklarını söyledikten sonra el-Esrem'in (v.261/874) konu hakkındaki şu görüşünü nakletmektedir: "Konuyla ilgili kerâhiyet sabitse bu, haramlık değil irşat ve te'dîp olarak yorumlanır.[182]

[179] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s.87-88.
[180] Sehâvî, **a.g.e**., c.I, s. 131.
[181] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 201.
[182] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s.223-234.

Eserde yer alan sorulardan birinde müsteftî "Fasığın gıybeti olmaz." rivâyetinin hükmünü ve "Müslümanlardan biri onu söylemedi." diyen kişinin durumunu öğrenmek istemektedir. Hadîsin çeşitli tariklerini veren Sehâvî, soruda bahsedilen kişinin bilgisi olmayan bir konuda cüretkâr davrandığını, Allah'tan af dileyerek benzer bir hatayı tekrarlamamak için dikkatli olması gerektiğini belirtmektedir.[183]

Bir fetvâsında hadîs rivâyetinin âdâbına işaret eden Sehâvî "Edeb, Hz. Peygamber'e saygının gereği olarak hadîsin temizliğe (طهارة) riâyet edilerek, ve vakarlı bir şekilde güzelce oturularak nakledilmesidir. Tabii bu ehil olan kişi için geçerlidir. Özellikle halkın çoğunluğu gibi hadîs rivâyetinde ehil olmayan ve bunu kendi fasit maksatları ve uygunsuz işleri için yapan, üstelik bu sırada şerefli mekanları tercih etmeyen ve tahrif edilmiş lafızları kullanan kişiler ilim ehlinden yöneticilere bildirilmeli, onlar da bu kişilere hakkettikleri şekilde engel olmalıdır. Bundan daha fazlasının yapılması gerektiği durumlar da olabilir. Başka sözler Hz. Peygamber'in hadîslerine karışmasın diye bazı kişilerin bu alanda güvenilir olan imamlardan almadıkça Hz. Peygamber'e kesin ifadelerle/ cezm sîgasıyla bir şey nispet etmelerinin haram olduğunu açıklayan âlimler vardır.[184]

Peygamberlerin ismet sıfatları ile ilgili fetvâsında Sehâvî şu açıklamaları yapmaktadır: "Bütün peygamberler nübüvvet öncesinde ve sonrasında küçük veya büyük bütün günahlardan korunmuşlardır. Bazı rivâyetlerde bildirildiği gibi onların Allah'tan çok korkmaları, ta'zîm ve kulluk anlamında yorumlanır. Aynı şekilde onların istiğfarı da itaat, kulluk, noksanların itirafı, nimetlere şükür demektir. Ayrıca onlar böylece ne kadar çok olursa olsun salih amellerine güvenmemeleri için ümmetlerine de örnek olmuşlardır…"[185]

Sehâvî bir fetvâsında fakihlerle muhaddisler arasında mevkuf rivâyete *hadîs* veya *eser* denmesi konusunda ihtilaf olduğunu belirtmektedir. Muhaddislere göre merfu' ve mevkuf rivâyetlere eser denebileceğini Nevevî'nin görüşünü delil göstererek belirten Sehâvî, fakihlerin Hz. Peygamber'den nakledilenlere *haber*,

[183] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 252.
[184] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.473.
[185] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.486.

sahabeden nakledilenlere *eser* dediklerini de Ebu'l-Kasım el-Fûrânî'nin (v.461/1069) görüşüne dayanarak dile getirmektedir.[186]

Müellif sahîh bir aslı olmayan hadîsler hakkındaki fetvâsının sonunda "Kim Rasûlullah'a O'ndan varid olup olmadığını bilmediği bir şeyi isnad ederse günahkârdır ve bu yaptığından sakındırılması gerekir." diyerek hadîs nakletmenin ne kadar önemli bir husus olduğuna işaret etmektedir.[187] Yine benzer bir hadîsle ilgili fetvâsında da hadîs olmayan bir sözü Rasûlullah'a cezm sîgası ile nispet eden kişinin uygun bir şekilde te'dib edilmesi ve böyle kişilere ancak hadîs konusunda âlim kişilerden öğrendiği ya da sadece sahîh hadîsleri topladığı bilinen eserlerden naklin emredilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[188]

İbn Ved'ân'ın hadîslerinin hükmüne dair soruda Mizzî'nin de (v.742/1341) bu soruya muhatap olduğunu belirten Sehâvî, onun cevabını aynen almıştır. Mizzî verdiği cevabın sonunda şöyle demektedir: "Bu sözler güzel ve nasihat dolu sözler olsa bile bir kişinin her güzel şeyi Rasûlullah'a nispet etmesi doğru değildir. Çünkü Rasûlullah'ın her sözü güzeldir ama her güzel sözü Rasûlullah söylemiş değildir."[189]

Sehâvî bir fetvâsında zaviye vb yerlerde, mübah mekanlarda, hatta sahibinin izniyle mülk arazilerinde bile gece veya gündüzün herhangi bir vaktinde hatta namaz kılınmasının yasak olduğu zamanlarda bile Kur'ân okumak için toplanmanın müstehab olduğunu belirtmektedir. Bunu engellemeye çalışmanın da hiçbir açıklaması yoktur. Sadece bu gibi yerlerde namaz kılan ya da Kur'ân okuyan başka biri olursa sesi fazla yükseltmemek gerekir ki okunanlar karışmasın.[190]

Eserde yöneltilen sorulardan biri de hacca gücü yeten bir karı kocanın durumu ile ilgilidir. Kadın hacca gitmek istemekte, ama kocası ona engel olmaktadır. Müsteftî adamın buna hakkı olup olmadığını sormaktadır. Sehâvî'ye göre erkek karısıyla birlikte hacca gitmeye zorlanamaz ama gitmesi müstehaptır. Ama hacca gitmeyip karısına da engel olma hakkının bulunduğu açıktır. Çünkü onun hakkı şimdi geçerlidir, hac ise ertelenebilir. Durum bu olduğu halde kadın hac yolculuğuna çıkarsa asi ve

[186] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 559.
[187] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 664.
[188] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 747.
[189] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, 117.
[190] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 772-773.

günahkâr olur. Bu kadın, Allah'ın kendisinden razı olmasını umarak kocasını razı etmeye çalışsın.[191] Sehâvî'nin fetvâsına herhangi bir delil göstermemesi, kendisinin de ifade ettiği gibi, bu hükmün açık olduğu yönündeki kanaatinin sonucu olmalıdır.

Eserde çoğunlukla soru metni yerine soruya konu olan hadîs veya bu hadîsin bir kısmı bulunduğu için Sehâvî'ye ne sorulduğu tam olarak anlaşılmamaktadır. Böyle fetvâları içeriklerine göre değerlendirerek eserdeki soruları şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular[192]
2. Herhangi bir konuda hadîs olup olmadığını veya bir bilginin delili olan hadîsi öğrenmek için sorulan sorular[193]
3. Hadîsin sıhhati veya kaynağı hakkındaki sorular[194]

Bu başlık altında değerlendirdiğimiz soruların kalıpları genellikle şu şekildedir:

- Bu hadîs sahîh mi?
- Bu hadîs varid oldu mu?
- Bu hadîsin aslı var mıdır?
- Bu, hadîs mi değil mi?
- Bu hadîsi kim tahrîç etti?
- Bu hadîs hangi kitaplarda geçmektedir?

---

[191] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.839.

[192] Bu nitelikteki sorular şunlardır: Sehâvî, **a.g.e.,** 1-3, 12, 16, 18, 25, 36, 37, 49, 54, 80, 93, 94, 104, 105, 109, 120, 125, 131, 133, 135, 138, 143, 155, 160, 171, 181, 183, 187-190, 194, 202, 210, 230, 252, 288, 297, 309, 311, 317, 336. sorular. Eserde müellife bazı hadîslerin anlamları ile ilgili sorular sorulmaktadır. Bu soruların bazılarında hadîste geçen bir kelimenin ya da ifadenin başka bir şekilde rivâyet edilip edilmediği, okunuşu/ yazılışı, marife mi nekra mı olduğu, harekesi ve içerdiği zamirin râcî olduğu yer sorulmaktadır.

[193] Bu nitelikteki sorular şunlardır: Sehâvî, **a.g.e.,** 20, 24, 31, 35, 42, 62, 64, 66, 67, 71, 82, 85, 86, 101, 115, 121, 132, 136, 157, 171, 172, 175, 178, 180, 184, 196, 207, 215, 222, 232, 243, 251, 271, 277, 278, 280, 282, 291, 292, 295, 296, 299, 300, 303, 307, 308, 312, 323, 325, 326, 340, 342. sorular. Sehâvî bu sorulara verdiği fetvâlarda yer alan hadîslerin tahrîcini de yapmaktadır.

[194] Bu nitelikteki sorular şunlardır: Sehâvî, **a.g.e.,** 1-17, 19, 21, 23, 25, 26-30, 32, 34, 37-41, 43-48, 50-53, 55, 58-61, 63, 68, 70, 72-74, 76, 78-80, 83, 87-91, 93, 95-100, 102, 103, 105, 107-111, 113, 118, 122, 127, 131, 134, 139-141, 145, 147-154, 156, 160-163, 166, 169, 170, 173, 174, 176, 177, 190-193, 198-200, 205, 206, 208, 210, 211, 213, 216, 219, 221, 223, 225-229, 233, 234, 236, 242, 244-250, 255, 258-270, 276, 279, 281, 288, 289, 298, 301, 304-306, 310, 314, 320-322, 331, 334, 336, 341. sorular.

- Bu hadîsin râvîsi/ râvîleri/ sahâbî râvîsi kim?

4. Çelişkili görünen hadîslerle ilgili sorular[195]
5. Hadîse veya hadîs rivâyetine dair teknik konular/ usûl ile ilgili sorular[196]
6. Hz. Peygamber ve Sahâbe hakkındaki sorular[197]:

C. Süyûtî, el-Hâvî li'l-Fetâvî

1. Süyûtî

Tefsir, hadîs, fıkıh, nahiv, meânî, beyân, bedî' ilimlerinde Arap olmayanların ve felsefecilerin değil Arap'ın ve belâgat ehlinin usulüyle derinleştiğini belirten Süyûtî (v.911/1505), 849 (m.1445) yılında Kahire'de doğdu.

Salih b. Ömer el-Bulkînî'den (v.868/1464) fetvâ verme ve ders okutma icâzeti aldı. 195 kadar hocası olan Süyûtî, Osmanlı âlimi Kâfiyeci'den (v.879/1471) 14 yıl boyunca her gün yeni bir şey öğrendiğini ve onun ikinci babası olduğunu söylemiştir.

Süyûtî, başlangıçta Mantık ilmine dair okumalar yaptığını ancak sonra bundan hoşlanmadığını ve İbnü's-Salâh'ın da bu ilmi öğrenmenin haram olduğu yönündeki fetvâsını öğrenince onu bıraktığını ve Allah'ın onun yerine kendisine ilimlerin en şereflisi olan Hadîs ilmini lütfettiğini söylemektedir.

867'de müderris unvanı kazanan Süyûtî, hocalarından sadece hadîs sema etmedi, dirâyete dair de bilgiler edinmeye çalıştı. 891 yılında dönemin en büyük hankahı[198] olan Baybarsiyye Hankahı şeyhliğine getirildi. Görevinin son yıllarında devlet idarecileriyle çeşitli sıkıntılar yaşadı. 906'da bu görevi bırakıp üç ay kadar saklanmak zorunda kaldı. 902'de Halîfe Mütevekkil-Alallah tarafından bütün İslâm ülkelerindeki yargı teşkilatından sorumlu bir makama getirildi ve dört mezhebin

[195] Bu nitelikteki sorular şunlardır: Sehâvî, **a.g.e.,** 146, 185, 198, 255. sorular. Sehâvî bu fetvâlarında cem ve te'lîf yöntemini kullanmaktadır.
[196] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 312, c.II, s. 473, 559, 840, c.III, s. 934, 938, 1190.
[197] Bu nitelikteki sorular şunlardır: Sehâvî, **a.g.e.,** 56, 57, 65, 69, 92, 106, 112, 123, 126, 128, 130, 179, 186, 209, 212, 235, 237, 240, 253, 273, 275, 285, 315, 316, 318, 319, 327, 328, 329, 330, 335. sorular.
[198] Hankah: Dervişlerin sohbet ve zikir için toplandıkları, bir süre ikamet ettikleri, bazan inzivaya çekildikleri mekânlar için kullanılan terim. Bkz. Süleyman Uludağ, "Hankah", **DİA,** İstanbul, 1997, c.XVI, s. 42-43.

kâdılkudatlarına hükmetme yetkisine sahip oldu. Ancak tepkiler üzerine bu görev iptal edildi.

Şeyhlik vazifesi ve telif çalışmalarına ağırlık vermesi sebebiyle fazla öğrenci yetiştirmedi. Genellikle görüşlerini ve fetvâlarını kabul etmediği için çağdaşlarıyla pek çok tartışmaya girdi. En meşhur muhalifi, çağdaşları hakkındaki övgü ve yergilerinde çoğu zaman aşırıya kaçtığı iddia edilen Şemseddin es-Sehâvî oldu. Kendini yaşadığı asrın tek mutlak müctehidi ve müceddidi kabul eden Süyûtî herkesin ilimde kendisine ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Fıkhî konularda Şâfiî mezhebine mensup bulunmakla birlikte onu tamamen taklit etmemiş, sadece ictihadında onun yöntemini benimsemiştir.

Bütün hayatını ders ve ilimle meşgul olarak geçirdi. Hocalarından aldığı ilmi öğrencilerine verdi, fetvâ vererek yaydı. Pek çok eseri olan Süyûtî, İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden mektupla gönderilen sorulara cevap yazdı.

Hayatının son beş yılını inzivada geçirdiği Nil üzerindeki Ravza adasında 911'de (m.1505) vefat etti. [199]

2. el-Hâvî li'l-Fetâvî

Süyûtî'nin çeşitli ilim dallarıyla ilgili olarak bizzat veya mektup yolu ile sorulan sorulara verdiği cevapları içeren 2 ciltlik *el-Hâvî li'l-Fetâvî*[200] isimli eseri 7 (yedi) bölümden oluşmaktadır: [201]

Eserde "el-fetâva'l-hadîsiyye" ismi ile müstakil bir bölüm bulunmakla beraber diğer başlıklar altında da hadîs fetvâsı ve hadîsle fetvâ örnekleri yer almaktadır. Ayrıca

[199] Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, **Husnü'l-Muhadara fi Târihi Mısr ve'l-Kahire,** thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 2 c., Mısır, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1387/1967, c.I, s.6-8, 335-344; Halit Özkan, "Süyûtî", **DİA**, İstanbul, 2010, c.XVIII, s.198-201.

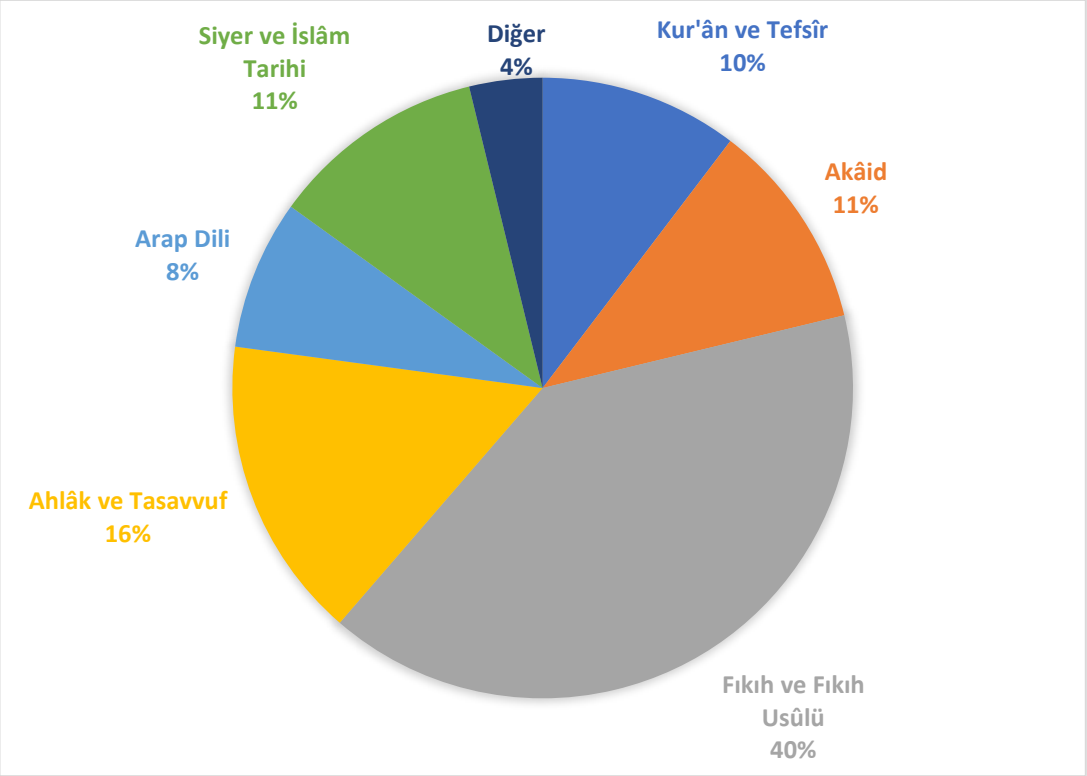
[200] Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, **el-Hâvî li'l-Fetâvî,** thk: Abdullatif Hasan Abdurrahman, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 2010. Eser ayrıca 1351-1352, 1353, 1378 yıllarında Kahire'de basılmıştır. Ayrıca Şeyh Hâlid et-Tartûsî tahkikli Beyrut baskısı da 2005 yılında yapılmıştır.

[201] Bu bölümlerin isimleri şöyledir: el-Fetâva'l-Fıkhiyye (c. I, s.9-281), el-Fetâva'l-Usûliyye (c. I, s.282-284), el-Fetâva'l-Kur'âniyye (c.I, s.285-325), el-Fetâva'l-Hadîsiyye (c. I, s. 326- c. II, s. 108.), el-Fetâva'l-Usûliyyeti'd-Dîniyye (c. II, s. 109- 221.), el-Fetâva'l-Müteallika bi't-Tasavvuf (c.II, s.222-255), el-Fetâva'n-Nahviyye ve mâ zumme ileyhâ (c.II, s.256-331)

Süyûtî eserinin girişinde sayısı gerçekten çok fazla olan fetvâlarını bir araya toplama hususunda Allah'tan hayırlısını istediğini ve tedvininde fayda bulunan önemli fetvâlarını, geniş açıklamaların çoğunu ve düşünen zihinlere gizli kalmayacak noktaları çıkararak, şu başlıklar altında topladığını ifade etmektedir: Fıkhiyyat, tefsîr, hadîs, usûl, nahiv ve i'rab, öğrencilere faydalı olacak sair fünûn. C.I, S. 7.

her bölümde çeşitli sorulara cevap amacıyla yazılmış, diğer fetvâlardan bağımsız olarak numaralandırılmış, bazıları oldukça uzun ve ayrıntılı, içeriği yansıtan kafiyeli başlıklara sahip risaleler[202] bulunmaktadır ve bunlardan pek çoğu tezimizin muhtevasına dahildir.[203] Buna göre eserde 543 fetvâ ve 80 risale bulunmaktadır. Bunların 190'ı hadîs fetvâsı, 88'i hadisle fetvâ, 345'i ise bu kategorilere girmeyen diğer fetvâlardır. Eserde yer alan soruların, rivâyetlerin ve fetvâların ilgili oldukları konular aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 8. el-Hâvî li'l-Fetâvî'deki konu dağılımı



[202] Süyûtî bu metinlere cüz (Süyûtî, **a.g.e.,** c: I, s.41, 223, c: II, s. 55), müellef (Süyûtî, **a.g.e.,** c: I, s. 37, 152, c: II, s.49), kürrâse (Süyûtî, **a.g.e.,** c: I, s. 82) isimlerini de vermektedir.
[203] Bu risalelerden bazıları müstakil olarak da basılmış bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Özkan, "a.g.m."

Tablo 3. el-Hâvî li'l-Fetâvî'deki fetvâ ve risâle dağılımı

Bölümün ismi	Fetvâ ve risale sayısı	Hadîs fetvâsı	Hadîsle fetvâ
el-Fetâva'l-Fıkhiyye	236 fetvâ	20 fetvâ	22 fetvâ
	32 risale[204]	8 risale	14 risale
el-Fetâva'l-Usûliyye	4 fetvâ	-	-
el-Fetâva'l-Kur'âniyye	40 fetvâ	7 fetvâ	4 fetvâ
	4 risale	1 risale	3 risale
el-Fetâva'l-Hadîsiyye[205]	116 fetvâ	109 fetvâ	7 fetvâ[206]
	22 risale[207]	19 risale	2 risale[208]
el-Fetâva'l-Usûliyyeti'd-Dîniyye	13 fetvâ	2 fetvâ	6 fetvâ[209]
	11 risale	7 risale	3 risale[210]
el-Fetâva'l-Müteallika bi't-Tasavvuf	3 fetvâ	-	2 fetvâ[211]
	3 risale	2 risale	1 fetvâ[212]
el-Fetâva'n-Nahviyye	31 fetvâ	7 fetvâ	-
	7 risale[213]	3 risale	-
	100 fetvâ içeren 77 ve 78 no'lu risale	5 fetvâ	24 fetvâ[214]

[204] Kur'ân-ı Kerîm'den darb-ı mesel kullanma ve iktibasta bulunma konusundaki 32. risaleye ait "Sahabe ve tâbiînden zikri geçenler dışında bunu kullananlar" şeklindeki başlık sehven "33" olarak numaralanmış olmalıdır. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.250.

[205] Diğer bazı bölümlerde olduğu gibi burada da bazı başlıklar bulunmaktadır: Temizlik (3 fetvâ, 1 risale), Namaz (11 fetvâ, 2 risale), Oruç (3 fetvâ), Hac (6 fetvâ), Nikah (4 fetvâ), Cinâyetler (3 fetvâ), Edeb ve güzel ahlak (71 fetvâ, 16 risale), Ba's (15 fetvâ, 3 risale).

[206] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 341-342, 344, 363, 367, 372- 373, c. II, s.99.

[207] Birinci cildin sonundaki risale ile ikinci cildin başındaki risalenin sehven aynı şekilde (45) numaralandırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak 32. Risale içerisinde yanlış yapılan numaralandırma bu şekilde düzeltilmiş olmaktadır. Ayrıca "el-Acâce ez-Zernebiyye fi's-Sülâleti'z-Zeynebiyye" isimli 49. risalenin hemen arkasından numarasız bir şekilde "Âhar el-Acâce ez-Zernebiyye fi's-Sülâleti'z-Zeynebiyye" isminde farklı bir konuyla ilgili başka bir risale yer almaktadır. (bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.33-45)

[208] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 373-375, 375- 380.

[209] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, 109, 122, 130, 131, 165, 185.

[210] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, 109- 122, 160- 165, 166- 168.

[211] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 222, 223- 226.

[212] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 229- 242.

[213] Avc b. Unuk ile ilgili haber hakkında yazılmış olan yazı numaralandırılmadığı halde risalelere dahil kabul ettik. Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 326- 328. Ayrıca 100 soru ve fetvâ içeren 77 ve 78 no'lu risaleleri ayrıca değerlendirmeyi uygun gördük. Bunlardan 77. risalede 100 soru manzum bir şekilde verilmekte, 78. risale'de bu sorular önce mensur sonra da manzum olarak cevaplandırılmaktadır. Aslında ayrı ayrı numaralandırılmış olsa da bu iki risalenin bir bütün olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Bu durumda bu bölümde bizim risale kabul ettiğimiz fetvâlar ile beraber toplam 8 risale bulunmakta olduğunu söyleyebiliriz.

[214] Bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 282- 312.

Süyûtî bazı risalelerini yazdığı ya da müsteftînin soruyu kendisine yönelttiği tarihi belirtmektedir.[215] Risâleler dışında sorulara genellikle kısa ve öz cevaplar vermektedir. Bunun sebebi bir fetvâsında da belirttiği gibi sorulara hemen ve acele cevap vermesi olabilir.[216]

Sorularda söz konusu hadîsler hakkında çoğunlukla tahrîç olmak üzere, sıhhat ve anlama yönelik bazı açıklamaların yer aldığı gözlemlenmektedir. [217] Bazı sorularda ise herhangi bir kaynakta geçen bilginin ya da bir âlime veya mezhebe ait görüşün doğruluğu sorgulanmakta veya açıklanması istenmektedir.[218] Bazen müsteftî, kaynakta geçen bilgi yerine kaynağın kendisinin değerlendirilmesini talep etmekte, hatta ilgili eserin okunmasının caiz olup olmadığını da sormakta[219] ya da bir eserin müellifine nispetinin sıhhatini sorgulamaktadır.[220] Bunun yanı sıra Tirmizî, Ebû Davud, İbn Mâce ve Beyhakî'nin Sünenlerinde yer alan hadîslerin sıhhatine yönelik istiftâlar da mevcuttur.[221] Bu durum bazı soruların halk tarafından değil, Hadîs İlmi'ne dair bilgisi bulunan kişilerce sorulduğunu göstermektedir. Nitekim Süyûtî 37. Risalede Şeyh Şemseddin el-Cevcerî'nin de benzer bir soru gönderdiğini,[222] 50. Risalede

[215] Süyûtî, **a.g.e.,** c: II, s. 122 (Şevval 888), s. 146 (24 Rebîülevvel 888 Cuma günü kendisine babasından ilim almış âlim bir zat tarafından sorulan Hz. İsa'nın nüzulü ile ilgili soru, 6 Cemâziyelevvel 888 Perşembe günü bir başkası tarafından tekrar yöneltilmiştir.), s.275 (Bu risale 6 Ramazan 876 yılında yöneltilen bir soruya cevaben yazılmıştır. Müsteftî, Muhammed b. Ali b. Sûdûn el-Hanefî isimli bir kişidir. Bu kişi, Kadı'l-kudat Şeyhülislâm Tacüddin Ebû Nasr es-Sübkî'nin 12 Zilkâde 761 yılında meşhur şair eş-Şeyh Salâhuddin Halil b. Eybek es-Safedî'ye nazım şeklinde yazdığı bir soruya vakıf olmuş ve bunu cevaplaması için Süyûtî'ye yöneltmiştir.)

[216] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.372.

[217] Bazı örnekler için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 32, 287, 331, 332, 333 (Son örnekteki soruda Tirmizî'de geçen hadîsin isnadının zayıf olduğu da ifade edilmektedir.) c.II, s.257.

[218] Bazı örnekler için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.238, 243, 288, 290, 326, 327 (Bu soruda Hanefîlerin söz konusu hadîs sebebiyle istincânın vacip olmadığına hükmettikleri belirtilmekte, Süyûtî ise hadîsin verilen lafzının eksik olduğunu belirterek tam metnin o konuya delil olmadığını ifade etmektedir.), 333, 341, 347, 348-349, 353, 355, 368-369, 371, c: II, s. 93, 222.

[219] Örnekler için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s 355 (Ebü'l-Hasan el-Bekrî'ye (v. VII/XIII. Yüzyıl sonları) ait Sîretü'l-Bekrî'nin tamamının mı çoğunluğunun mu sahîh olduğu ve okunmasının caiz olup olmadığı sorulmaktadır. Süyûtî bu eserin çoğunun batıl ve yalan olduğunu belirterek okunmasına cevaz vermemiştir.), c: II, s. 33-45 (Burada sıhhati sorgulanan eser Abdurrahman es-Safûrî'ye (v.894/1489) ait Nüzhetü'l-Mecâlis'tir. Süyûtî, ilgili eserde geçen rivâyetlerin tamamını ele alarak bu fetvâsını oluşturmuştur.)

[220] Mesela bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.368-369 (Gazâlî'nin *ed-Dürratü'l-Fâhira fî Keşf-i Ulûmi'l-âhira* isimli eserinde geçen bir bilgi ile ilgili soruda bu eserin Gazâlî'ye ait olmadığını iddia eden bir kişiden söz edilmekte ve bu konu hakkında açıklama istenmektedir.)

[221] Örnekler için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 326-327 (1 ve 3. sorular ile 38 numaralı risale), 333, 372. İlk örnekte söz konusu hadîs zayıfsa bunun rivâyet (senet) bakımından mı yoksa mana (metin) açısından mı olduğu sorulmaktadır.

[222] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 314.

Dımaşk muhaddislerinden eş-Şeyh Burhanuddin en-Nâcî'nin,[223] 130. Soruda Kâdı'l-kudat şeyhu'ş-şüyûh Tâcuddin b. Arabşân el-Hanefî'nin[224] soru sorduğunu belirtmektedir.

Süyûtî'ye sadece yaşadığı yer olan Kahire'den değil, Halep, Şam, Tekrûr,[225] Mağrib ve İskenderiyye'den de sorular yöneltilmiştir.[226] Eserde herhangi bir numaralandırma yapılmadan sorular مسألة, cevaplar الجواب başlığı ile verilmektedir.

Süyûtî bazı konularda kendinden önce fetvâ vermiş âlimlerin olduğunu belirtmekte ve onları aynen aktarmaktadır.[227] Bir risalesinde de Ebû Nuaym'ın Mehdî hakkındaki hadîsleri topladığı *Erbeûn* isimli eserini özetlemiş ve onun gözden kaçırdığı rivâyetleri de eklemiştir.[228]

Eserde pek çok sorunun ve fetvânın manzum olduğu görülmektedir. Bazen sadece soru manzum olabildiği gibi, [229] bazen ikisi birden bu formatta verilmekte,[230] bazen de cevabın tamamı manzum olmakta veya sadece bir bölümünde mısralar ve beyitler yer almaktadır.[231]

---

[223] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 45. Süyûtî bu hadîslerden bazılarının makbul olduğunu bazıları hakkında eleştiriler bulunduğunu ifade etmekte ve tek tek hepsini değerlendirmektedir.
[224] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 95.
[225] Arapça kaynaklarda Tekrûr, Senegal'in alçak ovalarının bir bölümüyle Bundu'nun büyük kısmında yaşayan zenci halkın yanı sıra bölgede hüküm süren devletler ve bunların başşehirleri için kullanılmıştır. Daha sonra müslüman müellifler, İslâmlaşmış bütün Sudan'a Tekrûr adını verse de Tekrûr dar anlamda Senegal vadisi ve yakın çevresini ifade eder. Bkz. Hatice Uğur, "Tekrûr", **DİA,** İstanbul, 2011, c.40, s.387-388.
[226] Halep'ten gelmiş üç soru için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.311, c.II, s. 158-160. Şam'dan gelmiş sorular için bkz. c.II, s. 45, 326 (İlkinde Dımaşk, ikincisinde Şam isimleri kullanılmıştır), Tekrur'dan gelmiş sorular için bkz. c.I, s. 272- 281, 332, 345, Mağrib'den gelmiş bir soru için bkz. c.I, s. 238, İskenderiyye'den gelmiş bir soru için bkz. c. II, s.268.
[227] Bazı örnekler için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 14, c.II, s. 25, 94-95, 222.
[228] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 55-81.
[229] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 341-342, 370-371, c.II, s. 122, 275-276, 282-286 (100 soru).
[230] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 28-29, 61-62, 103-104, 106, 123-124, 169-170, 191, 242-243, 295, 297, 300, 301, 303, 304-305, 321-322, 340-341, 359-361, 362, 363, 367, c.II, s. 12-13, 131-132, 165, 186-188, 261, 264-265, 322-325, 329-331.
[231] Süyûtî, **a.g.e**., c.I, 37-38, 102, 120-121, 141-143, 184, 189, 224, 231, 258, 265, 266,270, 271, 272, 288, 292, 319, 35-63, 364, c.II, s. 6, 27, 32, 95-96, 99, 101-102, 127, 128, 129, 170, 175, 177, 180, 208, 210, 211, 219, 220-221, 225-226, 228-229, 241, 248, 259, 263, 266, 272, 277, 278-282, 308-312 (Süyûtî bu bölümde kendisine manzum olarak sorulmuş 100 soruya verdiği fetvâları bir de manzum olarak ifade etmektedir.).

Bir soru birden fazla hadîsle ilgili olabilmektedir.[232] Süyûtî'ye halk arasında şöhret bulmuş hadîslerin hükümlerine dair de soru yöneltilmektedir.[233] Ayrıca eserde bayram, sene, ay ve doğum gibi zamanlarda yapılan insanların alışkanlık haline getirdikleri kutlamaların sünnette aslı olup olmadığı,[234] son zamanlarda çokça vâki' olan rıtl (batman) 36 dirhem iken 30 dirhem olduğu ilan edildikten sonra alacaklının alacağının değişmesi,[235] çeşitli vazifelerde kişinin yerine birini vekil tayin etmesi,[236] terâvîh namazı,[237] tesbih,[238] Hz. Peygamber'in şalvar giymesi,[239] dünyanın ömrü,[240] hal ehlinin yakaza halinde Hz. Peygamber'i görmesi[241] gibi konulardaki soruların defalarca sorulduğu ifade edilmiştir.

Genellikle risalelerinde ve hadîsin hükmü hakkındaki fetvâlarında olmak üzere pek çok yerde âlimlerin görüşlerine yer vermekte, zaman zaman meşhur olan görüşü ya da kendi kanaatini de ifade etmektedir.[242] Risalelerinde bazen konuyla ilgili âyet-i kerîmeleri, merfu' rivâyetleri, sahâbe ve tâbiûnun görüşlerini, dört mezhepten çeşitli âlimlerin sözlerini veya tek tek bütün mezheplerin fikirlerini sıralamakta, en son olarak da kendi kanaatini belirtmektedir.[243] Zaman zaman bu görüşleri veya konuya dair önemli hususları "fasl", "faide", "latîfe/letâif", "tenbîh/tenbîhat", "tetmîm", "tetimme", "fer'", "hâtime" ve "mev'ıza" gibi ifadelerle birbirinden ayırdığı[244] ve "velhâsıl" gibi kelimelerle anlattıklarının hülasasını takdim ettiği de[245] görülmektedir. Süyûtî, fetvâlarında istifade ettiği eserlerin isimlerini çoğunlukla vermektedir.[246]

[232] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I. s.326, 345, 347, 352, 365, c.II, s. 45-51.
[233] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 352, 338, c.II, s. 81 (53. risale), 101, 226 (69. risale).
[234] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 78.
[235] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 93.
[236] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 152.
[237] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 334.
[238] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.3.
[239] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 355.
[240] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 81.
[241] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 242.
[242] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.31, 33-34, 35,49-50, 56, 71, 128, 152, 326, 327-331, 334- 338, 348-351, 373-375, 375-380, 380-383, c.II, s. 3-6, 8, 7-10, 30-33, 51-55, 81-87, 96.
[243] Süyûtî, a.g.e., c.I, s. 41-50, 248- 272.
[244] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 49, 71, 78, 95-97, 155-156, 176, 185-186, 189, 232, c.II, s. 34-37, 86, 94, 116-122, 137, 139, 142, 145, 156, 157, 183-185, 197, 204, 210, 216, 221, 241, 249, 252.
[245] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 14, 35, 71, 187, c.II, s. 130.
[246] Bazı istisnalar için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 326, 334, 353, c.II, s. 10, 16, 94, 95.

Süyûtî'nin eserinde görüşlerine yer verdiği âlimler içerisinde ön plana çıkanlar İbn Hacer,[247] Nevevî,[248] Zehebî[249] ve Zerkeşî[250]dir.

Süyûtî, soruda yer alan hadîsin metninin yanlış olduğunu zaman zaman ifade edip doğru metni vermekte,[251] âyet-i kerîmelerden delil getirmekte,[252] mukadder soruları cevaplandırmaktadır.[253] Ayrıca çoğu yerde bilgileri maddeleyerek açıklamakta bu da fetvâ veya risalelerin hem daha sistemli hem daha anlaşılır olmasına sebep olmaktadır.[254] Bazı konularda fetvâ soran kişinin verilen cevaba itiraz ettiği veya ek açıklama istediği de görülmektedir.[255]

Süyûtî, üç fetvâsında kendi risale veya eserlerine[256] bir fetvâda da konuyla ilgili bazı eserlere[257] bilgilendirme veya tavsiye amacıyla işaret etmektedir.

Eserde günümüzde de merak edilen bazı hususların fetvâlara konu olduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Oruçlu bir kişiye iftar ettirmek,[258] Recep

[247] Süyûtî, İbn Hacer'in görüşlerine atıf yaparken çoğunlukla eser adını vermektedir. Örnekler için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 333, 355, 357, 369, c.II, s. 88, 91, 94, 104, 106, 107. Ancak eser ismi vermeden doğrudan görüşünü paylaştığı da olmaktadır. Örnekler için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 231, 326, 333, 369, c: II, s. 10, 16, 104.
[248] Örnekler için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 9, 10, 14, 30, 31, 57, 73, 87, 107, 241, 287, 291, 327, 355, c.II, s. 6, 26, 90, 91, 94.
[249] Örnekler için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 334, 335, 349, 353, c.II, s. 106, 107.
[250] Örnekler için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 337, 340, 383, c.II, s. 21, 26, 94, 107.
[251] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 327, 358, 361, 366.
[252] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 292, 298-300, 322-325, 363, c.II, s. 109-122, 130, 132-138, 140.
[253] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 19, 186, 296, 339, 380, c.II, s. 35, 95, 103, 121, 148, 198, 212, 214, 268, 269, 271, 274.
[254] Bkz. Süyûtî, a.g.e., c.I, s. 16, 19, 38-40, 78-82, 98-103, 124-125, 183, 232-233, 233-234, 314-321, 330, 338, 343, 380, 383, c.II, s. 18-22, 30-33, 109-122, 132- 138, 142- 143, 148-152, 158-160, 166, 168-185, 193-194, 198-221, 227-228.
[255] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.82, 289, c.II, s. 109.
[256] Süyûtî kunut duasının okunuşu ile ilgili olarak önce *el-İ'râz ve't-Tevellî ammen lâ yühsinü yüsallî* şeklinde isim verdiği, daha sonra ismini *es-Sübût fî Zabtı'l-Kunût* olarak değiştirdiği risalesine işaret etmekte ve bunun *Tezkire*'nin 36. Cüzünde bulunduğunu belirtmektedir. Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 37. Süyûtî Fatiha Sûresi'nin mahiyetine dair de *el-İtkân fî Ulûmü'l-Kur'an, el-İklîl fî İstinbâtı't-Tenzîl, Katfu'l-Ezhâr fî Keşfi'l-Esrâr ve Hâşiyetü Beyzâvî* isimli eserlerinde bilgi olduğunu söylemektedir. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 285. Hz. Peygamber'in anne ve babasının konumu hakkında *et-Ta'zîm ve'l-Minneh* şeklinde isimlendirdiği bir kitabı olduğunu bildirmektedir. (Dipnotta bunun Hindistan'da basılmış olan *Mecmûa Rasâil li's-Süyûtî* içerisinde yer aldığı ifade edilmiştir.) Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 303.
[257] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 373. (Süyûtî zikir ve tesbihin sadakanın muadili olması ve belayı def için onun yerine geçip geçemeyeceği ile ilgili fetvâsında çeşitli belaların uzaklaştırılması için hadîslerde pek çok özel zikrin tavsiye edildiğini belirtmekte ve bu konuda Nevevî'nin Ezkâr, Taberânî'nin ve Beyhakî'nin Duâ isimli eserlerine işaret ederek sözü fazla uzatmaya gerek olmadığını ifade etmektedir.)
[258] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.338.

ayında oruç,[259] şöhret,[260] hacamat,[261] şarkı söylemek,[262] yemeği zikir ve salavât ile tatlandırma,[263] belâların def' edilmesinde zikir, tesbîh ve duânın sadakanın yerini tutması,[264] ism-i a'zam,[265] tesbîh kullanmak,[266] tedâvî olmak,[267] seyyid ve şerîfler,[268] çocuklara Hz. Peygamber'in ismini vermek,[269] Hz. Aişe'nin yaşı,[270] Lût kavminin amelini yapanlar,[271] önceki ümmetlere müslüman denip denmediği,[272] müslüman olan kişinin namaz, oruç, zekat borcunun olup olmadığı,[273] bayram, yeni yıl ve ay tebrikleri[274] Hz. Peygamber adına kurban kesmek,[275] Kur'ân'ın güzel okunması,[276] vahyin keyfiyeti,[277]Hz. Peygamber'in meleklere de gönderilip gönderilmediği,[278] ölüm sonrası hayat.[279]

Süyûtî, eserinde zaman zaman hadîs ilmiyle ilgili teknik konulara ve bazı ilkelere işaret etmektedir. Hem eseri daha yakından tanımak hem de müellifin görüşlerini öğrenmek maksadıyla böyle fetvâlardan bir grubu aşağıda nakletmekteyiz:

el-Hâvî'de yer alan sorulardan birinde müsteftî "Hadîsler, Allah kelâmıdır." demenin câiz olup olmadığını öğrenmek istemektedir. Süyûtî bu soruya verdiği fetvâsında "Hadîsler Allah katındandır." sözünün anlamının daha güzel olduğunu ifade etmektedir.[280] Süyûtî ezanla ilgili bir fetvâsında "İlim, özellikle de Hadîs İlmi zikir ile elde edilmek istenenden çok daha mühim ve üstündür." demektedir.[281]

---

[259] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, 339.
[260] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.347.
[261] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.356-357, 358.
[262] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.365.
[263] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.371.
[264] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.373-375.
[265] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.380-383.
[266] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.3-6.
[267] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.6-7.
[268] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.30-32.
[269] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.49.
[270] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.93.
[271] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.104-108.
[272] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.109.
[273] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.30-32.
[274] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.78-82.
[275] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.238.
[276] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.240-241.
[277] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.322-325, c.II, s.158-160.
[278] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.132-139.
[279] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.168-185.
[280] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.292.
[281] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 35.

Eserde hadîs fetvâları bölümünün ilk sorusu "Kim temizken abdest alırsa Allah ona on iyilik yazar."[282] rivâyetiyle ilgilidir. Müsteftî Ebû Davud ve Tirmizî tarafından nakledilen bu hadîsin hükmünü sormakta, zayıfsa bunun rivâyet açısından mı anlam bakımından mı olduğunu öğrenmek istemektedir. Süyûtî senedinde Yahyâ b. Maîn, Nesâi ve Ahmed b. Hanbel gibi bir grup âlimin zayıf kabul ettiği Abdurrahman b. Ziyâd el-İfrikî bulunduğu için rivâyetin zayıf olduğunu belirtmekte ve fetvâsına şöyle devam etmektedir: Fakat Ebû Davûd, ondan rivâyette bulunduğunda hakkında bir şey söylememiştir. O "Bu kitapta rivâyet edip de zayıf olduğuna dair bir şey söylemediğim hadîsler salihtir, yani ihticac için uygundur." demektedir. Ona göre "salih", sahîh veya hasen anlamına gelir. Abdurrahman'ın zayıf olduğunda ittifak edilmediği için bu hadîs Ebû Davûd'a göre hasen olabilir. Çünkü Sevrî'nin Abdurrahman'ı ta'zîm ettiği de söylenmiştir. Fakat meşhur görüşe göre zayıftır. Hadîsin anlamı ise gâyet açıktır, çünkü iyiliklere on kat karşılık verilir, abdest de bir iyiliktir. Ayrıca hadîsin lafzı "Allah yazar." değil "Ona yazılır." şeklindedir. Bu soruda "Abdest üzerine abdest, nur üzerine nurdur." rivâyeti de gündeme getirilmiştir. Süyûtî bu rivâyeti kimsenin nakletmediğini belirttikten sonra bunun da anlamının açık olduğunu dile getirmekte ve kısa bir açıklama yapmaktadır. [283]

Bu bölümün ikinci fetvâsında Süyûtî, şu konuya dikkat çekmektedir: Hz. Peygamber'in herhangi bir amelini sünnet olarak kabul etmek için onu bizzat emretmiş olmasına ihtiyaç duyulur. Bu sebeple Hz. Peygamber'in herhangi bir fiili, bu uygulamanın cevazına, mübah olduğuna, sünnet olduğuna, mertebe olarak sünnetten daha aşağıda olduğu için müstehab olduğuna işaret ediyor olabilir. Ancak bu şekildeki bir uygulamayı Hz. Peygamber'e tâbî olmak için yapan bir kişinin ecir kazanacağında ve bir sünneti yerine getirmiş olacağında da şüphe yoktur.[284]

Süyûtî Hz. Peygamber'in *nûre* denilen hamam otu ile temizlik yaptığına dair rivâyetlerle aksini ifade eden bir rivâyet arasındaki ihtilaf hususunda şu değerlendirmeleri yapmaktadır: Hz. Peygamber'in bu otu kullanmadığını ifâde eden bu metin zayıf bir hadîstir. Sened bakımından daha kuvvetli çok sayıdaki hadîse

[282] Ebû Davud, Tahâret, 32 (62. hadîs); Tirmizî, Tahâret, 44 (59. hadîs).
[283] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.326.
[284] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 327.

muarızdır. O hadîsler bir konunun mevcudiyetine işaret eden olumlu rivâyetlerdir. Bu rivâyet ise böyle bir uygulamanın olmadığını belirtmektedir. Tearuz konusundaki usul kaidesi olumlu (müsbit) rivâyetin olumsuz (nâfî) rivâyete tercih edilmesi yönündedir. Özellikle de olumlu rivâyeti nakleden kişi olayla bizzat ilgili biriyse bu kural uygulanır. Bu tercih sebepleri dışında farklı rivâyetlerin farklı zamanlara ait olduğu ve Hz. Peygamber'in bazen hamam otu ile bazen tıraş yoluyla temizlendiği söylenebilir.[285]

Eserde yer alan sorulardan birinde "Fakihler yatsı namazına 'ateme' denmesini mekruh görmüştür. Buna rağmen nasıl olur da 'İnsanlar ateme ile sabah namazının faziletini bilselerdi emekleyerek de olsa (cemaatle kılmak için mescide) gelirlerdi.' sahîh hadîsinde bu kelime geçer?" denmektedir. Süyûtî fetvâsında bu durumu çeşitli yönlerden değerlendirmektedir: Bu, yatsı namazına "ateme" denmesinin yasaklanmasından önce ifade edilmiş ya da kelimenin kullanımı yaygın olduğu için hadîste de öyle geçmiş olabilir. Belki de bu Hz. Peygamber'in değil râvînin sözüdür. Çünkü hadîsin bazı tariklerinde bu kelime geçmemektedir. Râvî, hadîsi mânen rivâyet etmiş ve bu kelimenin kullanımının yasaklandığını bilmiyor olabilir. Bir ihtimal de ateme ismiyle ilgili kullanım yasağının haram değil tenzîhen mekruh sayıldığını göstermek için hadîste bu kelimenin kullanılmış olmasıdır.[286]

Namazda aksırmanın, uyuklamanın ve esnemenin şeytandan olduğunu belirten hadîsle[287] Allah'ın namazda aksırmayı sevip esnemeyi hoş görmediğini ifade eden rivâyet[288] arasındaki ihtilâf hakkındaki fetvâsında Süyûtî şöyle demektedir: Burda iki durum vardır: Mutlak ve nisbî. Mutlak olana göre namazda aksırma da esneme de şeytandandır. Buna rağmen namazda gerçekleşen aksırma Allah katında esnemeden daha sevimlidir. Bu da nisbî durumdur.[289]

[285] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.330. Süyûtî bir fetvâsında da söz konusu iki rivâyetten birinin batıl, diğerinin çok zayıf olduğunu belirtmekte, teâruzun sabit iki hadîs arasında söz konusu olabileceğini ifade etmektedir. Bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.356.
[286] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.331.
[287] Tirmizî, Edeb, 8 (2748. hadîs).
[288] İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, 7992. hadîs.
[289] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.333.

Receb ayında tutulan orucun faziletine dair fetvâsında Süyûtî şöyle demektedir: Bu konuyla ilgili hadîsler mevzu değil, bilakis amellerin faziletleri konusunda rivâyet edilmesi caiz olan zayıf hadîs kısmındandır. Zayıf hadîsle garîb hadîs arasında bir yönden umum- husus ilişkisi vardır: Hadîs hem zayıf hem garîb olabilir. Garîb olabilir ama senedi sahîh veya hasen olduğu için zayıf olmayabilir. Birden fazla senedi olduğu için garîb olmayabilir ama hadîs ilminde belirtilmiş olan kabul şartlarından birini taşımadığı için zayıf olabilir.[290]

Bir soruda müsteftî "Bana dünyanızdan kadın ve güzel koku sevdirildi. Namaz da gözümün nuru kılındı." rivâyetinde niçin kadınların önce söylendiğini ve namazın daha sonra ifade edildiğini öğrenmek istemektedir. Süyûtî'ye göre hadîsin siyakından Hz. Peygamber'in maksadının dünya nimetlerinden kendisine verileni beyan olduğu anlaşılmaktadır. Bu da başka rivâyetlerden de anlaşıldığına göre kadındır, bu sebeple Hz. Peygamber önce onu zikretmiştir. Sonra ona dinî işlerin en faziletlisini eklemeyi uygun görmüş ve imandan sonra ibadetlerin en üstünü olan namazı zikretmiştir. Hadîste edebî bir üslup vardır, dünyaya dair şeylerin en faziletlisi ile dinle ilgili işlerin en üstününü bir araya toplamıştır. Ne var ki dünya ile ilgili konuda sadece sevgiden söz edilirken, dinî hususta "Gözümün nuru kılındı." denmiştir.[291]

Süyûtî veli hadîsini değerlendirdiği kısa risalesinde Buhârî'nin hadîsin Halid b. Mahled tarîkinde teferrüd ettiğini belirtmektedir. Zehebî Mîzan'da Halid'i tanıtırken şöyle demektedir: Bu hadîs garîbdir, onu sadece Halid b. Mahled rivâyet etmiştir. el-Câmiu's-Sahîh'in heybeti olmasa lafzı garib olduğu için bunu Halid'in münker rivâyetlerinden sayardım.[292]

Süyûtî âhirette bekârlığın teşviki hakkındaki rivâyete dair fetvâsında "Usûl ilmine göre nesh haberlerde değil emirlerde olur." demektedir.[293]

"Suyun baklayı yetiştirmesi gibi ğınâ da (الغناء) kalpte kasveti doğurur." rivâyeti ile ilgili fetvâsında Süyûtî, bazı kişilerin ğınâ kelimesini elif-i maksure ile الغنى şeklinde

[290] Süyûtî, **a.g.e.,** c: I, s. 339.
[291] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.342.
[292] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 349. Ayrıca bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl,** thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1381/1963, c.I, s.641.
[293] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.353.

telaffuz ettiklerini ve kastedilen şeyin mal çokluğu olduğunu sandıklarını belirtmektedir. Halbuki bundan kasıt şarkı söylemektir (التغنّي). Bu sebeple İbn Ebi'd-Dünya bu rivâyeti "Zemmü'l-Melâhî/ Eğlencenin zemmi" bölümünde zikretmiştir. Aynı yerde nakledilen "Su, baklayı geliştirdiği gibi şarkı da kalpte nifakı doğurur. Su, ürünleri büyüttüğü gibi zikir de kalpte imanı geliştirir." mevkuf rivâyetinde ğına ile zikrin karşılaştırılmış olması da bu kelimeyle kastedilenin şarkı olduğuna işaret eder.[294]

Eserde Hz. Peygamber, sahâbe veya tâbiîn zamanında mum olup olmadığı ve yerini tutacak başka yağlar varken mum kullanmanın israf mı sayılacağı sorulmaktadır. Süyûtî fetvâsında mumun câhiliyye döneminden önce mevcut olduğunu belirtmekte, mum kullanmanın israf olmadığını söylemektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in bir şeyi yasaklamamış olması onun mübahlığına delalet eder.[295]

Kitaptaki sorulardan birinde müsteftî "Yemeklerinizi Allah'ın zikri ve dua ile lezzetlendirin. Yemeğin üzerine uyumayın, yoksa kalpleriniz katılaşır."[296] diye bir rivâyetin olup olmadığını sorduktan sonra şöyle demektedir: "Necmeddin-i Kübrâ (v.618/1221) zikrin haram lokmacıkların zararını engelleyeceğini söylüyor. Rivâyet de bu şekilde yorumlanır mı?" Süyûtî hadîsin Taberânî ve İbnü's-Sünnî tarafından nakledildiğini belirttikten sonra Necmeddin-i Kübrâ'nın lokma değil lokmacık demesine dikkat çekmekte, bunun haramların -günümüzde olduğu gibi- dünyaya galebe çaldığı zamanlarda geçerli olduğunu ifade etmektedir. Zorunlu kalanın ölü eti yemesinin mübah olması gibi müslümanın bu durumda yetecek kadar yemesi caiz olur.[297]

Dünyanın yedi katının her birinde insanların peygamberleri gibi (Âdem, Nuh, İbrahim, Îsâ) peygamberler olduğunu ifade eden bir rivâyet ile ilgili fetvâsında Süyûtî "Ulûmu'l-hadîs'te ifade edildiği gibi senedin sahîh olması metnin de sahîh olmasını gerektirmez. Çünkü metinde sıhhate engel bir şüzûz veya illet olabilir." dedikten sonra "Hadîsin zayıflığı belli olduğuna göre onu tevîl etmeme ihtiyaç kalmamıştır. Çünkü

[294] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.365.
[295] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 364.
[296] Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, thk. Ebû Muaz Tarık b. Ivadullah b. Muhammed ve Ebu'l-Fazl Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, 10 c., Kahire, Dâru'l-Harameyn, 1415/ 1995, c.V, s.163.
[297] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.371-372.

böyle konularda zayıf hadîsler kabul edilmez. Yine de rivâyet şöyle yorumlanabilir: Bu elçiler insanların peygamberlerinden cinlere tebliğde bulunan kişiler olabilir. Bunların kendilerinden bilgi aldıkları peygamberlerin isimleri ile isimlendirilmeleri uzak bir ihtimal değildir." diye açıklama yapmaktadır.[298]

Senedinde yalanla itham edilmiş râvîsi olmadığı halde mevzû hükmü verilen bir rivâyetle ilgili fetvâsında Süyûtî şu açıklamayı yapmaktadır: "Mevzu iki kısımdır: İlkinde rivâyeti uyduran kişi bunu kasten yapar ki bu çokça yalan söyleyenlerin durumudur. Diğeri bilerek değil hatayla ortaya çıkan mevzu hadîstir ki bu, karıştırma ve tereddüt etme özellikleri bulunan kişilerin yaptığı bir şeydir.[299]

Süyûtî, Hz. Peygamber'in vefatına yakın, Hz. Ebûbekir'in hücresine ait olan hariç, mescide açılan kapıları kapattırması ile ilgili rivâyetleri ve sonraki dönemlerde mescitlere kapı/ pencere açılması konusunda verilen fetvâları değerlendirdiği makalesinde aşağıdaki noktalara işaret etmektedir:

- Bir konuda Hz. Peygamber'in sözü varsa kimse farklı bir görüş ileri süremez. Nassa muhâlif hüküm veren hâkimin kararı ve müftünün fetvâsı reddedilir.
- Hz. Peygamber'in kıymetli şahsiyeti ve kalpte yerleşmiş azameti söz konusu olmasaydı bu konuda bir şey söylemez ve sessiz kalmayı tercih ederdim. Bu konudaki ölçüyü vefatı sırasında Peygamberimiz bizzat koymuştur ve bunun farkında olan herkesin arkadaş, yâren, uzak, yakın hiç kimseyi gözetmeden bu bilgiyi açıklaması gerekir.
- Nebevî nasların olduğu yerde (bu nassın anlamına karşıt bir şekilde) istihsan veya kıyas kullanılmaz. Hz. Peygamber'in sözünün olduğu yerde hiç kimsenin görüşüne yer yoktur.
- Bu pencerelerin kapatılmasının Hz. Peygamber'in zamanına has olduğunu iddia ediyorlar. Eğer böyle olsaydı Hz. Peygamber'in bunu açıklaması gerekirdi. Aksi takdirde özellikle de insanlarla son buluşması olmasına rağmen yapılması gerekli bir açıklamayı ve bilgilendirmeyi yapmamış olurdu.

[298] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 372.
[299] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 9.

- Sahâbe en şerefli, değerli ve her hayra en layık olduğu halde onlara yasaklanan bir hususta tahsis iddiasıyla daha sonra gelenlere nasıl izin verilebilir? Ayrıca nasların tahsisine ancak bir delille karar verilir.[300]

Hz. Peygamber'in namazında çoğunlukla Nâfi' kıraatine göre okuduğunu iddia eden bir kişiye sert bir şekilde cevap veren Süyûtî fetvâsında şöyle demektedir: Sahabeden hiç kimsenin Rasûlullah'tan rivâyet etmediği, hiçbir hadîs imamının kitaplarında ne sahîh ne de sahîh olmayan bir senetle tahrîç etmedikleri bir şey ona nisbet edilemez.[301]

Süyûtî, Lût kavminin amelini yapanları anlatan rivâyetlere dair fetvâsında "İmam Malik, Buhârî ve Müslim imamların en önde gelenlerindendir. Onlar hem kendi asırlarında hem daha sonraki zamanlarda her hafızdan/ âlimden üstündür." demektedir. Bu fetvâsında ilgili rivâyetlerden biri için İbn Hacer'in "مُخْتلف في ثبوتِهِ" diyerek hadîs ıstılahlarından önemli bir bilgiye işaret ettiğini söyleyen Süyûtî şu açıklamaları yapmaktadır: "Bunu açıklamak istiyorum. Çünkü Hadîs İlmi hakkında bilgisi olmayan bu ifadeyle ne kastedildiğini anlayamaz ve bunun hadîsin sıhhatine zarar veren bir şey olduğunu sanar. Nitekim böyle kişiler Tirmizî'nin 'Bu münker bir hadîstir." ifadesini de hadîsin bâtıl veya mevzû olması şeklinde yorumlarlar. Onlar münkerin mevzû değil zayıf hadîsin kısımlarından olduğunu bilmezler…. Ayrıca bazı âlimlere göre münker, ferd rivâyet demektir ve bu bırakın batıl olmayı hadîsin metninin zayıf olmasını bile gerektirmez. İbnü's-Salâh gibi bir grup âlim de münker ve şevâz terimlerini eş anlamlı kabul ederler. Sahîh hadîsler arasında şüzûz ile nitelenen pek çok rivâyet vardır. Sahîhin şartlarından biri de şâz olmamasıdır, diyemezsin. Öyleyse şâz olduğuna hükmedilen rivâyetler nasıl hala sahihler arasında yer almaktadır? Bu senin zayıf hakkında bilginin olmamasıyla aynı şeydir." Süyûtî fetvâsının sonunda İbn Hacer'in kullandığı terimin anlamını "Rivâyet, kendisinde ihtilâf edilen sahîh hadîslerdendir, kendisinde ittifak edilen değil." diye îzah etmektedir. Ona göre ilmi olmayan kimse Rasûlullah'ın hadîsi hakkında konuşmaktan sakınmalı ve o ilimde derinleşip otorite oluncaya kadar tahsîline devam etmelidir. [302]

[300] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 13-18.
[301] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 102.
[302] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 106-108.

Eserde yer alan sorulardan biri Ebû Nuaym'ın naklettiği "Zühdsüz fıkıhla yetinen fıska düşer." sözüyle ilgilidir. Süyûtî fetvâsında bu cümlenin kendi makamına göre konuşan sûfî bir kişinin sözü olduğunu belirttikten sonra havâssın küfür ve fısk sözlerini fakihlerden daha farklı anlamda kullandıklarını söylemektedir. Nitekim bazı selef âlimleri "İyi insanların güzel işleri, Allah'a yakınlaşmış kişilerin kötü amelleridir." (حسنات الأبرار سيئات المقربين) demiş, iyilikleri kendi makamlarına göre kötülük olarak ifade etmişlerdir.[303]

(كما تكونوا يولى عليكم) hadîsinde nun harfinin düşmesinin 3 şekilde açıklanabileceğini ifade eden Süyûtî, üçüncü maddede "Bu, râvîlerin tağyîrâtından olabilir." demektedir.[304]

Ûc b. Unuk[305] ile ilgili fetvâsında Süyûtî, İbnü'l-Kayyım'ın "Bir hadîsin mevzu olduğunu anlama yollarından biri de sahîh delillerin onun batıl olduğunu ortaya koymasıdır." şeklindeki görüşüne yer vermektedir. Süyûtî'ye göre bu yalancıların Allah'a karşı cüretlerinden çok böyle rivâyetleri tefsir vb. ilmî eserlere alanlara şaşmalıdır.[306]

Eserde yer alan soruları şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular:[307]

2. Herhangi bir konuda hadîs olup olmadığını veya bir bilginin delili olan hadîsi öğrenmek için sorulan sorular:[308]

Bu sorularda şu kalıpların kullanıldığı görülmektedir:

- Bu konuda hadîs var mı?
- Bu konuda sahabe uygulaması mevcut mu?
- Bu uygulamanın sünnette aslı var mıdır?

---

[303] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.222.
[304] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 262.
[305] İsrâiliyyat kaynaklı efsânevî bir dev. Bkz. Nebî Bozkurt, "Ûc b. Unuk", **DİA**, İstanbul, 2012, c.42, s.34-35.
[306] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 326-327.
[307] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 32, 287, 297, 326, 331, 332, 338-339, 339-340, 342, 343, 344, 345, 347, 351, 352-353, 355, 357, 358, 359, 360-361, 362-363, 366, 368, 370, 370-371, 372, c.II, s.89, 90-91, 146-158, 185-186, 188-191, 226-229, 268-271.
[308] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 30, 34-36, 42-50, 60, 78-82, 181, 233, 238, 242, 326, 359,363-364, 365-366, 373, 380-383, c.II, s.10-12, 13-30, 55-81, 299.

- Bu sünnet mi?
- Şu uygulama sünnete muhalif olur mu?
- Böylece sünnet eda edilmiş olur mu?

3. Hadîsin sıhhati veya kaynağı hakkındaki sorular:

Eserdeki soruların çoğunluğunu bunlar oluşturmaktadır.[309] Bu bölümdeki sorular genellikle şu şekilde yöneltilmektedir:

- (Şu hadîs hakkındaki görüşünüz nedir?) Bu hadîs sahîh mi zayıf mı?
- Bu hadîsi kim tahrîç etti?
- Bu konudaki hadîsler sahîh mi?
- Bu hadîsi kim/ kimler rivâyet etti?
- Böyle bir hadîs var mı? (Varsa sahîh mi?)

Bu sorulara verilen fetvâlarda eğer öyle bir hadîs vârid olmuşsa geçtiği kaynakların ismi verilmekte ve kısaca hadîsin sıhhat durumu açıklanmaktadır. Böyle bir hadîs yoksa "Ona vakıf olmadım.,[310] vârid olmadı,[311] onu bilmiyorum,[312] bunlar batıl[313] ve bu lafızla değil."[314] gibi cevaplar verilmektedir.

- Bunun (sünnette) bir aslı var mı?
- Bu hadîs şu hadîsten daha sahîh diyen kişi doğru mu söylüyor hata mı ediyor?
- Bu hadîsin lafzı nasıl ve onu kim rivâyet etti?

4. Çelişkili görünen hadîslerle ilgili sorular:[315]
5. Hadîse veya hadîs rivâyetine dair teknik konular/ usûl ile ilgili sorular:[316]

---

[309] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.74-75, 290, 311, 326, 326-327, 327-331, 331, 332, 333-334, 334-338, 338, 339, 340, 340-341, 341, 342, 343-344, 344, 345, 346, 347-348, 348-351, 351-352, 352-353, 353-354, 354-355, 356, 357-358, 358-359, 361-362, 365-366, 368, 371-372, 373, c.II, s.3-6, 7-10, 45-51 (1-40), 81-87, 87-88, 88-89, 92, 98-99, 101- 103, 104-108, 168.
[310] Bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 332, 345, 346.
[311] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 332, 346.
[312] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 346.
[313] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 347.
[314] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 358.
[315] Bu nitelikteki fetvâlar için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 327-331, 332-333, 352-353, 355-356, 356-357, 358, 359-360, 369-370, 371, c.II, s. 12-13.
[316] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 34-36, 37, 280, 290, 339, c.II, s.96, 256, 257, 260, 262, 271, 274.

6. Hz. Peygamber ve Sahâbe hakkındaki sorular[317]

D. İbn Hacer el-Heytemî, el-Fetâva'l-Hadîsiyye

1. İbn Hacer el-Heytemî

Şafii fakihi, muhaddis ve edip olan Heytemî (v. 974/1567), 909'da (m. 1503) Mısır'da doğdu. Mensup olduğu Benî Sa'd kabilesinin soyu Ensar'a kadar uzandığı için Ensârî nisbesiyle de anılmaktadır.

Küçük yaşta babasını kaybeden İbn Hacer ilk öğrenimini, babasının şeyhi olan sûfî İbn Ebü'l-Hamâil ve onun talebesi Şemseddin eş-Şinnâvî'den gördü. Kur'an'ı ezberledikten sonra Şinnâvî'nin himayesinde önce Tanta'ya, ardından Kahire'ye giderek tahsiline Ahmediyye Medresesi'nde ve Ezher'de devam etti.

İbn Hacer'e daha yirmi yaşına gelmeden hocaları tarafından fetvâ izni verildi. Tefsir, hadîs, kelâm, fıkıh ve fıkıh usûlü, ferâiz, matematik, tıp, mantık, sarf, nahiv, meânî, beyân ve tasavvuf gibi ilim dallarında yüksek bir seviyeye ulaştı.

940'ta (m.1534) üçüncü hac ziyareti için gittiği Mekke'ye yerleşti. Buradaki günlerini Harem-i Şerif'te ders ve fetvâ vererek, ayrıca eser yazarak geçirdi. "Şeyhülislâm, İmâmü'l-Haremeyn, Müfti'l-Irâkeyn" gibi lakaplarla tanındı. Kendisine İslâm dünyasının her tarafından fetvâ sorulurdu. Bazı fetvâlarının tartışmalara yol açması üzerine bu meselelerle ilgili müstakil risâleler kaleme aldı.

İbn Hacer'in zayıf veya mevzû olup olmadıklarını dikkate almadan bütün rivâyetleri sahîh kabul ettiği iddia edildi ve bu anlayışı sebebiyle eleştirildi.

İbn Hacer 974 (m.1567) tarihinde Mekke'de vefat etti. [318]

---

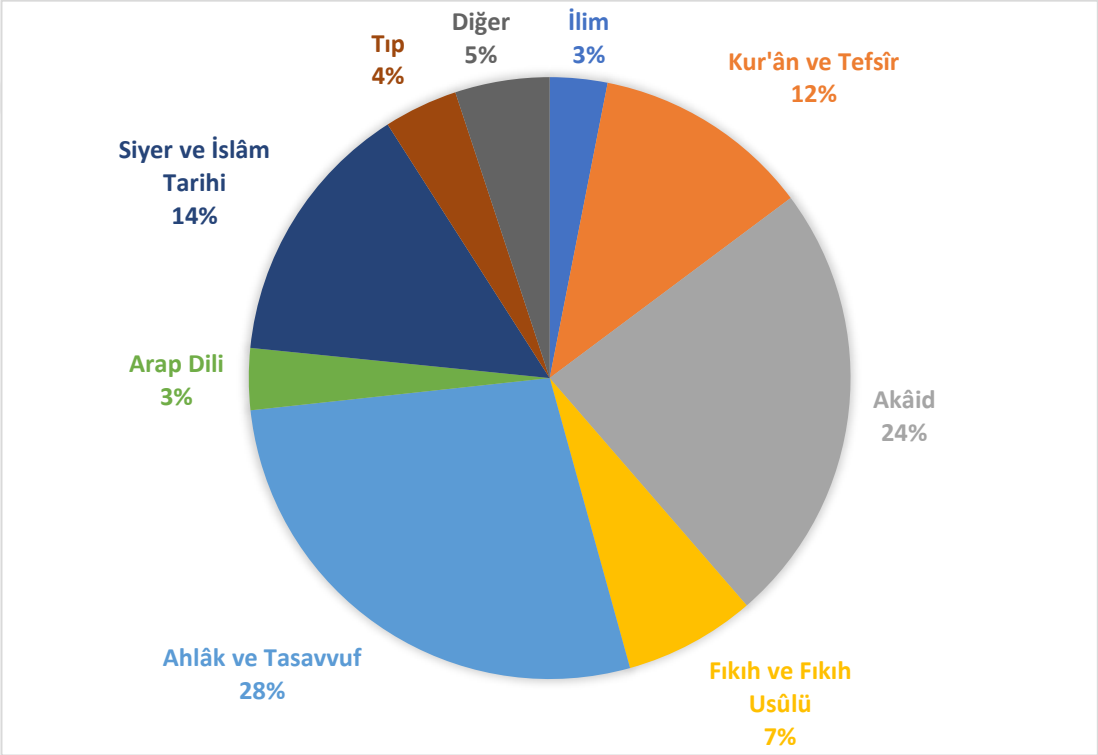
[317] Süyûtî, a.g.e., c.I, s.72, 74-75, 75-78, 181-189, 223-232, 232-233, 243, 280, 290, 296, 322, 355, 357, 364, c.II, s.6-7, 30-33, 91-92, 93, 93-96, 131, 132, 139, 146, 158-160, 191-221, 242, 302, 303, 307, 308.

[318] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu'l-Felah Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Imad, **Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb**, 11 c., thk. Abdulkâdir el-Arnaût, Mahmud el-Arnaût, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1414/1993, c.X, s.541-543; Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, **el-A'lâm Kâmusü Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisa' mine'l-Arab**

2. el-Fetâva'l-Hadîsiyye[319]

Ait olduğu türün ismini taşıyan tek eser *el-Fetâva'l-Hadîsiyye'de* 358 soruya fetvâ verilmektedir. Bunlardan 191'i hadîs fetvâsı, 69 tanesi hadîsle fetvâ olarak isimlendirdiğimiz kategoriye girmektedir.[320] 98 kadarı ise ne hadîs fetvâsı ne de hadîsle fetvâ niteliği taşımaktadır.[321] Eserde yer alan soruların, rivâyetlerin ve fetvâların ilgili oldukları konular aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 9. el-Fetâva'l-Hadîsiyye'de konu dağılımı



ve'l-Müstağribîne ve'l-Müsteşrikîne, 8 c., 15. bsk, Beyrut, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 2002, c.I, s.234; Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", **DİA,** İstanbul, 1999, c.XIX, s.531-534.

[319] Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Heytemi, **el-Fetâva'l-Hadîsiyye,** thk: Ahmed Inaye, Suriye, Dâru't-Takva, 1428/ 2008. Eser, Mustafa el-Bâbî el-Halebî tarafından 1409/ 1989 yılında Kahire'de basılmıştır. Ayrıca tarihsiz bir Lübnan, Beyrut baskısı bulunmaktadır. Cengiz Kallek eserin Kahire'de 1307, 1325, 1328, 1329, 1353, 1356, 1390 yıllarında da basıldığını belirtmektedir. Bkz. Cengiz Kallek, "a.g.m."

[320] Heytemî, **a.g.e.,** 3, 5, 6, 7 (bir kısmı), 11, 12, 14, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 30, 32, 35, 36, 37, 38, 48, 61, 65, 67, 71, 72, 73, 82, 95, 119, 129, 131, 166, 168, 172, 175, 176, 177, 184, 185, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 214, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 239, 247, 249, 261, 272, 333, 345, 347, 349, 353, 354, 355, 356, 357 numaralı fetvâlar.

[321] Heytemî, **a.g.e.,** 2, 8, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 24, 29, 31, 33, 39, 45, 53, 55, 56, 58, 64, 68, 69, 74, 77, 80, 81, 121, 126, 167, 169, 171, 178, 180, 181, 186, 188, 200, 202, 203, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 219, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 237, 238, 240, 242, 244, 246, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 334, 335, 336, 341, 344, 346, 348, 350, 351, 352, 358. fetvâlar.

Eserde 199. fetvâdan sonra "bâb" adı altında Meânî ve Beyân,[322] Nahiv, [323] Usûlü'd-Dîn,[324] Usûlü'l-Fıkıh, [325] Kur'ân, Tefsîr, Kıraat ve diğer Kur'ân İlimleri ile ilgili Ahkam[326] ve Tasavvuf[327] başlıkları açılmış ve bu konular hakkındaki fetvâlar çoğunlukla bu bölümlerde toplanmıştır.

Heytemî'nin fetvâları çoğunlukla kısa veya orta uzunluktadır. Ancak az da olsa oldukça uzun fetvâları da[328] bulunmaktadır. Bu fetvâlarda çoğunlukla birden fazla soru cevaplandırılmaktadır. Melekler, şeytan, zikir, tefekkür, namazlardan sonra sesli evrad okuma ve benzeri konularla ilgili fetvâsında Heytemî, "Bu soru üzerinde sözü uzattım. Çünkü bu konuda hem özel ve kıymetli hem de güzel bilgiler bulunmakta." demektedir. [329]

Uzun fetvâlar içerisinde mukadder sorular ve cevaplar ile verilen fetvâya yapılan itirazlar üzerine yeniden açıklamaların yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bazı fetvâlarında gerekli açıklamaları yaptıktan sonra فالحاصل diyerek konunun özünü, sonucunu veya en önemli yönünü ifade etmekte[330] ve tam anlaşılmayan bir soruyu muhtemel manaları ifade ederek cevaplandırmaktadır.[331]

Soruların kimler tarafından yöneltildiği belli değildir. Ancak bazı sorularda müsteftînin ilim ehli bir kişi olduğuna dair ipuçları bulunmaktadır.[332]

---

[322] Heytemî, **a.g.e.,** s.352.
[323] Heytemî, **a.g.e.,** s.353.
[324] Heytemî, **a.g.e.,** s.362.
[325] Heytemî, **a.g.e.,** s.408.
[326] Heytemî, **a.g.e.,** s.412.
[327] Heytemî, **a.g.e.,** s.540.
[328] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.158-188, 239-266, 362-373, 421-431, 553-568, 594-602, 602-611
[329] Heytemî, **a.g.e.,** s.109-143.
[330] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.283, 302, 323, 352, 385, 389, 402, 417, 436, 456, 607, 609.
[331] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.273.
[332] Heytemî, **a.g.e.,** s.149, 158-188. Ayrıca şu eserlerde geçen bazı konularla ilgili soruların bulunması da Heytemî'nin muhatabının sadece halktan kişiler olmadığını göstermektedir: Gazzâlî (v.505/1111), **İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn** (s. 229, 495, 496, 528); Ebü'l-Kasım Zeynü'l-İslâm Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî (v.465/1072), **Kuşeyrî Risâlesi** (s.229); Süyûtî, (v.911/1505), **Ezkâru'l-Ezkâr** (s.235); Nevevî (v.676/1277), **Ezkâr** (s.235); İbnü'l-Müzhaci el-Müzced (v.930/1524), **el-Ubabü'l-muhît bi-mu'zami Nusûsi'ş-Şafii ve'l-Ashab** (s.149, 280); İbn Hıbbân (v.354/ 965), **Sahîhu İbn Hıbbân** (s.288); İbnü'l-Cezerî (v.833/1429), **Mukaddimetü'l-Cezeri fimâ yecibu ale'l-kari'i en ya'lemehu** (s.449); Ebü'l-Beka Kemâleddin Muhammed b. Musa b. İsa Demiri, 808/1405, **Şerhu Minhaci't-talibin li'n-Nevevi** (s.513). Eserde yer alan 15 fetvâ İzzeddin Abdulaziz b. Abdüsselâm'a tefsir konuları hakkında yöneltilen veya onun sorduğu sorularla ilgilidir. Heytemî, **a.g.e.,** s.455- 492.

Eserde sorular çoğunlukla "…. hakkında mesele veya matlab" ifadesiyle genel olarak verildikten sonra سئل denilerek numaralandırılmaktadır. Cevaplar ise فأجاب kelimesi ile sorulardan ayrılmakta, her iki kelimeden sonra da Heytemî'ye dua edilmektedir. Zaman zaman سئلتُ ile أجبتُ sözcüklerinin kullanıldığı da görülmektedir.[333] Bu durum bazı fetvâların öğrencileri tarafından yazıldığını,[334] bazı fetvâları ise bizzat Heytemi'nin yazdığını düşündürmektedir. Ayrıca bazı fetvâlarda cevap içerisinde yeni soruların yer alması eserin bir ders ortamında ya da ilim meclisinde yapılan müzakerelerin not edilmesiyle oluşmuş kısımlarının da olabileceğini düşündürmektedir.[335]

Heytemî fetvâlarının pek çoğunda فإن قلتَ diyerek mukadder sorular sormakta ve bunları cevaplamaktadır.[336] Bu sebeple fetvâların içerisinde "Matlab" başlığı ile açılmış alt veya yan başlıklara sıkça rastlamak mümkündür. Heytemî bu başlıklarda zaman zaman soruda yer alan bir konuyu, zaman zaman da kendisinin cevapla alâkalı gördüğü hususları incelemektedir. Böylece fetvâyı okuyan veya dinleyen kişiler o konu veya konularla ilgili tatmin edici bilgi edinmiş olmaktadırlar. Heytemî bazı fetvâlarında konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için kendi eserlerini veya başka kaynakları da tavsiye etmektedir.[337]

Heytemî pek çok fetvâsında maddeleme yöntemini kullanarak cevabın daha sistematik ve anlaşılır olmasını sağlamaktadır. Bazen konuyla ilgili farklı görüşleri bu şekilde sıralarken,[338] bazen de vereceği bilgileri veya delillerini bu yöntemle

---

[333] Heytemî, **a.g.e.,** 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 243 ve 289. fetvâlarda bu iki kelime tercih edilmiştir.

[334] Nitekim 60 numaralı fetvâda verilen cevaba tartışmacılardan birinin itiraz ettiği belirtiliyor ve muhtemelen Heytemî'nin öğrencilerinden biri tarafından şu ifade kullanılıyor: "Bu soru şu şekilde cevap veren allame efendimize yöneltildi." Heytemî, **a.g.e.,** s.164.

[335] Örneğin bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.158-188, 213-216

[336] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.16, 29, 98, 103, 145, 156, 161, 163, 170, 173, 226, 243, 250, 268, 269, 282, 284, 351, 368, 380, 382, 383, 400, 402, 421, 440, 447, 452, 453, 454, 455, 456, 461, 468, 471, 496, 507, 515, 527, 528, 531, 535, 585.

[337] Bazı örnekler için bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.114 (Melekler ile ilgili bazı konular için kendisinin **Şerhu'l-İrşâd** ve **Şerhu'l-Ubâb** isimli eserlerini), s.143 (Tasavvuf ve güzel ahlâk konuları ile ilgili Gazzâlî'nin **İhyâ**'sını, Kuşeyrî'nin **Risale**'sini, Sühreveredî'nin **Avârifü'l-Maârif**'ini ve Ebû Talib el-Mekkî'nin **Kûtu'l-Kulûb**'unu), s.149 (Buhârî ve Müslim'in diğer eserlere tercihi konusunda kendisinin **Fetâvâ**'sını), s.216 ve 235 (çeşitli konular için **Şerhu'l-Ubâb**'ını), s.267 (Küfre düşüren şeyler hakkında **el-İ'lâm bimâ Yaktau'l-İslâm** adlı eserini), s.511 ("Bana dünyanızdan üç şey sevdirildi" hadîsi ile ilgili Kadı Iyaz'ın **Şifa**'sını, İbnü'l-Kayyım'ın **el-Hedy** ve **et-Tıbbu'n-Nebevî** isimli eserlerini).

[338] Heytemî, **a.g.e.,** s.56-59, 219-220, 477-478, 563-568, 596- 598.

sınıflandırmaktadır.[339] Sadece iki kere tekrarlanan bir fetvâsında söz konusu hadîsin vürud sebebini verdiği görülmektedir.[340] Hadîsin hükmü veya râvîsi hakkındaki fetvâlar ve böyle bir hadîs var mı şeklindeki sorular hariç genellikle kullandığı hadîslerin sıhhatine dair bir açıklama yapmamaktadır.[341]

Heytemî fetvâlarında çeşitli âlimlerin görüşlerine yer vermekte, görüşler arasında farklılık olursa kendi tercihini de belirtmektedir.[342] Bazen başka âlimlerin aynı konularda verdikleri fetvâları aynen naklettiği de görülmektedir. [343] Bu nakillerde çoğu zaman fetvâ sahibini belirtmekle beraber özellikle Süyûtî'den isim vermeden alıntı yaptığı da görülmektedir.[344]

Heytemî'nin eserinde görüşlerine yer verdiği âlimlerin başında Beyhakî (v.458/1066)[345] Gazzâlî (v.505/1111),[346] Kadı Iyaz (v.544/1149),[347] İbnü's-Salâh (v.643/1245),[348] Kurtubî (v.656/1258),[349] İzzeddin b. Abdüsselam (v.660/1262),[350] Nevevî (v.676/1277),[351] İbn Kayyim el-Cevziyye (v.751/1350),[352] Sübkî (v.756/1355),[353] Bulkînî (v.805/1403),[354] İbn Hacer el-Askalânî (v.852/1449)[355] ve Süyûtî (v.911/1505)[356] gelmektedir.

[339] Heytemî, **a.g.e.,** s.217-218, 221-222, 231-232, 266-267, 335-336, 372, 384, 399-405, 443-444, 486, 571-573, 574, 579-586, 594, 616-617.
[340] Heytemî, **a.g.e.,** s.533 ve 538.
[341] Hadîslerin hükmünün belirtildiği birkaç örnek için bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.37-38, 52, 82, 284, 296, 298, 301.
[342] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.22, 23, 25, 93, 114-115, 144-145, 198-202.
[343] Bkz. İbn Abdüsselâm'ın fetvâları için s. 89, 199, 445; Mâzerî'nin (v.536/1141) fetvâsı için s.221; Süyûtî'nin fetvâları için s. 285-286, 295-296, 322, 340; Sübkî'nin (v.756/1355) fetvâsı için s.287.
[344] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.287, 288, 290, 296-297, 309-310, 312, 316-317, 318, 322, 328, 332-333, 395, 537-538.
[345] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.298, 332, 390, 512.
[346] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.70, 409, 575.
[347] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.197, 234, 511.
[348] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.159, 161, 323.
[349] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.53, 317, 332
[350] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.93, 114, 270, 395.
[351] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.51, 148, 161, 301, 415.
[352] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.287, 343, 511.
[353] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.196, 203, 391.
[354] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.93, 114, 276, 396, 513.
[355] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.234, 296, 318, 438.
[356] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.294, 296, 298, 321, 323, 390, 391, 398.

Heytemî uygun yerlerde âyet-i kerîmeleri delil olarak kullanmakta,[357] bazı fetvâlarını kelimelerin anlamlarını açıklayarak vermekte,[358] sadece iki konuda söz konusu hadîslerde geçen sözcüklerden ne kastedildiğini ifade etmekte[359] ve zamanında görülen veya yaygınlaşan bazı uygulamalarla ilgili olarak devlet başkanının veya hâkimlerin nasıl davranmaları gerektiği konusunda açıklamalar da yapmaktadır.[360] Eserde bazı kitaplar ve âlimler hakkında fikir sorulduğu da görülmektedir.[361]

el-Fetâva'l-Hadîsiyye'de bazı soruların tekrarlandığı ve Heytemî'nin bunları ayrı ayrı cevapladığı görülmektedir.[362] Bunlardan peş peşe yer alanların aynı kişi

---

[357] Örneğin bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.50, 63, 84, 139, 143, 164, 272- 274, 278- 280, 294, 377.

[358] Örneğin bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s. 56, 24. fetvâ (ahd, mîsak ve yemin kelimeleri); s.59, 25. fetvâ (temellük kelimesi); s.145, 46. fetvâ (velvele kelimesi); s.188, 61. fetvâ (rızık kelimesi); s. 190, 62. fetvâ (tevekkül kelimesi); s.409, 230. fetvâ (şükür kelimesi).

[359] Heytemî, **a.g.e.,** s.272 (91. fetvâ); s. 532, 319. fetvâ.

[360] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.25-26 ve 31, 70, 82.

[361] Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.228 (**Resâil-ü İhvân-ı Safâ**'nın müellifi, biyografisi ve kitabın durumu), s.288 (Bekrî'nin **Siyer**'i); s.295 (**ed-Dürratü'l-Fâhira** isimli eserin Gazzâlî'ye aidiyeti), s.444 (İbn Atıyye'nin tefsirinde i'tizâl. Müfessir ve kadı olan İbn Atıyye el-Endelüsî'nin şöhreti daha çok **el-Muharrerü'l-Vecîz** isimli tefsirinden kaynaklanmaktadır. Eserinde Mutezile kelamcılarının görüşlerine de yer verdiği için İbn Teymiyye ve Heytemî tarafından eleştirilmiştir. Bkz. Abdülhamit Birışık, "İbn Atıyye el-Endelüsî", **DİA,** İstanbul, 1999, c.XIX, s.338-340.), s. 543, 544, 619 (İbnü'l-Arabî'nin (v.638/1240) ve İbnü'l-Fârız'ın (v.632/1235) kitaplarını mütâlaa etmenin hükmü)

[362] Tekrarlayan fetvâlar şu konularla ilgilidir:

- İlmü'l-evfâk: 2 ve 8. fetvâlar. Heytemî 2 no'lu fetvâsında bu ilmin ne olduğunu açıkladıktan sonra fetvâsını vermiş, 8. fetvâda ilmin mahiyetine girmeksizin fetvâsını tekrarlamıştır. Heytemî, **a.g.e.,** s.10-11 ve 25;
- Rasûlullah'ın şerefinin artması niyetiyle el-Fâtiha diyen kişinin durumu: 9 ve 10. fetvâlar. Heytemî her iki soruya da ayrıntılı ve bazı tekrarlara rağmen birbirini tamamlar şekilde fetvâ vermiştir. Heytemî, **a.g.e.,** s.25 ve 38;
- Birden fazla eşi olan kadının âhirette hangi eşinin yanında olacağı: 34 ve 35. fetvâlar. İlk fetvâda kadının evlendiği son eşinin ve eşlerinden ahlâkı en güzel olanın yanında olacağına dair iki hadîsten hangisinin doğru olduğu sorulmakta, ikinci fetvâda konu doğrudan soru olarak yöneltilmektedir. Heytemî, **a.g.e.,** s.90 ve 92;
- Rasûlullah'ın şalvar giyip giymediği: 101 ve 102. fetvâlar. Bunların ilkinde Sübkî'den nakille Rasûlullah'ın şalvar aldığı fakat giymediği belirtilmekte, ikincisinde bu bilgiye ilaveten buna muhalif bir rivâyete yer verilmekte, ancak hangi görüşün tercih edileceğine dair bir açıklama yapılmamaktadır. Heytemî, **a.g.e.,** s.286-287;
- Ölümün kurban edilmesi: 159 ve 199. fetvâlar. İki fetvâ hemen hemen aynıdır. Heytemî, **a.g.e.,** s.317 ve 351;
- Kadınların âhirette Allah'ı görüp görmeyecekleri: 221 ve 226. fetvâlar. 221. fetvânın farkı kadınların mevkıfta Allah'ı görüp görmeyecekleri ile ilgili olmasıdır. Ancak Heytemî, buna cevap verdikten sonra cennetteki durum hakkında da açıklama yapmış ve her iki fetvâda da farklı görüşleri vermekle yetinmiştir. Heytemî, **a.g.e.,** s.395 ve 398;
- Bid'at ehlinden yüz çevirme: 301 ve 303. fetvâlar bu konuyla alâkalıdır. 301. fetvâda konuyla ilgili hadîsin kim tarafından riâyet edildiği sorulmakta, 303. fetvâda ise buna ek olarak bid'at ehli ifadesi

tarafından sorulmuş olabileceğini düşünmek mümkündür. Fetvâların birbirini tamamlar mahiyette olması da bunu gösteriyor olabilir. Ancak bu sorular farklı kişiler tarafından çeşitli zamanlarda sorulmuş da olabilir. Bu durumda eserin düzenlenmesi sırasında aynı sorulardan bazılarının bir araya getirildiği söylenebilir.

Eserde sorulan bazı sorular bugün olduğu gibi o dönemde de Müslümanların gündeminde olduğu anlaşılan ve merak edilen bazı konularla ilgilidir. Bunlardan bazıları şunlardır: Rüyanın hakikati,[363] muska,[364] Mehdî olduğu iddiâ edilen bir kişi[365] her Cuma minbere çıkarak kaynağını ve râvîlerini söylemeden pek çok hadîs rivâyet eden hatibin durumu,[366] zikir meclislerinde şiir okunması,[367] sihir,[368] seyyidlik iddiasında bulunan insanlar,[369] cinler,[370] iblis,[371] tefekkür,[372] keramet,[373] en faziletli sûre/ âyet/ dua,[374] "Allah göktedir." demenin hükmü,[375] kişinin kendi mezhebinden

ile kimlerin kastedildiği hususunda da bilgi istenmektedir. Heytemî, **a.g.e.,** s. 514- 515 ve 516-517;

- Firavun'un kafir olarak ölmesine dair hadîs olup olmadığı: 315 ve 327. fetvâlar. Heytemî 315. fetvâsında konuyla ilgili bir rivâyet vermiş, 327. fetvâda buna iki farklı hadîs daha eklemiştir. Heytemî, **a.g.e.,** s.531-532 ve 536 ve 537;
- Hz. Âdem'in Allah'ın suretinde yaratılmış olduğunu ifade eden hadîsin sıhhati ve anlamı: 322 ve 332. fetvâlar. Heytemî her iki soruya da hemen hemen aynı şekilde cevap vermiştir. Heytemî, **a.g.e.,** s.533 ve 538-539;
- Müşriklerin arasında ikamet etmek: 309 ve 311. fetvâlar. İlkinde hadîsin anlamı, ikincisinde konuyla ilgili bir hadîsin sahîh olup olmadığı sorulmuştur. İki fetvâ birbirini tamamlar mahiyettedir. Heytemî, **a.g.e.,** s.527- 530;
- İbn Arabî'nin eserlerini mütalaa etmek: 335 ve 336. fetvâlar. Heytemî bu sorulara birbirini tamamlar mahiyette cevap vermiştir. 336. Soruda İbn-i Arabî ile beraber İbnü'l-Fârız'ın eserlerini mütalaanın hükmü de sorulmuştur. 358. Soru da İbn-i Arabî hakkındadır. Burada soruyu soran kişi İbn-i Arabî hakkında pek çok şey söylendiğini ve bunların hangisinin doğru olduğunu bilmediklerini ifade ederek onun hak yolda olup olmadığını ve onu tekfir etmenin ne derece doğru olduğunu öğrenmek istemektedir. Heytemî, **a.g.e.,** s.543- 545 ve 619-621.

[363] Heytemî, **a.g.e.,** s.11.
[364] Heytemî, **a.g.e.,** s.52, 88-89.
[365] Heytemî, **a.g.e.,** s.70
[366] Heytemî, **a.g.e.,** s.81
[367] Heytemî, **a.g.e.,** s.147.
[368] Heytemî, **a.g.e.,** s.213
[369] Heytemî, **a.g.e.,** s.298-299.
[370] Heytemî, **a.g.e.,** s.218-221.
[371] Heytemî, **a.g.e.,** s.221-224.
[372] Heytemî, **a.g.e.,** s.137-140.
[373] Heytemî, **a.g.e.,** s.193-194, 553-565.
[374] Heytemî, **a.g.e.,** s.195-197.
[375] Heytemî, **a.g.e.,** s.197-202.

başka bir mezhebi taklit etmesi,[376] ölüm,[377] dua etmek,[378] şefaat,[379] Kur'ân okumak ve ezberlemek,[380] Kadir gecesinin zamanı,[381] mânen rivâyetin şartları,[382] bid'at ve müneccimler,[383] Hızır,[384] tasavvua dair çeşitli konular.[385]

Heytemî, eserinde birkaç yerde Mu'tezile'nin görüşlerine de işaret etmekte ve bunların yanlış olduğunu belirtmektedir. Cinlerle ilgili fetvâsında Heytemî, Mu'tezile'nin onların varlığını inkar etmesinin kitap, sünnet ve icmaya muhalefet anlamına geldiğini, hatta bu konudaki kesin nasları inkar ettikleri için bunun küfrü gerektirdiğini ifade etmektedir.[386] Heytemî, fetvâsının devamında Mu'tezile'nin "Melekler mutlak olarak bütün insanlardan hatta Peygamberimizden bile üstündür." şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğunu ve insanların meleklerden üstün kabul edildiğini belirtmektedir.[387] Başka bir fetvâsında da Heytemî, âlimlerin "Andolsun ki biz, peygamberlerin kimini kimine üstün kıldık."[388] âyetinden dolayı Mu'tezile'nin peygamberlerin birbirlerine üstünlüğü yoktur şeklindeki görüşlerini reddettiğini söylemektedir. Peygamberlerin birbirlerine üstün tutulmasını nehyeden rivâyet de birini yüceltirken diğerini alçaltma anlamına gelen tafdîli yasaklamaktadır.[389]

el-Fetâva'l-Hadîsiyye eserini daha yakından tanımak için Heytemî'nin önemli veya dikkat çekici bilgiler ve bazı temel ilkeler içerdiğini düşündüğümüz fetvâlarından bir kısmını nakletmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz:

Heytemî, bir fetvâsında "Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Bunun üzerine Allah onlara 'Ölün!' dedi. Sonra kendilerine hayat verdi…"[390] âyetinin tefsîrinde müfessirlerin anlattıkları kıssalar için

[376] Heytemî, **a.g.e.,** s.203-204.
[377] Heytemî, **a.g.e.,** s.216-218.
[378] Heytemî, **a.g.e.,** s.224-226.
[379] Heytemî, **a.g.e.,** s.226-227.
[380] Heytemî, **a.g.e.,** s.280.
[381] Heytemî, **a.g.e.,** s.462-463.
[382] Heytemî, **a.g.e.,** s.507.
[383] Heytemî, **a.g.e.,** s.516-521.
[384] Heytemî, **a.g.e.,** s.565-568.
[385] Heytemî, **a.g.e.,** s.578-619.
[386] Heytemî, **a.g.e.,** s.219
[387] Heytemî, **a.g.e.,** s.221
[388] İsra Sûresi 17/55.
[389] Heytemî, **a.g.e.,** s.272
[390] Bakara Sûresi, 2/243.

şu açıklamayı yapmaktadır: "Müfessirlerin bu ve benzeri kıssalar hakkında zikrettikleri şeyler, bize Rasûlullah'tan sahîh bilgilerin ulaştığı bilgiler değildir. Onlar bu konuda herhangi bir tartışma esnasında delil olarak gösterilemeyecek İsrâiliyyat ve benzeri şeyleri kullanıyorlar. Anlattıkları şeyler kabul edilecek olsa bile bunlar bizden önceki şeriatlere ait durumlardır, onlar için gerçekleşmiş şeylere itimat edilmez. Çünkü doğru olan bizden öncekilerin şeriatının bizim için geçerli olmadığıdır."[391]

Kabir azabıyla ilgili fetvâsında Heytemî şu noktaya işaret etmektedir: Zorluk ve musibetler, peş peşe olmanın aksine, parçalara ayrıldığında kolaylaşırlar. Bu ümmet için de ölüm anında, kabirlerde ve mahşerde olmak üzere sıkıntıların bölünmüş olması Rablerinin onlara diğer ümmetlerden daha çok önem verdiğine ve yardımda bulunduğuna bir delildir.[392]

Eserde bir müsteftî hutbesinde "Evliya havzın başına Hz. Peygamber ile birlikte diğer peygamberlerden önce gelirler. Nitekim dünyada da büyük bir kişinin arkadaşları kendisine yakınlıklarından dolayı onun evine kendilerinden daha şerefli kişilerden önce giderler." diyen bir hatipten bahsetmekte bu sözün doğru olup olmadığını öğrenmek istemektedir. Heytemî "Bu hatibin sözlerinin doğru olması için öncelikle diğer peygamberlerin Hz. Peygamber'in havzına geleceklerinin sâbit olması gerekir." diye başladığı fetvâsında havz hakkında 50 küsur sahâbîden gelen rivâyeti incelediğini ama böyle bir bilgiye ulaşmadığını dile getirmektedir. Ona göre bu hatipten sözlerinin delili istenmeli, delil gösteremezse din konusunda haddini bilmediği için şiddetli bir şekilde te'dîp edilmelidir. Âhiret işleri bizim için gayb konularından biridir. Bu sebeple sahîh bir hadîs olmadan bu konuda konuşmak caiz olmaz. Senedi sahîh olmayan bir şeyin zikredilmesi ancak zayıf olduğunu veya kaynağını açıklayarak caiz olur. Kesinlik ifade eden bir üslupla konuşmak sıhhati bilinen rivâyetlerle mümkündür. Ayrıca velinin peygamber mertebesine ulaştığını söyleyen kafir olur. [393]

[391] Heytemî, **a.g.e.,** s.16
[392] Heytemî, **a.g.e.,** s.23-24.
[393] Heytemî, **a.g.e.,** s.46.

Heytemî "Allah'tan sakınanlar, iyilik yapanlar ve dürüst olanlar hariç tüccarlar kıyamet gününde fâcirler olarak diriltilirler."[394] rivâyetinin sahîh olduğunu belirttikten sonra manasının da gâyet açık olduğunu söylemekte ve tüccarların iki kısma ayrıldıklarını ifade etmektedir: Bunlardan ilki alışveriş ve muâmelâtında riba, aldatma, yalan gibi bütün haramlardan kaçınan, bununla birlikte Allah'ın ve kulların hakkını da teslim eden tüccarlardır. Bunlar fâcir olarak değil, dünyada oldukları gibi âhirette de mutlu olarak diriltilirler. Üstelik onlar sabırlı fakirlerden bile faziletlidirler.[395] Heytemî aynı fetvâsında şu önemli hususa da işaret etmektedir: Hadîs ilmi hakkında bilgi sahibi olan veya müellifi bu özellikte bir kitaptan hadîs nakleden kişinin râvîleri söylememesi caizdir. Fakat hadîs âlimi olmayan bir müellifin eserinde gördüğü hadîsleri nakletmesi uygun değildir, bunu yapan kişi sert bir şekilde uyarılır.[396]

Eserde yer alan sorulardan birinde Karâfî'den (v.684/1285) naklen küfür olmadığı halde yasak olan şu dua şeklinden bahsedilmektedir: Aklen imkânsız olduğu halde kişinin hayatı boyunca elem, hastalık, sıkıntı, korku ve benzeri belalardan kurtulmayı istemesi. Allah'tan imkân dahilinde olmayan bir şeyin talep edilmesi genellikle eğlenmek ve alay etmek sayılacağı için edebe aykırıdır. Müsteftî bir kişinin "Allah'ım benim için kolaylaştır, bana istediğimi ver, hoşlanmadığım şeyleri benden uzaklaştır." diye dua etmesinin de Karâfî'nin bahsettiği dua şekline dahil olup olmayacağını sormaktadır. Heytemî, Karâfî'nin görüşünü tasdik ettikten sonra bahsedildiği şekilde dua eden kişi bu sözleriyle genel olarak her şeyi kastediyorsa duasının aynı kapsama gireceğini, böyle değil de özel bir şeyden istediklerinin verilmesini talep ediyorsa bunda bir mahzur olmadığını dile getirmektedir.[397] Takip eden soruda mü'min erkeklerle kadınların bütün günahlarının affedilmesini ve onların cehenneme girmemelerini istemenin hükmüyle ilgili verilen iki farklı cevabın Heytemî tarafından değerlendirilmesi istenmektedir. Heytemî bu fetvâsında da mü'minlerden hiç kimsenin cehenneme girmemesi için dua etmenin haram, hatta küfür olduğunu çünkü bunun bazı âsî mü'minlerin cehenneme gireceğini bildiren nasları yalanlama anlamına geldiğini belirtmektedir. Konuyu çeşitli yönlerden ele aldığı fetvâsının

[394] Tirmizî, Büyu', 4 (1210. hadîs); İbn Mâce, Ticârât, 3 (2146. hadîs).
[395] Heytemî, **a.g.e.,** s.82-83.
[396] Heytemi, s. 82.
[397] Heytemî, **a.g.e.,** s.85-86.

sonunda Heytemî, "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."[398] âyetinde ifade edilen Hz. Peygamber'in düşmanlarına bile rahmet olarak gönderilmiş olması, onların cezalandırılmaları hususunda acele edilmemesi anlamına gelir, demektedir.[399]

Bir soruda Heytemî'ye taabbüdî davranışların mı manası akledilen ibadetlerin mi daha faziletli olduğu sorulmaktadır. Heytemî fetvâsında farklı bir görüşü de değerlendirmekle birlikte İbn Abdüsselâm'dan naklen taabbüdî davranışların daha üstün olduğunu çünkü bir şeyin illeti bilindiğinde onun o faydayı elde etmek için yapılma ihtimalinin olduğunu söylemektedir.[400]

Eserde yer alan sorulardan birinde "Allah'ın emri geldiğinde…"[401] âyeti nazil olduğunda Hz. Peygamber'in ayağa kalktığını veya sıçradığını belirten müsteftî, bu davranışın sünnet olup olmadığını öğrenmek istemektedir. Heytemî, Hz. Peygamber'in burada ümmetine onlar da yapsınlar diye bir kural koymak, yani teşri' için sıçramadığını, bunun o ana has bir dehşet duygusundan kaynaklandığını ve Hz. Peygamber'in daha sonra bu âyeti okuduğunda böyle ayağa kalkmadığını belirtmektedir. Bu durum Hz. Peygamber'in sebebi ortadan kalkmış bir fiilinin veya çeşitli fiillerinin şimdi yapılmasının bid'at olduğuna işaret etmektedir. Çünkü onun uygulanması insanlarda mendup olduğu kanaati oluşturabilir.[402]

Kadınlara yazı yazmayı öğretmenin hükmü konusunda bunun caiz olmadığını gösteren rivâyetleri esas alan Heytemî, Şifa binti Abdullah'ın "Ben Hafsa'nın yanında iken Rasulullah geldi ve şöyle buyurdu: Hafsa'ya yazmayı öğrettiğin gibi nemle duasını da öğret."[403] rivâyetini şöyle açıklamaktadır: Bu rivâyet kadınlara yazmayı öğretmenin istendiğine dair bir işaret ifade etmemektedir, sadece bunun caiz olduğunu gösterir. Son noktada söylenecek söz, bu nehyin yazı öğrenme sebebi ile ortaya çıkacak zarar ve mefsedetten uzak tutmak için -tenzîhen- olduğudur.[404]

[398] Enbiyâ Sûresi, 21/107.
[399] Heytemî, **a.g.e.,** s.86-88.
[400] Heytemî, **a.g.e.,** s.93.
[401] Nahl Sûresi, 16/1.
[402] Heytemî, **a.g.e.,** s.146-147.
[403] Ebû Davud, Tıb, 18; Ahmed b. Hanbel, VI, 372.
[404] Heytemî, **a.g.e.,** s.155-157.

Heytemî'nin sorulan bir soru üzerine verdiği fetvâsında İbn Teymiyye hakkında son derece olumsuz kanaat beyan ettiği, Allah'ın onu hor ve zelil kıldığını, dalâlete düşürdüğünü, kör ve sağır yaptığını söyleyecek kadar ileri gittiği görülmektedir.[405] Heytemî, İbn Arabî için ise son derece olumlu kanaatlere sahiptir.[406]

Eserde Müslümanlara sarf, nahiv, dil, meânî ve beyan ilimlerini bilmeyen birinin tefsir ve hadîs ile ilgili vaaz vermesinin caiz olup olmadığı sorulmaktadır. Heytemî, bu kişinin vaazında tergîb ve terhîb âyetleri ile benzer hadîsleri kullanmasının ve bu âyetleri âlimlerin tefsir ettiği gibi açıklamasının câiz olduğunu belirtmektedir. Çünkü o, sadece âlimlerin sözlerini nakletmektedir ve böyle bir kişiden de doğruluk ve anlattıklarında kendi görüş ve fikirleriyle tasarruf etmemesi beklenir. Durum böyle değilse müslümanların idarecilerinin, valilerinin ve gücü yeten herkesin onun bu vaazlara devam etmesine engel olması gerekir.[407]

Heytemî, Hz. Peygamber'in hastalığı ile ilgili bir fetvâsında "Tedâvî olmak tevekküle ters değildir." demekte ve tevekkülün en güzel halinin müsebbibi görerek sebeplere tutunmak olduğunu dile getirmektedir. Bu bazı âlimlerin "Tevekkül ederek tedâvîyi terk etmek bir fazilettir." şeklindeki görüşlerine de ters düşmez. Çünkü onlar bunun en faziletli davranış olduğunu söylememişlerdir.[408]

Eserdeki sorulardan biri şöyledir: "Hadîs fakih olmayanlar için kaybolunacak bir labirenttir." sözü hadîs midir? Bir kişiye fakîh denmesi için hadîs bilgisi şart olduğu halde bu ifade ne anlama gelir? Fakihler mi muhaddisler mi daha kıymetli ve üstündür? Heytemî fetvâsına bu sözün İbn Uyeyne veya başka birine ait olduğunu belirterek başlamaktadır. Manası ise şöyledir: Hadîs, Kur'ân gibidir. Yani lafzı genel anlamı özel veya tam tersi olabilir. Nâsihi mensûhu, amel edilmemişi, zahiri teşbih ifade eden hadîsler gibi müşkil olanı bulunabilir. Bunların anlamını sadece hadîsleri bilenler değil, ancak fakihler kavrar. Yoksa İbn Teymiyye ve ona tâbiîleri gibi dalâlete düşenler olabilir.[409]

---

[405] Heytemî, **a.g.e.,** s.204-206.
[406] Heytemî, **a.g.e.,** s.619-621.
[407] Heytemî, **a.g.e.,** s.419-420.
[408] Heytemî, **a.g.e.,** s.505-506.
[409] Heytemî, **a.g.e.,** s.521-525.

Heytemî'ye sûfîlerin vecde geldiklerinde raksetmelerine dair bir delil olup olmadığı sorulmaktadır. Bu davranışın bir aslı olduğunu belirten Heytemî, delil olarak şu rivâyeti göstermektedir: "Cafer b. Ebû Talip Rasûlullah kendisine 'Sen yaratılış ve huy olarak bana benziyorsun' dediğinde onun önünde raksetti." Bunun sebebi kendisine söylenilen sözün lezzetiydi ve Hz. Peygamber onun bu davranışını reddetmedi veya yadırgamadı. Heytemî'ye göre kıymetli âlimlerden bir grup da zikir ve sema' meclislerinde ayağa kalkmış ve raksetmiştir. Hatta onlardan biri de İbn Abdüsselâm'dır.[410]

Heytemî bazı fetvâlarında İslâm âlimlerinin tamamının veya bir kısmının üzerinde icma ettiği aşağıdaki hususlara yer vermektedir:

- Ehl-i sünnet şu konuda icma etmiştir: Âhirette bedenler gözleri, renkleri, uzuvları ve vasıfları ile dünyada olduğu gibi iade edilir. Bu durum, kabirlerden 33 yaşında gençler olarak çıkılacağına dair hadîs ile çelişmez, çünkü bu yaş ile ilgilidir ve bu konuda herkes eşittir.[411]

- Müslümanların icması, mütekaddim ve müteahhir âlimlerin fetvâsı okunan Kur'ân ve hadîslerin sevabının Peygamberimize hediye edilebileceği yönündedir.[412]

- Kadı Iyaz ve başka âlimlerin ifade ettiğine göre cumhur ulema "Allah Muhammed'e merhamet etsin." denmesini caiz görmüştür.[413]

- Haramlardan kaçan, kendinden ve malından Allah'ın ve kulların haklarını veren tacir, aziz kitabın nassına, Rasûlullah'ın sünnetine ve Müslümanların imamlarının icmasına göre kıyamet günü facir olarak diriltilmeyecektir. Bilakis onlar dünyada olduğu gibi âhirette de saîdlerden olacaklardır. Onlar sabreden fakirlerden daha faziletlidirler.[414]

---

[410] Heytemî, **a.g.e.,** s.548.
[411] Heytemî, **a.g.e.,** s.19.
[412] Heytemî, **a.g.e.,** s.29. Heytemî, Ebû Yahya Zekeriya el- Ensârî'ye "Kur'an ve hadîs okuyan kimsenin bunun sevabının mislini Peygamberimiz'e hediye etmesi icma ile sahîh değildir. Mütekaddim ve müteahhir âlimler böyle fetvâ vermiştir." diyen vâizin durumunun sorulduğunu belirtmektedir. Ebû Yahya bu soruya şöyle fetvâ vermiştir: "Bu bilgisi az vâiz icmaya göre yalan üzere olduğu için kuvvetli bir şekilde ta'zîri hak etmektedir. Bahsettiği şeyin caiz olmadığı şeklindeki iddiasına gelince bu doğru değildir. Müslümanların icması, mütekaddim ve müteahhir âlimlerin fetvâsı varken bunun caiz olmadığını iddia etmesi nasıl uygun olabilir? Şaşılacak durum! Bu ancak Allah'ın dini hakkında düşünüp taşınmadan konuşmadır. Bunun caiz olduğu gördüğün gibi asırlar boyunca her bölgede yaygın ve bilinen bir şey olmuştur."
[413] Heytemî, **a.g.e.,** s.37.
[414] Heytemî, **a.g.e.,** s.83.

- Zeynüddin el-Irâkî, bir insanın rivâyet olarak bulunmayan bir şeyi nakletmesi dirâyet ehlinin icmasına göre caiz değildir, demektedir.[415]

- Müslümanların çocuklarının cennette olduğu kesindir, bu konuda icma vardır.[416]

- Peygamberlerin rüyası icma ile vahiydir.[417]

- Cinlerin varlığı kitap, sünnet ve icma ile sabittir.[418]

- Cinlerin yaptıkları amellerin karşılığında sevap alacakları konusunda Müslümanlar icma etmiştir.[419]

- Zayıf, mürsel, mu'dal, munkatı hadîsle amellerin faziletleri konusunda amel edilebileceğinde ittifak vardır, hatta bu icma ile sabittir.[420]

- İcmaya göre rasûl nebiden üstündür.[421]

- Cumhur, Peygamberimizin peygamberliğinden önce herhangi bir şeriatle amel etmediğini söylemiştir.[422]

- Ehl-i sünnete göre Hz. Ebûbekir'in diğer üç halifeye, sonra da Hz. Ömer'in diğer iki halifeye üstünlüğü konusunda icma vardır. İcma kesinlik ifade eder. Hz. Osman'ın Hz. Ali'ye üstünlüğü konusu ise zannîdir. Çünkü Süfyan-ı Sevrî gibi büyük ehl-i sünnet âlimlerinden bazıları Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan üstün olduğu görüşündedir.[423]

- Naslara ve icmaya göre melekler de ölürler. Onların ruhlarının kabzını da ölüm meleği üstlenmiştir. Ölüm meleği ise ölüm meleği olmadan ölür.[424]

- Âlimler Hz. İsa'nın tekrar yeryüzüne indiğinde Hz. Muhammed'in şeriatı ile hükmedeceği konusunda icma etmişlerdir.[425]

---

[415] Heytemî, **a.g.e.,** s.159.
[416] Heytemî, **a.g.e.,** s.191.
[417] Heytemî, **a.g.e.,** s.191.
[418] Heytemî, **a.g.e.,** s.219.
[419] Heytemî, **a.g.e.,** s.221.
[420] Heytemî, **a.g.e.,** s.236.
[421] Heytemî, **a.g.e.,** s.274.
[422] Heytemî, **a.g.e.,** s.275.
[423] Heytemî, **a.g.e.,** s.278.
[424] Heytemî, **a.g.e.,** s.294.
[425] Heytemî, **a.g.e.,** s.328.

- Ehl-i sünnet şu konuda icma etmiştir: Cennette nebiler, rasuller, her ümmetten sıddîklar ve bu ümmetin mü'minlerinin erkekleri Allah'ı görecektir.[426]

Eserde yer alan soruları şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular:[427]

Bu sorularda genellikle şu kalıplar kullanılmaktadır:

- Şu hadîsin anlamı nedir?

- Hadîste geçen şu ifadeden/ kelimeden kastedilen mana nedir/ şu mudur?

- Hadîste bahsedilen/ övülen/ nail olacağı faziletten söz edilen kişiler kimlerdir?

- Hadîsin senedi sahîh olduğuna göre konuyla ilgili durum şöyle midir?

- Bu davranışın/ tahsîsin vb. hikmeti/ sebebi açıklaması nedir?

- Bu hadîs şuna delalet eder mi?

- Bu uygulama sünnet midir/ mendup mudur?

Heytemî, kendisine anlamı hakkında soru sorulan hadîsleri diğer tarîklerindeki farklılıklara işaret ederek, hadîsin anlaşılmasını zorlaştıran kelimenin anlamını çeşitli kullanış şekillerine örnek vermek suretiyle veya doğrudan açıklayarak, metin zayıf olduğu için te'vîle gerek duymadığını belirterek veya âlimlerin hadîsle ve itiraz edilen hususla ilgili beyanlarını aktararak açıklamaktadır.

2. Herhangi bir konuda hadîs olup olmadığını veya bir bilginin delili olan hadîsi öğrenmek için sorulan sorular:[428]

---

[426] Heytemî, **a.g.e.,** s.395

[427] Bu nitelikteki sorular şunlardır: Heytemî, **a.g.e.,** 7e (7. fetvâda birden fazla soruya cevap verildiği için soruları bu şekilde sıraladık.), 28, 42, 43, 44e (44. fetvâda birden fazla soruya cevap verildiği için soruları bu şekilde sıraladık.), 47, 49, 54, 62, 66, 70, 90, 92, 103, 118, 127, 158, 159, 160, 199, 236, 245, 260, 267, 280, 283, 288-291, 296, 297, 299, 302- 306, 308, 309, 311, 326. fetvâlar.

[428] Bu nitelikteki sorular şunlardır: Heytemî, **a.g.e.,** 1, 7a, 13, 63, 86, 87, 88, 114, 174, 183, 197, 235, 243j, 248, 314, 315, 327, 337, 342. fetvâlar.

Bu amaçla yöneltilen sorularda şu kalıplar kullanılmaktadır:

- Bu konuda herhangi bir şey varid oldu mu?
- Şu konuda sahîh bir hadîs var mı?
- Bu konuda/ buna benzer başka hadîs/ hadîsler var mı?
- Şu konunun kaynağı/ görüşün delili nedir?
- Şu konu sabit midir?
- Bu görüşün sünnette bir aslı var mı?
- Bu uygulama mekruh mu?

3. Hadîsin sıhhati veya kaynağı hakkındaki sorular:[429]

Heytemî bu sorulara genellikle kısa bir şekilde cevap vermekte, zaman zaman varsa hadîsin farklı tarîklerine de işaret etmektedir.

Bu başlık altında incelediğimiz fetvâlar genellikle şu kalıplar ile yönlendirilen sorulara cevap olarak verilmektedir:

- Bu konudaki hüküm şu rivâyetteki gibi midir?
- Bu hadîsin hükmü hakkında söyledikleri doğru mudur?
- Bu hadîsi kim rivâyet etti?
- Bu hadîsi kim tahrîç etti?
- Bu hadîs sahîh mi zayıf mı?
- Bu hadîs sahîh mi değil mi?
- Bu hadîs sahîh mi, hasen mi veya durumu nedir?
- Bu hadîs varid oldu mu? (Böyle bir hadîs var mı?)

4. Çelişkili görünen hadîsler ile ilgili sorular[430]
5. Hadîse ve hadîs rivâyetine dair teknik konular/ usûl ile ilgili sorular[431]

[429] Bu nitelikteki sorular şunlardır: Heytemî, **a.g.e.,** 28, 44a (44. fetvâda birden fazla soruya cevap verildiği için soruları bu şekilde sıraladık.), 50, 51, 57, 92, 96- 100, 102, 106, 107, 110, 111, 113, 116, 117, 122, 123, 125, 130, 132, 134-148, 150-157, 162, 164, 165, 173, 179, 182, 281, 284, 285, 286, 287, 293, 294, 298, 300, 301, 303, 304, 311, 312, 313, 316-322, 323, 324, 325, 328, 329, 330, 331, 332, 338, 339. fetvâlar.

[430] Bu nitelikteki sorular şunlardır: Heytemî, **a.g.e.,** 7b, 7f, 7g, 27c, 27d, 34, 43, 59, 75, 91, 94, 104, 108, 124, 296.

[431] Bu nitelikteki sorular şunlardır: Heytemî, **a.g.e.,** 28, 52, 60, 112, 161, 163, 201, 204- 207, 218, 241, 282, 292, 295, 307, 310.

6. Hz. Peygamber ve Sahâbe hakkındaki sorular[432]

II. EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE RİSALELERİ

Bu başlık altında 20'den az fetvâ içerdiği için "risale" olarak değerlendirilen Irâkî ve öğrencisi İbn Hacer el-Askalânî'ye ait 4 eser hakkında bilgi verilecektir.

A. Ecvibetü'l-Hafız el-Irâkî alâ Es'ileti Tilmîzihî el-Hafız İbn Hacer el-Askalânî[433]

Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî alâ Es'ileti Ba'zı Telâmizetihî ile basılmış bulunan bu risale 7 adet hadîs fetvâsı ihtiva etmektedir. Bu fetvâlar aşağıdaki sorulara cevaben verilmiş bulunmaktadır:

1. Buhârî'nin temrîz sîgası ile ta'lîk ettiği bir hadîs, Müslim ve Ebû Davud hariç sünen sahipleri tarafından rivâyet edildi. İbn Huzeyme de Sahîh'te Ebû Halid'den nakletti. Buhari'nin temrîz sığası kullanmasına sebep olan illet nedir?[434]

2. İbn Hıbban durumu sadece kendisinin "güvenilirdir" demesiyle bilinen bir kişiyle ilgili bu görüşünde infirad ederse bu görüş o kişiyi ihticac edilir seviyesine çıkarır mı?[435]

3. Buhârî'nin hiçbir şekilde şartlarına uymayan Abdurrahman'dan cezm sîgası ile ta'lîk yapması ile ilgili olarak, Abdurrahman'a biri mutabaat mı etti de o sıhhat seviyesine yükseldi?[436]

4. Aynı asırda yaşamış şu dört muhaddisten hangisinin hıfzı daha kuvvetlidir ve hangisi özellikle hadîs fennini daha iyi bilmektedir? Ayrıca mütekaddim değil müteahhir âlimlerin şartlarına göre onlardan hangisi "hafız" ismini almaya daha layıktır?[437]

a. İmâdüddîn ibn Kesir (v.774/1373)

---

[432] Bu nitelikteki sorular şunlardır: Heytemî, **a.g.e.,** 4, 9, 10, 40, 41, 46, 76, 78, 79, 83, 84, 89, 91, 93, 101, 105, 109, 110, 115, 120, 128, 133, 149, 170, 198, 220, 227, 340, 343.
[433] Ebu'l-Fazl Zeynüddîn el-Irâkî (v. 806/1404), **Ecvibetü'l-Hafız el-Irâkî alâ Es'ileti Tilmîzihî el-Hafız İbn Hacer el-Askalânî,** thk. Abdurrahîm b. Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Riyad, Edvâus's-Selef, 1424/2003.
[434] Irâkî, **a.g.e.,** s.135-136.
[435] Irâkî, **a.g.e.,** s.136.
[436] Irâkî, **a.g.e.,** s.136-137.
[437] Irâkî, **a.g.e.,** s.137.

b. Takıyyuddîn b. Rafi' (v.774/1372)

c. Alâüddîn Moğultay (v.762/1361)

d. Şemsüddîn el-Hüseynî (v.765/1364)

5. Bu ahir zamanda öğrenci hangi sınıra ulaştığında hafız ismini almaya hak kazanır?[438]

6. Asabiyetin kendisine hâkim olduğu sika bir cerh ve ta'dîl âlimi, mezhebine muhalefet eden belli bir tâifeyi ta'n ile maruf ise bu kişileri tek başına taz'îfi kabul edilir mi? Onun taz'îfi, asabiyyet ile ittiham edilmemiş birinin olumlu kanaati ile ters düşerse ne yapılır?[439]

7. Hadîs dersine vakfedilen mekanlarda murad müderrisin İbnü's-Salâh'ın eserleri gibi hadîs ilimleri takrîr etmesi mi, istinbat ve hadîsin manaları hakkında söz söylemesi midir?[440]

Eseri tahkîk eden Kaşkarî, risalenin içinde yer alan fetvâların sayısı az olsa da dirâyetü'l-hadîs ilmine dair faydalı bilgiler içerdiğini belirtmektedir. Risalenin giriş kısmında İbn Hacer hocasına sorduğu soruları vermekte, ardından Irâkî'nin verdiği cevaplar yer almaktadır. Irâkî, her fetvâsından önce سألتَ diyerek İbn Hacer'in sorusunu özetlemekte ardından cevaba geçmektedir. Cevap ج kısaltması ve sıra numarasının ardından الجواب başlığı ile verilmektedir.

Irâkî, fetvâlarında görüşlerine yer verdiği âlimlerin isimlerini vermekte, bu görüşlerin hangi eserlerinde yer aldığını ise çoğunlukla belirtmemektedir. Bir fetvâsında kendisinin *Şerhu't-Tirmizî* isimli eserine işaret etmektedir.[441]

Bu fetvâlardan çıkarılabilecek genel kaidelerden bazıları şunlardır:

- Müfesser cerh, ta'dîle tercih edilir. Bir râvînin sika olduğunu bilen kişi, onun halini bilmeyen ve meçhul olduğunu söyleyen kişiye tercih edilir. Çünkü bilen kişide fazladan ilim vardır.[442]

- İbn Hıbban tashîh ve tevsîk hususunda mütesâhil kabul edilir.[443]

---

[438] Irâkî, **a.g.e.,** s.137-138.
[439] Irâkî, **a.g.e.,** s.138.
[440] Irâkî, **a.g.e.,** s.138.
[441] Irâkî, **a.g.e.,** s.140.
[442] Irâkî, **a.g.e.,** s.141.
[443] Irâkî, **a.g.e.,** s.141, 144.

- Buhari bir hadîsi kitabının şartına uymasa da sahîh kabul edebilir, çünkü o uzatmamak için pek çok sahîh hadîsi (eserinin dışında) bırakmıştır.[444]

B. İbn Hacer el-Askalânî

1. Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer alâ Risâleti'l-Kazvînî[445]

Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Hanefî İbn Emir el-Hâc el-Halebî'nin (v. 879/1474) İbn Hacer el-Askalânî'nin el yazısından naklettiği risale, Beğavî'nin *Mesâbîhu's-Sünne* isimli eserinde geçen 18 rivâyet hakkında mevzu hükmü veren Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ömer el-Kazvînî'ye (v.750/1349) cevap niteliği taşımaktadır.

İbn Hacer'in bu risalesi *Ecvibetü'l-Hâfız bin Hacer el-Askalânî an Ehâdîsi'l-Mesâbîh ve Ecvibe an Ehâdîs Vakaat fî Mesâbîhi's-Sünne* isimleriyle de anılmaktadır.

İbn Hacer risalesini 850 yılının sonlarında telif ettiğini belirtmektedir.[446]

Kazvînî'nin eleştirdiği hadîsler hakkında İbn Hacer'in açıklama yapmasını isteyen kişinin kim olduğu belli değildir. İbn Hacer risaleye besmele, hamdele ve salveleden sonra "Halîm ve Kerîm Allah'ın affına muhtaç (fakîr), bu soruya vakıf oldu." diye başlamakta "Soruyu soran bize onun (Kazvînî'ye ait risalenin) metnini nakletseydi iyi olurdu." demektedir. Çünkü soruda sadece mevzu olduğu iddia edilen hadîsler bulunmaktadır.[447]

Risalenin girişinde İbn Hacer "Bu hadîslerin çoğuna bir hadîsin mevzu olduğuna hükmetmek için gerekli şartları taşımadığı için mevzu demek mümkün değildir." ifadesiyle genel olarak kanaatini izhar etmektedir.[448] Cevaplara geçmeden önce hadîs imamlarının mevzu hadîs hakkındaki görüşlerini nakledeceğini belirten İbn

---

[444] Irâkî, **a.g.e.,** s.142.
[445] Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, **Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh** içinde Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, **Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî alâ Risâleti'l-Kazvînî havle Ba'zı Ehâdîsi'l-Mesâbîh**, thk: Sıdkı Muhammed Cemil el-Attar, Lübnan, Dâru'l-Fikir, c. I, s. 535- 549. Attar, risalenin başında büyük ve farklı bir hatla "Molla Osman el-Kürdî yakınlarına ve Müslümanlara vakfetti" yazdığını belirtmektedir. Risalenin başka baskıları da vardır. Bunlardan ilki Suûdî Arabistan'da 1417/1997 yılında basılan Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh'in 1. cildinde 342-356. sayfalarda yer almaktadır. Diğeri de Elbânî'nin tahkik ettiği el-Mektebetü'l-İslâmî tarafından 1381/1961 ve 1405/1985 yıllarında basılmış olan Mişkâtü'l-Mesâbîh'in içerisinde bulunmaktadır.
[446] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.550.
[447] İbn Hacer, **a.g.e.,** s 539.
[448] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.539.

Hacer, İbnü's-Salâh'ın ve ismini belirtmediği bazı âlimlerin mevzu hadîsin nasıl bilineceği ile ilgili görüşlerini kısaca nakletmektedir. Buna göre bir rivâyetin mevzu olduğu:

1. Hadîsi uyduran kişinin ikrarı veya ikrar yerine geçecek bir şeyle
2. Lafız ve manadaki rekaketle
3. Hadîs âlimleri nezdinde kezzab olarak bilinen birinin tek başına rivâyetiyle
4. İslâm Dini'nde kesin sabit olmuş bir bilgiye ters olmasıyla anlaşılır.

Bu alametlerin mevzu hadîse delaletleri derece derecedir. Hadîs uydurma amaçları da farklı farklıdır. [449]

Risalede soru ve soruya konu olan rivâyetler bab başlıkları ile beraber صورة السؤال, cevaplar ise صورة الجواب başlığı altında verilmektedir. Tezimizde kullandığımız baskıda hadîslerin Mesâbîhu's-Sünne'deki numaraları da yer almaktadır.

İbn Hacer, söz konusu hadîsleri tek tek ele almakta ve her hadîsin kütüb-i sitte ve diğer hadîs kaynaklarından hangilerinde nakledildiğini açıklamaktadır. Risalenin sonunda hem bu konuda bir genel değerlendirme hem de فصل başlığı altında kısaca hadîslerin kütüb-i sitte'den hangi eserlerde yer aldıkları ve sıhhat durumları hakkında bilgi bulunmaktadır. Buna göre hadîslerin yarısı Ebû Davud'da, 14'ü Tirmizî'de, 2'si Neseî'de, 6'sı İbn Mace'de geçmektedir. Ayrıca İmam Ahmed b. Hanbel, İbn Huzeyme, İbn Hıbban ve Hâkim'den de tahrîçler yapılmıştır. Mevzu olduğu iddia edilen hadîslerden 5 tanesi zayıf, 9 tanesi hasen, 2 tanesi sahîh, 2 tanesi de zayıf veya hasendir. [450]

Genel olarak fetvâların kısa olduğu eserde en uzun fetvâ tesbih namazı hakkındaki rivâyetin değerlendirildiği fetvâdır.[451] Bu fetvâda İbn Hacer, önce Dârekutnî'nin, sonra Hatîb'in ve en son da Ebû Musa el-Medînî'nin *Tashîhu Salâti't-Tesâbîh* adıyla bu namazla ilgili rivâyetin bütün tarîklerini bir araya topladıklarını

[449] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.539-540.
[450] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.549-550.
[451] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.541-543.

belirtmektedir.[452] Ayrıca bu hadîsi mürsel olarak rivâyet edenlerin isimlerini de vermiştir.[453]

Hadîslerin genellikle farklı tarîkleri ve kaynakları ile değerlendirildiği risalede İbn Hacer bazı rivâyetlerin anlamlarını da kısaca açıklamaktadır.[454] Ayrıca çoğu fetvâsında râvîler ve senetler ile ilgili olarak rical âlimlerinin ve bu rivâyetleri eserlerinde nakletmiş olan musanniflerin görüşlerini paylaşmakta, zaman zaman قلت diyerek[455] kendi fikrini de aktarmaktadır. Bu değerlendirmelerin, Sahîhayn ricali olmayan râvîler hakkında yapıldığı söylenebilir. Eserde hadîsler hakkında değerlendirmelerine en çok yer verilen âlimler Tirmizî[456] ve Hâkim[457]'dir. Ayrıca İbn Hıbban,[458] Müslim,[459] Ebû Dâvud,[460] İbn Huzeyme,[461] Ahmed b. Hanbel,[462] Nesâî[463] başta olmak üzere daha pek çok âlimin görüşleri nakledilmektedir.

İbn Hacer bazı fetvâlarında hadîsin farklı tarîkleri arasında "Bu isnad ilkinden kuvvetlidir." ve "Bu, senetlerin en kuvvetlisidir." gibi ifadelerle mukayese yapmakta,[464] mütâbi' râvîleri[465] veya şahid rivâyetleri[466] belirtmekte ve bazı genel ilkelere dikkat çekmektedir. Bu ilkelerden bazıları şunlardır:

- Bir hadîs zayıf iki tarîkten gelirse bu tarîkler birbirini kuvvetlendirir ve hadîs hasen derecesine çıkar.[467]
- Mevzu hadîsle amel edilmeyeceği ve zayıf hadîsle de ancak amellerin faziletleri, terğîb ve terhîb konularında amel edileceği hususunda ittifak vardır.[468]

---

[452] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.541
[453] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.542.
[454] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.540, 541, 545, 548.
[455] Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.541, 544, 545, 546, 547, 548.
[456] Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.540, 543, 545, 546, 547, 548.
[457] Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.540, 541, 544, 545, 548.
[458] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.544, 545, 546.
[459] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.542.
[460] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.542, 544, 547.
[461] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.541.
[462] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.541.
[463] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.541
[464] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.541, 542.
[465] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.540, 543, 545.
[466] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.540, 545, 548.
[467] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.540.
[468] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.541.

- Rivâyetleri sahîh kabul etme hususunda Hâkim, mevzu olarak değerlendirmede de İbnü'l-Cevzî tesahül ile meşhurdur.[469]

- Garâbet, râvîlerden birinin hocasından rivâyette teferrüd etmesidir ki bu nisbî garabettir.[470]

İbn Hacer risalesinde hadîsin tarîkleri çoğalırsa bunların birbirini kuvvetlendireceğine işaret etmekte, bu bilgiyi verdiği fetvâlarından birinde "Bu durumda hadîsin uydurulduğunu söylemek nasıl güzel kabul edilebilir ki?!" diyerek ilgili hadîse mevzu hükmü verilmesine tepki göstermektedir.[471]

İbn Hacer, Muhammed b. Amr b. Alkame (v.145/763) hakkında yaptığı değerlendirmede de önemli bilgiler vererek söz konusu hadîsin mevzu olduğu iddiasını cevaplandırmaktadır: "O saduktur ama hafızasında bir sıkıntı vardır ve bu sebeple hadîsi hasen mertebesindedir. Muteber bir rivâyet ile mutabaat edilirse kabul edilir. İnfirad ederse ihticac hususunda tevakkuf edilir. Eğer ona muhalefet edilirse hadîsi şâz olur. Fakat bırakın mevzuyu, zayıf seviyesine bile düşmez."[472]

2. el-Es'iletü'l-Fâika bi'l-Ecvibeti'l-Lâika[473]

İbn Hacer bu risalede bir öğrencisinin sorduğu 5 soruya cevap vermektedir. Eserin sonunda risalenin Dımaşk'tan İbrahim b. el-Mehab Abdurrahman b. Selman b. Ebi'l-Kerem b. Süleyman el-Hanbelî (?) tarafından 838 yılının Muharrem ayında yazıldığı belirtilmektedir.[474]

Eserde sorular çeşitli dua cümleleri ile سألتم kelimesinden sonra, fetvâ ise الجواب و أقول gibi ifadelerle verilmektedir. Sorular muhtemelen naşir tarafından numaralandırılmıştır.

Eserde beş soru yer almaktadır. Bunlardan 2'si hadîslerin sıhhati, 3 soru da teknik konularla alâkalıdır. İbn Hacer bu sorulardan 3 tanesine oldukça ayrıntılı cevap

[469] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.543.
[470] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.545.
[471] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.543.
[472] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.544.
[473] Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, **el-Es'iletü'l-Fâika bi'l-Ecvibeti'l-Lâika,** thk: Muhammed İbrahim Hafîzurrahman, Bombay/ Hindistan, ed-Dâru's-Selefiyye, 1410/ 1989. (Risalenin kendisine veya pdf haline ulaşılamadığı için el-Mektebetü'ş-Şâmile'deki künye bilgileri ve sayfa numaraları referans gösterilmiştir.)
[474]İbn Hacer, **a.g.e.,** s.69.

verirken, iki âlimin hayat hikayesi ile ilgili olanları birkaç cümle ile cevaplandırmıştır. Eserde yer alan sorular şunlardır:

1. Fatıma binti Kays'ın rivâyet ettiği cessase hadîsinin Buhârî'de yer almamasına sebep olan bir illeti mi vardır? Buhari'nin bu rivâyeti uzunluğu sebebiyle eserine almadığı söylenemez, çünkü bu konuda söz konusu hadîse ihtiyaç hissettirmeyecek bir başka rivâyet yok. Ayrıca sahabe-i kiram İbn Sayyad konusunda Hz. Peygamber'in vefatından sonra bile ihtilafa düşmüş ve şikâyette bulunmuşlardır. Eğer (Fatıma binti Kays'ın rivâyet ettiği) bu hutbeyi dinlemiş olsalardı böyle bir durum söz konusu olmazdı. Fatıma bu hutbeyi tek başına dinlemiş olamaz, çünkü o özel bir kişi ise de konu geneldir.[475]

2. Ebû Davud'da geçen ve zahiren son derece sahîh görünen bazı hadîslerin şeyhân tarafından tahrîc edilmemesi ki onların bu hadîsi terk etmeleri için bir sebep yoktur ve kalp bu rivâyetlerin uzunluğu sebebi ile tahrîç edilmediği görüşüne de meyletmemektedir. [476]

3. Kısas-ı Enbiya sahibi İmam Ali bin Hamza el-Kisâî'nin hayat hikayesi[477]

4. Şarihu'l-Mesâbîh İmam et-Türûbeştî'nin hayat hikayesi[478]

5. Hasen hadîsin etrafını câmi' ağyârını mâni' bir tanımı var mıdır? Yoksa o Zehebî'nin *el-Mûkiza*'da dediği gibi bu konuda istenmeyecek bir hadîs midir? Onun bu sözü İbnü'l-Cevzî'nin "O muhtemel bir zayıflık barındıran hadîstir." sözüne yakındır.

İbn Hacer'in bu risalesinden hadîs usûlüne dair bazı bilgilerin tespit edilmesi mümkündür:

1. Buhârî ercah olanı racih olana tercih etmektedir.[479]

2. Hz. Peygamber Temîm ed-Dârî'den dinlediği cessase kıssasını ashabına anlattıktan sonra Temîm'in mescidde olduğunu görmüş ve ondan kıssayı tekrar

[475] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.24-40.
[476] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 41-58. İbn Hacer'in fetvâsından müsteftînin konuyla ilgili olarak 3 hadîsi örnek verdiği anlaşılmaktadır. İbn Hacer bu üç hadîsin niçin Sahîhân'da bulunmadığını tek tek açıklamaktadır.
[477] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.59. İbn Hacer bunu henüz hazırlamadığını belirtmektedir.
[478] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.61. İbn Hacer bu konuda önemli bir bilgiye sahip olmadığını ancak Sübkî'nin et-Tabakâtü'l-Kübrâ isimli eserinde onun hayat hikayesini gördüğünü belirtmekte ve birkaç cümleyle bilgi vermektedir.
[479] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.26.

anlatmasını istemiştir. İbn Hacer'e göre bu âlî isnada ulaşmayı istemenin meşrûiyetine delalet etmektedir.[480]

3. Bir hadîsin zahiren sahîh olması onun Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olacak şekilde sıhhatin en üst derecesinde olmasını gerektirmez.[481]

4. Musa b. İsmail mutlak olarak Hammad derse, İbnü's-Salâh, Mizzî ve diğer bazı âlimlere göre, bundan Hammad b. Seleme anlaşılır ki Buhârî ondan ancak mutâbaat için az sayıda rivâyet almış, asıl rivâyetlerde ondan nakilde bulunmamıştır. Müslim için de aynı durum söz konusudur.[482]

5. Buhârî ve Müslim'in bir hadîsin râvîlerinden ayrı ayrı hadîs nakletmiş olmaları, o hadîsin isnadındaki şekliyle onların birbirlerinden rivâyetini kabul edecekleri anlamına gelmez.[483]

İbn Hacer ilk istiftada cessase hadîsinin Buhârî'de yer almaması ile ilgili tahminler yürüten müsteftînin bu görüşlerini örnekler vererek cevaplandırmaktadır: Buhârî'nin eserine almamasını gerektirecek bir illet taşımayan hadîs uzunluğu sebebi ile de terkedilmiş olamaz. Çünkü Buhârî'de pek çok uzun hadîs bulunmaktadır ve Buhârî bu hadîslerin sadece ihtiyaç duyduğu kısımlarını alarak ihtisar da yapmamıştır. Şehâdât kitabında Ta'dîlü'n-Nisa babında nakledilen ifk hadîsi gibi. Ayrıca cessase rivâyetindeki sözlerin çoğunluğu Hirakl kıssası hakkındaki Ebû Süfyan rivâyetinde olduğu gibi Hz. Peygamber'e değil râvîye aittir. İbn Hacer'e göre Buhârî'nin bu hadîsi eserine almama sebebi İbn Sayyad konusu ile ilgili sahabe arasında ortaya çıkan ihtilaftır ve ona göre Buhârî Ömer, Cabir ve diğerlerinin tercih ettikleri İbn Sayyad'ın deccal olduğu görüşünü benimsemiş görünmektedir. Fatıma binti Kays hadîsinin zahiri ise buna engeldir.[484] İbn Hacer daha sonra bu hadîsin diğer tarîkleri ve Fatıma binti Kays dışındaki sahâbî râvîleri hakkında da bilgi vermektedir.[485] Aralarında işkal

[480] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 29.
[481] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.41.
[482] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.42-43.
[483] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.49.
[484] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.24-26.
[485] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.27-31.

görünen İbn Sayyad hadîsine dair bilgilerini de paylaşmakta, cem ve te'lîf metoduyla söz konusu çelişkiyi ortadan kaldırmaktadır.[486]

İbn Hacer hasen hadîsin tarifi ile ilgili fetvâsında önceki dönemlerde yaşamış âlimlerin hadîsleri sahîh ve hasen olarak ayırmadıklarını, biri diğerinden daha sahîh olsa da hepsine birden sahîh dediklerini belirtmektedir. Daha sonra bir grup âlim bu ayrımı yapmış ve konu bu şekilde sabitleşmiştir. Aslında bu görüş ayrılığı sadece lafzîdir. Sahîh ile haseni birbirinden ayıran, bu iki hadîs arasında teâruz olduğunda sahîh olanı hasen olana tercih eder. Hepsini sahîh kabul eden de aslında bu tercihi yapmaktadır. Çünkü diğerine göre sahîh ve hasen varsa ona göre de sahîh ve daha sahîh vardır.[487]

Hasen konusundaki sıkıntı Tirmizî'nin tarifini yaptığı hasen liğayrihî ile ilgilidir. Bu, bir başka rivâyetle desteklendiği için "Muhtemel zayıflık taşıyan hadîstir." diyen İbn Hacer Tirmizî'nin *Cami*'sinin sonundaki İlel bölümünde yer alan konuya dair sözlerini açıklamakta ve sorudaki İbnü'l-Cevzî'ye ait sözün tarif değil hadîsin sıfatı hakkında olduğunu ifade etmektedir.[488] Çünkü destekleyen bir rivâyet olduğunda hasen liğayrihî kabul edilen hadîs, böyle bir rivâyet olmadığında zayıf sıfatını taşımaya devam edecektir.[489]

3. Mesâil ecâbe anhâ el-Hafız İbn Hacer el-Askalânî[490]

İbn Hacer'in Cezayir'de bulunan bir el yazmasından tespit edilen fetvâlarını içeren risale, 18 fetvâdan oluşmaktadır. Bir soru İbn Cehzam diye tanınan Ali b. Yûsuf

---

[486] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.31-36. Hz. Peygamber, İbn Sayyad'ı öldürmek isteyen Hz. Ömer'e "Eğer İbn Sayyad deccal ise sen onun hakkından gelemezsin." demiştir ki bu ifade konuyla ilgili bir kesinliğin olmamasını gerektirir. Belki de Hz. Peygamber onun durumunun açıklanmamasını emretmiş ve bu tereddüd böylece sürüp gitmiştir. Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.35 İbn Hacer iki rivâyetin arasını şöyle cemetmektedir: Allah İbn Sayyad'ı Temîm ve beraberindekilerin gördükleri vakitte mezkûr adaya mezkûr sıfatla çıkarmıştır. Hz. Peygamber de Temîm'den duyduklarını nasihat amacıyla ortaya çıktığı zaman fitnesinden sakındırmak için ashabına bildirmiştir. Yine de bu olaylarda tam açık olmayan karışık bir şeyler vardır. Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.36. İbn Sayyad'ın ölüm zamanı ile ilgili rivâyete de işaret eden İbn Hacer, İbn Sayyad kaybolmuş olsa da ölmediğine dair bir kanaate ulaşmasını gerektiren bir durumdan söz etmekte, Ebû Nuaym'ın Tarîhu İsfehan isimli eserinin başlarında yer alan bir rivâyeti onu destekleyen birkaç rivâyetle beraber nakletmektedir. Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.37-40.

[487] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.64-65.

[488] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.66.

[489] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.67.

[490] Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, **Mesâil ecâbe anhâ el-Hafız İbn Hacer el-Askalânî,** thk: Ebû Abdurrahman Abdulmecîd Cumua el-Cezâirî, Kahire: Dâru'l-İmam Ahmed, 1428/ 2007.

Şattanûfî'nin (v. 713/1314) *Behcetü'l-Esrâr ve Maʿdinü'l-Envâr* adlı eseri ile ilgilidir. Kalan 17 fetvâ, hadîs fetvâsıdır. Bir soruda aynı konu hakkındaki bir rivâyetin sıhhati, bir başka rivâyetin hadîs olup olmadığı sorulmaktadır.[491]

Eserde sorular سئل, cevaplar فأجاب بنصه / فأجاب /فجوابه gibi ifadelerle verilmektedir. Hem cevaptan önce kullanılan kelimeler hem de bazı fetvâlarda قاله و كتبه أحمد بن علي بن حجر yazması İbn Hacer'in fetvâlarından çoğunun öğrencileri tarafından yazıldığını göstermektedir.[492] Bu ifadenin yer aldığı fetvâlardan birinde şu kayıt da yer almaktadır: "Bunu, Ahmed b. Ali b. Hacer eş-Şafii hamd ederek, salat ü selam getirerek söyledi ve yazdı. Kıymetli öğrencisi Cezerî'nin hattından naklettim. O da onun (İbn Hacer'in) hattından nakletti. Muvaffak kılan Allah'tır."[493]

İbn Hacer ilk soruya cevap vermeden önce Allah'a hamdin ardından "Allah'ım bizi izninle ihtilaf edilen hususta hakka ulaştır" şeklinde dua etmektedir.[494]

Risalede hem sorular hem fetvâlar kısa olmakla beraber bir sayfa kadar süren sorular[495] ve oldukça uzun fetvâlar[496] da bulunmaktadır. Bazı sorularda hakkında bilgi alınmak istenen rivâyet veya bilginin kaynağı da verilmektedir.[497] Uzun fetvâlardan birinde maddeleme metodu kullanılmış,[498] birinde de وبالجملة diyerek fetvâ özetlenmiştir.[499]

İbn Hacer fetvâlarında zaman zaman kelime anlamı vermekte,[500] gerekli yerlerde konuyla ilgili hadîsleri kaynakları ve sıhhat durumları ile belirtmekte,[501] sened mukayesesi yapmaktadır.[502]

İbn Hacer kendisine hadîs olup olmadığı sorulan "Zâlim Allah'ın arzındaki kuludur/ adaletidir. İnsanlardan intikam alır, sonra Allah ondan intikam alır." rivâyeti

[491] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.19. Ayrıca iki soru ikişer hadîs ile ilgilidir. Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.11, 42.
[492] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.13, 18.
[493] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.18.
[494] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.12
[495] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.14-15, 43-44.
[496] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.15-18, 20-23.
[497] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.14, 28, 29, 39, 43.
[498] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.15-16.
[499] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.23.
[500] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.12, 34.
[501] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.20- 23, 26-27, 29.
[502] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.37.

ile ilgili olarak "Bu hadîsi hatırlamıyorum, ancak manası dillerde dolaşmaktadır. Eğer varsa onda herhangi bir sıkıntı yok." demekte ve adalet- fazilet ilişkisini açıklayarak delili ile birlikte Ehl-i sünnet'in ve Mutezile'nin görüşlerini vermektedir.[503]

Hz. Peygamber'e salat ile selamın arasını ayırıp birini bir yerde birini başka yerde yapmanın mahzuru olmadığını dile getiren İbn Hacer "Bu konuda Kitabu'l-Ezkar hakkındaki sözlerimde geniş bilgi verdim." diyerek *Netâicu'l-Efkâr fî Tahrîci Ehâdîsi'l-ezkâr* isimli eserine dikkat çekmektedir.[504]

Şattanûfî'nin *Behcetü'l-Esrâr* isimli eseriyle ilgili fetvâsında İbn Hacer, "Harikulade olayların meydana gelmesi gerçekte olan bir şeydir. Bunu ancak inatçı kişi inkar eder." diyerek bunun şer'an ve aklen mümkün olduğunu ifade etmekte, eserin büyük bir kısmını da böyle bilgilerin oluşturduğunu belirtmektedir.[505] İbn Hacer bu fetvâsının devamında râvî tenkidi yapmayanın gece odun toplayan kişi gibi olduğuna ve bilmeden değerli değersiz her şeyi toplayacağına da işaret etmektedir. [506]

Eserde yer alan soruları şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak için sorulan sorular:[507]

Bu amaçla sorulan bir soruya İbn Hacer "Bunu meşhur hadîs kitaplarında ve yazılmış cüzlerde görmedim ama varid olmuşsa bana görünen hikmet şudur." diyerek cevap vermektedir.[508]

2. Herhangi bir konuda hadîs olup olmadığını veya bir bilginin delîli olan hadîsi öğrenmek için sorulan sorular:[509]

Eserde bu şekilde bir soru bulunmaktadır ve İbn Hacer bu soruya "Nebevî hadîslerde bunun bir aslını bilmiyorum" diyerek kısaca cevap vermektedir.

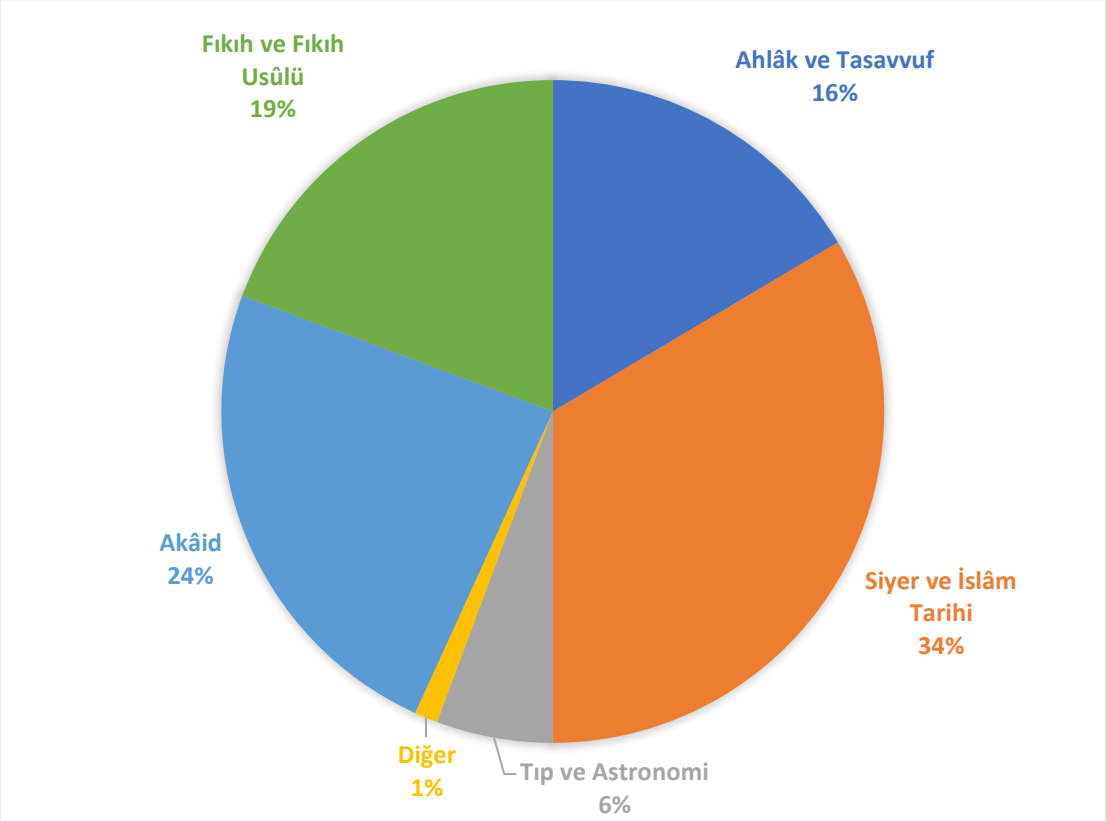
[503] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.12.
[504] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.45.
[505] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.15.
[506] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.16.
[507] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.24, 43-44.
[508] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.24.
[509] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.28.

3. Hadîsin sıhhati ve kaynağı hakkındaki sorular:[510]

Soruların pek çoğunun bu amaçla yöneltildiği fetvâlara bakılarak anlaşılmaktadır. Zira bu sorularda genellikle "…… rivâyeti hakkında soruldu." ifadesi kullanılmaktadır. Bazen "Bu hadîs sahîh mi?", "Bu hadîs mi?", "Bu merfu' bir hadîs mi?" şeklinde sorulduğu da olmaktadır. İbn Hacer bu rivâyetlerin hemen tamamının geçtiği kaynaklara işaret etmekte, gerekli gördüğü yerde râvîlerin durumunu da belirtmektedir.[511] Rivâyetin durumuna göre kısa bir şekilde "Merfu' olarak hatırlamıyorum.",[512] "İkisi de mevzu."[513] gibi cevaplar da vermektedir.

İbn Hacer'in risaleleri de dahil tezde konu olan bütün eserlerinde yer alan fetvâların konu dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmektedir:

Grafik 10. İbn Hacer'in risâle ve eserlerinde konu dağılımı



[510] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.11-12, 19, 24, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 42.
[511] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.30, 31, 32, 34, 35, 36.
[512] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.41.
[513] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.42.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE ESERLERİNİN MUHTEVA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE ESERLERİNİN İÇERDİKLERİ KONULARIN TESPİTİ VE DÜZENLENMESİ

el-Fetâva'l-Hadîsiyye eserleri genel olarak iman, ibadet, muâmelât, ahlak, tefsîr, hadîs, siyer, tasavvuf, usûl, dil bilimi, tıp, edeb, dualar ve zikirler ile ilgili fetvâlar içermektedir. Bazı fetvâ eserlerinde bu konulara dair fetvâlar ayrı birer bölüm olarak yer almakta, diğerlerinde ise hadîs fetvâları içerisinde karışık olarak bulunmaktadır. İbn Kuteybe'nin *el-Mesâil ve'l-Ecvibe fi'l-Hadîs ve't-Tefsîr*'inde ve İbnü's-Salâh'ın *Fetâvâ ve Mesâilu İbni's-Salâh fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs ve'l-Usûl ve'l-Fıkh*'ında olduğu gibi isimleriyle içerdikleri konulara dair ipuçları veren eserler de vardır. İbn Kuteybe'nin eserine *el-Mesâil ve'l-Ecvibe fi'l-Hadîs ve'l-Luga* isminin de verilmiş olması bu durumu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

A. Eserlerde Yer Alan Konuların Tespiti ile İlgili Sorunlar

Tezimizin bu bölümünde, el-Fetâva'l-Hadîsiyye eserleri içerdikleri fetvâların konuları açısından değerlendirilecek ve her konuyla ilgili kaç fetvâ olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Buna geçmeden önce fetvâları konuları bakımından tasnif ederken göz önünde bulundurulması gereken bazı durumlara işaret etmemiz yerinde olacaktır:

Eserlerde yer alan sorulardan bazıları aşağıda belirteceğimiz konulardan biri veya birkaçıyla doğrudan ilgili olabilmektedir. Bazense sorunun kendisi değil söz konusu olan rivâyet anlamı/ anlamları itibarıyla bu başlıklardan bir veya birkaçının altında değerlendirilebilmektedir.

Sadece içinde geçen herhangi bir kelimenin anlamı veya i'rabı öğrenilmek istense bile soruya konu olması bu rivâyetin o dönemde ilgi çeken ve üzerinde düşünülen bir konuya işaret ettiği anlamına gelebilir. Böyle fetvâlar "Usûl" veya "Dil Bilimi" başlığı altında da kabul edilebilir, rivâyetin ilgili olduğu konu başlığının altında da sayılabilir. Biz böyle durumlarda sorularda müsteftî tarafından yapılan

açıklamanın ve fetvânın yönüne/ yoğunluğuna göre karar vermeye çalıştık. İlgili rivâyetin ve sorulan sorunun farklı konularla ilgili olduğu durumlarda fetvâ her iki konu açısından da önem taşıyorsa onu iki veya nadiren daha fazla başlık altında saymayı tercih ettik.

Maksadımız eserlerin genel olarak hangi konulardaki rivâyetleri ve soruları içerdiğini tespit etmek olduğu için bu tercihlerimizin sübjektif olma ihtimalinin bu konuda ciddi bir değerlendirme sıkıntısına sebep olmayacağı kanaatindeyiz.

Ayrıca belirlediğimiz konu başlıkları arasında hadîs usûlü ile ilgili ayrı bir başlık bulunmakla beraber "Hadîs" şeklinde bir başlık olmadığı görülecektir. Çünkü zaten hadîs fetvâsı olma özelliği taşıyan fetvâların hemen tamamı bir hadîsle olup bu bölümde bu hadîslerin konusuna göre bir sınıflandırmaya gidilmiştir.

Bir diğer husus da tamamı hadîs fetvâlarından oluşmayan eserlerin durumu ile ilgilidir. Bu eserlerin ihtiva ettikleri konuların tespiti yapılırken, eser hakkında genel bir çerçeve oluşması açısından daha uygun gördüğümüz için hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ olmayan fetvâlar da değerlendirilmeye alınmıştır.

Fetâvâ eserlerimizden bazılarında naşir de bizim burada yapmaya çalıştığımıza benzer şekilde eserin içerdiği konular hakkında bilgi vermektedir.[1] Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, biz genel olarak el-fetâva'l-hadîsiyye eserleri ile ilgili muhteva çalışması yapmaya çalıştığımız için bakış açılarımızda farklılıklar bulunmakta, bu da sonucu etkilemektedir. Ancak bu tasniflerde de zaman zaman konu- fetvâya konu olan malzeme ayrımının tam olarak yapılamadığı görülmektedir.[2] Bu da yukarıda bahsettiğimiz bu problemin kaçınılmaz olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

---

[1] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 48-50; İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** s.138.

[2] Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 18-20. Naşir Mervan el-Atıyye ve Muhsin Harâbe İbn Kuteybe'nin Mesâil'indeki fetvâlarla ilgili şöyle bir gruplandırma yapmıştır:

46 mesele garîbu'l-hadîs
20 mesele garîbu'l-hadîs dışında hadîslerin açıklanması
52 mesele sahabe, tâbiîn, etbâu't-tâbiîn sözlerindeki (eser) garib kelimelerin açıklanması
3 mesele garîb kelimeler dışında eser açıklaması
5 mesele hadîs ve eserde geçen ortak garîb kelime açıklanması
33 mesele zahiren ihtilaflı Kur'an âyetinin tefsîr ve te'vîli
15 mesele lügat/ dil
4 mesele Kur'an kıraatleri
2 mesele nahiv
1 mesele tarih
1 mesele hadîs usulü
1 mesele bir darb-ı meselin açıklaması

B. Konu Başlıklarının Düzenlenmesi

İslâm Dini'nin ilme verdiği önem, İslâm tarihi boyunca felsefeyle ilgilenenler başta olmak üzere pek çok âlim tarafından ilim kelimesinin tanımlanmasına ve değişik kıstaslarla[3] farklı şekillerde ilimlerin tasnif edilmesine sebep olmuştur. Bu tasniflere geçmeden önce hadîs kitaplarında kitap, bâb ve rivâyetlerde geçen ilim kelimesinin Hz. Peygamber'den ve ilk nesillerden nakledilen rivâyetler anlamına geldiğine işaret etmek gerekmektedir. Nitekim Ömer b. Abdülazîz'in Medine valisi Ebû Bekir b. Hazm'a ve ülkenin her tarafına gönderdiği resmî yazıda "Hz. Peygamber'in hadîslerini, sünnetlerini (Amra binti Abdirrahman'ın rivâyetlerini) araştır ve yaz; zira ben ilmin kaybolmasından ve âlimlerin yok olup gitmelerinden endişe ediyorum." demiş olması da bunu göstermektedir.[4]

Bu özel manasının dışında ilimlerin tasnîfinde ilklerden sayılabilecek olan İmam Şafii ilmi el-ilmü'l-âm ve el-ilmü'l-hâs olarak ikiye ayırmış, birincisini nasla belirlenmiş tartışma konusu olmayan ilim, ikincisini de kıyasla ulaşılan, te'vil gerektiren ilim olarak tanımlamıştır.[5] Kendisine aidiyetinde şüphe olsa da Kitâbu'l-Hudûd adlı risalesiyle İslâm kimyacılarının en ünlüsü Cabir b. Hayyan da (v.200/815) ilimler tasnifinde ilklerden kabul edilebilir.[6] İslâm dünyasında ilimleri dinî ve aklî

---

1 mesele bir sözün açıklaması
Burada 1 fetvânın tarih ile ilgili olduğunun söylenmesi bahsettiğimiz duruma bir örnek teşkil etmektedir.

[3] Katib Çelebi bu kıstaslardan bazılarına eserinin başında yer vermiştir: Eski/yeni veya düşünce/ tasdik olması, kendisine ulaşma yolları (Kişide gerçekleşen/ duyu ile anlaşılan/ kıyas ile bilinen), mevzuları (bu şekilde yapılan ayrımda ilim sayısı çok fazladır.) gibi. Bunların bazılarına ilim bazılarına sanat denir. Katip Çelebi, c. I, s. 11. Ayrıca bkz. Kalkışım, Muhsin, "Katip Çelebi'de Bilgi Telakkisi ve İlimlerin Tasnîfi Problemi", **Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu (8-10 Mayıs 2014) Bildiriler Kitabı**, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, 364- 377.

[4] Buhârî, İlim 34. Ayrıca bkz. İsmail Lütfi Çakan, **Hadîs Edebiyatı,** s. 41. Muhammet Emin Eren, "Hadîs Edebiyatında Kitabu'l-İlim'ler ve İlim Kelimesinin Kavramsal Tahlîli", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 23- 25.

[5] Öztürk, Cennet Ceren, "İslâmî Geleneğimizde İlimler Tasnîfi", **Entelektüel Bağımlılığı Aşmak (Genç Akademisyenler Buluşması II)**, Yedirenk yayınevi, s. 147-148. Ayrıca bkz. Muhammed b. İdris eş-Şafii, er-Risâle, thk: Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut/ Lübnan, ty, s. 357-359.

[6] Bu risalede ilimler ölüm ötesi ve ölüm öncesi hayata hizmet edenler olmak üzere ikiye ayrılır. Ölüm ötesi hayata hizmet eden, din ilmidir; şer'î ve aklî olarak ikiye ayrılır ki aklî olana çeşitli dallarıyla felsefî ilimler girer. Ölüm öncesi hayata hizmet eden ise dünya ilmidir, bunlar da değerli ve değersiz olarak ikiye ayrılır. Sanatlar değerli, zanaatlar değersiz kabul edilir. Risalenin Câbir b. Hayyan'a ait olup olmadığı ve verdiğimiz tasnif ile ilgili değerlendirme için bkz. Türker, Ömer, "İslâm Düşüncesinde İlimler Tasnifi", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, Sayı 22, 2011, s. 533.

olarak 2'ye ayıran ilk kişi olarak bilinen Kindî (v.252/866)[7], bu konuda yazılmış en eski sistematik eser *İhsâu'l-Ulûm*'u yazan Fârâbî (v.339/950),[8] *Mefâtîhu'l-Ulûm* eserinin sahibi Hârizmî (v.387/997),[9] *Fî Aksâmi'l-Ulûmi'l-Aklıyye* adlı bir eseri de bulunan İbn Sînâ (v.428/ 1037),[10] *Meratibu'l-Ulûm* eserinin sahibi İbn Hazm (v.456/1064),[11] tasnifiyle felsefî ilimler karşısında dinî ilimleri ihya etmeye çalışan Gazzâlî (v.505/1111),[12] aklî ve naklî ilimler ayrımına ilk işaret eden İbn Haldun

[7] Bkz. Turgut, Hasan, "Gazâlî'nin İlimler Tasnîfi ve Bu Tasnifte Kelam İlminin Yeri", **900. Vefat Yılında İmam Gazzâlî**, Milletlerarası Tartışmalı Toplantı, İstanbul 2012, s. 253.

[8] Fârâbî eserinde ilimleri 5 sınıfta gruplandırmaktadır: 1. Dil ilmi 2. Mantık ilmi 3. Matematik, geometri, astronomi, optik, müzik gibi sayı ilimleri 4. Fizik ve metafizik 5. Ahlak, Siyaset, Fıkıh, Kelam gibi Medenî ilimler. Bkz. Kaya, Mahmut, "Fârâbî", **DİA**, XII, 145-162. (1995) Ayrıca bkz. Öztürk, Cennet Ceren, "İslâmî Geleneğimizde İlimler Tasnîfi", **Entelektüel Bağımlılığı Aşmak (Genç Akademisyenler Buluşması II)**, Yedirenk yayınevi, s. 148-149.

[9] Hârizmî, Mefâtîhu'l-Ulûm adlı eserinde ilimleri Şeriat ilimleri ve onlarla ilişkili Arabî ilimler ile Grekler ve öteki milletlerden alınmış yabancı ilimler (ulûmu'l-acem) olarak ikiye ayırmaktadır. Fıkıh, kelam, nahiv, kitabet, şiir-aruz ve ahbar (tarih) birinci bölüme dahil ilimlerdir. Ulûmu'l-acem ise kendi içerisinde nazarî ve amelî olmak üzere ikiye ayrılır. Metafizik, matematik ve fizik nazarî; ahlak, ev yönetimi ve siyaset amelî ilimlerin alt başlıklarıdır. Bkz. Kutluer, İlhan, "Hârizmî", **DİA**, XVI, 222. (1997)

[10] Varlığı, insanın fiil ve iradesine bağlı olan ve olmayan olarak ikiye ayıran İbn Sîna, birincisini araştıran ilimlere pratik (amelî) felsefe/ hikmet, ikincisi araştırana da teorik (nazarî) felsefe/ hikmet demektedir. Torik/ nazarî felsefe, yüce, orta ve aşağı olarak üçe ayrılmakta, en üstte yani yüce bölümünde metafizik/ ilahiyyat yer almaktadır. Ortada matematik ve eğitim bilimleri, en aşağıda ise Fizik bulunmaktadır. Bunlar da kendi içlerinde temel/ asıl ve yan/ füru' olarak ikiye ayrılır. Pratik/ amelî felsefe de ahlak, ev yönetimi ve siyaset ilimleri olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bkz. Peker, Hidâyet, "İbn Sîna'nın Bilimler Sınıflaması", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2000, Sayı 9, c.IX, s. 447; Ayrıca bkz. Durusoy, Ali, "İbn Sînâ", **DİA**, XX, s. 322. (1999) İbn Sînâ'nın bu tasnifi ilimlerin gayelerine göre yaptığına ve hakka (hakikate) ulaştıran ilimleri nazarî, hayra götüren amelleri de amelî diye isimlendirdiğine dair değerlendirme için bkz. Öztop, Abdullah, "Gün Yüzüne Çıkmayı Bekleyen Kıstas: İlimler Tasnîfi için Mebâdi-i Aşera", **III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-II (Felsefe-Tarih)**, İstanbul 2014, s. 217.

[11] Yaptığı bütün tasnifler birlikte değerlendirildiğinde İbn Hazm'ın ilimleri bir millete özgü, bütün milletler için geçerli, bu ilimlerin neticesiyle ilgili olan ilimler olarak 3'e ayırdığı görülmektedir: Bir millete özgü yani milletten millete değişen ilimler dinî ilimler, dil ilimleri, tarih ilmi olmak üzere 3'e ayrılmaktadır. Dinî ilimler Kur'an, hadîs, fıkıh ve kelam ilimlerinden oluşur. Dil ilimleri dil/ lugat, gramer/ nahiv, şiir ve aruz ilimleri olmak üzere üç bölümdür. Bütün milletler için geçerli olan ilimler astronomi, matematik, tıp (tıbbu'n-nefs ve tıbbu'l-ecsam) ve felsefe olmak üzere dört bölümdür. Bütün bu ilimlerin neticesiyle ilgili olan ilimler ise Belagat ve İbare/ Rüya tabiri ilimleridir. Bkz. Peker, Hidâyet, "İbn Hazm'ın İlimler Tasnifi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2009, Sayı 1, c. XVIII, s. 319.

[12] Gazzâlî ilimleri farz-ı ayn/ farz-ı kifaye ve dinî/ aklî olmak üzere tasnif etmektedir. Farz-ı ayn ilimler her insana vaciptir ve itikat, amel ve terk konularını içerir. Geriye kalan bütün ilimler farz-ı kifayedir ve dinî ve aklî olmak üzere 2'ye ayrılır. Aklî ilimler, mahmud/ övülen, mezmum/ yerilen, mubah olmak üzere 3'e ayrılır. Övülen, güzel kabul edilen aklî ilimlerden tıp, matematik, çiftçilik, terzilik farz-ı kifaye, bu ilimlerde derinleşmek de fazilettir. Mezmum aklî ilimler sihir, tılsım, hipnoz gibi ilimlerdir. Şiir ve tarih gibi ilimler ise mubah aklî ilimlerdir. Dinî ilimlerin tamamı mahmud/ övülen/ güzeldir ancak içlerine mezmum şeylerin karışması mümkündür. Dinî ilimler kitap, sünnet, icma ve âsârı ihtiva eden usul; fıkıh ve kalbin hallerini ihtiva eden füru', dil ve gramer ilimlerini ihtiva eden mukaddimât; Kur'an ve hadîsin anlaşılması ile ilgili ilimleri ihtiva eden mütemmimât olmak üzere 4 kısımdır.

(v.808/1406)[13] da ilimleri çeşitli şekillerde tasnif etmiş âlimlerdendir. Osmanlı döneminde de pek çok âlim ilimler tasnifi yapmıştır. *Keşfü'z-Zunûn*'un başında beş ayrı ilimler tasnifine yer veren Katip Çelebi (v.1067/1657), bu tasniflerden en güzelini Taşköprizâde Ahmet Efendi'nin (v.968/1561) *Miftâhu's-Saâde*'de yaptığını belirtmektedir.[14] Katip Çelebi'nin temel kaynaklarından biri de muhakkık kelamcı Şirvânî'nin (v.1036/1626) *el-Fevâidü'l-Hâkâniyye*[15] isimli eseridir[16] ve bu eserdeki tasnif de *Keşfü'z-Zunûn*'da yerini almıştır. Eserde Fahreddin Râzî'nin (v.606/1210) *Hadâiku'l-Envâr fî Hakâiki'l-Esrar* eserine,[17] buna ilaveler yapan *Enmûzecü'l-Ulûm*'a[18] ve Celaleddin Devvânî'nin (v.908/1502) on ilimden bahsettiği *Enmûzec* isimli eserine[19] işaret eden Şirvânî,[20] kendisinin Sultan Ahmet'in ismine muvafık gelsin diye 53 ilimden bahsettiğini ve eserini Sultan'ın ordusunun tertibine uygun gelecek biçimde mukaddime, kalb, meymene, meysere ve sâka bölümlerine ayırdığını

Gazzâlî, bir başka tasnifinde dinî ilimleri farz kabul ettiği ve fıkıh, hadîs, usul ilimlerini ihtiva eden muamele ile batınî ilimleri ihtiva eden mukâşefe olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bkz. Turgut, Hasan, **"Gazzâlî'nin İlimler Tasnîfi ve Bu Tasnifte Kelam İlminin Yeri**", 900. Vefat Yılında İmam Gazzâlî (Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı), İstanbul, 2012, s. 251-259. Ayrıca bkz. Öztürk, Cennet Ceren, a.g.m. s. 150-151.

[13] İbn Haldun'a göre ilimler aklî/ tabii ve naklî olmak üzere ikiye ayrılır. Aklî ilimler adedî ilimler, cebir, ferâiz, mantık, tıp, ziraat, ilahiyat yani metafizik, sihir ve tılsım, harfler ilmi, kimya ve felsefe gibi ilimlerdir. Naklî ilimler ise kıraat, tefsîr, hat, fıkıh, fıkıh usulü, cedel, hilâfiyat, tasavvuf, zeyl ve rüya tabiri ilimleridir. Bkz. Öztürk, Cennet Ceren, a.g.m., s. 151.

[14] Taşköprizâde de İbn Sîna gibi eşyanın yazıda, sözde, zihinlerde ve dış dünyada olmak üzere 4 mertebede varlığının bulunduğunu düşünmektedir. Buna bağlı olarak da ilimleri 7 kısım (devha) olarak ele almıştır: Yazıya ilişkin ilimler (hat sanatı, Arap imlası), lisan ilimleri (sarf, nahiv, belagat ve edebiyat), mantık ilimleri (mantık disiplinleri ve tartışma yöntemleri), dış dünyayı konu alan ilimler (metafizik, fizik, matematik, mekanik, tıp, coğrafya, astronomi dahil bütün disiplinler), amelî hikmet (ahlak, ev idaresi, siyaset), şer'î ilimler (kıraat, hadîs ve usulü, tefsîr, kelam, fıkıh ve usulü), batın ilimleri (ibadetler, adetler, helake götüren ahlaki kötülükler, necata ulaştıran erdemler). Taşköprizâde ilimlerin sayısını 300'ün üzerine çıkarmıştır. Kutluer, İlhan, "Miftâhu's-Saâde", **DİA**, c. XXX, s.18-19. (2005), Katib Çelebi, **a.g.e.,** c.I, s.14. Ayrıca bkz. Kalkışım, Muhsin, a.g.m., s. 374.

[15] Şirvânî, Sadreddinzâde Mehmed Efendi, **el-Fevâidü'l-Hakâniyye,** Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2019, s. 30-31, 54-55.

[16] Şirvânî, **a.g.e.**, s. 38.

[17] Şirvânî, Râzî'nin eserinde altmış ilimden söz ettiğini belirtmektedir. Bkz. Şirvânî, s. 54. Râzî, ilimleri şer'î, edebî ve aklî olmak üzere üç kısımda ele alır. S. 21.

[18] Şirvanî bu eseri fazıl bir kişinin yazdığını ve Râzî'nin belirlediği altmış ilme kırk ilim daha eklediğini belirtmektedir. Naşirler bu eserin Muhammed Şah b. Şemseddin el-Fenârî'ye (ö.830/1426) ait olduğunu söylemektedir. Muhammed Şah da Râzî gibi ilimleri şer'î, edebî ve aklî olarak gruplandırmıştır. S. 22.

[19] Şirvanî bu eseri fazıl bir kişinin yazdığını ve Râzî'nin belirlediği altmış ilme kırk ilim daha eklediğini belirtmektedir. Naşirler bu eserin Muhammed Şah b. Şemseddin el-Fenârî'ye (ö.830/1426) ait olduğunu söylemektedir. S. 22.

[20] Şirvânî, eserin dîbâce kısmında bu kaynakların hepsinden de istifade ettiğini gösteren ifadeler kullanmaktadır. Eser içinde kullandığı diğer kaynaklara da zaman zaman işaret etmektedir. Bkz. s. 23-24. Şirvânî eserinin başında Gazzâlî'nin İhya'da yaptığı ilimler tasnifine de yer vermektedir. Bkz. s. 29-30.

belirtmektedir.[21] Katip Çelebi eserinde bu iki tasniften başka vahiy kaynaklı/ felsefî (vahiy kaynaklı olmayan) ilimler, hikemî- felsefik- hakîki/ gayr-u hikemî- felsefe ilmi olmayanlar, dinî/ dinî olmayan tasniflerine de yer verilmiştir.[22]

Bu tasniflerin çoğunun nakil- akıl, teorik- pratik, alet- asıl, dünyevî- uhrevî, aynî- kifaye ayrımlarına göre yapıldığı, yani ilimlerin kaynağına, amacına, içeriğine, sorumluluk alanlarına ve sonucuna bağlı olarak gruplandırıldığı görülmektedir. Günümüz İlahiyat fakültelerinde yapılan tasniflerin de bu genel isimler kullanılmamış olsa bile, aynı bakış açısı ile yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Bizim bu bölümdeki hedefimiz, hem kısmen eserlerin yazıldığı dönemlerde Müslümanların gündeminde olan konu ve rivâyetleri, hem de günümüzde bu eserlerden hangi ilim dalları ve konularıyla istifade edilebileceğini ortaya koymaktır. Bu sebeple yapılmış tasniflerden ilham alarak fetvâ eserlerindeki konuları ve bunların dahil edilebileceği ilim dallarını karşılayabilecek bir gruplandırma yapmayı uygun gördük. Konu isimlerini tespit ederken de kısmen ilimler tasnifi olarak değerlendirilebilecek câmi' türünde yazılmış hadîs eserlerinde yer alan kitap başlıklarından istifade ettik.[23]

II. EL-FETÂVA'L-HADÎSİYYE ESERLERİNİN İÇERDİKLERİ KONULAR

Bu bölümde, belirlediğimiz konu başlıklarına dair fetvâ eserlerinde kaç fetvâ bulunduğunu tespit etmeyi hedeflemekteyiz. Bu tespitin sonucunu ifade ederken hem bölümde tekrarlayan kelimelerin azalması hem de eserlerin isimlerindeki benzerlikler sebebiyle karışıklık olmaması maksadıyla -birden fazla eser ve risâlesini tezimize dahil ettiğimiz İbn Hacer el-Askalânî dışında- sadece müelliflerin isimlerine atıfta bulunmayı tercih ettik. Ayrıca eserleri tanıtırken içerdikleri önemli fetvâları

[21] Şirvânî'ye göre ilimler öncelikle nazarî/ alet olmayan ya da amelî/ alet ilimler olmak üzere ayrı ayrı iki şekilde gruplandırılır. Daha sonra şer'î, edebî, aklî ilimler olarak 3'e ayrılır. Şer'î ilimler tefsîr, kıraat, hadîs, hadîs usulü, kelam, fıkıh usulü, fıkıh, ferâiz, tasavvuf ve hilaf olmak üzere 10 ilimden oluşmaktadır. S. 31, 56.

[22] Katib Çelebi, **a.g.e**., s-11-14. Çelebi, Mîzânu'l-Hak'ta farklı bir sınıflandırma daha yapmaktadır: İlâhî ilimler: Tefsîr, hadîs, kelam/ riyâzî ilimler: Aded, hendese, astronomi, musiki/ tabii ilimler/ âlet ilimleri: Edebî ilimler, dil, mantık. Bkz. Kalkışım, Muhsin, a.g.m., s. 374.

[23] M. Yaşar Kandemir, "Câmi'", **DİA**, c. VII, s.94. (1993)

zikrettiğimiz için burada sadece ilgili bölümlerde yer almayan bazı fetvalarla ilgili olarak metinde veya dipnotlarda kısa bilgiler verdik.

A. Temel İslâm İlimleri

1. Kur'ân ve Tefsîr

Bu başlık altında değerlendirdiğimiz fetvâları âyetlerin ilgili oldukları konulara veya özellikle bir âyette geçen herhangi bir kelimenin anlamına yönelik olanları dil bilimi/ lügat başlığı altına dahil edebilirdik. Ancak eserlerin yazıldığı dönemlerde Kur'ân âyetleri ile meşguliyet hakkında kısmen bir fikir vermesi için ayrı başlık altında değerlendirmeyi daha uygun gördük. Bu fetvâlardan sadece hadîs fetvâsı olanlar ile birden fazla konuyla ilgili soru içerenleri alâkalı oldukları konunun altında da saydık. Ayrıca Kur'ân ve tefsîr ilmine dair bütün soruları da bu başlık altında kaydettik.

İbn Kuteybe'de çeşitli âyetlerde geçen kelimelerin anlamının ve âyetlerin tefsîr ve te'vîlinin sorulduğu 38 fetvâ bulunmaktadır.[24] Bu fetvâların pek çoğunda birbirleriyle çeliştiği düşünülen âyetler hakkında açıklama yapılmaktadır.

İbnü's-Salâh'ta ilk bölüm "Allah'ın kitabından âyetlerin şerhi" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde 10 fetvâ bulunmaktadır.[25] Ayrıca eserde yer alan 3 fetvâ daha bu bölümde değerlendirilebilir.[26]

Iz b. Abdüsselam'da Kur'ân ile ilgili çeşitli konular hakkında 6 fetvâ kaydedilmiştir.[27]

Nevevî'de 6 soru içeren bir tefsîr babı bulunmaktadır.[28] Bu babın dışında bir fetvâ daha bu bölümde değerlendirilebilir.[29]

---

[24] Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 33, 34, 38, 39, 47, 50, 52, 53, 62, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 102, 107, 183, 184, 189, 190. fetvâlar. Sadece 34. fetvâda hadîs geçmektedir. 75 ve 93. fetvâlar doğrudan Hz. Peygamber'e hitap eden âyetlerle ilgili olduğu için hadîs fetvâsı kabul edilebilir.

[25] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 139-157. Bunlardan 1, 3, 4, 5, 7. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fatva özelliği de taşımaktadır ve ilgili oldukları konu başlığının altına da dahil edilmiştir.

[26] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.** 21, 44, 47. fetvâlar.

[27] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 39, 48, 49, 86, 89, 105. fetvâlar. Sadece Kur'an hakkında cidal ile ilgili 86. fetvâ hadîs fetvâsıdır.

[28] Nevevî, **a.g.e.,** s. 240-245. Bu fetvâlardan sadece biri hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.

[29] Nevevî, **a.g.e.,** s. 264 (33.).

İbn Teymiyye'de 8,[30] İbn Hacer'in *el-Ecvibetü'l-Vâride* isimli eserinde 1,[31] Sehâvî'de 4[32] adet fetvâ Kur'ân ve tefsîr ilimleri ile alâkalıdır.

Süyûtî'de "el-fetâva'l-kur'âniyye" isimli 44 fetvâdan oluşan bir bölüm bulunmaktadır.[33] Bunun dışında 13 fetvâ daha Kur'ânî konularla ilgilidir.[34]

Heytemî'de ise 53[35] adet fetvâyı bu başlık altında kabul etmek mümkün gözükmektedir.

2. Hadîs Usûlü

İbn Kuteybe'de 2,[36] İbnü's-Salâh'ta 4,[37] Nevevî'de 4,[38] İbn Teymiyye'de 16[39] adet hadîs usûlüne dair fetvâ bulunmaktadır.

Ecvibetü'l-Hafız el-Irâkî alâ Es'ileti Tilmîzihî el-Hafız İbn Hacer el-Askalânî'de yer alan 7 fetvânın tamamı usûl konuları ile ilgili kabul edilebilir. Ayrıca Sehâvî'de 6,[40] Süyûtî'de 3,[41] Heytemî'de 5[42] adet fetvâ bu başlık altında değerlendirilebilir.

3. İman/ Akâid ve Kelam

İbn Kuteybe'de 34,[43] İbn Abdülber'de 3[44] fetvâ imânî ve gaybî konularla alâkalı kabul edilebilir.

---

[30] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 74 (2.), 197 ve 219 (6.); 74 (4.) ve 219 (7); 74 (3.), 75 (1.), 191 (3.).
[31] İbn Hacer, **el-Ecvibetü'l-Vâride,** 7. fetvâ.
[32] Sehâvî, **a.g.e.,** 23, 175, 201, 213. fetvâlar.
[33] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 285-325.
[34] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.240, 248-272, 326, 345, 351, 355, c.II, s. 49 (25. fetvâ), 102, 288-289 (4 ve 5. fetvâlar), 289 (8. fetvâ), 291 (14. fetvâ), 297 (30. fetvâ). Toplam 57 fetvâdan sadece 19 tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâdır.
[35] Heytemî, **a.g.e.,** 1, 24, 43, 47, 86, 87, 92, 97, 103, 127, 158, 235, 236, 238, 240, 243- 258, 260-279, 306. fetvâlar. Bunlardan 24, 238, 240, 244, 246, 250-258, 262- 266, 268-271, 273- 279 hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[36] Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 21i ve 171. fetvâlar.
[37] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 25, 26, 32, 57. fetvâlar.
[38] Nevevî, **a.g.e.,** s. 246-247 (1, 2, 3.), 266 (37.).
[39] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 7-20 (4 fetvâ), 20-24, 25-27, 27, 28-30, 30-32, 33-38, 40-41, 42, 45, 203, 215, 220 (2.).
[40] Sehâvî, **a.g.e.,** 34, 81, 117, 119, 142, 218, 321. fetvâlar.
[41] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 280, c.II, s. 92, 96-98.
[42] Heytemî, **a.g.e.,** 28, 60, 163, 218, 292. fetvâlar.
[43] Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 16, 17, 19, 21a, 22, 28, 29, 35, 37, 43, 45, 46, 56, 63, 66, 69, 84b, 84g, 84i, 89, 108, 120, 123, 124, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 158, 185. fetvâlar. 17, 22, 89. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değil.
[44] Bkz. İbn Abdüberr, **a.g.e.,** 14, 16, 22. fetvâlar.

İbnü's-Salâh'ın eserinde 3. Bölüm "Akâid ve Usûl'e dair" başlığını taşımakta ve bu bölümde 13 fetvâ yer almaktadır. Bu fetvâlardan 4 tanesi bu başlık altında değerlendirilebilir.[45] Eserde ayrıca bu konuyla ilgili 14 fetvâ daha bulunmaktadır.[46]

Iz b. Abdüsselam'da 13, [47] Nevevî'de 16,[48] İbn Teymiyye'de 17,[49] İbn Hacer'in Kazvînî'nin risalesine yazdığı cevapta 2,[50] Akâid'e dair fetvâlarının yer aldığı eserde 28,[51] Mesâil'inde 4,[52] Ecvibe'sinde 8,[53] Sehâvî'de 37[54] adet fetvâ bu konu hakkındadır.

Süyûtî'de "el-Fetâva'l-Usûliyyeti'd-Dîniyye" başlığıyla bir bölüm yer almaktadır.[55] Burada akâide dair 18 fetvâ bulunmaktadır.[56] Bunun dışında 42 fetvâ daha bu başlık altında değerlendirilebilir. [57]

Heytemî'de 108[58] adet fetvâ imânî konularla ilgilidir.

4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü

Burada namazdan zekata, istiâzeden nikaha, cenazeden zinaya kadar pek çok fıkhî konuyla alâkalı fetvâ ve rivâyetin sayı olarak tespiti yapılacaktır:

---

[45] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 58, 59, 60, 62. fetvâlar. Bu fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[46] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 1, 4, 13, 17, 18, 19, 20, 22, 30, 31, 40, 41, 43, 105. fetvâlar. 30. fetvâ, hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[47] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 2, 22, 23, 43, 45, 67, 70, 71, 73, 77, 108, 116, 121. fetvâlar. 22 ve 116. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[48] Nevevî, **a.g.e.,** s. 74 (1), 82 (9), 83 (10), 84 (11, 12), 106 (6), 169 (22), 241 (2), 247 (4), 251 (10), 255 (14), 263 (32), 265 (34), 268 (1), 274 (2), 277 (4). Bu fetvâlardan iki tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[49] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 33-38, 71 (3.) ve 191, 76, 80, 121, 174 (2.), 187, 198, 200, 215 (34.), 219 (2.), 74 (1) ve 219 (4.), 220 (6), 221 (1.), 221 (4.).
[50] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 540-541, 1 ve 2. hadîs.
[51] **Fetâva'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî fi'l-Akîde,** 1-26, 31-32. fetvâlar.
[52] İbn Hacer, **Mesail**, s. 11-13, 24-27, 34, 39-40.
[53] İbn Hacer, **Ecvibe**, s. 33-40, 44, 73, 92-94, 102, 108 (6.), 109 (9.).
[54] Sehâvî, **a.g.e.,** 5, 25, 26, 45, 54, 83, 87, 108, 113, 120, 127, 138, 151, 160, 161, 169, 177, 179, 184, 187, 199, 202, 203, 221, 227, 228, 242, 269, 270, 272, 283, 306, 311, 313, 339, 341. fetvâlar. Bunlardan 283 hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[55] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.109-221.
[56] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 109-122 (3 fetvâ), 122-130, 131 (3 fetvâ), 146-187 (10 fetvâ), 188-191.
[57] Süyûtî, c.I, s. 322, 346 (2 fetvâ), 348-351 (2 fetvâ), 356, 359-360, 361, 363, 365-366 (2 fetvâ), 368-370 (2 fetvâ), 372-373 (3 fetvâ), c.II, s. 12-13, 45-49 (3, 10, 20. fetvâlar), 55-87 (2 fetvâ), 89 (3 fetvâ), 90-91, 99-101, 256, 268-271, 288 (2 ve 3. fetvâlar), 290 (13. fetvâ), 294 (21. fetvâ), 296 (27, 28 ve 29. fetvâlar), 301-302 (39- 44. fetvâlar), 303 (49. fetvâ), 304 (58. fetvâ), 307- 308 (95. fetvâ), 326- 328. Toplam 60 fetvâdan 17 tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ niteliği taşımamaktadır.
[58] Heytemî, **a.g.e.,** 5, 6, 7, 12, 21, 26, 27, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 44, 55, 61, 63, 66, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 88, 89, 90, 91, 98, 108, 111, 119, 121, 123, 129, 130, 135, 147, 156 (12, 13, 27, 28), 157, 159, 160, 162, 166, 168, 169, 171-179, 181, 183, 187, 188, 191, 192, 196, 199, 201, 205, 210- 216, 218-228, 239, 245, 249, 267, 280, 284, 288, 289, 293, 296, 301, 303, 307, 309, 311,316, 317, 322, 324, 325, 332, 349. fetvâlar. Bunlardan 6, 121, 169, 171, 178, 181, 188, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 219, 225, 228 hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.

a. İbadet

İbn Kuteybe'de 9,[59] İbn Abdülber'de 11,[60] İbnü's-Salâh'ta Fıkıh bölümünde yer alan 1200 fetvânın 110 tanesiyle[61] birlikte 116,[62] Iz b. Abdüsselam'da 30[63] fetvâ ibadet konularıyla alâkalıdır.

Nevevî'nin eseri bu konudaki fetvâlarla başlamaktadır. Bunlarla birlikte eserde bu başlık altında kabul edilebilecek 110 kadar fetvâ olduğu söylenebilir.[64]

İbn Teymiyye'de 6,[65] İbn Hacer'in Kazvînî'nin risalesine yazdığı cevapta 1,[66] *el-Ecvibetü'l-Vâride*'de 9,[67] *el-Es'iletü'l-Fâika*'da 1,[68] Ecvibe'de 6,[69] Sehâvî'de 35[70] fetvâ bu başlık altında kabul edilebilir.

Süyûtî'de fıkhî fetvâlar bölümündekiler de dahil olmak üzere 85,[71] Heytemî'de ise 5[72] adet ibadet fetvâsı kaydedilmiştir.

b. Muâmelât:

Fetvâ eserlerinde yer alan ibadetler dışındaki fıkhî fetvâlar bu başlık altında kabul edilerek sayı tespiti yapılmaya çalışılacaktır.

---

[59] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 20, 21n, 25, 48, 80, 85, 101, 117, 167. fetvâlar. 48. fetvâ hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[60] İbn Abdülber, **a.g.e.,** 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 15, 17. fetvâlar.
[61] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 221- 270, 549-559, 644-650, 710-711. Bunlardan sadece 9 tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ niteliğindedir. Bkz. 83, 84, 88, 89, 93, 94, 99, 445, 458. fetvâlar.
[62] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 12, 15, 16, 28, 49, 445, 458. fetvâlar.
[63] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 8, 14, 17, 24, 40, 41, 48, 52, 53, 57, 58, 59, 64, 68, 74, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 91,103, 104, 112, 114. fetvâlar. 17, 24, 48, 68, 78, 83, 84, 88, 104, 112. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[64] Nevevî, **a.g.e.,** s. 13-66, 76-80, 86-102, 251 (11), 263 (28), 263 (31), 265 (36). Bu fetvâlardan 34 tenaesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmektedir.
[65] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 73 (4.), 75 (4.), 194, 213, 218 (3.), 220 (5.).
[66] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 541-542, 3. hadîs.
[67] İbn Hacer, **el-Ecvibetü'l-Vâride**, 2, 10, 14, 16, 17, 19, 20, 35, 36. fetvâlar. Bunlardan sadece 10. fetvâ hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[68] İbn Hacer, **el-Es'iletü'l-Fâika,** 2. fetvâda 1 rivâyet.
[69] İbn Hacer, **Ecvibe**, s. 47, 52, 54, 68, 79, 115.
[70] Sehâvî, **a.g.e.,** 6, 18, 19, 39, 40, 43, 64, 79, 90, 96, 98, 118, 134, 164, 178, 184, 185, 187, 194, 211, 217, 230, 241, 247, 271, 284, 291, 301, 305, 310, 312, 320, 326. fetvâlar. Bunlardan 217 hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[71] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 9-72 (52 fetvâ), 82-89 (12 fetvâ), 326- 333 (7 fetvâ), 334-339 (5 fetvâ), 341- 342 (3 fetvâ), c.II, s. 303- 304 (52-55. fetvâlar), 304-305 (57, 60-62. fetvâlar). Bunlardan 51 tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[72] Heytemî, **a.g.e.,** 60, 207, 237, 291, 294. Sadece 237 hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.

Buna göre İbn Kuteybe'de 35,[73] İbn Abdülber'de 5,[74] İbnü's-Salâh'ta fıkıh bölümünde ve bunun dışında 1087,[75] Iz b. Abdüsselam'da 47,[76] Nevevî'de 182,[77] İbn Teymiyye'de 13,[78] *el-Ecvibetü'l-Vâride*'de 13,[79] *el-Es'iletü'l-Fâika*'da 2,[80] *Mesâil*'de 1,[81] *Ecvibe*'de 1,[82] Sehâvî'de 40,[83] Süyûtî'de fıkıh fetvâları bölümünde olanlar da dahil olmak üzere 181,[84] Heytemî'de ise 20[85] adet fetvâ bu başlık altında kabul edilebilir.

c. Fıkıh Usûlü

İbn Kuteybe'de 2 fetvâ bulunmaktadır.[86] İbnü's-Salâh'ta 8,[87] Iz b. Abdüsselam'da 13,[88] Sehâvî'de 6,[89] Süyûtî'de 5,[90] Heytemî'de 7[91] adet fetvâ bu başlık altında değerlendirilebilir.

---

[73] Bkz. İbn Kuteybe, a.g.e., 8, 18, 21c, 21f, 21g, 21h, 21ö, 21r, 27, 30, 32, 42, 49, 57, 58, 59, 60, 66, 78, 84a, 103, 104, 107, 116, 130, 136, 137, 139, 142, 143, 163, 179, 182, 187, 188. fetvâlar. 8, 30, 59, 107. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değil.

[74] İbn Abdülber, **a.g.e.,** 1, 3, 18, 19, 20. fetvâlar.

[75] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 3, 37, 43. fetvâlar ve c.II, s.270-544, 559- 644, 650-710, 711-750. Bunlardan 122, 265, 350, 414, 444 ve 447. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ niteliğindedir.

[76] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 1, 3, 4, 11, 12, 14, 19, 20, 21, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 42, 46, 54, 55, 56, 60, 62, 65, 66, 72, 75, 76, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 105, 106, 111, 112, 115, 119, 120, 122. fetvâlar. 14, 42, 56, 65, 66, 75, 76, 91. fetvâlar hadîs fetvâsı ve hadîsle fetvâ kategorisindedir.

[77] Nevevî, **a.g.e.,** s. 60 (34), 62 (38), 80 (7), 81 (8), 103 (1,2), 126 -239, 257 (17, 18), 258-260 (21, 22, 23), 278 (5). Bunlardan sadece 25 tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmektedir.

[78] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 39 (1, 2 ve 3.), 45, 72 (2.), 73 (7.) ve 218 (6.), 74 (8.), 75 (3.), 188, 191 (4.), 221 (5.), 221 (6.).

[79] İbn Hacer, **el-Ecvibetü'l-Vâride,** 9, 13, 15, 22-27, 29, 33, 34, 37. fetvâlar. Bunlardan sadece 13. fetvâ hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.

[80] İbn Hacer, **el-Es'iletü'l-Fâika,** 2. fetvâda 2 rivâyet.

[81] İbn Hacer, **Mesâil**, s. 31.

[82] İbn Hacer, **Ecvibe,** s. 84.

[83] Sehâvî, **a.g.e.,** 1, 3, 9, 15, 21, 35, 37, 51, 63, 86, 95, 103, 105, 109, 111, 131, 141, 153, 154, 174, 176, 188, 189, 196, 205, 206, 220, 236, 244, 280, 288, 290, 297, 298, 308, 325, 336, 337, 342. fetvâlar. Bunlardan 220. fetvâ hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.

[84] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 72,73, 90-181, 189-222, 233-237, 238-239, 241, 272-280, 342, 343-344, 346, 347, 362, c.II, s. 46 (7. fetvâ), 49 (24. fetvâ), 51(38. fetvâ), 51-55, 88, 289 (6. fetvâ), 302 (45. fetvâ), 305-307 (63-93. fetvâlar). Bunlardan sadece 21 tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmektedir.

[85] Heytemî, **a.g.e.,** 2, 6, 8, 11, 19, 20, 70, 71, 85, 88, 97, 114, 148, 154, 156 (5. fetvâ), 180, 202, 241, 242, 329. fetvâlar. Bunlardan 2, 6, 8, 19, 241 ve 242. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ niteliği taşımamaktadır.

[86] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 11, 65. fetvâlar.

[87] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 50, 51, 52, 53, 56, 72, 107. fetvâlar. Sadece 107. fetvâ hadîs fetvâsıdır.

[88] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 6, 9, 10, 13, 26, 61, 63, 85, 86, 101, 108, 110, 118. fetvâlar. 6, 9, 86, 108. fetvâlar hadîs fetvâsı ve hadîsle fetvâ kategorisindedir.

[89] Sehâvî, **a.g.e.,** 30, 33, 144, 147, 219, 252. fetvâlar. Bunlardan 33. fetvâ hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.

[90] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 282-284 (4 fetvâ), c. II, s. 296 (32. fetvâ). Bunlardan 4 tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ özelliği taşımamaktadır.

[91] Heytemî, **a.g.e.,** 68, 89, 229, 231-234, 304. fetvâlar. Bunlardan 229, 231, 232, 233, 234 hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.

5. Tasavvuf

Fetvâ eserlerinde hem tasavvuf ilmi hem de ahlâk, âdâb, fezâil, dua ve zikir, zühd ve rekâik, rüya ve tabir gibi konular hakkında fetvâlar yer almaktadır. İbnü's-Salâh'ta 5,[92] Nevevî'de 3,[93] İbn Teymiyye'de 6,[94] Süyûtî'de 5,[95] Heytemî'de 20[96] adet genel olarak tasavvuf ilmiyle ilgili kabul edilebilecek fetvâ bulunmaktadır.

a. Ahlak

İbn Kuteybe'de ahlak ilmi kapsamında sayılabilecek 26,[97] İbnü's-Salâh'ta 5[98] Iz b. Abdüsselam'da 8,[99] Nevevî'de 21,[100] İbn Teymiyye'de 15,[101] İbn Hacer'in Kazvînî'nin risalesine yazdığı cevapta 8,[102] *el-Ecvibetü'l-Vâride*'de 1,[103] *Mesâil*'de 3,[104] *Ecvibe*'de bir fetvâda 6,[105] Sehâvî'de 40,[106] Süyûtî'de 11,[107] Heytemî'de 31[108] adet fetvâ bulunduğu söylenebilir.

---

[92] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 34, 35, 43, 44, 45. fetvâlar. 44 ve 45. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[93] Nevevî, **a.g.e.,** s. 72 (9), 241 (2), 248 (6). fetvâlar. Bunlardan bir tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[94] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 71 (1.) ve 215 (4.), 216 (1.), 71 (2.) ve 216 (2.), 218 (2.).
[95] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 242, 348-351, c. II, s. 226- 242 (2 fetvâ), 300 (37. fetvâ). Bunlardan 2 tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ niteliği taşımamaktadır.
[96] Heytemî, **a.g.e.,** 12, 39, 44, 64, 82, 163, 319, 342, 344-346, 348, 350- 357. fetvâlar. Bunlardan 39, 44, 64, 344, 346, 348, 350, 351, 352 hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisinde değildir.
[97] Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 1, 21b, 21l, 21m, 23, 24, 31, 40, 41, 51, 55, 61, 66, 84e, 109, 110, 121, 133, 136, 140, 141, 161, 168, 169, 175, 178. fetvâlar.
[98] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 24, 38, 39, 48, 62. fetvâlar. 62. fetvâ hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[99] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 31, 38, 90, 97, 102, 109, 112, 114. fetvâlar. 97 ve 112. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[100] Nevevî, **a.g.e.,** s. 67 (1, 2, 3), 68 (4), 69 (5), 70 (6, 7), 71 (8), 72 (10), 98 (9), 104 (3), 105 (4), 106 (5), 107 (7), 117 (13), 129 (1), 224 (16, 17), 250 (9), 251 (10), 262 (27) Bu fetvâlardan altı tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[101] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 80, 138-161, 174 (1.), 178, 186, 187, 188, 199, 217 (4 ve 5.), 218 (1.), 73 (8.) ve 219 (3.), 220 (4.), 221 (7.).
[102] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 543-546, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13. hadîsler.
[103] İbn Hacer, **el-Ecvibetü'l-Vâride**, 28. fetvâ.
[104] İbn Hacer, **Mesâil**, s. 19-23, 30, 32.
[105] İbn Hacer, **Ecvibe,** s. 46.
[106] Sehâvî, **a.g.e.,** 16, 29, 36, 38, 55, 58, 61, 70, 77, 78, 85, 93, 94, 97, 99, 103, 110, 124, 133, 140, 148, 149, 150, 160, 163, 174, 191, 192, 200, 208, 246, 248, 249, 250, 292, 299, 304, 307, 314, 331. fetvâlar.
[107] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.78, 346 (3 fetvâ), 347, 359, c. II, s. 46 (4. fetvâ), 47 (8 ve 9. fetvâlar), 262, 295 (26. fetvâ).
[108] Heytemî, **a.g.e.,** 25, 43, 46, 49, 50, 62, 87, 97, 98, 99, 134, 138, 139, 156 (2, 17, 25. fetvâlar), 204, 230, 283, 284, 286, 302, 312, 313, 320, 326, 328, 331, 337, 338, 339. fetvâlar. Bunlardan sadece 230. fetvâ hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.

b. Âdâb ve Fezâil:

Bu başlık altında faziletli ameller, vakitler, çeşitli vazifelerin üstün özellikleri, bazı amel ve konuların birbirlerine üstünlükleri ve özellikle hatiblerin dikkat etmesi gereken âdâb ile ilgili fetvâ ve rivâyetler tespit edilecektir. İbn Kuteybe'de bu şekilde değerlendirilebilecek 3,[109] İbnü's-Salâh'ta 7,[110] Iz b. Abdüsselam'da 3,[111] Nevevî'de 5,[112] İbn Teymiyye'de 1,[113] İbn Hacer'in *Mesâil* adlı risalesinde 1,[114] *Ecvibe*'de 3,[115] Sehâvî'de 19,[116] Süyûtî'de 34,[117] Heytemî'de 34[118] adet fetvâ bulunmaktadır. Ayrıca Iz b. Abdüsselam'da 8,[119] İbn Teymiyye'de 3,[120] Heytemî'de 2[121] adet fetvânın hatibin dikkat etmesi gereken hususlar hakkında olduğu söylenebilir.

c. Dua ve Zikir:

Burada çeşitli dua ve zikirlerin yanı sıra konunun usûl ve uygulama başta olmak üzere çeşitli yönleri ile ilgili fetvâlar şu şekilde tespit edilmiştir: İbn Kuteybe'de 5[122] İbnü's-Salâh'ta 2,[123] Iz b. Abdüsselam'da 3,[124] Nevevî'de 3,[125] İbn Teymiyye'de

[109] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 21n, 21o, 101. fetvâlar.
[110] İbnü's-Salâh**, a.g.e.,** 5, 15, 33, 47, 49, 94, 449. fetvâlar. 47. fetvâ hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[111] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 15, 70, 91. fetvâlar.
[112] Nevevî, **a.g.e.,** 56 (29), 170 (23), 254 (13), 258 (19), 273 (1). fetvâlar. Bunlardan iki tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[113] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.218 (7.).
[114] İbn Hacer, **Mesâil,** s. 41.
[115] İbn Hacer, **Ecvibe**, s. 47, 68, 115.
[116] Sehâvî, **a.g.e.,** 24, 31, 41, 48, 52, 53, 62, 71, 87, 88, 91, 121, 125, 139, 157, 182, 238, 296, 300. fetvâlar. Bunlardan 238. fetvâ hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[117] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 181, 242, 243, 287, 340 (2 fetvâ), 342, 345, 347-348, 371, 373, c.II, s. 10, 46 (5. fetvâ), 48 (17, 18, 19. fetvâlar), 49 (21, 22. fetvâlar), 50 (35, 36, 37. fetvâlar), 130, 256, 289 (9, 10, 11 ve 12. fetvâlar), 291 (15. fetvâ), 294 (22, 23, 24, 25. fetvâlar), 299 (35, 36. fetvâlar). Bunlardan sadece 2 tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ niteliği taşımamaktadır.
[118] Heytemî, **a.g.e.,** 15, 16, 38, 44, 45, 56, 65, 86, 88, 95, 125, 136, 146, 153, 156 (4 ve 16. fetvâlar), 156 (6-10. fetvâlar), 167, 184, 185, 186, 193, 194, 195, 294, 295, 309, 311, 312- 314, 321, 347. fetvâlar. Bunlardan 15, 16, 45, 56 ve 167. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[119] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 16, 27, 38, 47, 50, 51, 59, 93. fetvâlar. 27, 50 ve 93. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[120] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 162, 191 (2.), 203.
[121] Heytemî, **a.g.e.,** 28 ve 241. fetvâlar. Bunlardan 241 hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[122] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 21j, 21k, 67, 84h, 86. fetvâlar.
[123] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 5 ve 46. fetvâlar. 46. fetvâ, hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[124] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 15, 69, 102. fetvâlar. 69. Fetvâ, hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[125] Nevevî, **a.g.e.,** 261 (26), 263 (29), 269 (2). fetvâlar.

2,[126] İbn Hacer'in *Mesâil*'inde 2,[127] Sehâvî'de 41,[128] Süyûtî'de 21,[129] Heytemî'de 30[130] adet dua ve zikir konularına dair fetvâ bulunduğu söylenebilir.

d. Zühd ve Rekâik:

İnsanın dünya ile ilişkisini düzenleyen konularla alâkalı olarak İbn Kuteybe'de 8,[131] İbnü's-Salâh'ta 11,[132] Iz b. Abdüsselam'da 4,[133] Nevevî'de 7,[134] İbn Teymiyye'de 12,[135] İbn Hacer'in Kazvînî'nin risalesine yazdığı cevapta 3,[136] *el-Ecvibetü'l-Vâride*'de 1,[137] *Mesâil*'de 1,[138] Sehâvî'de 16,[139] Süyûtî'de 14,[140]Heytemî'de 8[141] adet fetvâ veya rivâyet bulunmaktadır.

e. Rüya ve Tabir

İbn Kuteybe'de 2,[142] İbnü's-Salâh'ta 1,[143] Süyûtî'de 2,[144] Heytemî'de 2[145] adet rüya ve tabiri konularıyla alâkalı fetvâ olduğu söylenebilir.

6. Arap Dili

İbn Kuteybe'de eserin özelliği sebebiyle bu kapsamda değerlendirilebilecek pek çok fetvâ bulunmaktadır. Bunlardan herhangi bir âyette geçen bir kelimenin

---

[126] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 162, 176.
[127] İbn Hacer, **Mesâil,** s. 28, 29.
[128] Sehâvî, **a.g.e.,** 20, 28, 67, 72, 73, 74, 89, 100, 101, 104, 113, 115, 135, 136, 170, 171, 183, 204, 234, 239, 243, 257, 258, 261-268, 276-279, 286, 293, 295, 303, 323, 338. fetvâlar.
[129] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 242*, 325, 333-334, 344, 353-354, 358 (2 fetvâ), 359, 371 (2 fetvâ), 373 (2 fetvâ), 373-383 (3 fetvâ), c.II, s. 3-6, 7, 222-226 (2 fetvâ), 257, 271-275, 298- 299 (33 ve 34. fetvâlar).
[130] Heytemî, **a.g.e.,** 1, 13, 29, 30, 32, 33, 41, 42, 44, 48, 54, 67, 75, 76, 90, 93, 95, 125, 126, 131, 198, 203, 206, 217, 282, 299, 300, 310, 328, 334. fetvâlar. Bunlardan 29, 44, 126, 203, 217, 334 hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[131] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 36, 48, 64, 84, 105, 127, 168, 186. fetvâlar. 44. fetvâ hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[132] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 3, 11, 14, 23, 27, 29, 33, 42, 44, 45. fetvâlar.
[133] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 44, 76, 91, 112. fetvâlar. 76 ve 91. fetvâlar hadîs fetvâsıdır.
[134] Nevevî, **a.g.e.,** 88 (3), 240 (1), 256 (16), 260 (25), 261 (26), 263 (29), 265 (34). fetvâlar. Bunlardan bir tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[135] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 72 (1, 3 ve 5.), 80, 166, 185, 186, 188, 215 (2 ve 3.), 216 (5.), 220 (1.).
[136] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 544-547, 6, 10, 14. hadîsler.
[137] İbn Hacer, **el-Ecvibetü'l-Vâride**, 28. fetvâ.
[138] İbn Hacer, **Mesâil,** s.33.
[139] Sehâvî, **a.g.e.,** 2, 21, 27, 46, 47, 50, 86, 156, 172, 174, 193, 229, 232, 245, 255, 269. fetvâlar.
[140] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 73, 344, 346, 347, 352-353 (3 fetvâ), 361, 365, 370, c.II, s. 45 (2. fetvâ), 46 (6. fetvâ), 50 (29. fetvâ), 222. Sadece sonuncusu hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[141] Heytemî, **a.g.e.,** 116, 137, 151, 156 (1, 3. fetvâlar), 285, 330, 341. fetvâlar. Bunlardan 341. fetvâ hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[142] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 68 ve 106. fetvâlar.
[143] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 1. fetvâ.
[144] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 247, c.II, s. 307 (94. fetvâ). Sonuncu fetvâ hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ niteliği taşımamaktadır.
[145] Heytemî, **a.g.e.,** 3 ve 22. fetvâlar.

anlamı hakkındaki fetvâları "Kur'ân ve Tefsîr" bölümünde tespit etmiştik. Ancak hadîslerde geçen kelimelerin sözlük anlamının sorulduğu fetvâları hem rivâyetin konusuna göre ilgili başlığın altında hem de burada olmak üzere iki kere değerlendirdik. Buna göre İbn Kuteybe'nin *Mesâil*'inde 93 garîbu'l-hadîs ve Arap dili fetvâsı bulunmaktadır.[146] İbnü's-Salâh'ın 2,[147] Nevevî'nin 1,[148] İbn Teymiyye'nin 1,[149] Sehâvî'nin 6,[150] Süyûtî'nin 43,[151] Heytemî'nin 15[152] adet fetvâsı bu başlık altında değerlendirilebilir.

B. Tarih

1. İslâm Öncesi

İbn Kuteybe'de 5,[153] İbn Abdülber'de 1,[154] İbnü's-Salâh'ta 3,[155] Nevevî'de 3,[156] İbn Teymiyye'de 7,[157] İbn Hacer'in akâid ile ilgili fetvâlarında 1,[158] Sehâvî'de 7,[159] Süyûtî'de 12,[160] Heytemî'de 9[161] adet peygamberler ve ümmetleri hakkında fetvâ olduğu söylenebilir.

Fetvâ eserlerinde az da olsa Hz. Peygamber'in İslâm öncesi dönemde yaşamış bazı kişilerden bahsettiği rivâyetlerle alâkalı olarak bazen de bunlardan bağımsız bir

[146] Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 32, 36, 37, 38, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 54, 55, 56, 60, 61, 69, 73, 74, 80, 83, 84, 99, 104, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 126, 127, 129, 131, 142, 143, 144, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 186, 187. fetvâlar. 10, 11, 73, 74. fetvâlar nahiv konularıyla ilgilidir.
[147] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 36, 88. fetvâlar.
[148] Nevevî, **a.g.e.,** s. 256 (16).
[149] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 199.
[150] Sehâvî, **a.g.e.,** 14, 137, 181, 194, 202, 274. fetvâlar. Bunlardan 137 hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[151] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.332, 344, 362-363, c. II, s. 256- 288 (31 fetvâ), 308 (96, 97, 98. fetvâlar), 312-322, 322- 325 (3 fetvâ), 329- 311 (2 fetvâ). Bunlardan 32 tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[152] Heytemî, **a.g.e.,** 24, 49, 88, 200, 201, 203-209, 217, 233, 234, Bunlardan 24, 200, 203, 208, 209, 217, 233, 234. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisinde değildir.
[153] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 26, 36, 84 c, 84 d, 129. fetvâlar.
[154] İbn Abdülber, **a.g.e.,** 16. fetvâ. (Hızır'ı peygamber kabul eden görüşe göre)
[155] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 31, 35 (Hızır'ı peygamber kabul eden görüşe göre) ve 36. fetvâlar.
[156] Nevevî, **a.g.e.,** s. 249 (7), 254 (13), 265 (35).
[157] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 73 (3.) ve 217 (3.), 194, 218 (5.), 73 (8.) ve 218 (7.), 219 (1.).
[158] İbn Hacer, **Fetâva'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî fi'l-Akîde,** 28. fetvâ.
[159] Sehâvî, **a.g.e.,** 195, 216, 224, 226, 259, 260, 287. fetvâlar.
[160] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, 298-300, 306-310, 341, 343, 345, 346, 361, 370- 371, c.II, s. 45 (1. fetvâ), 302 (46, 47, 48. fetvâlar). Bunlardan 3 tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ niteliği taşımamaktadır.
[161] Heytemî, **a.g.e.,** 11, 59, 94, 117, 156 (14. fetvâ), 315, 322, 327, 332. fetvâlar.

şekilde böyle insanlarla ilgili sorular yer almaktadır. İbn Kuteybe'de bu özellikte 4,[162] Sehâvî'de 2,[163] Süyûtî'de 1,[164] Heytemî'de 2[165] adet fetvâ bulunmaktadır.

2. Siyer ve İslâm Tarihi

İbn Kuteybe'de 9,[166] İbn Abdülber'de 5,[167] İbnü's-Salâh'ta 3,[168] Iz b. Abdüsselam'da 4,[169] Nevevî'de 10,[170] İbn Teymiyye'de 13,[171] İbn Hacer'in risalelerinden *el-Ecvibetü'l-Vâride*'de 7,[172] *Mesâil*'de 2,[173] *Ecvibe*'de 16,[174] Sehâvî'de 44,[175] Süyûtî'de 44,[176] Heytemî'de 41[177] adet fetvâ Hz. Peygamber ve o dönem yaşanmış olaylarla ilgili kabul edilebilir.

Bunlara ilave olarak İbn Kuteybe'de çeşitli sahâbîlerle ilgili 27,[178] İbnü's-Salâh'ta 3,[179] Iz b. Abdüsselam'da 3,[180] Nevevî'de 5,[181] İbn Teymiyye'de 11,[182] İbn Hacer'in Kazvînî'ye cevaben yazdığı risalede 3,[183] *el-Ecvibetü'l-Vâride*'de 3,[184]

---

[162] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 21e, 147, 152, 149. fetvâlar.
[163] Sehâvî, **a.g.e.,** 179, 324. fetvâlar.
[164] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 347.
[165] Heytemî, **a.g.e.,** 97 ve 197. fetvâlar.
[166] Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 75, 84j, 93, 111, 113, 145, 148, 150, 155. fetvâlar.
[167] Bkz. İbn Abdülber**, a.g.e.,** 1, 8, 10, 18. fetvâlar ile s. 132'deki fasıl.
[168] Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 9, 27, 107. fetvâlar.
[169] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 16, 18, 75, 113. fetvâlar.
[170] Nevevî, **a.g.e.,** s. 35 (1), 48 (16, 17), 61 (34), 90 (1), 242 (4), 258 (20), 260 (24), 270 (3), 275 (3).
[171] İbn Teymiyye, a.g.e., 73 (3.) ve 217 (3.), 215 (1.), 72 (6) ve 216 (6), 73 (6.) ve 218 (5.), 219 (1.), 74 (4.) ve 219 (7.), 219 (8.), 175, 194.
[172] İbn Hacer, **el-Ecvibetü'l-Vâride,** 3, 4, 6, 11, 12, 31, 32. fetvâlar.
[173] İbn Hacer, **Mesâil,** s.42, 43-45.
[174] İbn Hacer, **Ecvibe,** s. 48, 55, 56, 57, 71 (1, 2 ve 3. fetvâlar), 79 (2 ve 3. fetvâlar), 84, 103, 107 (3 ve 4. fetvâlar), 108, 115, 117.
[175] Sehâvî, **a.g.e.,** 8, 9, 42, 44, 49, 59, 68, 76, 92, 102, 106, 107, 112, 126, 132, 142, 143, 145, 146, 152, 155, 171, 174, 190, 210, 215, 223, 225, 235, 237, 240, 253, 267, 273, 275, 289, 315, 316, 319, 327, 328, 329, 340. fetvâlar ve s. 1180.
[176] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 72, 74, 75, 181, 232, 238, 242, 243, 280, 290, 296, 311, 345, 346, 353, 354, 355 (2 ve 4. fetvâlar), 356, 357 (1 ve 2. fetvâlar), 362, 363, 371, 373, c.II, s. 13-10, 30- 45, 47- 49 (11 ve 26. fetvâ), 51 (40. Fetvâ), 87, 93, 95, 98, 101, 103, 132, 139191, 242, 257308 (99 ve 100. fetvâlar).
[177] Heytemî, **a.g.e.,** 4, 9, 10, 40, 41, 47, 51, 78, 79, 83, 84, 90, 91, 93, 101, 102, 104, 107, 109, 110, 113, 118, 120, 124, 128, 133, 149, 156 (22. Fetvâ), 164, 165, 182, 198, 282, 287, 290, 298, 299, 308, 317, 318, 340, 343. fetvâlar.
[178] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 21f, 21p, 21s, 54, 68, 112, 118, 114, 122, 125, 126, 174, 177, 131, 172, 137, 145, 146, 149, 153, 157, 160, 161, 164, 165, 173, 175. fetvâlar.
[179] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 21, 29, 37. fetvâlar.
[180] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 7, 43, 70. fetvâlar.
[181] Nevevî, **a.g.e.,** s. 225 (18, 19), 251 (12), 255 (15), 265 (34). Bunlardan bir tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[182] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 74 (6.), 217 (1.), 216 (3.), 72 (4.) ve 216 (4.), 74 (7.), 73 (5) ve 218 (4), 219 (5), 221 (2 ve 3.).
[183] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 547- 549, 16, 17, 18. fetvâlar.
[184] İbn Hacer, **el-Ecvibetü'l-Vâride,** 5, 8, 39. fetvâlar. Bunlardan iki tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.

Mesâil'de 2,[185] Sehâvî'de 27,[186] Süyûtî'de 16,[187] Heytemî'de 12[188] fetvâ yer almaktadır.

Ayrıca İbn Kuteybe'de 4,[189] İbnü's-Salâh'ta 2,[190] Nevevî'de 2,[191] İbn Teymiyye'de 3[192], İbn Hacer'in akâide dair fetvâlarının yer aldığı eserde 1,[193] *el-Ecvibetü'l-Vâride*'de 1,[194] *el-Es'iletü'l-Fâika*'da 3,[195] *Mesâil*'de 1,[196] *Ecvibe*'de 18,[197] Sehâvî'de 13,[198] Süyûtî'de 2,[199] Heytemî'de 12[200] sahabe dışındaki kişi ve eserler hakkındadır.

İslâm Tarihinde yaşanmış çeşitli olaylara dair İbn Kuteybe'de 6,[201] Iz b. Abdüsselam'da 1,[202] Sehâvî'de 4[203] fetvâ bulunmaktadır.

Eserlerden bazılarında bazı şehirler hakkında da fetvâlar yer almaktadır: İbn Kuteybe'de Şam hakkında 1,[204] Nevevî'de Medine, Askalan vd beldelerle ilgili 2,[205] İbn Teymiyye'de Mekke- Medine ve Yemen'e dair 3,[206] İbn Hacer'in Kazvînî'ye

[185] İbn Hacer, **Mesâil,** s. 35, 36-37.
[186] Sehâvî, **a.g.e.,** 13, 56, 57, 65, 69, 123, 128, 130, 148, 149, 180, 186, 198, 209, 212, 233, 251, 256, 273, 281, 282, 309, 318, 322, 324, 330, 335. fetvâlar.
[187] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.314-321, 356, 360, 364, c.II, s. 49-51 (23, 27, 28, 30, 32-34, 39. fetvâlar), 91 (3 fetvâ), 93
[188] Heytemî, **a.g.e.,** 42, 106, 115, 150, 155, 156 (24, 26, 29, 30, 31. fetvâlar), 281, 323. fetvâlar.
[189] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 154, 159, 162 ve 172. fetvâlar.
[190] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 54 ve 61. fetvâ.
[191] Nevevî, **a.g.e.,** s. 205 (9), 279 (6). Bu fetvâların ikisi de hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[192] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 43-44, 201, 204.
[193] İbn Hacer, **Fetâva'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî fi'l-Akîde,** 27. fetvâ.
[194] İbn Hacer, **el-Ecvibetü'l-Vâride,** 38. fetvâ.
[195] İbn Hacer, **el-Es'iletü'l-Fâika,** 1, 3, 4. fetvâlar.
[196] İbn Hacer, **Mesâil,** s. 14-18. Bu fetvâ hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[197] İbn Hacer, **Ecvibe,** s. 57 (12 ve 13. fetvâlar), 58, 59, 60, 61 (1, 2, 3 ve 4. fetvâlar), 63 (5 ve 6. fetvâlar), 64, 80, 81 (6 ve 7. fetvâlar), 109 (10 ve 11. fetvâlar), 111.
[198] Sehâvî, **a.g.e.,** 84, 129, 158, 159, 162, 165, 167, 168, 197, 240, 254, 285, 333. fetvâlar. Bunlardan 240, 254, 285 ve 333 Hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâdır.
[199] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 355, 370-371.
[200] Heytemî, **a.g.e.,** 52, 53, 69, 80, 105, 123, 161, 259, 333, 335, 336, 358. fetvâlar. Bunlardan 53, 69, 80, 259, 335 ve 336. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[201] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 21ı, 106, 174, 146, 151 ve 180. fetvâlar.
[202] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 5. fetvâ.
[203] Sehâvî, **a.g.e.,** 22, 75, 231, 294. fetvâlar. Bunlardan 75 ve 231 hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâdır.
[204] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 119. fetvâ.
[205] Nevevî, **a.g.e.,** s. 98 (10), 263 (30).
[206] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** 73 (1.) ve 217 (2.), 221 (4.).

cevaben yazdığı risalede Basra ile alâkalı 1,[207] *Ecvibe*'de Yemâme hakkında 1,[208] Sehâvî'de Mısır, Şam, Nusaybin ve Şüveyk hakkında 5[209] adet fetvâ bulunmaktadır.

C. Bilim, Felsefe ve Mantık

el-Fetâva'l-Hadîsiyye eserlerinde bilim, felsefe ve mantık konularıyla ilgili neredeyse yok denecek kadar az fetvâ bulunmaktadır. Sadece sekiz kitapta toplam 33 fetvânın ilim hakkında olduğu görülmektedir. Bu fetvâlar ilim öğrenmenin farziyyeti, ilmin büyüklerden alınmasının faydası, ilim talebiyle hicret, bilgiyi gizlemek, âlimlerin derecelendirilmesi, bildiğiyle amel edene bilmediğinin öğretilmesi gibi fetvalardır ki bunların çoğu hakkında birinci ve ikinci bölümlerde eserlerin tanıtıldığı başlıklarda bilgi verilmiştir. Bu fetvâların eserlere dağılımı şu şekildedir: İbn Kuteybe'de 3,[210] İbnü's-Salâh'ta 1,[211] Iz b. Abdüsselam'da 3,[212] Nevevî'de 3,[213] İbn Teymiyye'de 2,[214] Sehâvî'de 3,[215] Süyûtî'de 4,[216] Heytemî'de 14[217] adet fetvâ.

İbnü's-Salâh'ta yine eser tanıtımında yer verdiğimiz iki fetvâ felsefe ve mantık hakkındadır.[218] İbnü's-Salâh'ın konuyla ilgili olumsuz görüşleri yerini Süyûtî'de mantık ilminin önemine dair bir makaleye bırakmıştır.[219]

D. Astronomi ve Tıp

İbn Hacer'in akâid fetvâlarının yer aldığı eserde birbiriyle aynı 2,[220] *Ecvibe alâ Es'ileti Ba'zı Telâmîzihî* adlı risalesinde 3 tane ay tutulması ile ilgili tekrarlayan

---

[207] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.547., 15. hadîs.
[208] İbn Hacer, **Ecvibe,** s. 68.
[209] Sehâvî, **a.g.e.,** 114, 116, 173, 214, 231, 332. fetvâlar. Bunlardan 116 ve 231 hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[210] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 13, 15 ve 135. fetvâlar.
[211] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 45. fetvâ.
[212] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 25, 103, 107. fetvâlar.
[213] Nevevî, **a.g.e.,** s. 170 (23.), 248 (5.), 249 (8.). Bu fetvâlardan bir tanesi hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.
[214] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 74 (5.), 220 (3.).
[215] Sehâvî, **a.g.e.,** 60, 207, 321. fetvâlar.
[216] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 345, 346, c.II, s. 7-10, 130.
[217] Heytemî, **a.g.e.,** 57, 58, 81, 96, 97, 132, 156 (19, 20, 21. fetvâlar), 167, 284, 297, 305, 347. fetvâlar. Bunlardan 58, 81 ve 167. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ niteliğinde değildir.
[218] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** 54, 55. fetvâlar.
[219] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.244-246. Süyûtî bu makalesini fıkıh ehli olduğunu iddia eden bir kişinin sözleriyle ilgili olarak kendisine yöneltilen soruya fetvâ mahiyetinde yazmıştır. Bu kişi "Tevhîd, Mantık ilminin bilinmesine bağlıdır ve bu ilim herkese farz-ı ayndır. Onu öğrenen kişinin her harfine on sevap verilir, onu bilmeyenin tevhidi ise doğru olmaz. Mantık bilmeyen kişinin fetvâsı batıldır." demektedir.
[220] İbn Hacer, **Fetâva'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî fi'l-Akîde,** 29 ve 30. sorularda Hz. Peygamber zamanında ay tutulması olup olmadığı öğrenilmek istenmektedir.

fetvâ[221] bulunmaktadır. Sehâvî'de Süheyl yıldızı hakkında 1,[222] Süyûtî'de ay ve güneşe dair 4,[223] Heytemî'de yeryüzünün yaratılış zamanı, gökyüzünde gece ve yıldız ilmine (tencim) dair 5[224] fetvâ zikredilmiştir. Bunlarda çoğunlukla bilimsel bir açıklama yapılmamış olmakla beraber ay, yıldız ve güneşle ilgili olmaları sebebiyle bu başlık altında zikredilmelerini uygun görmekteyiz.

Ayrıca İbn Kuteybe'de 3,[225] Iz b. Abdüsselam'da 2,[226] *el-Ecvibetü'l-Vâride*'de 2,[227] *Ecvibe*'de 3,[228] Sehâvî'de 20,[229] Süyûtî'de 15,[230] Heytemî'de 18[231] adet fetvâ tıp başlığı altında değerlendirilebilecek niteliktedir.

III. BİRDEN FAZLA FETVÂ ESERİNDE YER ALAN FETVÂLAR

Birden fazla fetvâ eserinde yer alan soruların tespiti eserlerin tarihî sürecini ortaya koymak açısından bizim için önem taşımaktadır. Böylelikle ümmetin asırlar boyu merak ettiği veya soru/ sorun olarak gördüğü rivâyetler ve konular da kısmen ortaya çıkmış olacaktır. Amacımız sadece bu konuları ve fetvâları tespit etmek olduğu için burada fetvâlar ana hatlarıyla verilecek, sadece güncelliğini koruduğunu düşündüğümüz veya doğruluğu tartışmalı bazı fetvalarla ilgili kısa değerlendirmeler yapılacaktır.

A. Ulûhiyyet

Bu başlık altında birden fazla fetvâ eserinde geçen akâid konularıyla beraber bazı rivayetlere yer verilecektir. Bu rivayetlerin ilki "Ne göğüme ne yeryüzüme

[221] İbn Hacer, **Ecvibe**, s. 47 (Ay tutulmasının sadece eyyâm-ı biyzde mi olduğu hakkında bir soru), 84 ve 108 (Hz. Peygamber zamanında ay tutulması olup olmadığına dair iki soru).
[222] Sehâvî, **a.g.e.,** 248. fetvâ.
[223] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 291 (16. fetvâ aydaki siyahlık hakkındadır.), 292-294 (17 ve 18. fetvâlar güneşin battığı zaman gittiği yerle, 19. fetvâ güneşin büyüklüğüyle ilgilidir.)
[224] Heytemî, **a.g.e.,** 14, 17, 31, 189, 190. fetvâlar. Bunlardan 17 ve 31. fetvâlar hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ değildir.
[225] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** 1, 37, 44. fetvâlar.
[226] Iz b. Abdüsselâm, **a.g.e.,** 71 ve 117. fetvâlar. (muska)
[227] İbn Hacer, **el-Ecvibetü'l-Vâride,** 18, 30. fetvâlar.
[228] İbn Hacer, **Ecvibe,** s. 44, 67, 71.
[229] Sehâvî, **a.g.e.,** 4, 7, 14, 17, 32, 66, 80, 82, 118, 122, 132, 134, 135, 139, 164, 166, 222, 277, 302, 334. fetvâlar.
[230] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 246, 346, 356-357, 357-358 (3 fetvâ), 366, 367, c.II, s. 6-7, 47-48 (5 fetvâ), 50 (31. fetvâ)
[231] Heytemî, **a.g.e.,** 18, 23, 100, 111, 112, 122, 140-145, 152, 156 (11, 15, 18, 23. fetvâlar), 194. fetvâlar. Bunlardan 18 ve 23 hadîs fetvâsı veya hadîsle fetvâ kategorisine girmemektedir.

sığdım…"[232] rivâyetidir. Kendisine bu rivâyet hakkında fetvâ sorulan İbn Teymiyye, bunun İsrâiliyyât'tan olduğunu ve Hz. Peygamber'den bilinen bir senedinin bulunmadığını belirtmektedir. Buna rağmen anlamı hakkında şu açıklamaları yapmaktadır: Mü'minin kalbi benim muhabbetimi ve marifetimi kapsar. Kalbin, Rabbin evi olduğuna dair rivâyetler de bu manaya gelir. Kalp Allah'a imanın, muhabbetin ve marifetin evidir.[233] Heytemî de rivâyet hakkında aynı fetvâyı vermekte ve sûfîlerden bir grubun "Burada murat vahdet veya hulûl değildir. Çünkü bunların ikisi de küfürdür." dediklerini nakletmektedir. Heytemî'ye göre tasavvuf ehlinin salihleri insanların Allah'ı ve O'nun için muhal olanları en iyi bilenleridir. Onların bu rivâyetten anladıkları Allah'a îmanın, O'nun muhabbetinin ve marifetinin mü'minin kalbini kaplamasıdır.[234] Ali el-Kârî de rivâyetin merfu' bir senedi bulunmadığını söyleyerek İbn Teymiyye'nin fetvasından alıntılar yapmakta, Zerkeşî'nin bu rivâyeti mülhidlerin uydurduğu şeklindeki görüşünü nakletmektedir.

Bu konudaki diğer fetvâ veli kulların vasıfları ile ilgili kutsî hadîsin[235] sonunda yer alan Allah'ın mü'min kulunun ruhunu kabzı esnasındaki tereddüdü hakkındadır. İbn Teymiyye ve Süyûtî'ye hakkında soru yöneltilen ifade şu şekildedir: "Yaptığım hiçbir şeyde mü'min kulumun ruhunu kabzederken olduğu gibi tereddüt etmedim. Çünkü kulum ölümü kötü görür, ben de onun kötü gördüğünden hoşlanmam." İbn Teymiyye'ye yöneltilen soru Allah'ın tereddüt etmesinin anlamı ile ilgilidir. İbn Teymiyye fetvâsına bu ifadenin Buhârî'nin Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği, veli kulların vasıfları hakkındaki en değerli hadîs-i şerif olduğunu söyleyerek

[232] Rivâyetle ilgili değerlendirme için bkz. Ebu'l-Hasen Nûrüddin Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî, **el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzû' (el-Mevzûatü's-Suğrâ),** thk. Abdulfettah Ebû Gudde, 2. bsk.,Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1398/ 1978, s.164 (293. rivâyet); . İsmâil b. Muhammed el-Cerrâhî el-Aclûnî,**Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammeştehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs,** 2 c., Beyrut, Müessesetü Menâhili'l-İrfan, ty. c.II, s.195-196 (2256. rivâyet).

[233] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.71.

[234] Heytemî, **a.g.e.,** 534.

[235] Ebû Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah şöyle buyurdu: "Kim benim bir velî kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım." Buhârî, Rikâk, 38. Süyûtî'nin verdiği rivâyette "Bu onun için kaçınılmaz olduğu halde" ilavesi bulunmaktadır.

başlamaktadır. İbn Teymiyye fetvâsında ifadeye dair iki farklı yorumu[236] verdikten sonra Allah Rasûlü'nün sözünün hak olduğunu, hiç kimsenin Allah'ı ondan daha iyi bilemeyeceğini ve benzeri hususları açıklayarak kendi görüşünü izah etmektedir: Zatında, sıfatlarında ve fiillerinde Allah'a benzeyen hiçbir şey yoktur. Bizden biri bazen işin sonunun ne olacağını bilmediğinden bazen iki işteki iyi ve kötü yönlerden dolayı tereddüt edebilir. Bu anlamda tereddüt kelimesinin Allah için kullanılması doğru değildir. Allah ölüme hükmetmiştir, demek ki onu istiyordur. Ama kulu bunu istemediği için O da hoş görmemektedir. Yani ölüm Allah'ın bir yönden istediği bir yönden de hoş görmediği bir şeydir. Zaten tereddüt, bir şeyin bir yönden arzu edilmesi başka bir yönden de hoş görülmemesi demektir. Allah mü'min kulunun istememesi sebebiyle hoş görmese de onun hakkında ölümü tercih etmiştir. Fakat Allah kafir kulunun ölümü istememesi sebebiyle ölümü hoş görmekte ve buna hükmetmektedir. İbn Teymiyye fetvâsının devamında Allah'ın yapılmasını istemediği halde kötülükleri yaratması konusunu izah etmekte ve Allah'ın iradesinin irade-i şer'iyye/ diniyye ve irade-i kevniyye olarak ikiye ayrıldığını ilgili âyetlerden örneklerle izah etmektedir.[237]

Süyûtî Allah'a isnad edilen tereddüte dair fetvâsında öncelikle rivâyetin farklı tarîkleri hakkında bilgi vermekte ardından hadîste geçen tereddüt kelimesi ile ilgili pek çok açıklama yapıldığını söylemektedir. Ona göre bunların en güzeli İbnü'l-Cevzî'nin de tercih ettiği şu açıklamadır: Bu bize anlayacağımız şekilde hitap etmek için kullanılmış bir kelimedir, yoksa Allah Teâlâ bu mananın aslından münezzehtir. Nitekim birimiz çocuğunu te'dib amacıyla dövmek istese ona duyduğu muhabbet ve şefkat bu konuda tereddüt yaşamasına sebep olur. Ama baba dışında biri mesela öğretmen olsa böyle bir tereddüt yaşamaz. Bu hadîste bize veli kula duyulan muhabbet anlayacağımız şekilde açıklanmak istenmiştir.[238]

1. Ruhların Yaratılma Zamanı

Süyûtî ve Heytemî'den ruhların yaratılma zamanı ile ilgili iki rivâyet arasındaki teâruzu gidermeleri istenmiştir. Bu rivâyetlerden birinde ruhların

---

[236] * Tereddüt işlerin sonucunu bilmemekten kaynaklanır, Allah ise bunu bilir. Dolayısıyla Allah tereddütle tavsif edilemez.
* İfade, Allah tereddüt eden kişi gibi muamele eder anlamına gelmektedir.

[237] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 76-79.

[238] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 351.

bedenlerden iki bin,[239] diğerinde ise dört bin sene önce, rızıkların da bundan dört bin sene önce yaratıldığı belirtilmektedir. Süyûtî, iki rivâyet arasındaki ihtilafın giderilmesi için iki rivâyetin de sahîh olması gerektiğini, bu rivâyetlerden ikincisinin asılsız batıl bir rivâyet, ilkinin ise kendisine itimat edilemeyecek kadar zayıf olduğunu belirtmektedir. Bu konudaki sahîh rivâyet Allah'ın çeşitli ölçüleri gökleri ve yeri yaratmadan elli bin sene önce takdir ettiğini ifade etmektedir[240] ve rızıklar da buna dahildir.[241] Heytemî'nin fetvâsı Süyûtî'nin fetvâsıyla aynıdır.[242]

2. Geçmiş Ümmetler için İslâm Lafzının Kullanılması

Bu konuda İbnü's-Salâh'ın Süyûtî ve Heytemî'den farklı bir görüşte olduğu görülmektedir. İbnü's-Salâh'a sorulan soru şu şekildedir: "İslâm lafzı bu ümmete mi hastır yoksa Hz. Musa, Hz. İsa ve diğer peygamberlerin ümmetinden peygamberine iman edenler için de kullanılabilir mi? Eğer kullanılıyorsa bu şer'î mi yoksa onların itaatkâr olmaları sebebiyle lugavî bir kullanım mıdır? Eğer şer'î bir kullanım ise "Sizin için din olarak İslâm'ı seçtim"[243] âyetinin anlamı ne olur? Mesela Hz. Musa zamanında yaşayan bir kişinin "La ilâhe illallah Mûsâ rasûlullah" demesi bu zamanda birinin "Lâ ilâhe illallah Muhammed rasûlullah" demesiyle aynı anlama gelir ve her ikisine de Müslüman mı denir?" İbnü's-Salâh'a göre İslâm kelimesi hem şer'an hem lugavî olarak bütün hak dinler için kullanılır. Mâide sûresinin 3. âyeti diğer ümmetler için din olarak İslâm'dan razı olunmadığı anlamına gelmez. Hz. Musa zamanında yaşamış birinin söylediği "Lâ ilâhe illallah Musa rasûlullah" sözü şu andaki İslâm gibidir.[244]

Süyûtî bu konu hakkında yazdığı on dört sayfalık makalesinde âlimlerin bu konuda ihtilaf ettiklerini, ancak İslâm isminin sadece bu ümmet ve peygamberler için kullanılabileceği görüşünün tercih edildiğini söylemektedir. Bu ümmet peygamberlerin tavsif edildiği bir kelimeyle nitelendirilerek yüceltilmiştir. Kendisine çeşitli deliller ileri sürerek bu görüşü reddeden birinden bahsedildiğini söyleyen

[239] İbn Hacer, **Lisânu'l-Mîzân,** c.III, s. 262 (1123. rivâyet).
[240] Müslim, Kader, 16 (2653).
[241] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 356.
[242] Heytemî, **a.g.e.,** s.289-290
[243] Mâide Sûresi, 5/3.
[244] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 213- 214.

Süyûtî, bu durumu hayretle karşıladığını açıklamakta ve konuyu oldukça ayrıntılı bir şekilde ilgili delilleri de değerlendirerek izah etmektedir.[245]

Heytemî, İbnü's-Salâh'ın fetvâsına ve onun dışındaki âlimlerin İslâm kelimesinin bu ümmete ve peygamberlere has olduğu şeklindeki görüşlerine işaret ettikten sonra kendisinin de böyle düşündüğünü dile getirmekte ve Süyûtî'nin açıkladığı delilleri özetlemektedir.[246]

3. Bid'at

Hz. Peygamber'in vefatından günümüze gelinceye kadar bid'at konusu Müslümanların gündeminde hep yer almış, asr-ı saadette örneği bulunmayan her uygulamayı bid'at kabul edenlerin yanı sıra bu kavramı çeşitli kıstaslara göre tasnif edip özü İslâm'a uygun yenilikleri bid'at-i hasene başlığı altında değerlendiren âlimler de olmuştur.[247] Fetvâ eserlerinin pek çoğunda da bid'at konusu hakkında sorular yer almaktadır. Bu soruların bazıları konunun pratik yönü, bazıları da kavram olarak bid'atin kendisi ve ilgili rivâyetler hakkındadır.

İzzüddin b. Abdüsselam'a bid'at hakkında pek çok soru sorulmuştur. Bunlardan ikisi doğrudan bid'atçi kişiye karşı takınılacak tavırla ilgilidir. İbn Abdüsselâm, Hz. Peygamber'den sabit olmuş bir sünneti bid'atçi biri de uyguluyor diye terk etmeyle ilgili olarak batıl sebebiyle hakkın terk edilemeyeceğini, âlimlerin bunu bilerek sünnetlerle amel ettiklerini belirtmektedir. Eğer bu caiz olsaydı ezan, kamet, selamlaşma vb pek çok sünnetin terki gerekirdi.[248] İkinci soruda müsteftî Kur'ân'ın hem harf hem ses olarak mahluk olduğunu söyleyen birinin selamı alınır mı diye sormaktadır. İbn Abdüsselam onun Müslüman olduğunu ve selamının alınmasını gerektiğini söylemektedir.[249] Bu cevaplarıyla İbn Abdüsselâm bid'at ile bid'atçiyi birbirinden yarmış gibi görünmektedir.

---

[245] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 109- 122.
[246] Heytemî, **a.g.e.,** s. 322- 324.
[247] Bid'at konusuna işaret eden çeşitli rivâyetlerin sıhhat ve delalet açısından değerlendirmesi için bkz. Mustafa Ertürk, **Sünnet'in Güncelleştirilmesine Doğru** -Nebevî Sünnetin Evrensel Dinamizmi: Sünnet İhdası-, Ankara, İlahiyat yay, 2005, s. 29- 47.
[248] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 37.
[249] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 54.

Eserde yer alan diğer sorularda bazı davranışların bid'at olup olmadığı öğrenilmek istenmektedir. Bunlar sabah ve ikindi namazlarından sonra musafaha yapmak,[250] yenleri geniş elbise ve büyük sarık giymek,[251] tövbe eden birinin saçlarının bir kısmını veya tamamını kesmesi[252] gibi fillerdir. İbn Abdüsselâm bu şekilde musafahanın bid'atlerden olduğunu belirtmektedir. Bu ancak camiye yeni gelen kişi için müstehabdır, çünkü musafaha ilk gelişte meşrudur. İkinci soruya cevâben İbn Abdüsselâm giysiler konusunda orta yolu tutarak Hz. Peygamber'e uymanın daha uygun olduğunu belirtmekte, elbisenin kendisinin ve yenlerinin geniş tutularak ifrata kaçmanın hem bid'at hem israf olduğunu söylemektedir. Ancak ona göre ileri gelen âlimlerin tanınmak maksadıyla bu şekilde giyinmesinde bir mahzur yoktur, çünkü bu insanların onları tanımaları ve dinlemeleri sonucunu doğurur. Tövbe eden birinin saçlarının bir kısmını veya tamamını kesmesinin caiz olduğunu belirten İbn Abdüsselam fetvâsında bid'at çeşitlerini şöyle açıklamaktadır:

- Bid'at-i hasene: İlk asırda örneği bulunmadığı halde şeriatın mendub ve vacib olduğuna işaret ettiği şeyler.
- Bid'at-i kabîha: İlk asırda örneği bulunmadığı halde şeriatın haram veya mekruh olduğuna işaret ettiği şeyler.[253]
- Bid'at-i mübâha: İlk asırda örneği bulunmadığı halde şeriatın mübah olduğuna işaret ettiği şeyler.

Nevevî'ye de sabah ve ikindi namazlarından sonra musafaha yapmanın faziletli bir davranış olup olmadığı sorulmuştur. Nevevî karşılaşma anında musafahanın sünnet olduğunu ancak bunun bu iki namaz vaktine tahsis edilmesinin muhtar olan görüşe göre mübah bid'atlerden sayıldığını belirtmektedir. Bir kişi bunu namazdan hem önce hem sonra yapıyorsa mübah bid'at olur, ya önce ya sonra yapıyorsa müstehab olur

[250] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s.46.
[251] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 69.
[252] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 115-116.
[253] İbn Abdüsselâm bir fetvâsında Kur'an ve sıfat hadîsleri hakkında konuşmanın bid'at-i kabîha olmadığını, hatta şüphenin olduğu yerde bunun bid'at-i hasene sayılacağını belirtmektedir. Selef-i sâlihîn kendi dönemlerinde bu konuda fazla konuşmamışlardı, çünkü o zaman âyet ve hadîsleri caiz olmayacak şekilde yorumlayan kimse yoktu. Ama örneğin Kaderiyye ortaya çıktığında hem sahâbîler hem selef âlimleri onlara karşı cevap vermiştir. Bkz. **a.g.e.,** s.56-57.

çünkü bu ilk buluşma anı sayılır[254] diyen Nevevî bu açıklamalarıyla İbn Abdüsselâm ile aynı olan görüşünü yumuşatmış gibi görünse de onun bid'atlere karşı duruşu şu fetvâsında daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır: Nevevî Receb ayının ilk Cuması kılınması gerektiği söylenen Regâib namazının sünnet mi, faziletli bir davranış mı yoksa bid'at mi olduğunu öğrenmek isteyen kişiye, çok net ve biraz da sert bir şekilde bu namazın şiddetle inkar edilmesi gereken çirkin bir bid'at olduğunu belirterek cevap vermiştir. Öyle ki devlet başkanı bunu engellemelidir. Çoğu kişinin bu namazı kılıyor olmasına da itibar edilmez. Âlimler bu namazı zemmetmek için kitaplar yazmışlardır, bunun *Kûtü'l-Kulûb, İhya'u Ulûmi'd-Dîn* ve benzeri eserlerde geçmesinin de bir anlamı yoktur. "Kim dinimizde onda olmayan bir şey uydurursa, o reddedilir." sahîh hadîsi de bunu göstermektedir. Allah anlaşmazlık halinde kendi kitabına müracaat etmeyi emretmiştir,[255] cahillere ittibayı değil![256]

İbn Teymiyye'ye konuyla ilgili bir rivâyetin sıhhati hakkında soru sorulduğu görülmektedir: "Kim bir bidat sahibini kınarsa Allah onun kalbini güven ve iman ile doldurur. Onu büyük korku günü emin kılar." İbn Teymiyye bunun, "Kim bir bid'atçiye saygı gösterirse İslâm'ın yıkılmasına yardım etmiş olur." [257] rivâyetinin ve benzeri diğer rivâyetlerin Fudayl b. İyaz'a ait olduğunu söyledikten sonra bid'atin tanımını vermektedir: Bid'at, itikat ve ibadet konularında Kur'ân ve sünnete veya ümmetin selefinin icmaına muhalif olan her şeydir.[258]

Sehâvî'ye "Her bid'at dalalettir." hadîsine rağmen bid'atin vacip, mendup, mübah gibi kısımlara ayrılmasının nasıl caiz olacağı sorulmaktadır. Sehâvî bu hadîsin kitap, sünnet, eser ve icmaya muhalif olarak sonradan ortaya çıkan durumlara hamledildiğini söyleyerek fetvâsına başlamaktadır. Hz. Ömer terâvîh namazı için "Bu ne güzel bir bid'attir."[259] demiştir. İmam Şafii de bid'ati Kur'ân ve sünnete muhalif olan ve olmayan olmak üzere 2'ye ayırmıştır. Sehâvî'ye göre bazı âlimlerin bid'atlerin

[254] Nevevî, **a.g.e.,** s. 56. İbn Abdüsselâm da konuyla ilgili fetvâsında benzer şeyler söylemektedir. Bkz. **a.g.e.,** s. 46-47.
[255] Nisa Sûresi 4/59.
[256] Nevevî, **a.g.e.,** s. 57.
[257] Her iki rivâyet için bkz. İbnü'l-Cevzî, **Mevzûât,** c.I, s.270; İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-Şerîati'l-Merfûa,** c.I, s.314 (13. rivâyet).
[258] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 198.
[259] Buhârî, Salâtü't-Terâvîh, 1.

âdet olan şeyleri de kapsadığına dair görüşleri mutlak olarak bütün âdetleri içermez. Bu ifadede söz konusu olan, acemin ve ehl-i dünyanın tamamen selefin uygulamalarına aykırı olarak geliştirdiği, aşırı lüks ve keyiflenme ifade eden bir takım yiyeceklerdir.[260] Sehâvî, namazlardan sonra Fatiha sûresini okuyup sevabını yaşayan ve ölmüş Müslümanlara hediye etmenin de hakkında rivâyet bulunmayan ihdas edilmiş işlerden olduğunu belirtmektedir.[261]

Sehâvî'ye ayrıca Kâdî Iyâz'ın (v.544/1149) *Şifa*'sında geçtiği belirtilen şu iki rivâyet hakkında soru sorulmuştur: "Sünnete uygun bir şekilde yapılan az amel, bid'at olan çok amelden hayırlıdır" ve "Sünnete uygun olan az, bid'at üzere gayretten hayırlıdır." Sehâvî rivâyetlerin tahrîcini yapmakta ve farklı tarîklerini sıhhat açısından değerlendirmektedir.[262]

Heytemî'ye bu ve benzeri iki rivâyetin kim tarafından rivâyet edildiği sorulmuştur. Heytemî rivâyetler hakkında herhangi bir değerlendirme yapmadan kaynağını vermekle yetinmektedir.[263] Aynı rivâyetlerle ilgili başka bir soruda "Bid'at ashabı" ifadesiyle ne kastedildiği sorulmaktadır. Heytemî "İşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkarılanlardır ve her bid'at dalâlettir."[264] rivâyeti ile başladığı fetvâsında ehl-i sünnet ve'l-cemaate muhalif olan kişilerin bid'at ehli olduklarını söylemektedir. İslâm'a şeriatin güzel görmediği herhangi bir şey ilave eden bid'atçidir. Şer'an bid'at, hadîste geçtiği gibi dalâlettir. Bid'ati hasen ve seyyie' olmak üzere 2'ye ayıranlar da sözlük anlamına (daha önce herhangi bir örneği olmayan şey) dayanmaktadır.[265]

Heytemî mevlid ve zikir meclislerinin hükmü hakkında sorulan bir soruya (sorunun içinde mübah bid'at kapsamına giren bir davranış için bir araya gelmenin caiz olup olmadığı da sorulmaktadır) verdiği fetvâsında bid'at çeşitlerini şöyle açıklamaktadır:[266]

---

[260] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s. 1089-1090.
[261] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 721.
[262] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 561- 564.
[263] Heytemî, **a.g.e.,** s. 514-515.
[264] Müslim, Cuma, 43 (868); Nesâî, Salâtü'l-Îdeyn, 22 (1576. hadîs); Ebû Davud, Sünnet, 5 (4607. hadîs).
[265] Heytemî, **a.g.e.,** s. 516-517.
[266] Heytemî, İbn Abdüsselâm'ın bid'atı Hz. Peygamber zamanında olmayan fiil olarak tanımladığını belirttikten sonra bu gruplandırmayı yapmaktadır. Heytemî, **a.g.e.,** s. 270-271.

- Vacip bid'at: Kur'ân ve sünnetin anlaşılmasını sağlayan nahiv ilminin öğrenilmesi gibi şeyler.

- Haram bid'at: Kaderiyye gibi mezhepler.

- Mendub bid'at: Medreseler, terâvîh namazı kılmak için toplanmak gibi sonradan yapılmaya başlanan uygulamalar.

- Mübah bid'at: Namazdan sonra musafaha yapmak gibi davranışlar.

- Mekruh bid'at: Mescidlerin ve Mushafların süslenmesi. (Altınla süslenmesi haramdır.)

"Her bid'at dalalettir, her dalalet ise cehennemdedir." hadîsi haram olan bid'atlere hamledilir diyen Heytemî fetvâsının sonunda, daha önce mendûb bid'atlere örnek göstermiş olmasına rağmen, zikir veya terâvîh namazı için bir araya gelmenin haram olduğunu ve gücü yetenin bunu engellemesi, yetmeyenin de bu ortamlardan uzak durması gerektiğini söylemektedir.[267]

4. Kıyamet

Fetvâ eserlerindeki kıyametle ilgili fetvâlar kıyametin zamanı ve alâmetleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

a. Kıyametin Zamanı

Nevevî'ye halk arasında dolaşan "Hz. Peygamber'in vefatından sonra kıyamete 1000 sene kalmamış olur." rivâyetinin sahîh olup olmadığı sorulmaktadır. Nevevî fetvâsında net bir şekilde bunun aslının olmadığını belirtmektedir.[268]

İbn Hacer el-Askalânî'ye yöneltilen sorulardan biri şu şekildedir: Dünyanın ne kadar ömrünün kaldığı biliniyor mu? İlim sahibi olduğu iddiasında bulunan bir kişi 835 yılında dünyanın 175 sene ömrü kaldığını iddia etti. Bu kişinin delili şöyledir: Hz. Peygamber yerin altında 1000 yıl kalmayacaktır, yani vefatının üzerinden bu kadar süre geçmeyecektir ve o "Ben altıncının (6000 yılı) başında gönderildim." buyurmuştur.

[267] Heytemî, **a.g.e.,** s. 270-271.
[268] Nevevî, **a.g.e.,** s. 247.

İbn Hacer fetvâsına bu iddianın sahibi olan kibirli kişinin naklettiği Hz. Peygamber'in yer altında 1000 yıl kalmayacağına dair rivâyetin mevzu olduğunu söyleyerek başlamaktadır. Söz konusu kişi bunu sorunun sonunda yer alan rivâyetten çıkarım yaparak söylemiş olabilir. O rivâyetin aslı "Dünyanın ömrü 7000 senedir, ben bu vaktin sonunda gönderildim." şeklindedir ve İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzûât*'ında yer almaktadır.[269] İbn Hacer benzer bazı rivâyetler verdikten sonra bunların sahîh olduğu kabul edilse bile Sahîh-i Buhârî'de geçen rivâyet sebebiyle bu ümmetin ömrünün bir günün dörtte veya beşte biri kadar olduğunu belirtmekte (yani soruda belirtilenden daha uzun) ve bu konunun hakikatini sadece Allah'ın bileceğini belirterek fetvâsına son vermektedir.[270]

Sehâvî'ye yöneltilen soru da aynı rivâyetle ilgilidir. Ancak burada özne Hz. Peygamber değil onun ümmetidir: "Bu ümmet yerin altında 1000 yıl kalmayacaktır." Sehâvî bu ve benzeri rivâyetlerin tahrîcini yapıp zayıf olduğunu belirttikten sonra İbn Hacer'in yukarıdaki fetvâsının sonunda yer alan görüşünü nakletmekte, Muhammed ümmetinin daha uzun zamanı olduğunu gösteren bazı rivâyetler vermektedir.[271] Bunlardan Hâkim'in *Müstedrek*'inde geçen rivâyet şöyledir: Hz. Peygamber "Allah katında ümmetimin günün son yarım gününe te'hir edilmesi beni aciz bırakmaz, sıkıntıya sokmaz." buyurunca "Günün yarısı ne kadardır?" diye soruldu. Hz. Peygamber "Beş yüz sene." buyurdu.[272]

Süyûtî halk arasında şöhret bulmuş "Hz. Peygamber kabrinde bin yıl kalmaz." rivâyeti ile ilgili kendisine çokça soru sorulduğunu belirterek başladığı "el-Keşfu an mücâvezeti hâzihi'l-ümmeti'l-elf" isimli makalesinde bu sorulara rivâyetin batıl ve asılsız olduğunu söyleyerek cevap verdiğini belirtmektedir. Ancak Rebîülevvel 898'de bir adamın büyük âlimlerden birinden aldığı fetvâları kendi el yazısı ile yazdığı bir defter ile gelip söz konusu rivâyetin güvenilir olduğunu belirtmesinin ardından sorular artmış ve kendisi bu makaleyi yazmaya karar vermiştir. Süyûtî makalesinde Mehdî'nin

---

[269] İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.,** c.III, s.243.
[270] İbn Hacer, **Fetâvâ fi'l-Akîde,** s.93-97. Ayrıca bkz. **Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî alâ Es'ileti Ba'zı Telâmizetihî,** s. 73-75.
[271] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s. 1094-1097.
[272] Hâkim en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990, c.IV, s.470 (8307. hadîs).

gelişi, Hz. İsa'nın nüzulü, kıyametin kopuşu ile ilgili zaman bilgisi veren pek çok rivâyeti de değerlendirmekte ve bu ümmetin zamanının bin yıldan fazla olduğu sonucuna ulaşmaktadır.[273]

Heytemî'de yer alan soru şöyledir: "Ben ve kıyamet şu iki parmak gibiyiz."[274] hadîsi Hz. Peygamber'in kıyametin zamanını bildiğini gösterir mi? Bu rivâyet Hz. Peygamber'in toprağın altında bin yıldan fazla kalmayacağı bilgisi ile çelişir mi, onu teyit mi eder?" Heytemî, Beyhakî'den naklen bunun Hz. Peygamber'in kıyametin zamanını bildiğini göstermediğini söylemektedir. İfade, peygamberlerin arka arkaya gelişinin son bulduğu ve Hz. Peygamber'in son peygamber olduğu anlamındadır. Toprağın altında 1000 yıldan fazla kalmama konusunda ise sahîh bir rivâyet mevcut değildir, diyen Heytemî Sehâvî'nin de bahsettiği Muhammed ümmetine 500 sene değerinde yarım gün verilmiş olması ile ilgili rivâyetin iki tarîkine işaret ederek fetvâsını bitirmektedir.[275]

b. Kıyamet Alâmetleri

Fetvâ kitaplarında çeşitli kıyamet alametleri ile ilgili farklı sorular bulunmaktadır. İbn Kuteybe'ye konu hakkındaki dört ayrı hadîsin anlamı sorulmaktadır. Bunlardan ilki "Deccal dinde uyku ve ilimden uzaklaşma olduğunda ortaya çıkar." rivâyetidir.[276] İbn Kuteybe dine bağlı olmanın uyanıklığa, bu bağın zayıf olmasının da uyku haline benzetildiğini belirtmektedir.[277] İkinci rivâyet "Hilali kolayca -قبلا- görmen kıyamet alâmetlerindendir."[278] şeklindedir. İbn Kuteybe fetvâsında قبلا kelimesinin anlamını açıklamakta, aniden hazırlıksız olma durumu ve birden karşı karşıya gelme anlamlarına geldiğini belirtmektedir. Yani rivâyet büyüklüğünden dolayı hilalin doğar doğmaz fark edilmesi, hemen görülmesi anlamına gelmektedir. İbn Kuteybe rivâyeti açıklayan iki rivâyet vererek fetvâsını tamamlamaktadır.[279]

---

[273] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 81-87.
[274] Müslim, Cuma, 43 (867); Nesâî, Îdeyn, 22 (3, 188, 189. hadîsler).
[275] Heytemî, **a.g.e.,** s. 512-513.
[276] Hâkim, **a.g.e.,** c.IV, s.575 (8613. hadîs).
[277] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 309.
[278] Ebu's-Seadât Mecdüddîn Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esîr (v.606/1210), **en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser,** thk. Tahir Ahmed, Mahmud Muhammed Tanâhî, 5 c., Beyrut, el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/ 1979, c.IV, s.8.
[279] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 156.

Aynı eserde konuyla ilgili diğer bir rivâyet de kıyametin iki sayı -العُدَّتين- tamamlanınca kopacak olması hakkındadır.[280] İbn Kuteybe buradaki العُدَّتين kelimesinin cennetlik ve cehennemliklerin sayısı anlamına geldiğini belirtmekte, bu yorumuna delil olarak başka bir rivâyet vermektedir.[281]

Eserdeki son rivâyette kıyamet alametleri arasında kötülerin yüceltilmesi, iyilerin değersizleştirilmesi ve insanların ileri gelenlerinin önünde müsennâtın -المثناة- okunması sayılmaktadır.[282] Rivâyetin devamında sorulan soru üzerine Hz. Peygamber müsennâtı Allah'ın kitabından olmayan her kitap, olarak açıklamaktadır. İbn Kuteybe bu te'vîlin doğrudan uzak olduğunu,[283] çünkü mesela bize nakledilen bu hadîs-i şerifler olmasaydı sadece Kur'ân ile dinimizin pek çok yönünü öğrenemeyeceğimizi belirtmektedir. Hadîsler Kur'ân'da mücmel olarak bildirileni tafsil eder, Rasûlullah müşkil ifadelerde Allah'ın muradının ne olduğunu açıklar. Bu konu uzun uzun anlatmaya gerek olmayacak kadar açıktır. Burada geçen müsennat, ehl-i kitabın uydurup Allah'a isnad ettikleri şeylerdir. Bu şekilde isimlendirilmiş olmasının sebebi, onların Allah'ın bunu insanların elinde bulunan kutsal kitaptan sonra gönderdiğini iddia etmeleridir. Sanki bununla bazı şeyler neshedilmiş, haram olan şeyler helal kılınmıştır.[284]

İbnü's-Salâh'a "Aden bölgesinden insanları mahşere sürükleyen bir ateş çıkmadıkça kıyamet kopmaz."[285] rivâyetinde bahsedilen sürüklenmenin mahlukat ölmeden önce mi yoksa mezarlarından çıktıktan sonra mı olacağı sorulmaktadır. İbnü's-Salâh bunun mahlûkatın ölümünden önce olacağını, bu olmadıkça kıyamet kopmaz ifadesinin de bunu gösterdiğini belirtmektedir.[286]

Nevevî'ye sorulan soru Ye'cûc ve Me'cûc hakkındadır. Soruda bunların Havva'nın çocukları olup olmadıklarına ve ne kadar yaşadıklarına dair sahîh bir bilgi istenmektedir. Nevevî fetvâsında "Âlimlerin çoğunluğuna göre onlar Hz. Âdem'in Havva'dan olan oğullarıdır. Ancak onların Havva'dan değil Âdemoğulları'ndan olduğu da söylenmiştir ki bu durumda bizim baba bir kardeşimiz olurlar. Müfessirler

[280] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.,** c.III, s.189.
[281] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 185.
[282] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.,** c.I, s.225.
[283] متأوّل هذا بعيدٌ مِنَ الصَّواب
[284] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 335-336.
[285] Bkz. Müslim, el-Fiten ve Eşrâtü's-Sâati, 39-40 (2901. hadîs).
[286] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 171.

ve tarihçiler çeşitli şeyler söylemiş olsalar da onların ne kadar yaşadıkları hakkında sahîh bir bilgi yoktur." demektedir.[287]

İbn Hacer'e Hz. İsa'nın nüzûlü ile ilgili şu rivâyet hakkında soru yöneltilmektedir: "İsa b. Meryem yeryüzüne iner. Evlenir ve çocuğu olur. Kırk beş sene yeryüzünde kaldıktan sonra vefat eder. Benim kabrime defnedilir. Biz İsa b. Meryem'le aynı kabirden, Ebûbekir ile Ömer arasından ayağa kalkarız/ diriliriz." İbn Hacer rivâyeti es-Sîretü'n-Nebeviyyetü'l-Kübrâ râvîsi Yunus b. Bekir'in İbn İshak'tan naklettiğini söylemektedir. Yunus evhamı olan sadûk bir râvîdir, diğer râvîler ise Sahîhayn'ın râvîleridir.[288]

Sehâvî "Yönetici aslan, kadı kurt, vali yılan, fakir zayıf koyun gibi olduğunda kıyamet yaklaşmıştır. Aslanla kurt arasında kalmış zayıf koyunun vah haline." rivâyetine dair fetvâsında bu lafızla gelen bir hadîs olmadığını belirtmekte ve konuyla ilgili pek çok nakilde bulunmaktadır.[289] Aynı rivâyet hakkındaki başka bir fetvâsında kaş, göz ve elle işaret eden (ğammazûn) ve insanların dedikodusunu yapıp ayıplarını ortaya döken (hemmâzûn) kişilerin çoğalmasını kıyamet alametleri arasında gösteren bir rivâyetten bahsetmekte, bu rivâyetin zayıf olduğunu ancak her cümlesi için farklı farklı şahid rivâyetlerin bulunduğunu belirtmektedir.[290] Sehâvî başka bir fetvâsında Mehdî ile ilgili pek çok rivâyeti herhangi bir değerlendirme yapmaksızın kaynaklarıyla beraber nakletmektedir.[291]

Süyûtî'de özellikle büyük kıyamet alametlerine dair pek çok fetvâ bulunmaktadır. Bu fetvâlardan biri aşağıdaki sorulara cevap vermektedir:

- Mehdî'nin batıdan geleceğine dair güvenilir rivâyet var mıdır? Onun şimdi Mağrib'de bulunduğu ile ilgili görüş doğru mudur? Onun gelişi Hz. İsa'nın nüzûlünden önce midir?

- Hz. İsa'nın gelişi ile ilgili belli bir vakit var mıdır? Hz. İsa indiğinde dünyada mı ikamet edecektir? Evlenecek ve Muhammed ve Ebû Musa isminde iki oğlu mu olacaktır? Vefat ettiğinde Hz. Peygamber'in yanına mı defnedilecektir? Hz. İsa'nın

[287] Nevevî, **a.g.e.,** s. 170.
[288] İbn Hacer, **Mesâil**, s. 39-40.
[289] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 522-527.
[290] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s. 1192-1193.
[291] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 638- 640.

Şam'da Emevî Camii'ne ineceği hakkındaki görüş ve bu sebeple her Cuma oraya bir katır bağlandığı doğru mudur? Bu, Ye'cüc ve Me'cüc'den önce midir sonra mıdır?

- Ye'cüc ve Me'cüc'ün uzunluğu ne kadardır? Onlar nereden çıkacaklar ve dünyada ne kadar kalacaklardır? Ahir zamanda ortaya çıkacak olan dabbenin özellikleri nelerdir? O nerde ortaya çıkacak ve nereye ulaşacaktır? Bu Hz. İsa'nın nüzulünden önce mi sonra mı olacaktır?

Süyûtî sorulara kısaca cevap vereceğini belirttikten sonra Mehdî konusundaki hadîslerin ve âlimlerin görüşlerinin ihtilaflı olduğunu ifade etmektedir. Mesela bir rivâyet "İsa b. Meryem'den başka mehdî yoktur." şeklindedir ama rivâyetlerin çoğu onların farklı kişiler olduğunu bildirmektedir. Bazı rivâyetlerde onun ehl-i beytten, bazılarında Hz. Fatıma'nın oğullarından, bazılarında da Abbas oğullarından olduğu belirtilmektedir. Süyûtî'ye göre ikisi farklı kişilerdir, Mehdî ahir zamanın halifesidir ve Hz. Fatıma'nın çocuklarındandır. Doğudan çıkacak, kendisine Rükn ile Makam arasında beyat edilecek, Beyt-i Makdis'e girecek, yeryüzünde yedi sene kalacak, bütün dünyaya adaleti yayacaktır. Onun şu anda Mağrib'de bulunduğu ise doğru değildir. Hadîslere göre Hz. İsa Mehdî hayattayken inecek, Mehdî yönetimi ona teslim edecektir. Hz. İsa Deccal ortaya çıktıktan sonra inecek ve onu öldürecektir. Yedi veya kırk sene yaşayacaktır. Evlenecek, çocukları olacak, hacca gidecek, Hz. Peygamber'in yanına defnedilecektir, ancak çocuklarının isimleri ile ilgili bilgi yoktur. Dımaşk'ın doğusunda Beyaz Minare'ye inecektir ama oraya her Cuma katır bağlandığı doğru değildir. Onun nüzûlü Ye'cüc ve Me'cüc'den öncedir. Onlar Hz. İsa'nın son günlerinde ortaya çıkacaktır. Boyları bir, iki veya üç karıştır. Türk illerinin aşağı tarafındaki bir seddin arkasından çıkacaklardır. Şam'dan gelip Horasan'dan çıkacaklardır. Dünyada az bir süre kalacaklardır, İsa zamanında ortaya çıkıp yine o zaman yok edileceklerdir. Dâbbenin tüyleri ve dört ayağı vardır. İki kulağı arasındaki mesafe binekli biri için bir fersahtır. Mekke'de Safa tepesindeki bir yarıktan çıkacaktır, Hz. İsa'nın nüzulünden önce veya sonra mı çıkacağı bilinmemektedir. Yeryüzünde ne kadar kalacağı ile ilgili rivâyetler muhteliftir.[292]

Süyûtî Mehdî hakkında kısa açıklamalar yaptığı bu fetvâsında işaret ettiği rivâyetlerin hemen tamamını ayrı bir risalede bir araya toplamaktadır. Süyûtî burada

[292] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 365-366. Ayrıca bkz. **a.g.e.,** c.II, s.294.

Ebû Nuaym'ın bir araya topladığı kırk rivâyeti özetlediğini ve onun görmediği bazı rivâyetleri de risaleye eklediğini belirtmektedir. [293]

Süyûtî, nüzûl-i İsa hakkındaki fetvâlarından birinde ilgili rivâyeti delil göstererek ona Cebrail aracılığı ile vahiy geleceğini söylemekte,[294] konuya dair bir risalesinde de Hz. İsa'nın Hz. Peygamber'in şeriatı ile hükmedeceğini çeşitli rivâyetler ışığında ayrıntılı bir şekilde izah etmektedir.[295] Bir başka fetvâda Süyûtî, nüzûl-i İsa'nın hikmetini açıklamaktadır.[296]

Heytemî'ye yöneltilen soru diğerlerinden biraz farklıdır: "Kırk sene önce ölmüş birinin Mehdî olduğunu iddia eden ve bunu inkar edenin kafir olduğunu söyleyen bir grubun durumu nedir?" Heytemî bunun dalalet ve cehalet eseri olduğunu açıkladıktan sonra Mehdî ile ilgili pek çok rivâyete yer vermektedir.[297]

Heytemî'ye nüzûl-i İsa hakkında da çeşitli sorular sorulmuştur. Bunlardan ilki Hz. İsa'nın yeryüzüne indiğinde hangi şeriatla hükmedeceği ile ilgilidir. İkinci soruda bunun keyfiyeti sorulmakta ve Hz. İsa'nın herhangi bir mezhebe mi tâbî olacağı yoksa ictihadla mı hükmedeceği öğrenilmek istenmektedir. Heytemî Hz. İsa'nın bir müctehidi taklitten uzak olduğunu belirtmekte ve Kur'ân'dan anladığı üzerinde ictihad edeceğini söylemektedir. Ayrıca Heytemî'ye göre Hz. İsa sünnet ile de hükmedebilir, çünkü o birkaç kez Hz. Peygamber'le bir araya gelmiş, bu sebeple sahâbî sayılmıştır. Heytemî konuya dair rivâyetlere şöyle bir yorum getirerek "Bu görüşmelerde Hz. Peygamber'den şeriatının İncil'den farklı yönlerini, yeryüzüne tekrar ineceğini bildiği ve buna ihtiyacı olacağını düşündüğü için, vasıtasız almış olabilir." demektedir. Sübkî, Hz. İsa'nın şeriatımızı nüzûlünden sonra Hz. Peygamber'in kabrine giderek doğrudan alabileceğini veya Allah'ın ona bunu İncil ile vahyetmiş olabileceğini söylemektedir. Nitekim bütün peygamberler kendilerinden önce veya sonra gönderilmiş şeriatleri vahiy yoluyla biliyorlardı.[298] Üçüncü soruda ise Hz. İsa'ya nüzûlünden sonra vahiy gelip gelmeyeceği sorulmaktadır. Heytemî fetvâsında ilgili hadîsi delil göstererek Hz. İsa'nın Cebrail aracılığı ile vahiy alacağını belirtmektedir. Onun bu ümmetin bir ferdi

[293] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 55-81.
[294] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s.369-370. Delil olarak kullanılan Nevvas b. Sem'ân rivâyeti için bkz. Müslim, el-Fiten, 20 (2137. hadîs)
[295] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.146-158.
[296] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 307-308.
[297] Heytemî, **a.g.e.,** s. 70-81. Ayrıca bkz. **a.g.e.,** s.339.
[298] Heytemî, **a.g.e.,** s. 329-330.

olması bu şeriatle hükmetmesi açısındandır ve kendi nübüvvet ve risaleti iptal olmamaktadır.[299] Konuyla ilgili diğer bir soruda Heytemî'ye Hz. İsa'nın nereye ineceği sorulmaktadır.[300] Heytemî, Müslim'deki rivâyete[301] dayanarak onun yeryüzünde yedi yıl kalacağını belirtmekte, Tayâlisî'nin naklettiği kırk yıl kalacağını belirten rivâyette Hz. İsa'nın yeryüzünde toplam kalış süresine işaret edildiğini açıklamaktadır.[302]

Görüldüğü gibi büyük veya küçük kıyamet alametleri ilk dönemlerden itibaren çeşitli şekillerde fetvâ eserlerinde yer almıştır.

5. Ölüm ve Sonrası

Fetvâ eserlerinin çoğunda ölüm ve sonrası ile ilgili olarak pek çok soru yer almaktadır. Bu başlık altında öncelikle bu konuyla ilgili olarak birden fazla eserde geçen rivâyetler ve açıklamaları üzerinde kısaca durulacak, ardından da bazı önemli konular ele alınacaktır.

Hem Süyûtî'ye hem Heytemî'ye bu konuyla ilgili hakkında soru yöneltilen rivâyetlerden biri Gazzâlî'nin (v. 505/1111) *ed-Dürretü'l-Fâhira*[303] isimli eserinde geçen ölen kişiye şeytanların gelmesi ile ilgili bir hadîstir.[304] Süyûtî'ye yöneltilen soruda bu rivâyetin metni de yer almakta, Süyûtî bu hadîse vakıf olmadığını ifade edip yakın anlamlı başka rivâyetler vererek ölmek üzere olan kişiye şeytanların musallat olabileceğine ve Cebrâil'in de gelebileceğine işaret etmektedir. Cebrâil'in Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir daha yeryüzüne gelmeyeceğini ifade eden rivâyet ise çok zayıftır, ancak sahîh bile olsa iki rivâyet arasında teâruz yoktur, çünkü bu

---

[299] Heytemî, **a.g.e.,** s. 330-331.
[300] Heytemî, **a.g.e.,** s. 339.
[301] Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Saati, 23 (2940. hadîs).
[302] Heytemî, **a.g.e.,** s. 342.
[303] *ed-Dürretü'l-fâḫira fî keşfi ʿulûmi'l-âḫire.* Müellifin son yıllarında Tûs'a çekildiği dönemin (503-505/1109-1111) ürünlerinden olan eser ölüm, kabir hayatı ve âhiretle ilgili konuları ihtiva etmektedir. Gazzâlî'ye nisbeti tartışmalı olan kitap basılmış olup (Kahire 1280, 1303, 1308, 1323, 1346) ayrıca Leon Gautier (Paris 1878), Cemîl İbrâhim (Bağdat 1986) ve M. Abdülkâdir Ahmed Atâ (Beyrut 1407/1987) tarafından tenkitli neşirleri yapılmıştır. Mustafa Çağrıcı; "Gazzâlî", **DİA**, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 518-530.
[304] Her iki soruda da bu eserin Gazzâlî adına uydurulmuş olması ihtimali sorgulanmaktadır. Süyûtî büyük âlimlerin bu eseri ona isnad ettiklerini belirtmektedir. Eserde bozuk cümleler ve i'rab hataları olduğunu kabul eden Süyûtî, bunun sebebini şöyle açıklamaktadır: Bu hatalar, nasihlerin değiştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu eser avamın çok ilgisini çekmiş ve elden ele dolaşmış, bu esnada eserde ekleme, çıkarma, tahrif ve değiştirme gibi şeyler yapılmıştır. Süyûtî, 50 mecliste bu eserde yer alan hadîs ve eserleri tahrîcini de yaparak imlâ ettirdiğini, aslı olanla olmayanı açıkladığını ifade etmektedir. Bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.369.

rivâyette kastedilen Cebrail'in vahiy getirmesidir. [305] Heytemî Süyûtî'nin bu fetvâsını, *ed-Dürretü'l-Fâhira* ile ilgili değerlendirmeler de dahil olmak üzere, özetleyerek nakletmektedir.[306]

"Kişi, oruç ve cihad ehli olsa bile ancak aklı ölçüsünce mükafatlandırılır."[307] rivâyeti hakkında da Süyûtî ve Heytemî'ye soru yöneltilmiştir. Süyûtî, rivâyetin tahrîcini yaptıktan sonra senedinin zayıf olduğunu belirtmektedir.[308] Heytemî ise fetvâsında hadîsi bir grup âlimin zayıf bir senetle naklettiğini söylemekle yetinmektedir.[309]

Birden fazla fetâvâ eserinde hakkında soru sorulan hadîslerden biri de şudur: "Cennet ehline ikram edilecek ilk şey balık ciğerinin en lezzetli yeridir."[310] Sehâvî'ye yöneltilen soru, hadîsin i'râbı ile ilgilidir. Müsteftî, Sahîh-i Buhârî'de geçtiğini bildiği bu hadîsteki الحوت kelimesini nekra olarak okuyan birini görmüş ve bunun caiz olup olmadığını öğrenmek istemiştir. Hadîsin Buhârî veya Müslim'de bu şekilde geçip geçmediğini de soran müsteftînin kanaati o şekilde bir rivâyet varsa böyle okumanın caiz olabileceği yönünde gibi gözükmektedir. Sehâvî fetvâsında rivâyetin tahrîcini yapmakta, farklı tarîkler arasındaki metin farklılıklarına işaret etmekte ve sonuç olarak şöyle demektedir: "Bu durumda sorulan hadîsteki kelimenin Sahîhayn'da marife olarak geçtiği tekid edilmiş oldu. Başka eserlerde nekra olarak geçmiş olsa bile Sahîhayn'da yer alan rivâyetin bu şekilde okunması doğru değildir."[311] Süyûtî'ye ise hadîsin sahîh olup olmadığı sorulmuştur. Süyûtî fetvâsında sadece hadîsin sahîh olduğunu ve Sahîh-i Müslim'de Sevban rivâyetinde nakledildiğini belirtmektedir.[312]

Yine Süyûtî[313] ve Heytemî'ye[314] yöneltilen bir soru "Güzel/ iri gözlü hûrîler"[315] âyetiyle ilgili Taberânî'nin naklettiği bir rivâyetin anlamı hakkındadır. Rivâyette

---

[305] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 369.
[306] Heytemî, **a.g.e.,** s. 295- 296.
[307] Ebû Bekir el-Beyhakî (v.458/1066), **Şüabü'l-Îman,** thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlul, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 9 c., 1421/2000, c.IV, s.155 (4636. hadîs)
[308] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 49.
[309] Heytemî, **a.g.e.,** s. 308.
[310] Buhârî, Tefsîru Sûreti'l-Bakara, 6; Menâkıbü'l-Ensar, 51; Hayz, 34 (315).
[311] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.774-778.
[312] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 89.
[313] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 89.
[314] Heytemî, **a.g.e.,** s. 316-317.
[315] Vâkıa Sûresi 56/22.

Ümmü Seleme Hz. Peygamber'e âyetin anlamını sormakta, Hz. Peygamber de şöyle açıklamaktadır: "İri ve beyazı çok gözlü, akbabanın kanatları gibi uzun ve siyah kirpikli beyaz huri."[316] Süyûtî hadîsteki kelimeleri tek tek açıklamakta, Heytemî de onun fetvâsını özetlemiş görünmektedir.

Fetâvâ eserlerinin sadece iki tanesinde kabirde görevli melekler arasında Rûman isminde bir melek bulunduğuna dair rivâyet hakkında soru yer almaktadır. Bunlardan ilki olan Fetâvâ fi'l-Akîde'de İbn Hacer "Ölüye Rûman denilen bir melek gelir onu oturtur ve Münker ile Nekir gelene kadar ona delilini telkîn eder mi?" şeklindeki istiftâya Rûman hakkında bilgi içeren rivâyetin oldukça zayıf bir tarîkle geldiğini belirterek cevap vermektedir.[317] Heytemî, Münker ve Nekir'e Nâkur ve Rûman isimli iki sorgu meleği daha ilave eden rivâyetin zayıf mürsel olduğunu belirtmekte, bu durumun sorgu meleklerinin sıfatlarını açıklayan rivâyetlerde geçen "iki melek" ifadesine de uymadığını açıklamaktadır.[318]

a. Ölen Kişinin Arkasından Ağlamak

"Ölen kişi yaşayanların veya ailesinin kendisi için ağlaması sebebi ile azap görür."[319] hadîsinin sıhhati ile ilgili fetvâsında Nevevî, hadîsin sahîh olduğunu belirttikten sonra şöyle anlaşılması gerektiğini açıklamaktadır: "Bu, kendisi için bağıra çağıra ağlanmasını vasiyet eden veya böyle yapılmamasını vasiyet etmeyen kişi için geçerlidir."[320]

İbn Hacer'e bu konuda sorulan soru oldukça ayrıntılıdır ve pek çok başlık ihtiva etmektedir.[321] İbn Hacer, fetvâsında ne anne babanın çocukları için ne de

---

[316] Taberânî, **a.g.e.,** c. III, s.278 (3141. hadîs).
[317] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 78-79.
[318] Heytemî, **a.g.e.,** s. 24.
[319]Buhârî, Cenâiz 33; Müslim, Cenâiz, 22. Rivâyetle ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Mustafa Ertürk, **Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadîsleri Örneği)**, Ankara, Fecr Yayınları, 2005, s. 62- 66; Emin Aşıkkutlu, "Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım", **MÜİFD**, sy. 31 (2006/2), s.33-66.
[320] Nevevî, **a.g.e.,** 82.
[321] Bu başlıklar şunlardır: Anne babanın ölmüş çocuğu için ağlaması haram mıdır mekruh mudur? Küçük olsun büyük olsun ölmüş kişi bundan elem duyar mı? Evladın anne ve babasını defnettikten sonra ağlaması mübah mıdır? Bağırıp yırtınmadan ağlarsa da sevaptan mahrum kalır mı? Cennetteki hamd evine ölünün arkasından ağlayanlar mı ağlamayanlar mı girer? Yoksa bu ev sadece sabreden kişi için midir? Bir veya daha çok çocuğu olan ölürse onların sabırlı davranmaları ölen kişinin ateşten korunmasına sebep olur mu? Yoksa sabretseler de sabretmeseler de bu durum cehennemden korunma vesilesi midir?

çocukların anne ve babaları için definden sonra veya önce -aşırı derecede feryat etme, yanaklarına vurma, gereksiz şeyler söyleme vb davranışlar olmadığı sürece- ağlamalarının mekruh olduğunu belirtmektedir. Ona göre gözün ağlaması ve kalbin hüznü, ağlamaya başka türlü davranışlar eklenmediği sürece ecirden mahrumiyeti gerektirmez. Anne baba evladının vefatına sabrettiğinde onlar için hamd evi inşa edilir.[322]

Konuyla ilgili rivâyetlerden birinde yer alan Hz. Aişe "Resûlullah (s.a.s) 'Allah, ailesinin kendisine ağlaması sebebiyle mümine azap eder.' demedi. 'Allah, ailesinin kendisine ağlaması sebebiyle kâfirin azabını artırır buyurdu. (Bu konuda) size Kur'an yeter diyerek 'Hiçbir günahkâr, başkasının günahını çekmez.'"[323] âyetini okumuştur şeklindeki bilgi de bu ağlamanın azaba sebep olmayacağını gösteren delillerden biri olarak kabul edilebilir. Önemli olan bu ağlamaya uygun olmayan davranış ve sözlerin eşlik etmemesi ve ölen kişinin bunu istememesidir.

b. Ölen Kişiye Telkîn Verilmesi

Ölüye telkîn, tespit edebildiğimiz kadarıyla beş fetvâ eserinde doğrudan veya dolaylı olarak gündeme getirilmiş bir konudur. İbnü's-Salâh, İzzeddin b. Abdüsselam ve Nevevî'de doğrudan telkîn hakkında fetvâ yer almakta, Süyûtî ve Heytemî'nin görüşlerine işaret ettiğini düşündüğümüz rivâyet başka bir hususla ilgili fetvânın içerisinde geçmektedir.

İbnü's-Salâh fetvâsına büluğa erdikten sonra ölmüş birine telkînin Şafii âlimlerinin tercih ve amel ettikleri bir görüş olduğunu belirterek başlamaktadır. Baliğ olmamış çocuğa telkîn konusunda güvenilir bir delil olmadığına işaret eden İbnü's-Salâh, kendilerinin de bunu uygun/ gerekli görmediklerini ifade etmektedir. İbnü's-Salâh telkîn konusunda sahîh olmasa da pek çok rivâyet olduğuna işaret etmektedir.[324]

İbn Abdüsselâm ise ölmüş kişiye telkîn verilmesi hakkında sahîh herhangi bir rivâyet bulunmadığını ve bunun bid'at olduğunu belirtmekte, "Ölülerinize La ilahe

[322] İbn Hacer, **Fetâvâ fi'l-Akîde,** s.79-82.
[323] En'am Sûresi, 6/164; İsrâ Sûresi 17/15; Fâtır Sûresi 35/18; Zümer Sûresi 39/7; Necm Sûresi 53/38.
[324] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s.261.

illallah'ı telkîn edin."[325] hadîsinin ölümü yaklaşan ve yaşamasından ümit kesilen kişiye hamledileceğini ifade etmektedir.[326]

Nevevî de bu hadîsi İbn Abdüsselâm gibi yorumlamakta, ölmek üzere olan kişiye can çekişmeye başlamadan önce lâ ilâhe illallah'ı telkîn etmenin sünnet olduğunu beyan etmektedir. Ancak Nevevî, Şam'da definden sonra yapılan telkînin de muhtar olan görüşe göre müstehab olduğunu belirtmekte, Şafii âlimlerinden bu görüşte olanların isimlerini vererek onlardan naklen bu telkînin hangi ifadelerle ve nasıl yapılacağını da açıklamaktadır.[327] Nevevî fetvâsını telkînin mükellef iken ölmüş kişiye yapılacağına, çocuğa ise telkîn olmayacağına işaret ederek bitirmektedir.[328]

Süyûtî ve ondan naklen Heytemî ölmek üzere olan kişiye şeytanın gelmesine dair rivâyeti değerlendirirken bu durumdaki kişiye kelime-i tevhid telkînini tavsiye eden bir rivâyet nakletmektedirler.[329] Süyûtî kabir azabının yedi gün sürmesi ile ilgili rivâyetleri değerlendirdiği makalesinde telkîn konusu hakkında sahîh veya hasen bir rivâyetin bulunmadığını, söz konusu rivâyetin muhaddislerin ittifakı ile zayıf kabul edildiğini ve ölmüş kişiye telkinin bid'at olduğunu belirtmektedir. Bu şekilde fetvâ verenlerden birinin İbn Abdüsselâm olduğunu söyleyen Süyûtî, bunu müstehab gören İbnü's-Salâh'ın ve ona tâbî olan Nevevî'nin amellerin faziletleri konusunda zayıf hadîsin delil olabilmesi sebebiyle böyle hükmettiklerini belirtmektedir. Bu ifadelerine rağmen Süyûtî, telkînin neden yedi gün değil de sadece ilk gün ölü kabre konarken yapıldığını da açıklamaktadır.[330] Ayrıca Heytemî kabirde sorgu hakkındaki fetvâsında bazı Şafii âlimlerin sorgunun mükellef kişiler için geçerli olduğu kanaatinde

[325] Müslim, Cenâiz, 1, 2 (916 ve 917. hadîs); Ebû Davud, Cenâiz, 15, 16 (3116 ve 3117. hadîs); Tirmizî, Cenâiz, 7 (976. hadîs); Neseî, Cenâiz, 4; İbn Mâce, Cenâiz, 3 (1444. hadîs).
[326] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s.96.
[327] Bir kişinin definden sonra ölünün baş tarafında oturarak şöyle demesi müstehabdır: "Ey fülan oğlu fülan veya ey Allah'ın hanım kulunun oğlu Abdullah, dünya evinden ayrılırken inandığın şekilde Allah'tan başka ilah yoktur, O'nun ortağı bulunmaz, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir şehadetini hatırlatıyorum. Cennet haktır, cehennem haktır, ba's haktır, kıyamet gelecektir ve onda şüphe yoktur, Allah kabirlerde olanları diriltecektir, sen rab olarak Allah'ı, din olarak İslâm'ı, peygamber olarak Muhammed (s.a.v.)'i, rehber olarak Kur'an'ı, kıble olarak Kabe'yi, kardeş olarak müminleri kabul ettin. Rabbim kendisinden başka ilah olmayan o Allah'tır, O'na tevekkül ettim, O arş-ı azîmin Rabbidir." Nevevî, **a.g.e.,** s.74-75. Benzer bir telkîn metni için bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 261.
[328] Nevevî, **a.g.e.,** s.74-75.
[329] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 368-370, Heytemî, **a.g.e.,** s.296.
[330] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 181.

olduklarını, zaten bu sebeple mükellef olmadan ölen kişiye telkîni müstehab görmediklerini ifade etmektedir.[331]

c. Ölen Kişinin İşitmesi

Bu konu hakkındaki sorunun Bedir savaşında ölen müşriklerin cenazelerinin konduğu kuyu başında Hz. Peygamber'in onlara seslenmesi üzerine sahabe tarafından yöneltildiği malumdur.[332] Aynı konu, ilgili âyet ve hadîsler gündeme getirilerek fetâvâ eserlerinde de yerini almıştır.

el-Ecvibetü'l-Müstev'abe'de yer alan bir soruda "Ölü defnedildiği zaman geri dönüp gidenlerin ayak seslerini işitir."[333] rivâyetinin Hz. Aişe tarafından "Sen kabirdekilere duyuracak değilsin"[334] âyetinden dolayı reddedildiği belirtilmektedir.

İbn Abdülber, öncelikle verilen rivâyetin sahîh olduğunu belirtmektedir.[335] Ardından Hz. Peygamber'in Bedir müşriklerinin ölülerine seslenişi ile ilgili yorumları sıralayan[336] İbn Abdülber, söz konusu âyetin "Kabirdekiler sana cevap verecek değildir." şeklinde yorumlanabileceğini belirtmekte, bunun kafirler için verilmiş bir misal olduğunu, onların Hz. Peygamber'in davetini duyduklarını ancak cevap

---

[331] Heytemî, **a.g.e.,** s. 23.
[332] Buhârî, Cenâiz, 87, Meğâzî, 8; Müslim, Cennet, 76 (2873).
[333] Buhârî, Cenâiz, 68; Müslim, Cennet, 70 (2870);
[334] Fâtır Sûresi 35/22.
[335] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 160. Ölüye kabirde ruhu iade edilir ve Rabbi, dini, peygamberi sorulur. Ona Allah'ın kendisi ile şek ve şüpheye düşmüş kişileri imtihan ettiği, müminleri ise sabit kıldığı iki melek (fettân) gelir. Ölen kişiye ruhu iade edilince onu defnettikten sonra gidenlerin ayak seslerini duyması da inkar edilemez"Müellif, bu açıklamaların kıyasa veya şahsî görüşe değil birbirinden uzak bölgelerde yaşamış sika grupların mütevatir rivâyetlerine dayanılarak yapıldığına da işaret etmektedir. Ona göre bu sika râvîler kabir azabı hakkında sahîh rivâyetler nakletmektedirler ki bunları ancak bid'at ehli ve sünnetleri reddeden kişiler kabul etmez. Müslümanların imamları, fakihleri, sahabe ve tabiîn râvîleri ve onlardan sonra gelenler arasında kabir fitnesini reddeden bir kişi bile bulunmamaktadır. Bid'at ve saptırıcı heva ehlinin sözleri ile meşgul olmanın ise anlamı yoktur.
[336] Bu yorumlar şöyledir:
Bu, sorgu sual için ruhun iade edildiği zaman içerisinde olabilir.
Kuyuya atılanların durumu sadece onlara has olabilir. Anlayışları onlara iade edilmiş ve Hz. Peygamber'in sözlerini anlamışlardır.
Bazı âlimlerin görüşlerine göre ruhlar kabirlerin avlusunda yani etraflarındaki boşluktadır. Onların ise kuyudan başka kabri yoktur. Ruhları cesetlerine iade edilmese de bu sözleri duymuşlardır.
Hz. Peygamber kabir ehline السلام عليكم دار قوم مؤمنين diyerek seslenmektedir. Bunların manası "Biz bunu idrak edemiyoruz. Bu ilim çeşidinden bize ancak Allah'ın açıklaması ile az bir şey verildi" de olabilir.
İlim ehli Hz. Peygamber'den sahîh ve meşhur haberlerin geldiği bu tür konularda münazarayı kabul etmemişler ve "Bu konuda yapılacak tek şey teslim olmaktır" demişlerdir. Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.165

vermediklerini ifade etmektedir. Buna göre âyette geçen سمع kelimesi أجاب anlamına gelmektedir ki âlimler bu tür yerlerde Kur'ân'ın te'vîlini kabul etmişlerdir.[337]

İbn Abdüsselâm, ölüler için Kur'ân okunması ile ilgili fetvâsında Rasulullah'ın onlara selam vermemizi emrettiğini ve şeriatın duymayana hitap etmemizi istemeyeceğini belirtmekte, ölünün ziyaretçilerini tanıdığını söylemektedir. Bunun ardından Hz. Peygamber'in Bedir kuyusunun başında ashabına "Siz benim sözlerimi onlardan daha iyi duyuyor değilsiniz." buyurduğunu ve bazı âlimlerin de ruhların kabirlerinin avlularında bulundukları görüşünde olduklarını ifade etmektedir.[338]

İbn Hacer el-Askalânî, ölünün kabrine yakın oturan akrabasını tanıması ve onun Kur'ân kıraatini duyması gibi hususların hakkında çokça soru sorulan ruhların mekanı konusunun alt başlıkları olduğunu ifade etmektedir. Kabre yakın veya uzak olma ve Kur'ân veya başka bir şey okunması arasında bir fark olmadığını belirten İbn Hacer ehl-i hadîsin cumhuruna göre ruhların kabirlerinin etrafındaki boşluklarda bulunduğunu söylemektedir. Sahîh hadîslerin zahirinin gerektirdiği bilgiye göre mü'minlerin ruhları en üst derece ve makamlarda, kafirlerin ruhları ise siccîndedir. Ancak onların her birinin cesedi ile bağlantısı vardır. Ehl-i sünnette tercih edilen görüşe göre nimet ve azabı beden de hisseder. Bunu kabul eden ölünün kendisini ziyaret edeni tanıyacağını ve bir engel yoksa yanında okunanı duyacağını da kabul etmiş olur.[339] Nimet ve azabın sadece ruha olduğunu düşünenler için de durum böyledir. Ancak bu görüşte olan âlimlerden bazıları bütün ruhların içlerinde bulundukları durumla meşgul olduklarını iddia etmektedirler ki bu meşhur olan görüşe uymamaktadır."[340]

---

[337] Bkz. İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.166-167. İbn Abdülber yorumunun usûl-i sünnet ve Arapça dil kurallarına dayandığını belirtmekte ve سمع الله دعاءك ve سمع الله لمن حمده cümlelerini de bu kullanıma örnek vermektedir.

[338] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** 97.

[339] İbn Hacer "Ölünün ruhu dünyada duyar ve görür mü? Bir grup âlimin söylediği gibi onun gözü ve kulağı var mıdır?" şeklindeki soruya da şöyle fetvâ vermektedir: Ölünün ruhu duyar ve görür. Allah ona duyup göreceği, acıyı ve nimeti hissedebileceği bir idrak verebilir." Bkz. İbn Hacer, **Fetâvâ fi'l-Akîde**, s. 75.

[340] İbn Hacer**, a.g.e.,** s. 20-23.

Başka bir istiftâda İbn Hacer, İbn Abdülber'e sorulan soruyu, âyetle hadîsin cem' yollarını açıklayarak cevaplamaktadır.[341]

Süyûtî manzum bir fetvâsında aynı soruya ölülerin yaratılmışların sözlerini duydukları ile ilgili pek çok rivâyetin nakledildiğini, âyetteki nefyin hidâyeti kabul etmeme anlamına geldiğini belirterek cevap vermektedir.[342]

Süyûtî, berzah hallerine dair yedi soruya cevap verdiği *el-Lem'a fî Ecvibeti'l-Es'ileti's-Seb'a*[343] isimli risalesine bu önemli konularda sadra şifa açıklama yapanların az olduğunu, kendisinin bu konuda vârid olan hadîs ve eserleri inceleyeceğini belirterek başlamaktadır. Süyûtî risalesinde "Ölüler yaşayanların kendilerini ziyaret ettiklerini bilirler mi?" şeklindeki soruya "Evet bilirler." diye cevap vermekte ve İbn Ebü'd-Dünya ile İbn Abdülber'den konuyla ilgili rivâyetler nakletmektedir.[344] Ölülerin yaşayanların hallerini ve içlerinde bulundukları durumları da bileceklerini belirten Süyûtî, bu görüşünü de çeşitli rivâyetlere dayandırmaktadır. Süyûtî, farklı tarîkleri bulunan bir hadîsi delil göstererek ölünün insanların konuşmalarını ve kendilerini övmelerini duyacağını da belirtmektedir.[345]

d. Kabir'de Sorgu ve Azap

Kabre giren kişinin Münker ve Nekîr isimli melekler tarafından sorguya çekilmesi ve kabir azabı konularında pek çok fetâvâ eserinde açıklamaların yer aldığı görülmektedir. Bunlardan ilki el-Ecvibetü'l-Müstev'abe'dir. İbn Abdülber Hz. Peygamber'in cehennemin en alt tabakasında olan münafığın da kabrinde sorguya

[341] Bkz. İbn Hacer**, a.g.e.,** s.57-59. İbn Hacer bunun gerçekten meşhur bir mesele olduğunu ve kendisinin bunu Buhârî şerhinde incelediğini belirtmekte, âlimlerin bu konudaki bazı yorumlarını şöyle sıralamaktadır:
Âyeti te'vil edip hadîsi zahirine hamlederek bunu bütün ölülere genellemek
Hadîste belirtilen durumu Bedir'de öldürülen müşrikler gibi bazı ölülere tahsis etmek: Nitekim bu hadîsin Sahîh'teki râvîlerinden biri olan Katâde onu naklettikten sonra şöyle demiştir: "Allah onlara Hz. Peygamber'in sözlerini kınanma, hasret ve pişmanlık içerisinde duysunlar diye can verdi."
Hadîste belirtilen durumu sorgu sual zamanı gibi belli bazı durumlara hasretmek.
Hadîsi te'vil etmek, âyeti zahirine hamletmek
[342] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 13.
[343] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.160-165.
[344] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 160-161.
[345] Bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 161-162.

çekileceğini haber verdiğine işaret etmektedir. İbn Abdülber'e göre kafirlerin de benzer şekilde sorguya çekilmesinde şaşılacak bir şey yoktur.[346]

İbn Abdüsselâm telkîn vb konular hakkındaki fetvâsında Rasûlullah'ın ruhların kabirlerinde azab görmekte olduklarını bildirdiğine işaret etmektedir.[347]

İbn Hacer'e bu konuyla ilgili olarak yöneltilen sorulardan birinde Münker ve Nekir'e cevap veremeyen kişinin ne kadar süreyle azaba uğrayacağı sorulmaktadır.[348] İbn Hacer, kafirin ve münafığın azabının bazı haberlerin delalet ettiğine göre ebediyete kadar süreceğini ve bunun çeşitli şekillerde olacağını belirtmektedir.[349] Başka bir fetvâda bu durumun büyük veya küçük günah irtikabına veya Allah'ın affetmesine göre değişkenlik arz edeceği belirtilmektedir. İbn Hacer konuyu ilgili rivâyetleri vererek açıklamaktadır.[350]

İbn Hacer'e yöneltilen sorulardan biri kabirdeki sorgu sırasında ruhun ölünün bedenine girmesi ile ilgilidir. Fetvâda bu durumda ruhun bedene girdiği, fakat bunun sadece oturma imkânı verecek kadar olduğu belirtilmektedir.[351] Başka bir soruda ise kabrin ölü için ameline göre genişletilmesinin veya daraltılmasının söz konusu olup olmadığı öğrenilmek istenmektedir. İbn Hacer kabrin ölünün ameline göre genişleyeceğini veya daralacağını belirttikten sonra Allah'ın (ameline bağlı olmaksızın) af veya intikam ile hükmedebileceğini çünkü O'nun yaptığından sorumlu tutulamayacağını[352] belirtmektedir.[353] İbn Hacer'e ölen kişiye Münker ve Nekir gelinceye kadar onu oturtacak ve ihtiyacı olan konularda telkinde bulunacak Rûman isimli bir meleğin gelip gelmeyeceği de sorulmuştur. İbn Hacer fetvâsında Ruman hakkındaki haberin leyyin (çok zayıf) bir tarîkle geldiğini belirtmektedir.[354]

---

[346] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 164. İbn Abdülber kabir fitnesi ile ilgili mütevatir ve nakil yönünden sıhhati kesin olan pek çok rivâyet bulunduğunu ve bunları ancak sünnetleri kabul etmeyen bid'atçinin kabul etmeyeceğini söylemektedir. Bkz. **a.g.e.,** s.160.
[347] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 97.
[348] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 15-16. İbn Hacer'in cevapsız bıraktığı benzer bir soru için bkz. **a.g.e.,** s.76.
[349] İbn Hacer, **a.g.e.,** 16-19. Ayrıca bkz. **a.g.e.,** s.42, 44-46.
[350] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.44-47.
[351] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.73.
[352] Enbiyâ Sûresi 21/23.
[353] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.76-77.
[354] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.79.

Sehâvî'ye Hz. Peygamber'in kabirdeki sorgu suale dair verdiği bilgileri ihtiva eden bir rivâyet[355] hakkında soru sorulmuştur. Sehâvî rivâyetin farklı tarîklerini, kaynaklarını ve âlimlerin sıhhat durumu hakkındaki kanaatlerini verdikten sonra "Hadîs imamlarının bu hadîsin sahîh olduğunu söyledikleri bilinmektedir. Bu hadîste ehl-i sünneti destekleyen ve bidat ehlini zelil kılan pek çok mana vardır." şeklinde özet bir değerlendirme yapmaktadır.[356]

Bir başka soru da kabirdeki sorgu sualden sonra mü'mine hem cehennemdeki hem de onun yerine kendisine verilen cennetteki makamının gösterileceğini belirten hadîsle ilgilidir. Sehâvî fetvâsında pek çok rivâyete ve bazı âlimlerin görüşlerine yer vermektedir.[357]

Süyûtî'ye şehidin ve çocuğun kabirde sorgu suâle tâbî tutulup tutulmayacağı sorulmaktadır. Süyûtî fetvâsında şehid ve çocuk için kabirde sorgu olmayacağını belirtmekte, çeşitli âlimlerin görüşüne yer vermektedir.[358] Süyûtî *"el-İhtifâl bi'l-Etfâl"* ismiyle çocukların kabirde sorguya çekilmesi hususunda kısa bir risale de kaleme almıştır. Risalesinin başında Hanbelîlerin konuya dair iki farklı görüşü bulunduğuna işaret eden Süyûtî, Hanefî, Mâlikî ve Şafii âlimlerin de benzer görüşlere sahip olduklarını belirtmektedir. Bu görüşleri ve sahiplerini açıklayan Süyûtî konuyu delilleri ile ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.[359] Süyûtî bir başka makalesinde ölülerin kabirlerinde yedi veya kırk gün sorguya tâbî tutulmaları ile ilgili rivâyetleri ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.[360]

Heytemî konuya dair soruya[361] verdiği fetvâsında iki meleğin sorgusunun cenîn ve yanma, boğulma vb sebeplerle kabri bulunmayan kişiler de dahil olmak üzere her ölü için geçerli olduğunu belirtmektedir.

---

[355] Ebû Davud, Kitabu's-Sünne, 23-24.
[356] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.432-434.
[357] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.865-868.
[358] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 165.
[359] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.166-168.
[360] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 168-185.
[361] Heytemî, **a.g.e.,** s. 16. Soru 4 ayrı başlığı ihtiva etmektedir:
Münker ve Nekir küçük, büyük, Müslüman, kafir, kabri olan olmayan herkesi sorgu suâle tâbî tutarlar mı?
Herkese kendi dilinde mi soru sorarlar?

Bu konuda fetvâsı bulunan iki müellif sorgu suâlin bu ümmete has veya diğer ümmetler için de geçerli olması konusunu müzakere etmişlerdir. Sehâvî fetvâsına ilgili eserlerde bu konuda açık bir bilgiye ulaşamadığını belirterek başlamaktadır. Kabirde sorgunun bu ümmete tahsîsi konusunda delil gösterilen üç hadîsi metinleriyle veren Sehâvî, Hanbelî âlim İbnü'l-Kayyım'ın ise bu görüşte olmadığını belirtmektedir.[362]

Konuyla ilgili fetvâsında Hakîm et-Tirmizî'nin küfrünü ilan edenin sorguya tâbî tutulmayacağını kesin olarak belirttiğini söyleyen Heytemî ise İbn Abdülber'in de bu görüşte olduğuna işaret etmektedir ki kendisinin de aynı kanaatte olduğu anlaşılmaktadır.[363]

e. Müslümanların ve Müşriklerin Çocuklarının Durumu

İbn Abdülber'e Hızır'ın öldürdüğü çocuğun bülûğa erip ermediği ve müşriklerin çocuklarının durumu sorulmuştur. İbn Abdülber fetvâsında[364] Müslümanların bülûğa ermemiş çocuklarının cennete gireceklerine dair icmaın bulunduğunu belirtmektedir. İbn Abdülber müşriklerin çocukları hakkında Hz. Peygamber'den gelen rivâyetler ihtilaflı olduğu için âlimlerin de farklı görüşleri olduğunu belirtmektedir.[365]

İbnü's-Salâh fıtrat hadîsi ile ilgili bir soruya fetvâ verirken anne karnında şakî (fasık ya da kafir) yazılma konusuna da değinmekte, Allah onların yapacak olduklarını bildiği için meleğin bu şekilde yazdığını belirtmektedir. Yani anne karnında şakî olacağı yazılan çocuk, imanla küfür arasında tercih yapacak zamana geldiğinde küfrü seçecektir ve bu Allah'ın bilgisi dahilindedir. Bu sebeple müşriklerin çocuklarından ve mecnunlardan ölenlerin cennetlik olacağı hususunda kesin bir hüküm verilmesi mümkün değildir.[366]

İbn Hacer'e yöneltilen bir soru çocuklarla ilgili hesabın bütün çocuklara mı sadece Müslümanların çocuklarına mı has olduğu şeklindedir. İbn Hacer'e göre

---

Sorgu meleğinin ismi Münker mi Münkir mi?
Mü'mini de diğer insanları da bu iki melek mi sorguya çeker?
[362] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 779-780.
[363] Heytemî, **a.g.e.,** s.23-24.
[364] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 171- 186.
[365] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 181-182.
[366] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 169- 170.

Müslümanların çocukları için hesap yoktur, müşriklerin çocukları hakkında ise meşhur ihtilaf söz konusudur. Bu gibi konularda evlâ olan kesin hüküm vermeye sebep olacak bir şey ortaya çıkana kadar tevakkuf etmektir. Zira farz-ı ayn olan konular buna sıra gelmeyecek kadar meşgul edicidir.[367]

Çocukken ölenlerin de cennete belli bir yaşta gireceklerine işaret eden Sehâvî müşriklerin çocukları hakkında ise 10 farklı görüş olduğunu belirtmekte ve en doğrusunun onların da cennete girecekleri olduğunu söylemektedir.[368]

Sehâvî'ye Müslümanların çocuklarının amellerinden dolayı sevap almaları veya muâheze edilmeleri ile ilgili de soru yöneltilmiştir. Sehâvî'nin fetvâsı şu şekildedir: "Evet, âlimlerden çoğunun görüşüne göre onlar salih amellerinden dolayı sevap alırlar ve yaptıkları iyilikler de yazılır. Ancak yanlış hareketlerinden dolayı muâheze edilmezler.[369]

Heytemî'ye konuyla ilgili olarak yönlendirilen soru şu şekildedir: İnsanların çocuklar hakkındaki ihtilaflarının kaynağı nedir? Kız veya erkek onlar cennette ailelerine hizmetkâr[370] mı olurlar? Cennette dereceleri birbirlerinden farklı olur mu? Heytemî'nin fetvâsı da bu konudaki diğer fetvâlarla paraleldir. [371]

f. Bir Amelin Sevabının Ölen Kişiye Ulaşması

İbnü's-Salâh'tan "İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır."[372] âyeti ile "İnsan öldüğü zaman üç şey hariç ameli kesilir. Sadaka-ı cariye, kendisinden istifade edilen ilim, kendisine dua eden salih evlad."[373] hadîsinin birlikte değerlendirilmesi ve okunan Kur'ân'ın ölmüş kişiye ulaşması konusunda ihtilaf mevcutken ve Kur'ân okunması daha faziletli iken duanın ölen kişiye nasıl ulaşabileceği hakkında bilgi

[367] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.70-72. İbn Hacer'in cevap vermediği bir soru da çocukların sorgu sual sırasında az da olsa korku ve endişe hissedip hissetmeyeceğidir
[368] Sehâvî fetvâsının sonunda bu konularda daha fazla şey söylese sözün uzayacağını, belirtilen bilginin yeterli olduğunu ifade etmektedir. Sehâvî, **a.g.e.,** s.446-448.
[369] Sehâvî, **a.g.e.,** 766-768.
[370] Muhakkık bu kelimenin asıl nüshada قدام olarak geçtiğini belirtmiştir. Bu durumda çocukların cennette anne ve babalarını karşılayıp karşılamayacakları sorulmuş olmaktadır. Heytemî, **a.g.e.,** s.191.
[371] Heytemî, **a.g.e.,** s. 191-193.
[372] Necm Sûresi, 53/39.
[373] Müslim, Vasiyyet, 14 (1631).

vermesi istenmektedir. Müsteftînin konuyla ilgili ihtilafa vurgu yapması dikkat çekmektedir.

İbnü's-Salâh fetvâsında hayır ehlinin ölmüş kişiler için Kur'ân okunmasında bereket gördüklerini belirtmekte ve bu konudaki ihtilafın aslî konulardaki ihtilaf gibi olmadığını, çünkü ölen kişi için Kur'ân okumanın fürûattan olduğunu beyan etmektedir. Ona göre soruda geçen âyet, "Okunan Kur'ân ölüye ulaşır." görüşünün batıl olduğuna delalet etmez. Âyetten murad insan için çalışarak yaptığı şey dışında hak veya ceza olmayacağıdır. Bu, başkasının ona bağışladığı kıraat veya dua için geçerli değildir. Aynı şekilde ölünün ameli hakkındaki hadîs de bu görüşün batıl olduğunu göstermez; çünkü o kişinin kendi ameli ile ilgilidir, bu ise başkasının amelidir.[374]

Bir başka soruda İbnü's-Salâh'a insanın okuduğu Kur'ân'ı anne ve babası ile akrabalarına ve bütün Müslümanlara hediye etmesinin cevazı, bu okumanın kabirden uzakta mı yakında mı yapılmasının uygun olacağı sorulmaktadır. İbnü's-Salâh fetvâsında bu konuda fakihler arasında ihtilaf olduğunu, ancak âlimlerin çoğunun bunu caiz gördüğünü ve kişinin bu durumda "Allah'ım okuduğumun sevabını filanca kişiye ulaştır." demesi gerektiğini, bunun bir dua olduğunu ve bu durumda da yakın veya uzak olmanın hükmünün kalmadığını belirtmektedir.[375]

İbn Abdüsselâm Kur'ân okumanın sevabının okuyana mahsus olduğunu ve başkasına ulaşmayacağını ifade etmekte, bu fetvâsına çeşitli âyet ve hadîsleri delil getirmektedir.[376] İbn Abdüsselâm okunan Kur'ân'ın sevabını başkasına verenin şerî bir delil olmaksızın âyet ve hadîsin zahirine muhalefet etmiş olacağına dikkat çektikten sonra bazı insanların bu konuyu rüyalar yoluyla tesbit ettiğini, oysa rüyaların ahkamların kendileri ile sabit olduğu şer'i hüccetlerden sayılmadığını belirtmektedir. Ona göre mallarımız üzerinde teberru ile tasarrufta bulunur gibi hibe yolu ile amellerimizin sevapları üzerinde tasarruf hakkımız yoktur.[377]

---

[374] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 149.
[375] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s.192-193. İbn Hacer de Hanbelîlerin Kur'ân'ın kabirde veya başka bir yerde okunması arasında fark görmediklerini ve okuma sevabının her iki durumda da ölen kişiye ulaşacağını belirtmektedir. İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 30-31.
[376] Necm Sûresi 53/ 39, Bakara Sûresi 2/286, İsrâ Sûresi 17/7, Fussilet Sûresi, 41/46.
[377] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 96-97.

Nevevî, ilgili fetvâsında ölen kişiye dua ve sadaka sevabının ulaşması noktasında icmaya işaret etmekte, ancak Kur'ân okumanın sevabı hakkında ihtilaf edildiğini belirtmektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel ve bazı Şafii âlimler "ulaşır" derken, İmam Şafii ve çoğunluk "ulaşmaz" demişlerdir.[378]

İbn Hacer'e herhangi bir amelin sevabının ölen kişiye ulaşıp ulaşmayacağı hakkında birbirinden az farkla dört soru yöneltilmiştir. İbn Hacer'in bu sorulara verdiği fetvâlar birbirini tamamlar mahiyettedir.

Bu fetvâlardan birinde İbn Hacer ehl-i sünnetten ilim ehlinin cumhuruna göre sadakanın sevabının ölüye ulaşacağını belirtmektedir. Ölüye kendi işlediği veya sebep olduğu amel dışında herhangi bir şeyin sevabının ulaşmayacağını söyleyen bidat sahibi kişilerin bu görüşleri ise, ölen kişi adına sadaka vermenin meşrûiyyetini ve bunun ona fayda vereceğini gösteren sahîh rivâyetler sebebi ile, şâz kalmaktadır. Sahîhayn'da ve diğer kaynaklarda bu konuyla ilgili olarak gelen rivâyetler meşhurdur.[379]

İbn Hacer'e göre ilim ehli, ölen kişinin mü'minlerin kendisi için edeceği dua ve istiğfardan faydalanacağı hususunda görüş birliğine varmışlardır. Bu durum aralarında bir fark olmadığı için köle azad etme, kurban ve vakıf için de geçerlidir. Ancak ehl-i sünnet, bedenî ibadetler konusunda ihtilaf etmişlerdir.[380] İbn Hacer ise bedenî ibadetler konusunda da aynı fikirdedir.[381]

İbn Hacer, seleften kabirde Kur'ân okumayla ilgili çok az rivâyet gelmiş olsa da insanların o zamanlardan kendi yaşadığı zamana kadar bu şekilde amel ettiklerini belirtmektedir.[382]

Okunan Kur'ân'ın sevabının ölen kişiye ulaşması ile ilgili olarak Sehâvî'ye sorulan soruda üç ayrı rivâyet geçmektedir.[383] Sehâvî fetvâsında ilk hadîsin

---

[378] Nevevî, **a.g.e.,** s. 83.
[379] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.25-27
[380] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.27
[381] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.28-29. Benzer konuda bir başka fetvâ için bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s.32-39.
[382] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 34-36
[383] Bu rivâyetler şunlardır: "Kim kabirlerden geçer ve kul hüvallahü ehad'i 11 kere okuyarak bunun sevabını ölülere bağışlarsa ona ölüler sayısınca (sevap) verilir." "Kim kabirlere gider de Yâsîn sûresini okursa onların azabı hafifletilir. Ona da misli ve orada bulunanların iyilikleri sayısınca sevap verilir." "Kim anne ve babasının ya da sadece birinin kabrini ziyaret eder ve yanında ya da yanlarında Yâsîn sûresini okursa onun günahları affedilir." (İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.,** c.III, s.239)

râvîlerinden ikisinin "kezzâb" olduklarını belirttikten sonra "Bu hadîsin bir aslı olsaydı bu konuya dair tartışmada ihtilafı artırmak için muhakkak hüccet olarak gösterilirdi." demekte, ikinci hadîsin sahîh olmadığını belirtmekte, üçüncü hadîsin de İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzûât*'ında yer aldığına işaret etmekte ve başka herhangi bir bilgi vermemektedir.[384] Sehâvî, insanların çoğunun alışkanlık haline getirdiği namazlardan sonra Fatiha sûresini okuyarak sevabını yaşayan ve ölmüş Müslümanlara hediye etme şeklindeki davranış ile alâkalı fetvâsında "Bu uygulama hakkında herhangi bir şey vârid olmadı, bilakis o ihdas edilen uygulamalardandır." demekte, okunacak Kur'ân'ın sevabının ölmüş kişilere ulaşması ile ilgili yine herhangi bir bilgi vermemektedir.[385] Ölmüş kişiler arasında çocuklarının kendileri adına verdikleri sadaka sebebi ile övünme ve bu durumda olmayanlar için üzüntü olacağına dair haberler sahîh midir, şeklindeki soruya verdiği fetvâsında "Derecelerinin yükseltilmesi veya başka şekillerde kendileri adına verilen sadakadan faydalanırlar. Kendi malından sadaka verilmesini vasiyet eden hiç şüphesiz bundan sevap alır. Ölülerin kendileri için verilen sadaka sebebi ile övünmeleri konusunda pek çok rivâyet gelmiştir, ancak bunlar özellikle çocukların vermesi hakkında değildir." demektedir.[386]

g. Ölen Kişilerin Buluşup Görüşmeleri

Dünyada iken birbirlerini tanıyan kişilerin öldükten sonra buluşup görüşmeleri fetvâ eserlerinde tekrarlanan konulardan biridir.

Bu konuda İbn Hacer'e yöneltilen istiftâ şu şekildedir: "Ölen kişi bir başka kabrin uzağına veya yakınına defnedilirse onu tanır ve ona dünya halleriyle ilgili soru sorar mı?" Soruya "Evet" diyerek fetvâ veren İbn Hacer, buna pek çok hadîste işaret edildiğini belirtmekte ve fetvâsında bu rivâyetlerden bazılarına yer verdikten sonra şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Bu rivâyetlerden ölmüş kişilerin ruhlarının buluşup sohbet edeceği anlaşılmaktadır. Dünya ve âhiret ehlinin idrak hususunda ortak olmaları idraklerinin eşit olmasını gerektirmez.[387]

[384] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 169-171.
[385] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 721.
[386] Sehâvî, a**.g.e.,** c.II, s.768.
[387] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 53- 57.

Süyûtî de kendisine yöneltilen "Ruhlar bir araya toplanırlar mı ve birbirlerini görürler mi?" sorusunu "Evet" diyerek cevapladıktan sonra konuyla ilgili pek çok rivâyete yer vermektedir.[388]

Heytemî "Cennet halkı birbirlerini tanırlar mı, birbirlerini ziyaret ederler mi ve dünyadaki hallerini müzakere ederler mi?" şeklindeki soruya naklettiği rivâyetten anlaşıldığına göre olumlu cevap vermektedir.[389]

h. Ruhların Mekanı

İbn Abdülber ve İbn Abdüsselâm ölünün duyması vb konular ile ilgili fetvâlarında bazı âlimlerin ruhların kabirlerin avlularında yani etraflarındaki boşluklarda oldukları şeklindeki görüşlerine yer vermektedir.[390]

İbn Hacer de "Ehl-i hadîsin cumhuruna göre ruhlar kabirlerin avlularında, yani etrafındaki boşluklardadır. Bunu İbn Abdülber ve diğer bazı âlimler nakletmişlerdir. Bunu şehidler hakkında söyleyenler de olmuştur ki zahiri buna muhalefet eden haberler mevcuttur. Sahîh hadîslerin zahirinin gerektirdiği bilgiye göre mü'minlerin ruhları en üst derece ve makamlarda, kafirlerin ruhları ise siccîndedir. Ancak onların her birinin cesedi ile bağlantısı vardır." demektedir.[391] Başka bir soruda İbn Hacer'e şehitlerin ruhlarının gökyüzünde mi yeryüzünde mi olduğu sorulmaktadır. İbn Hacer fetvâsına "Onlar istedikleri yerde serbestçe gezerler." diyerek başlamakta "Şehitlerin ruhları cennetin kapısındaki gösterişli bir nehrin üzerindedir, onların rızıkları sabah ve akşam cennetten verilir." rivâyetini verip, bunun arşa asılı kandiller içinde rivâyeti ile çelişmediğini, çünkü nehir gibi bu kandillerin de cennetin kapısında olduğu düşünülebilir.[392]

Süyûtî, ruhların mekanı konusunda vakıf olduğu bilgileri genişçe sunacağını belirtmekte ve pek çok rivâyete yer vermektedir. Bu rivâyetlere göre ruhların mekanı ile ilgili çok farklı şeyler söylenebilir.[393]

---

[388] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.164.
[389] Heytemî, **a.g.e.,** s. 92.
[390] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s.164, İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s.97.
[391] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.20-23.
[392] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 47-48.
[393] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.162- 164.

Heytemî ruhların yerine dair peygamberler, şehitler, mükellef olmayanlar ve olanlar hakkında ayrı ayrı bilgi vermektedir.[394]

i. Ölümün Ölümü

Ölümün ölümü konusunda Süyûtî ve Heytemî'ye soru yöneltildiği, onların da benzer fetvâlar verdiği görülmektedir.[395]

Süyûtî'ye bu konuda yöneltilen soru şu şekildedir:

Hadîste şöyle rivâyet edilmiştir: "Cennet ehli cennete, cehennem halkı da cehenneme girince ölüm alaca bir koç suretinde getirilir, cennetle cehennem arasında durdurulur ve her iki gruba da 'Bunu tanıyor musunuz?' diye sorulur. Onlar 'Evet o ölümdür' derler ve o kurban edilir…"[396] Ölümün bir araz olduğu ve intikal kabul etmeyeceği açıktır. Kendi başına var olmadığı için ona bir mahal de gerekmez. Telif edilemez, cisimleştirilemez, cisim sureti gibi tasavvur edilemez. Öyleyse bu iki grup onu daha önce bu şekilde görmedikleri halde onu nasıl tanımışlardır? Cennet ehli peygamberlerinin verdikleri haberden ve kutsal kitaplarından okuduklarından cennette ölüm olmadığını ve oraya girenin bir daha çıkmayacağını bildikleri halde ölümün ölümüne niye böyle sevinmiştir, buradaki nükte nedir?

Süyûtî fetvâsında soruda yer alan üç konuyu ayrı ayrı ele almakta, aynel-yakîn ilme'l-yakînden daha kuvvetli olduğu için böyle bir temsile ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. [397]

Heytemî'ye bu konuyla ilgili birbirine yakın üç soru sorulmakta, Heytemî sorulara birbirini tamamlayacak şekilde farklı cevaplar vermektedir.

İlk soru "Ölüm bize göre araz Mu'tezile'ye göre mahz-ı adem anlamına geldiğine ve her iki mezhebe göre ölümün bir cisim olması imkânsız olduğuna göre 'Cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme yerleşince ölümün kurban edilmesi' hadîsi nasıl anlaşılmalıdır?" şeklindedir. Heytemî fetvâsına kıt akıllı bazı kişilerin bu

[394] Heytemî, **a.g.e.,** s.14-15.
[395] Nevevî'ye ölümün ölümü değil cehennemde herhangi bir kişinin ölüp ölmeyeceği, bu konuda sahîh hadîs olup olmadığı, varsa bu ölümün ne anlama geldiği ve kimin için gerçekleşeceği sorulmaktadır. Nevevî, **a.g.e.,** s. 84-85.
[396] Buhârî, Tefsîru Sûreti Meryem, 1; Müslim, Cennet 13 (2849); Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'an, 19 (3156).
[397] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.90-91.

konu sebebiyle hadîsi inkar ettiklerini söyleyerek başlamakta ve muhakkık âlimlerin bunun beliğ bir temsil olduğunu söyleyerek bu soruya cevap verdiklerini belirtmektedir.[398] Bir sonraki soruda cennet ehlinin peygamberlerinden ve kitaplarından bir daha ölmeyeceklerini öğrendikleri halde ölümün kurban edilişi ile sevinmelerinin anlamı sorulmaktadır. Heytemî'nin bu soruya verdiği fetvâ Süyûtî'ninki ile tamamen aynıdır.[399]

Aynı konudaki başka bir soruya hadîsten alıntı yaparak fetvâ veren Heytemî bunun cennet ehlinin cennette ölümsüz bir şekilde kalacak olması hususunda daha kuvvetli bir şekilde müjdelenmesi anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ardından "Ölüm manevî bir şeydir, nasıl kurban edilen bir koç olur dersen bunun manaların tecessümü kapsamında olduğunu söylerim." demekte ve bu sözünü şöyle açıklamaktadır: Bu, manaların gözle görülerek isimlendirilmesini sağlayacak şekilde duyu organlarına hitap eden bir suret içerisinde ortaya çıkarılmasıdır. Bu amellerin mizanda tartılmasına benzemektedir. Ameller başka türlü ölçülmesi imkânsız olduğu için bir suret içerisinde cisme döner ve sonra tartılır.[400]

j. Allah'ı Görmek

İbnü's-Salâh'tan itibaren ru'yetullah konusunun dünyada, âhirette veya rüyada görme anlamlarında fetvâlarda yer aldığı görülmektedir. İbnü's-Salâh'a yöneltilen bir soruda mü'min ve müslüman kişinin öldüğünde Rabbini gördüğü, âhirette gördüğünde bu ilk görüş veya başka bir yolla O'nu tanıdığı belirtilmekte, kendisinden bu konuya Kur'ân, sünnet ve icmadan delil getirmesi istenmektedir. İbnü's-Salâh fetvâsında mü'minin Rabbini ölümünden sonra görmesi ile âhirette görmesinin farklı olduğunu, ilkinin ruhun idraki ile ikincisinin ise bedene ait gözle gerçekleştiğini belirtmektedir.[401]

İbn Abdüsselam'ın fetvâsında müsteftî ru'yetullah ifadesinin hem dünya hem âhiret için kullanılan bir tabir olduğunu belirterek bu tabirin tam olarak ne ifade ettiğini öğrenmek istemektedir. Ardından Allah'ın dünyada da görülebileceği anlamına gelen

[398] Heytemî, **a.g.e.,** s. 317.
[399] Heytemî, **a.g.e.,** s. 318.
[400] Heytemî, **a.g.e.,** s. 351.
[401] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s.195.

"kalp gözü ile görmek" ifadesini sorgulamakta ve bu durumda "Allah dünyada da görülecek" diyenlere herhangi bir itiraz yöneltilemeyeceğini ve "Siz ölünceye kadar Rabbinizi göremeyeceksiniz." hadîsinin herhangi bir anlamının kalmayacağını söylemektedir.

İbn Abdüsselâm'ın fetvâsına göre Allah'ın âhirette görülmesi Allah'ın ilim nuruna ilaveten gözlerde yarattığı bir nur ile olacaktır. Görmek, ilim ile keşfedilemeyen bir şeyin keşfidir. Allah gözde yarattığı ve kendisinin görülmesini sağlayan bu nuru isterse kalpte de yaratabilir, hiçbir şey bu konuda O'nu aciz bırakamaz. Hatta bu nuru ellerde, ayaklarda ve tırnaklarda bile yaratabilir. Hz. Peygamber'in hadîsi de "Siz Allah'ı gözlerin nuru ile, ölünceye kadar da gözlerin nuruna benzer bir nurla göreceksiniz." şeklinde anlaşılabilir.[402]

Sehâvî'ye konuyla ilgili sûfîlerden bir grup tarafından yöneltilen soru Hz. Peygamber'in rüyasında Allah'ı en güzel bir surette gördüğünü beyan ettiği rivâyet hakkındadır. Sehâvî rivâyetin farklı tarîklerini metinleri ile vermekte ve hepsinin zayıf olduğunu râvîler hakkında değerlendirme yaparak açıklamaktadır.[403]

Heytemî'de de konunun bu yönüyle ilgili iki fetvâ bulunmaktadır.[404] Bu eserde bir diğer fetvâ Rabbini gördüğüne inanan kişiyle alâkalıdır. Burada müsteftî dünyada uyanıkken gözle, rüyada kalple Allah'ı görmenin mümkün olup olmadığını sormakta, Hz. Peygamber'in Allah'ı görmesiyle ilgili bilgi istemektedir.[405]

Heytemî'ye yöneltilen sorulardan biri de meleklerin Allah'ı görmeleri hakkındadır.[406] Eserde yer alan bir fetvâ da geçmiş ümmetlerin Allah'ı görmeleri ile ilgilidir. Heytemî, bu konuda geçmiş ümmetlerle bu ümmet arasında fark olmadığına işaret etmektedir.[407]

Heytemî'nin bu konudaki son fetvâsı Allah'ın neden dünyada değil de âhirette görülecek olması ile ilgilidir. Heytemî bu konudaki fetvâsını da İmam Malik'in

[402] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s.100-101.
[403] Sehâvî, **a.g.e.,** c. II, s. 319-321.
[404] Heytemî, **a.g.e.,** s. 395, 398.
[405] Heytemî, **a.g.e.,** s. 266-269.
[406] Heytemî, **a.g.e.,** s. 395-396.
[407] Heytemî, **a.g.e.,** s. 396.

görüşünden istifade ederek vermektedir: Bunun sebebi dünya ehlinin zayıf olmasıdır. Âhirette ise durum farklıdır, çünkü orada bekâ için yaratılacaklardır. Sahîh olan görüşe göre sadece Hz. Peygamber, kendisine bir ikram olarak İsrâ gecesi Allah'ı gözleriyle görmüştür.[408]

Kadınların Allah'ı görmeleri konusunun fetvâ eserlerinde âhirette Allah'ı görme konusu içerisinde veya ayrı olarak ele alındığı görülmektedir. Bu fetvâlara göre elbette cennete giden kadınlar da Allah'ı görecektir ama ne kadar veya kaç kere görecekleri hususunda farklı görüşler vardır. Allah katında üstünlük ancak takvâ ile olduğu halde böylesine önemli bir konuda kadın- erkek ayrımının yapılmış olması sadece fetvâların verildiği dönem ve bölgelerdeki kültürle açıklanabilir diye düşünmekteyiz.

Konuyla ilgili neredeyse bir cilt veya daha fazla yer tutacak açık net delillerin bulunduğunu söyleyen Sehâvî, bunların hepsini vermenin vakit alacağını belirtmekte ve bu konu hakkındaki kaynaklara işaret etmektedir. Ona yöneltilen soru, kadınların âhirette Allah'ı görmeleri ve bu hususta erkekler gibi olup olmadıkları hakkındadır. Fetvâda yer alan konuyla ilgili delillerin genelinden kadınların ru'yette erkeklerle eşit olduğu anlaşılmaktadır. Ancak onlar ru'yetin tekrarlanması hususunda erkekler gibi değillerdir ve Allah'ı dünya günlerine göre Ramazan ve Kurban bayramlarının ilk gününde görürler. Erkekler de bu konuda derece derecedir; onlardan bazıları Allah'ı dünya hayatındaki gün ölçüsü içerisinde iki kere, bazıları cuma günü, bazıları daha da fazla görür. Topluluk içerisinde görenler olacağı gibi tek başına görebilecek olanlar da vardır. Kadınlar da bu hususta derece derecedir.[409]

Süyûtî, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* isimli eserinde bu konuyla ilgili üç görüş verdiğini belirtmektedir. Bu görüşlerin ilkine göre kadınlar da ru'yet konusundaki rivâyetlerin kapsamına dahil oldukları için Allah'ı görürler. İkinci görüşe göre kadınlar Allah'ı görmez, çünkü hadîste bu konuyla ilgili ayrıca bir bilgi bulunmamaktadır. Üçüncü görüşe göre de onlar Allah'ı bayram günlerinde kendilerine

[408] Heytemî, **a.g.e.,** s. 398.
[409] Sehâvî, **a.g.e.,** c. III, s. 950-954.

özel olacak bir şekilde görürler, ancak rivâyetlerden anlaşıldığına göre erkeklerle beraber cuma günlerinde görmezler.

Süyûtî bu görüşleri verdikten sonra üçüncü görüşün tercih edildiğini belirtmektedir. Ancak kendisi Hz. Peygamber'in hanımlarını, kızlarını ve diğer saliha/ sıddîka hanımları (الصديقات) bunun dışında tutmakta ve "Onlar özelliklerinden dolayı bayram günleri dışında da Allah'ı görürler, nitekim salih/ sıddîk erkekler de (الصديقون) bu konuda diğer kişilerden farklıdırlar." demektedir.[410]

Süyûtî *Tuhfetü'l-Cülesâ' bi-Ru'yeti'llahi li'n-nisâ'* ismiyle kaleme aldığı risalesinde bu konuyu ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Süyûtî, cennette ru'yetin nebiler, rasuller, her ümmetten sıddîklar ve bu ümmetten mü'min erkekler için gerçekleşeceği hususunda ehl-i sünnetin icma ettiğini belirttikten sonra bu konuda ihtilaf edilen konuları açıklamaya başlamaktadır. Bunlardan ilki olan kadınların Allah'ı görmeleri hususunda bir grup âlimin ifade ettiği gibi üç farklı görüş bulunduğunu belirten Süyûtî, diğer fetvâsında ifade ettiği üç görüşü burada da zikretmektedir.[411]

Bu konuda Heytemî'ye iki ayrı soru yöneltildiği görülmektedir. Heytemî bunlardan ilkine Süyûtî'nin yukarıdaki fetvâsını hemen hemen aynı ifadelerle naklederek,[412] ikincisine de aynı fetvâyı birkaç cümle ile özetleyerek[413] cevap vermektedir. Ancak ikinci fetvâsında Süyûtî'nin sıddîk hanımları istisna tuttuğunu ve onların Allah'ı kendilerine ikram olmak üzere erkeklerle beraber göreceklerini ifade ettiğini nakletmektedir. Heytemî, Süyûtî'nin "Ama onların özel olanları için her gün bir bayramdır ve onlar bütün gün Rablerini ziyaret ederler." ifadesinden bu çıkarımı yapmış görünmektedir.

[410] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 288.
[411] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 188-191.
[412] Heytemî, **a.g.e.,** s. 395.
[413] Heytemî, **a.g.e.,** s. 398.

k. Âhirette Çıplak ve Sakalsız Olmak

İbn Kuteybe'ye öldükten sonra dirilmenin niteliği ile ilgili çelişkili görünen iki hadîs hakkında soru sorulmuştur.[414] İbn Kuteybe fetvâsında iki hadîsi de derinlemesine düşündüğünü ve ilk rivâyeti Kur'ân'a uygun bulduğunu söylemektedir. Çünkü Allah "Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız."[415] buyurmaktadır. Ona göre biz hayata yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak başladığımıza göre kıyamet gününde de böyle olacaktır.

İbn Kuteybe ikinci hadîsin râvîlerinden birinin zayıf kabul edildiğini, eğer durum böyleyse hiç kimsenin pek çok tarîkten sahîh olarak nakledilmiş bir hadîsi zayıf ve şâz bir hadîsle karşılaştırmasının uygun olmayacağını belirtmektedir. İbn Kuteybe eğer hadîs sahîhse iki hadîsi tenakuzdan kurtarmak için şöyle bir yol bulunduğunu belirtmektedir: İbn Abbas hadîsinin bir başka tarîki "İnsanlar kıyamet günü yalın ayak ve çıplak haşredilir." şeklindedir. Ebû Saîd hadîsinde ise kişinin öldüğü zaman üzerinde olan iki elbise içerisinde diriltileceği söylenmektedir. Ba's haşrdan farklıdır ve daha öncedir.

İbn Kuteybe ba's ve haşr kelimelerinin anlamlarını açıkladıktan sonra çeşitli âyetleri delil olarak göstermektedir. Bu yoruma göre insanlar diriltildiklerinde üzerlerinde kefenleri olur. Allah'ın huzuruna haşredildiklerinde bunlar çekilip alınır ve rahimlerden çıplak çıktıkları gibi Allah'a da bu şekilde kavuşurlar.[416]

İbn Hacer'e yöneltilen soru ba's veya haşr ile değil cennetteki durum hakkındadır. Bu soru cennet ehlinin cennete sakalsız, çıplak ve 33 yaşında girmesi ile ilgili rivâyet ve bazı Farisî kitaplarda yer alan cennette sadece Hz. İbrahim ve Hz. Ebûbekir'in sakalı olacağına dair bilgi hakkındadır. Müsteftî bunun hikmetini ve sahîh olup olmadığını öğrenmek istemektedir. İbn Hacer fetvâsına bu konuda meşhur hadîs kitaplarında ve yazılmış cüzlerde herhangi bir bilgiye ulaşamadığını belirterek

---

[414] Bunlardan ilki "Siz yarın Allah'a yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak kavuşacaksınız." hadîsidir. Buhârî, Rikak, 45; Müslim, Cennet, 56 (2859), Neseî, Cenâiz, 118. İkincisi de Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın Ebû Saîd el-Hudrî'den naklettiği şu hadîstir: Ebû Said el-Hudrî öleceği zaman iki yeni elbise istedi ve onları giydi sonra şöyle dedi: "Rasûlullah'ın kişi ölürken üzerinde olan iki elbisesinin içinde diriltilir buyurduğunu duydum." Ebû Davud, Cenâiz, 13-14 (3114. hadîs), Hâkim, **a.g.e.,** c.I, s.490 (1260. hadîs).

[415] Enbiya Sûresi 21/104

[416] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 316-318.

başlamaktadır. Buna rağmen "Bu bilginin varid olduğu düşünülürse" diyerek hikmetini şöyle açıklamaktadır: Hz. İbrahim Müslümanların babası konumundadır. Çünkü onlara "Müslüman" ismini veren odur ve onun dinine ittiba emredilmiştir.[417] Hz. Ebûbekir de Müslümanların babası gibidir çünkü onlara İslâm'a giriş kapısını açan odur. [418]

Sehâvî'ye cennetteki durum hakkında soru soran müsteftî söz konusu hadîs hakkında bilgi istemekte ve bu durumun peygamberlerden herhangi birisi için istisnasının olup olmadığını sormaktadır. Sehâvî hadîsin çeşitli tarîkleri hakkında bilgi vermekte ve bu rivâyetlerin hiçbirinde istisna edilen birinin olmadığını belirtmektedir.[419]

el-Hâvî li'l-Fetâvî'de bu konu hakkındaki yer alan üç fetvâ incelendiğinde Süyûtî'nin çeşitli âlimlerin söz konusu hadîslerle ilgili yorumlarını ve ba'stan itibaren insanların giyinik olup olmamaları hakkındaki görüşlerini birlikte değerlendirdiği görülmektedir.

Bu sorulardan birinde Süyûtî'ye "İnsanlar yalın ayak ve çıplak olarak haşredilecek." hadîsinin "İlk giydirilen İbrahim olacak." rivâyetinden dolayı genel mi yoksa peygamberler dışında kalan insanlara mı has olduğu sorulmaktadır. Süyûtî fetvâsına "Bu genel değil özel bir durumdur." diyerek başlamakta ve Beyhakî'nin bazı insanların çıplak, bazılarının ise kefenleri içerisinde haşr edileceğine dair delil getirdiğini ve "Kişi ölürken üzerinde olan elbisesi içerisinde diriltilir." hadîsini de bu

[417] İbn Hacer Hac Sûresi 22/ 78'e atıf yapmaktadır.

[418] İbn Hacer, **Mesail,** s.24-27. İbn Hacer Taberânî'de İbn Mes'ûd'dan zayıf bir senetle şöyle nakledildiğini belirtmektedir: "Hz. Musa hariç cennet halkı sakalsız ve çıplaktır. Onun göbeğine kadar uzanan bir sakalı vardır." Bu bilgi Hz. Harun hakkında da varid olmuştur. İbn Hacer bazı âlimlerin el yazısı ile yazılmış bunun Hz. Âdem hakkında da varid olduğuna dair bir bilgi gördüğünü ancak bu konuda sabit olmuş bir rivâyete ulaşmadığını söylemektedir.

[419] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 235-236. fetvâda İbn Hacer'in kullandığı "Bazı âlimlerin el yazısıyla bunun Hz. Âdem hakkında da varid olduğunu gördüm" ifadesi aynıyla yer almaktadır. İbn Hacer'de soruda yer alan bazı Farisî kitaplarda Hz. İbrahim ve Hz. Ebûbekir için sakal istisnası bulunduğu ile ilgili bilgi Sehâvî tarafından fetvâda zikredilmekte, ancak bu konuda sabit olmuş bir bilgiye sahip olunmadığı da eklenmektedir. Sehâvî de rivâyet sahîh ise diyerek Hz. İbrahim ve Hz. Ebûbekir hakkında aynı değerlendirmeleri yapmakta, hocasından farklı olarak sadece Hz. Musa'nın küçükken kendisine Firavun'un sakalını tutması ilham edildiği için buna daha layık olacağını ifade etmektedir. Konuya dair rivâyetlere yer verilen diğer bir fetvâ için bkz. **a.g.e.,** s.446-447.

şekilde yorumladığını bildirmektedir.[420] Ayrıca şehitleri ve zühd ehlini bu durumun dışında tutan rivâyetlerden dolayı peygamberlerin evleviyetle hadîsten istisna edileceğini söylemektedir.[421]

Hemen bu fetvânın arkasından gelen ve sorusu bulunmayan fetvâ, bu fetvânın devamı olarak görünmektedir. Orada Süyûtî daha net bir şekilde çıplak ve kefenler içerisinde haşr ile ilgili hadîslerin teâruz içerisinde olduğunu, bazı âlimlerin tercih yolunu tutarak kefenler içinde haşrı ifade eden hadîsleri diğerlerine tercih ettiklerini ama bu âlimlerin azınlıkta kaldıklarını ifade etmektedir. Çoğunluk ise cem' yolunu seçmekte ve kefen içerisinde haşrın şehitlere has olduğunu, diğer insanların çıplak haşredileceğini belirtmektedir.[422]

"Cennete sakalı ile girecek biri var mıdır?" şeklindeki soruya Heytemî "Evet, Kurtubî'nin *et-Tezkire* isimli eserinde yer alan hadîste belirtildiği gibi Hz. Musa vardır." şeklinde kısaca cevap vermektedir.[423] Ancak "Cennette Âdem'den başka sakalı olan olacak mı?" sorusuna ondan başkasının sakalının olmayacağını, "Harun da böyledir." rivâyetinin Zehebî'nin de belirttiği gibi mevzu olduğunu söyleyerek cevap vermektedir.[424]

Heytemî "Çıplak olmadan haşredilecek biri var mıdır?" sorusuna verdiği fetvâyı Süyûtî'nin fetvâsından özetlemiş gibi görünmektedir. Nitekim aynı Süyûtî'nin dediği gibi "Zühd sahipleri için durum böyleyse peygamberler için evleviyetle böyledir." demektedir.[425]

---

[420] Süyûtî, konuyla ilgili başka bir fetvâsında bu rivâyetin yapılmakta olan iş ve manevî durum olarak yorumlandığını ifade etmektedir. Burada ise rivâyeti zahirî manasında yorumlamaktadır. Bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 88-89.
[421] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 185-186.
[422] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 186.
[423] Heytemî, **a.g.e.,** s. 92.
[424] Heytemî, **a.g.e.,** s. 335.
[425] Heytemî, **a.g.e.,** s. 332-333. Konuyla ilgili bir hadîsin tahrîcinin yapıldığı diğer bir fetvâ için bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.333.

B. Nübüvvet

Bu başlık altında Hz. Peygamber'le ilgili fetvâlardan birden fazla eserde yer alanlar ayrıntıya girmeden incelenecektir.

1. Hz. Peygamber'in Sîreti

Hz. Peygamber'in doğumundan itibaren hayatının her bölümü ile annesi, babası, çocukları ve torunları, mucizeleri, diğer peygamberlere üstünlüğü, giyinişi, salât-ü selam vb konular ümmet-i Muhammed için çok büyük önem arz etmiş ve doğal olarak hadîs fetvâlarının da konuları arasında yer almıştır.

a. Mevlid-i Nebî

Hz. Peygamber'in doğduğu günün kutlanması konusundaki farklı görüşler, günümüzde de her mevlid kandilinde gündeme getirilmektedir. Kur'ân ve sünnette aslı olmadığı düşüncesiyle mevlid kandiline ve mevlid denilen eserleri okumak gibi bugüne has yapılan çeşitli etkinliklere karşı çıkanların karşısında; sünnetten de delil getirerek Hz. Peygamber'i her vesileyle hatırlamanın ve onu tanımaya çalışmanın, doğumuna sevinmenin güzel bir amel veya bid'at-i hasene olduğunu ifade edenler yer almaktadır.[426] Bu konunun son dönem fetvâ eserlerinde de ele alındığı görülmektedir. Sehâvî'nin eserinde bu konuda iki fetvâ bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde Sehâvî'den mevlid-i şerif amelinin aslı hakkında bilgi istenmektedir. [427]

Sehâvî fetvâsına faziletli ilk üç asırda selef-i salihinden bu konuda bir şey nakledilmediğini, bu amelin sonradan ortaya çıktığını ve o zamandan beri de pek çok İslâm beldesinde Hz. Peygamber'in doğduğu ayda çeşitli kutlamalar yapıldığını belirterek başlamaktadır. Bu kutlamalarda büyük ziyafetler verilmekte, gecesinde sadakalar dağıtılmakta ve mevlid-i şerif okunmaktadır. Sehâvî fetvâsının devamında Şemseddin İbnü'l-Cezerî'den[428] 785 yılında bir mevlid kutlamasında yapılan etkinlikler ve harcamalar hakkında bilgi vermekte ve onun "Bu amelde şeytanın zorlanması, ehl-i imanın ise süruru vardır. Haçlılar kendi peygamberlerinin doğum

[426] Konuyla ilgili olarak yapılmış güncel bir değerlendirme için bkz. Aynur Uraler, **Mevlid Geleneği**, İstanbul, Çamlıca Yay., 2020.
[427] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s.1116-1120.
[428] Naşir, bu naklin İbnü'l-Cezerî'nin **Örfü't-Ta'rîf bi'l-Mevlidi'ş-Şerîf** isimli eserinden yapıldığını belirtmektedir. Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 116, 1. No'lu dipnot.

gününü en büyük bayram ediniyorlarsa ehl-i İslâm bu hürmet ve yüceltmeye çok daha hak sahibidir." dediğini belirtmektedir.

Sehâvî ayrıca İbn Hacer'in Hz. Peygamber'in aşûra günü orucuyla ilgili hadîsinden yola çıkarak şöyle dediğini de nakletmektedir: Allah'a şükür; namaz, oruç, Kur'ân tilaveti gibi ibadet çeşitleri ile hasıl olur. Hz. Peygamber'in doğumundan daha büyük bir nimet ise yoktur. Bu ibadetlerle beraber çeşitli etkinliklerin yapılmasında bir mahzur yoktur. Sadece haram veya mekruh bir şey yapılmasına izin verilmez.[429]

Sehâvî Hz. Peygamber'in doğduğu güne dair farklı görüşleri sıralamakta, en sahîh görüşün Rebîülevvel ayının 12'si olduğunu söyledikten sonra bu ihtilaf sebebiyle bu ayın bütün gün ve gecelerinde hayır yapılmasının daha güzel olacağını belirtmektedir.[430]

Sehâvî, mübarek gün ve gecelerde mevlid denilen eserlerin okunması ile ilgili olarak da sadece hadîs imamlarının bu maksatla yazdıkları eserlerin tercih edilmesi gerektiğini söylemekte, Irâkî'nin *el-Mevridü'l-Henî*'sini ve Beyhakî'nin *Delâilü'n-Nübüvve*'sini örnek olarak göstermektedir. Vaizlerin ellerinde dolaşan mevlidlerin ise çoğunlukla yalan ve uydurma dolu olduğunu söyleyen Sehâvî, bunların okunmasının doğru olmadığını, bunun yerine Kur'ân tilaveti, yemek ikramı, sadaka verme ve hayırlı ameller için kalbi harekete geçiren şiirler okuma ile yetinmenin gerektiğini ifade etmektedir.[431]

Süyûtî kendisine Rebîülevvel ayında yapılan mevlid-i nebî amelinin şeriat açısından hükmünün sorulduğunu söylemektedir. Müsteftî bunun övülen mi yerilen mi bir amel olduğunu ve bunu yapan kişinin sevap kazanıp kazanamayacağını sormaktadır. Süyûtî fetvâsının başında insanların bir araya toplanıp okuyabildikleri kadar Kur'ân kıraatinde bulunmaları, sonra Hz. Peygamber'in doğumu, doğumunda yaşanan olağanüstü olaylar hakkında varid olan haberlerin okunması, ardından kurulan sofralarda yemek yiyip evlerine gitmeleri şeklindeki mevlid uygulamasının bid'at-i hasene olduğunu belirtmekte, bunu yapan kişinin Hz. Peygamber'in kadrini

[429] Sehâvî, **a.g.e.,** s. 1118.
[430] Sehâvî, **a.g.e.,** s. 1119.
[431] Sehâvî, **a.g.e.,** s. 1120.

yüceltmesi ve onun doğumundan dolayı mutluluğunu, sevincini ortaya koyması sebebiyle sevap kazanacağını söylemektedir. Fetvâda verilen bilgiye göre ilk olarak Mevlid geleneğini gündeme sokan kişi, Erbil'in valisi Muzaffer Melik Ebû Said Kevkebra b. Zeynuddin Ali b. Büktekin'dir veya Muzafferuddin Gökbörü'dür.

Süyûtî, Maliki Mezhebi âlimlerinden Fâkihanî diye ün yapmış olan Şeyh Tacuddin Ömer b. Ali el-Lahmî es-Skenderî'nin, mevlid etkinlikleri yapmanın kötü ve yerilmesi gereken bir bidat olduğunu iddia ettiğini, bu amaçla *el-Mevrid Fi'l-Kelam Alâ Ameli'l-Mevlid* adıyla bir kitap kaleme aldığını belirtmektedir. Süyûtî, *Husnü'l-Maksad fî Ameli'l-Mevlid* isimli bu risalesinde bahsedilen kitaptaki iddiaları değerlendirmektedir.[432] Fâkihânî'nin "Mevlidin Kur'ân ve sünnette aslı olduğunu bilmiyorum." şeklindeki sözüne bilginin olmaması yok olduğu anlamına gelmez diye cevap veren Süyûtî de Sehâvî gibi İbn Hacer'in bu konuda sünnetten bir kaynak bulduğunu, kendisinin de buna ikinci bir delil eklediğini belirtmektedir.[433] Süyûtî'nin delili Hz. Peygamber'in, dedesi doğumunun yedinci gününde onun için akîka kesmiş olmasına rağmen, peygamberliğinden sonra kendisi için tekrar akîka kesmiş olmasıdır. Akîka tekrarlanmadığı halde Hz. Peygamber, kendisinin alemlere rahmet olarak gönderilişine şükretmek için böyle yapmıştır. Demek ki biz de peygamberimizin doğumu sebebiyle sevincimizi gösterebiliriz.[434] Ebû Abdullah b. el-Hâc'ın *el-Medhal alâ Ameli'l-Mevlid* kitabından da alıntılar yapan Süyûtî, onun mevlidi değil içerdiği haram ve münker amelleri eleştirdiğini dile getirmektedir.[435]

Süyûtî de risalesinde Sehâvî gibi Şemseddin İbnü'l-Cezerî'den nakillerde bulunmakta, ayrıca Şemseddin b. Nasıruddîn ed-Dımaşkî'nin de İbnü'l-Cezerî gibi Ebû Leheb'in Rebîülevvel ayının 12'sinde Hz. Peygamber'in doğumuna sevinmesi sebebiyle azabının hafifletildiğine işaret ettiğini belirtmektedir.

Süyûtî *Tenzîhü'l-Enbiyâ an Tesfîhi'l-Eğbiyâ* isimli risalesinde İbn Hacer'e bu konuyla bağlantılı olarak yöneltilen bir soruyu ve onun fetvâsını nakletmektedir. Soruda insanların Hz. Peygamber'e sevgilerinden dolayı yaptıkları mevlidler hakkında

[432] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 181- 189. Bu risale ayrıca basılmış bulunmaktadır. Kahire 1327, 1934; nşr.Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut 1985.
[433] Süyûtî, **a.g.e.,** s. 184.
[434] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 188.
[435] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 187.

âlimlerin görüşleri sorulmaktadır. Ancak bazı vaizlerin üst düzey veya halktan erkek-kadın çeşitli kişileri bir araya topladıkları ve ta'zîmin kemaline sığmayacak şeyler anlatarak insanların zihninde ta'zîm değil merhamet kalmasına sebep oldukları ifade edilmektedir. Bu anlatılara örnek olarak da zengin olmadığı için hiçbir süt annenin onu almak istememesi ve Halime'nin bu sebeple şefkat hissiyle onu alması ile çobanlık yapması verilmektedir. Süyûtî'nin naklettiğine göre İbn Hacer ise fetvâsında tam olarak "Biraz aklı olan kişi bahsettiği kişi hakkında dinleyenlerde eksiklik duygusu uyandıracak şeyleri gizler. Bu ona zarar vermez, aksine yapılması gereken şey budur." demektedir.[436]

Heytemî'de konuyla ilgili iki fetvâ bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde mevlid okunurken Hz. Peygamber'in doğumunu anlatan bölümde ayağa kalkılmasının delili bulunmayan bir bid'at olduğu belirtilmektedir. Ne var ki insanlar Hz. Peygamber'i ta'zîm etmek için bunu yapmaktadırlar. Havass'ın zıddına avam bu konuda mazur görülebilir.[437]

Diğer fetvâda ise "Bu zamanda insanların çoğunun yaptığı mevlidlerin ve zikirlerin hükmü nedir, sünnet mi, fazilet mi, bid'at mi?" sorusuna cevap verilmektedir. Heytemî fetvâsında bu mevlidlerin ve zikirlerin sadaka, zikir, Rasûlullah'a salât-ü selam, onu methetme gibi pek çok hayrı içerdiğini, sadece kadınların yabancı erkeklere görünmesi gibi bir problemin olduğunu, bunun da nadir olarak gerçekleştiğini belirtmektedir. Ancak yine de "Fesat unsuru olan şeylerin ortadan kaldırılması bazı faydaların elde edilmesinden evlâdır." şeklindeki genel kaide sebebiyle mevlidler de engellenir. Yaptığı şeyin şer de içerdiğini bildiği halde onu yapan asi ve günahkardır. Nitekim Hz. Peygamber hayır konusunda güç yetirilebilenle yetinirken şerrin tamamından kaçınılmasını emretmektedir. Bu sebeple şer az da olsa içinde bulunduğu şeye ruhsat verilmez.[438]

b. Hz. Peygamber'in Anne ve Babası

Hz. Peygamber'in anne ve babasının durumu aşağıda işaret edilecek fetvâlardan da anlaşıldığı gibi asr-ı saadetten günümüze kadar Müslümanların

[436] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 231.
[437] Heytemî, **a.g.e.,** s. 147.
[438] Heytemî, **a.g.e.,** s. 269- 270.

zihinlerini meşgul eden konulardan olmuştur.[439] Bu konu hakkında Sehâvî ve Süyûtî'nin eserlerinde de fetvâlar bulunmaktadır. Sehâvî'de yer alan üç fetvâdan ilkinde Hz. Peygamber'in anne ve babasının ne yapmakta olduklarını öğrenme arzusu üzerine "Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Yakıcı azaba mahkûm olanlardan sen sorumlu değilsin."[440] âyetinin nazil oluşu ele alınmaktadır. İlgili rivâyetleri değerlendiren Sehâvî, bazı âlimlerin bu durumla ilgili görüşlerine de yer verdikten sonra âyetin siyakından bahsedilen kişilerin geçmiş Yahudi, Hıristiyan ve bunların dışındakiler olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir.[441]

Sehâvî'nin konu hakkındaki ikinci fetvâsı oldukça uzundur ve fetvâda konuyla ilgili pek çok rivâyet verilmektedir.[442] Bu rivâyetlerden aşağıdaki görüşlere ulaşmak mümkün gözükmektedir:

Bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber'in anne ve babasının cehennemde olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Bazı âlimler bu durumu onların ölünceye kadar putlara tapmaları ve Hz. İsa'nın dinine de tâbî olmamaları ile açıklamaktadır. Bazı âlimlere göre ise kâfir kabul edilmelerinin sebebi peygamberlikten önce vefat etmiş olmaları değildir. Çünkü onlara Hz. İbrahim'in ve başka peygamberlerin daveti ulaşmıştır.

Hz. Peygamber bazı rivâyetlerde anne ve babasının mezarını ziyaret etmek için Allah'tan izin istediğini, Allah'ın buna izin verdiğini ama onlar için istiğfar etme talebini kabul etmediğini bildirmektedir. "Müşriklerin cehennemlik oldukları mü'minler için açıkça belli olduktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de mü'minler de onların bağışlanmalarını dileyemezler. İbrâhim'in babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Ama onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca hemen bundan vazgeçti…"[443] bu hükmü ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in kabul edilsin edilmesin anne ve babası için şefaat

[439] Konuyla ilgili olarak son yıllarda yazılmış bir makale için bkz. Mustafa Akçay, "Hz. Peygamber'in Anne- Babasının (Ebeveyn-i Resül) Dinî Konumuna Dair Ebû Hanife'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar", **SÜİFD**, sy.19, 2009, s. 1- 27.
[440] Bakara Sûresi, 2/ 119.
[441] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 281- 283.
[442] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s. 961- 976.
[443] Tevbe Sûresi, 9/113-114.

talebinde bulunacağını belirttiği rivâyetin müşrikler için istiğfar yasağından öncesine ait olduğu düşünülmektedir.

Sehâvî'nin ilk fetvâsında da işaret edildiği gibi Bakara 119'un Hz. Peygamber'in anne ve babasının halini bilmek istemesi üzerine nazil olduğu görüşünde olan âlimler vardır. Halbuki pek çok âlim onun anne ve babasının durumunu bilmemesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Ancak kafir olarak ölenlerin durumunu bilmiyorken bu konuyu merak etmiş olabileceğini söyleyenler de vardır.

Sehâvî, Allah'ın Hz. Peygamber'in anne ve babasını diriltmesi ve onların da iman etmesi ile ilgili rivâyetlerin meşhur kitaplarda yer almadığını ve ihticac edilecek sıhhatte olmadığını tarîklerini tek tek nakledip değerlendirerek belirtmektedir. Bu sebeple de bunların yukarıda işaret edilen rivâyetlerle çeliştiği söylenemez. Ancak Kurtubî'den nakledilen bir görüşe göre bu rivâyetler arasında ihtilaf yoktur, çünkü Hz. Peygamber'in anne ve babasının iman etmeleri için diriltilmesi Veda Haccı zamanında olmuştur. Hatta ona göre Ebû Talip de bu şekilde iman etmiştir. Ancak bu rivâyetlerin mevzu olduğu bile düşünülmektedir.

Fahreddin Râzî "Secde edenler arasında halden hale girmen"[444] âyetinden dolayı peygamberlerin babalarının kafir olmadığı kanaatindedir. Çünkü bu âyet peygamberlerin ruhunun bir secde edenden diğer secde edene geçtiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in temiz erkeklerin sulbünden temiz kadınların sulbüne nakledildiğini ifade etmesini de buna delil olarak gösteren Râzî, müşriklerin necis olduğunu bu sebeple Hz. Peygamberin soyunda böyle birinin olamayacağını söylemektedir.

Sehâvî fetvâsını şu sözlerle bitirmektedir: Hz. Peygamber ölmüş kişiler sebebiyle yaşamakta olanlara eziyet edilmemesini emretmiştir. Dolayısıyla Peygamberimizin anne ve babası hakkında da gereksiz konuşmalar yapılmamalıdır.

Konuyla ilgili çalışmaları sebebiyle Hz. Peygamber'in anne ve babasına dair literatürde önemli bir yer tutan ve bu sebeple kendisinden sonra gelen âlimler

[444] Şuarâ Sûresi, 26/ 219.

tarafından sık sık referans gösterilen[445] Süyûtî'ye yöneltilen sorulardan birinde "Onların arasından ölen hiç kimsenin namazını kılma, mezarı başında da durma."[446] âyetinde geçen mezarı başında durma ifadesinin kabir ziyareti anlamına mı geldiği sorulmaktadır. Müsteftî daha sonra Hz. Peygamber'in annesinin kabrini ziyaret hikmetinin onun diriltilip iman etmesi mi olduğunu öğrenmek istemektedir. Zira bu ziyaretin tarihi âyette geçen nehiyden sonradır. Süyûtî mezarı başında durma ifadesinin defin zamanı ve bunun bir saat sonrası için olduğunu, ancak ziyareti de kapsayabileceğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in annesinin kabrini ziyaret etmesi nehiyden sonra değil öncedir. Sahîh hadîslere göre ziyaret Hudeybiye senesinde gerçekleşmiş, âyet ise Tebük gazvesinden sonra nazil olmuştur. Hz. Peygamber annesinin kabrini ziyaret için Allah'tan izin istemiş O da vermiştir. Süyûtî bu durumun Hz. Peygamber'in annesinin müşriklerden değil tevhid ehlinden olduğunu gösterdiği kanaatindedir. Çünkü Allah kafirlerin kabirlerinin ziyaret edilmesini yasakladığı halde bu ziyarete izin vermiştir. Bu Hz. Peygamber'e has bir izindir demek için açık bir delile ihtiyaç vardır diyen Süyûtî, "Hz. Peygamber'in bu konuda izin istemesi durumun böyle olmadığını gösteriyor, yoksa izin almadan giderdi." diye sorulması ihtimaline karşı da şöyle demektedir: Hz. Peygamber cahiliye döneminde yaşamış birinin tevhidinin sıhhatiyle ilgili kararsız olduğu için izin istemiş olabilir, Allah da ona bunun sahîh olduğunu vahyetmiştir.[447]

Süyûtî'nin bu konuyla ilgili risalelerinden biri *"Mesâlikü'l-Hunefâ fî Vâlideyi'l- Mustafâ"* ismini taşımaktadır.[448] Risalesine "Hz. Peygamber'in anne ve babası hakkındaki hüküm, ikisinin de kurtulduğu ve cehennemde olmadıkları şeklindedir. Âlimlerden büyük bir grup bu kanaattedir." diyerek başlayan Süyûtî, bu konuda yapılan açıklamaları şöyle vermektedir: Birinci görüşe göre onlar bi'setten önce vefat ettiklerine ve Allah İsra sûresi 15. âyette peygamber gönderilmeyen dönemlerde yaşayanlara azab edilmeyeceğini bildirdiğine göre böyle zamanlarda yaşayıp vefat edenler kurtulmuş sayılır. Eş'arî ve Şafii âlimlere göre öldürülürse diyet

[445] Mustafa Akçay," a.g.m.", s. 5-6.
[446] Tevbe Sûresi, 9/84.
[447] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 296.
[448] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 191- 221. Bu makale Haydarabad'da 1381/ 1961 yılında müstakil olarak da basılmıştır.

ve keffaret gerekir, hatta kısas gerekir diyen de vardır ama hakiki Müslüman olmadığı için bu doğru değildir. Süyûtî bu konuyla ilgili âyetleri verdikten sonra fetret ehlinin kıyamet gününde imtihana tâbî tutulacağını ve itaat edenlerin cennete, isyan edenlerin cehenneme gideceğini gösteren rivâyetler ile diğer bazı hadîsleri nakletmektedir.[449]

Ayrıca onların şirkleri sabit değildir, bilakis dedeleri İbrahim peygamberin Hanif dini üzeredirler. Bu bölümde Süyûtî, Sehâvî'nin Fahreddin Râzî'den naklettiği görüşü, yani Hz. Peygamber'in tertemiz bir soydan gelişini aynı ve farklı çeşitli delillerle ele almaktadır.[450]

Muhaddislerden ve diğer âlimlerden büyük bir grubun "Allah Hz. Peygamber'in anne ve babasını diriltti, onlar da Hz. Peygamber'e iman etti." görüşünde olduğunu söyleyen Süyûtî, bununla ilgili rivâyetin mevzu değil zayıf olduğunu, kendisinin de bunun hakkında müstakil bir cüz kaleme aldığını belirtmektedir.[451]

Süyûtî bu üç görüşü delilleriyle izah ederken Hz. Peygamber'in anne ve babasının müşrik olduğunu gösteren rivâyetleri de incelemektedir. Bunların çoğunun zayıf sayıldığını belirten Süyûtî, sahîh olan iki rivâyeti de tevil etmekte, Bakara 119'un siyakından da anlaşıldığı üzere bu rivâyetlerin Yahudilerle ilgili olduğunu belirtmektedir.[452]

Süyûtî, yaşadığı zamanda cidal ehlinin çoğaldığını, özellikle bu konuda görüş belirtenlerin çoğunun ise istidlal yollarını bile bilmediklerini belirtmekte ve onlara cevap vermektedir.[453] Süyûtî de risalesinin sonlarına doğru Sehâvî gibi "Ölüler yüzünden yaşayanlara eziyet vermeyin."[454] rivâyeti sebebiyle pek çok âlimin Hz. Peygamber'in anne ve babası hakkında bu tür şeylerin söylenmesini uygun görmediğini de belirtmektedir. Ayrıca bu konuda tevakkufu tavsiye edenler de vardır. Makalenin son cümlesi şu şekildedir: "Muvaffakuddin b. Kudame el- Hanbelî *Mukni'*

[449] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 191- 198.
[450] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 198- 214.
[451] Süyûtî**, a.g.e.,** c.II, s. 218- 219.
[452] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 212- 216.
[453] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 216- 218.
[454] Tirmizî, el-Birr ve's-Sıla, 51.

adlı eserinde ‘Hz. Peygamber’in annesine iftira atan kişi Müslüman olsun kafir olsun öldürülür.’ demektedir.”

Süyûtî’nin eserinde bu konuyla ilgili bir fetvâ daha bulunmaktadır. Orada Süyûtî, avamdan veya avamın önünde fakihlerden Hz. Peygamber’in anne ve babasının cehennemde veya kafir olduklarını söyleyen kişinin etkili bir şekilde uyarılması veya daha da fazlasının yapılması gerekir, demektedir. Nitekim Mâlikî âlimlerinden Ebûbekir b. el-Arabî böyle diyen kişinin “Allah, Allah’a ve Rasûlüne eziyet edenlere hem dünyada hem âhirette lanet etmiştir”[455] âyetinden dolayı mel’ûn olduğunu söylemiştir.[456]

c. Torunlarının Hz. Peygamber’e Nisbet Edilmesi

Sehâvî ve Heytemî’ye bu konu hakkında soru yönlendirildiği görülmektedir. Sehâvî’ye yöneltilen soru Hz. Peygamber’den başka kimseye kızının çocuklarının nisbet edilmiyor oluşu ile ilgilidir. Sehâvî fetvâsında Hz. Peygamber’in Hz. Fatıma’nın çocukları Hasan ve Hüseyin için oğlum/ oğullarım ifadesini kullandığı rivâyetleri vermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’den çocukların babalarına nisbet edileceği, ancak Hz. Fatıma’nın çocuklarının bundan hariç olduğu ile alâkalı rivâyetler de nakledilmektedir.[457]

Heytemî’nin fetvâsı Hz. Peygamber’in kızlarından sadece Hz. Fatıma’nın zürriyeti için söz konusu olan şeref ve bunun hikmeti hakkındadır. Heytemî’ye göre bunun sebebi Hz. Fatıma’nın kardeşlerine göre pek çok üstün özelliğinin bulunması olabilir. Bunların arasında Allah’ın onu Hz Ali ile yeryüzünden önce gökte evlendirmiş olması, onun cennet ehli hanımlarının en üstünü oluşu gibi özellikler yer almaktadır. Ancak Hz. Peygamber’in kızlarından Zeynep’in Ebu’l-Âs, Rukıye ve Ümm-ü Gülsüm’ün Hz. Osman ile evlilikleri ile nesilleri devam etseydi şerif ve seyyid olma özelliği onlar için de geçerli olurdu.[458]

Heytemî’ye yöneltilen diğer bir soruda Hasan ve Hüseyin’in çocukları için geçerli olan hükmün, Hz. Fatıma’nın kızı Zeynep’in çocukları için de geçerli olup

[455] Ahzab Sûresi, 33/ 57.
[456] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 303.
[457] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 340- 345.
[458] Heytemî, **a.g.e.,** s. 298- 300.

olmadığı öğrenilmek istenmektedir. Heytemî'ye göre onlar için de aynı hükmün geçerli olması gerektiği açıktır. Ancak Hz. Peygamber'in kızının çocuklarının kendisine nisbet edildiği ile ilgili bilgi vardır, kızının torunlarının değil. Bu özellik ilk tabaka için geçerlidir. Yani Hz. Fatıma'nın dört çocuğu Hz. Peygamber'e nisbet edilirken onlardan sadece Hasan ve Hüseyin'in çocukları hem anne ve babalarına hem Hz. Peygamber'e nisbet edilmektedir. Ümmü Gülsüm ve Zeynep'in çocukları ise "Çocuk soy olarak annesine değil babasına tâbî olur." genel kaidesi sebebiyle anne ve dedelerine değil sadece babalarına nisbet edilir. Âlimler şerif hanımın şerif olmayan bir kişiden olan oğlu şerif değildir görüşündedir. Heytemî ayrıca ilk asırlarda şerif isminin Abbâsî veya Akîlî de olsa ehl-i beytten olan herkes için kullanıldığını, Mısır'da Fâtımîler başa geçtikten sonra bu şerefin sadece Hasan ve Hüseyin'in zürriyetine tahsis edildiğini ve günümüze kadar da bu şekilde devam ettiğini belirtmektedir.[459]

d. Rahip Bahira

Rahip Bahira ile ilgili Sehâvî, Süyûtî ve Heytemî'de birer fetvâ bulunmaktadır. Bu fetvâlara sebep olan soruların ortak noktası Bahîra'nın imanı konusudur. Sehâvî bu olayın Hz. Peygamber 12 yaşındayken Ebû Talip ile çıktığı Şam yolculuğu sırasında olduğunu belirtmekte ve kıssada Bahira'nın imanına herhangi bir işaret olmadığını söylemektedir. Ancak bu olayın Hz. Peygamber 20 yaşındayken, 18 yaşındaki Hz. Ebûbekir ile Şam'a giderken yaşandığına dair bir rivâyet de vardır, ama senedi zayıftır. Ayrıca Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'nin ticaret kervanının başındayken Bahira'ya uğradığı ve Bahira'nın onun Hz. İsa'nın müjdelediği peygamber olduğuna şehadet ettiği de nakledilmektedir. [460] Sehâvî fetvâsının sonunda İbn Hacer'in konuyla ilgili görüşüne yer vermektedir: İbn Hacer *el-İsabe*'nin bir yerinde Bahira'nın Hz. Peygamber'in peygamberliğine yetişip yetişmediğini bilmiyorum,[461] derken başka bir yerde onun Hz. Peygamber'e bi'setten önce iman edenlerden olduğunu belirtmektedir.[462] Peki ona sahâbî denir mi? Bahira'nın Hz. Muhammed'in peygamber

[459] Heytemî, **a.g.e.,** s. 302- 304.
[460] Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvız, 8 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995, c. I, s. 476.
[461] İbn Hacer, **a.g.e.,** c.I, s.475.
[462] İbn Hacer, **a.g.e.,** c.I, s. 158.

olarak gönderileceğine inanması yeterli dersek evet o sahâbîdir. Hz. Peygamber'i peygamber olduktan sonra görmesi ve ona iman etmiş olması gerekir dersek, o sahâbî değildir.[463]

Süyûtî benzer soruya verdiği fetvâda Bahira peygamber olacağını müjdelediği zaman Hz. Peygamber'in 12 veya 20 yaşında olduğunu belirtmektedir. İbn Hacer'in "Bi'sete yetişip yetişmediğini bilmiyorum." şeklindeki görüşüne yer veren Süyûtî, İbn Mende ve Ebû Nuaym'ın onu sahabe arasında zikrettiklerini ifade etmektedir. Sonuç olarak Bahira bi'sete yetişememiş olsa bile henüz Hz. Muhammed'in peygamberliği ile ortadan kaldırılmamış olan hak bir din olan Hristiyanlık'a mensup iken vefat etmiştir.[464] Heytemî'nin konuyla ilgili fetvâsı Süyûtî'nin fetvâsıyla neredeyse birebir aynıdır.[465]

e. Peygamber Olma Zamanı

Bu konu hakkında İbn Teymiyye'ye soru yöneltilen iki rivâyet şu şekildedir:[466] "Âdem su ile çamur arasındayken ben peygamberdim." ve "Âdem ne su ne çamurken ben vardım." İbn Teymiyye fetvâsında bu lafzın yalan ve uydurma olduğunu belirtmekte, konuyla ilgili şu rivâyetleri vermektedir: "Ya Rasûlallah ne zaman peygamber oldun?" diye soruldu. "Âdem ruh ile beden arasındayken." şeklinde cevap verdi.[467] "Âdem çamuru içinde şekillenirken, benim Allah katında peygamberlerin sonuncusu olduğum yazıldı.[468] İbn Teymiyye başka bir fetvâsında bu iki rivâyeti şöyle açıklamaktadır: Allah Âdem'in bedenini yarattıktan sonra ruhunu üflemeden onun zürriyetinden gelecekleri açıkladı ve Hz. Muhammed'in peygamber olacağını da yazdı. Bu fetvâsında da "Âdem su ile çamur arasındayken ben peygamberdim." rivâyetini değerlendiren İbn Teymiyye bu defa rivâyetin hem naklen hem aklen yalan olduğunu belirtmektedir. Çünkü Âdem su ile çamur arasında değildi. Zaten çamur su ve toprak demektir. Fakat ruh ve beden arasındaydı.[469]

---

[463] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 884-885.
[464] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 357.
[465] Heytemî, **a.g.e.,** s. 290.
[466] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 73, 218. İbn Teymiyye aynı soruya verdiği ilk fetvâsında rivâyetin lafzının uydurma olduğunu belirtmekle yetinmekte, ikinci fetvâsında ilgili iki rivâyete yer vermektedir.
[467] Tirmizî, Menâkıb, 1 (3609. hadîs).
[468] Ahmed, Müsned, c.28, s.379.
[469] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 210-211.

Sehâvî'ye İbn Teymiyye'nin bu iki rivâyetin mevzu olduğunu söylemesine itimad edilip edilemeyeceği sorulmaktadır. Sehâvî fetvâsına "Bırakın sıhhat durumunu, bu rivâyetlerin bu lafızla varid olduğunu bilmiyorum." diyerek başlamakta, konuyla alâkalı rivâyetlerin tahrîcini yaptıktan sonra İbn Teymiyye'nin fetvâsının güvenilir olduğunu belirtmekte ve başka âlimlerin görüşlerine de yer vererek onun ilmini övmektedir.[470]

Bu bağlamda Süyûtî ve Heytemî'ye yöneltilen başka bir soru da Hz. Peygamber'in Hz. İsa'dan kaç yıl sonra gönderildiği ile ilgilidir. Süyûtî'de yer alan soru da fetvâ da manzumdur. Bu fetvâda Hz. Musa ile Hz. İsa'nın peygamberlikleri arasında geçen sürenin 1900 küsur, Hz. İsa ile Hz. Peygamberin peygamberlikleri arasında geçen sürenin ise 600 yıl olduğu belirtilmektedir.[471] Heytemî de bu konuda aynı fetvâyı vermektedir.[472]

f. Hz. Hamza'nın Yanından Çıkış Şekli

Hem Süyûtî'ye hem Heytemî'ye yöneltilen soru Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın yanından arkasına bakmadan geri geri çıkması ile ilgilidir. el-Hâvî'de yer alan soru da fetvâ da manzumdur. Süyûtî fetvâsında Hz. Peygamber'in bu şekilde çıkmasının pek çok açıklaması olabileceğini belirtmektedir:

- Hz. Peygamber amcasını korku verici bir halde gördüğü için arkasını dönerse üzerine atlamasından çekinmiştir.
- Kendisi oradan ayrılmakta iken Hz. Hamza'nın ne yaptığını görmek istemiştir.
- İnsanlara korku halinde o mekândan nasıl çıkılacağını öğretmek istemiştir.
- Bu olay bir yerden bu şekilde çıkma yasaklanmadan önce olmuştur.
- Hz. Peygamber'in Kabe'ye sırtını dönmemesini râvî bu şekilde ifade etmiş olabilir. [473]

Heytemî'ye yöneltilen soru biraz daha açıktır ve burada Hz. Peygamber yanına geldiğinde Hz. Hamza'nın sarhoş olduğu ifade edilmektedir. Fetvâda da henüz içkinin

[470] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 166-169.
[471] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 131-132.
[472] Heytemî, **a.g.e.,** s. 328.
[473] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.360-361.

haram kılınmadığı ifade edilmektedir. Heytemî de bu durumu Süyûtî'nin verdiği ihtimallerle izah etmektedir.[474]

Eserlerde bahsedilen olay Hz. Hamza'nın Hz. Ali'ye ait develerin hörgüçlerini kesmesi ve böğürlerini yarıp ciğerlerini alması üzerine Hz. Peygamber'in onun evine gitmesinden sonra gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber eve girdiğinde amcasının içki içmekte olan bir topluluk içinde bulunduğunu gördü. Hz. Hamza Rasûlullah'ı baştan aşağı süzdükten sonra "Siz, babam Abdulmuttalib'in köleleri değil misiniz?" dedi. Hz. Peygamber onun sarhoş olduğunu anladı ve topukları üzerinde arka arka çekilip çıktı.[475]

2. Hz. Peygamber'in Şemâili

a. Hz. Peygamber'in Âsası

Süyûtî Dımaşk muhaddislerinden Şeyh Burhanuddin en-Nâcî tarafından çoğunun batıl olduğu söylenen rivâyetleri tek tek değerlendirdiği risalesinde Hz. Peygamber'in âsa kullanması ile ilgili rivâyetlere de yer vermektedir. Rivâyetler hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamış olması bu bilginin doğru olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.[476]

Heytemî'ye Süyûtî'nin fetvâsında yer alan "Âsaya dayanmak peygamberlerin ahlakındandır. Hz. Peygamber de ona dayanırdı."[477] şeklindeki rivâyeti kimin naklettiği sorulmuştur. Heytemî fetvâsında Süyûtî'nin verdiği rivâyetleri aynı sırayla vermektedir.[478]

b. Hz. Peygamber'in Sarığı

Hz. Peygamber'in sarığı fetvâ eserlerinde ele alınan konulardan biridir. Konuyla ilgili ilk soru İbn Hacer'e yöneltilmiş gözükmektedir. Müsteftî bu soruda Hz. Peygamber'in sarığının uzunluğunu öğrenmek istemektedir. İbn Hacer'in bu konuda iki fetvâsı bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in sarığının uzunluğu hakkında herhangi bir

---

[474] Heytemî, **a.g.e.,** s. 292.
[475] Buhârî, Humus, 1.
[476] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 46.
[477] Ebû Ahmed Abdullah b. Adi el-Cürcânî İbn Adî (v.365/976), **el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl**, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvız, Beyrut, el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/ 1997, c.VIII, s.101.
[478] Heytemî, **a.g.e.,** 305.

şey hatırlamadığını belirttiği fetvâsında müsteftîden Takıyyüddin el-Makrizî'nin (v.845/1442) Hz. Peygamber'in eşyaları hakkında yazdığı büyük esere[479] bakmasını istemekte, orada bilgi yoksa konuyu araştıracağını dile getirmektedir.[480]

Aynı sorunun Sehâvî'ye de yöneltildiği görülmektedir. Sehâvî bu konuda kendisine ulaşan sahîh bir bilgi olmadığını belirtmekte, Hz. Peygamber'in "sehab" denilen bir sarığının olduğunu ve bunu Hz. Ali'ye giydirdiğini bildirmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in sarığını takkenin altına ve takkesiz sardığını, bazen de sarık sarmadan takke giydiğini, sarık sardığında bazen ucunu iki omuzunun arasına saldığını söylemektedir.[481] Sehâvî konuyla ilgili başka bir fetvâsında sarığın ucunun omuzlar arasından salınması veya salınmaması, Hz. Peygamber'in sarığının uzunluğu, rengi vb konuları bazı rivâyetler ve çeşitli âlimlerin görüşleriyle ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.[482]

Süyûtî'ye de konu hakkında pek çok soru sorulmuştur. Bunlardan ilkinde müsteftî Hz. Peygamber'in sarığın altına taktığı şeyin cinsini ve sarığının uzunluğunu öğrenmek istemektedir. Süyûtî de Sehâvî gibi Hz. Peygamber'in bazen sarığının altına takke giydiğini, bazen sarıksız bir şekilde sadece takke taktığını bazen de sarığını takkesiz sardığını belirtmektedir. "Hz. Peygamber, genellikle harakânî siyah sarık sarar, sarığın altına başının üzerine bir şey koyardı." diyen Süyûtî, Sehâvî'nin zikrettiği sehab isimli sarıktan da bahsetmektedir. Konu hakkında pek çok rivâyete yer veren Süyûtî, sarığın uzunluğu hakkında sahîh bir hadîs olmadığını belirtmekte bazı rivâyetlerden yola çıkarak on zira' civarı olabileceğini belirtmektedir.[483]

Süyûtî kaleme aldığı bir risalesinde siyah giyinme ile ilgili hadîsleri ele almakta, burada Hz. Peygamber'in Mekke fethi gününde ve başka zamanlarda siyah sarık sardığına işaret etmektedir.[484]

---

[479] Nâşir, bu eserin isminin **İmtâu'l-Esmâ'ı fîmâ li'r-Rasûli mine'l-Ebnâi ve'l-Ahvâli ve'l-Hafedeti ve'l-Metâ'** olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Hacer, **Ecvibe,** s. 79, 1 no'lu dipnot.
[480] İbn Hacer, **Ecvibe,** s. 79. Aynı konuda başka bir fetvâ için bkz. İbn Hacer, **Ecvibe,** s. 108.
[481] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 537-539.
[482] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s. 1194-1202.
[483] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.72-73.
[484] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 75-78. Hz. Peygamber'in farklı renklerdeki sarıkları için bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 290-291; c.II, s. 98-99.

Heytemî de ilgili fetvâsında Hz. Peygamber'in sarığının eni ve boyu hakkında sahîh bir bilgi olmadığını belirtmekte, ancak bir rivâyete dayanarak eninin bir boyunun yedi zira' olduğunu söyleyen âlimler bulunduğunu da eklemektedir.[485]

c. Hz. Peygamber'in Şalvar Giymesi

Bu konuda Sehâvî, Süyûtî ve Heytemî'ye soru yöneltildiği görülmektedir. Sehâvî, Hz. Peygamber'in şalvar giydiğine dair bir rivâyet var mıdır, şeklindeki soruyu konuyla ilgili rivâyetleri râvîleri hakkındaki değerlendirmelerle birlikte vererek cevaplandırmaktadır. Fetvâdan bu konudaki rivâyetlerin tarîkleri arasında sıhhat farkı ve bunların değerlendirilmesi hususunda âlimler arasında ihtilaf olduğu görülmektedir. Bu görüşleri şalvar satın aldı ama giymedi, satın aldı ve giydi şeklinde iki grup olarak değerlendirmek mümkündür. Sehâvî, Nevevî'den naklen Hz. Osman'ın ne cahiliye döneminde ne Müslüman olduktan sonra, öldürüldüğü gün hariç, şalvar giydiğini nakletmektedir. Böylece sahâbîlerin Hz. Peygamber'e ittiba hususundaki titizliklerinden yola çıkarak Hz. Peygamber'in şalvar almış ama giymemiş olduğu görüşünü destekler görünmektedir. Ancak İbn Hacer'in de dahil olduğu bir grup âlimin ikinci görüşü benimsediği de fetvâdan anlaşılmaktadır.[486]

Süyûtî de konuyla ilgili fetvâsında bu soruya pek çok kere cevap verdiğini belirterek Sehâvî'nin bahsettiği ihtilafa işaret etmektedir.[487] Heytemî'nin fetvâsı da aynı doğrultudadır.[488]

d. Hz. Peygamber'in Gömleğindeki Cep Denilen Açık Bölüm

Süyûtî kendisine konuyla ilgili yöneltilen soru üzerine ayrı bir başlık açarak fetvâsını vermektedir. Soru şu şekildedir: Hz. Peygamber'in gömleğinin cebi, yani açık kısmı, günümüzde Mısır'da ve başka yerlerde mutad olduğu gibi gömleğinin göğsünde miydi? Yoksa Mağriblilerin yaptığı ve Mısır halkının "fetha hayderiyye" ismini verdiği gibi omuzunda mıydı? Müsteftî bu ikinci şeklin sünnet, ilk uygulamanın ise Yahudi alametlerinden olduğunu söyleyen bir kişiden de bahsetmektedir.

---

[485] Heytemî, **a.g.e.,** s. 11-12.
[486] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 829-837. Ayrıca bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s. 1191-1192.
[487] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 354-355.
[488] Heytemî, **a.g.e.,** s. 287.

Süyûtî fetvâsında ilk şeklin Yahudi alametlerinden olduğunu söyleyen bir âlim bilmediğini, hatta konuya dair rivâyetlerden Hz. Peygamber'in gömleğinde cebin göğüs bölümünde olduğunun açıkça anlaşıldığını belirtmektedir.[489]

Heytemî ise bu soruya kaynak belirterek Süyûtî'nin fetvâsıyla cevap vermektedir.[490]

e. Hz. Peygamber'in Kına Kullanması

Kına kullanımı konusunda Sehâvî, Süyûtî ve Heytemî tarafından fetvâ verildiği görülmektedir. Sehâvî, Hz. Peygamber'in kına kullanması konusunda sahâbîler arasında ihtilaf olduğunu ve Humeyd "Enes'in yanındayken Hz. Peygamber'in saçının kınalanmış olduğunu gördüm." demesine rağmen içlerinde Hz. Enes'in de bulunduğu bir grubun kullanmadığını söylediklerini belirtmektedir. Ebû Hureyre ve diğer bazı sahâbîler ise Hz. Peygamber'in kına kullandığı görüşündedir. Her iki görüşe ait çeşitli sahîh rivâyetler bulunmaktadır ve İbn Abdülber bu ihtilaf ile ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır: "Hz. Peygamber'in kına yaktığına dair rivâyetler sağlam rivâyetler değildir. Sahîh olan onun kına yakmadığı ve kına yakmayı gerektirecek kadar saçlarının ağarmadığıdır."[491] Bu açıklamanın ardından Sehâvî, bir şeyin var olduğunu açıklayan bilginin, olmadığını belirtene tercih edileceğini söylemekte ve kendisine bu bilgi aktarıldığında Ahmed b. Hanbel'in Hz. Peygamber'in saçının bu denli beyazlamadığını kabul ettiğini, fakat her zaman olmasa da beyazlayan kılları/ saçları için kına veya zağferan gibi şeyler kullandığını ve dudağı ile çenesi arasında beyaz kıllar bulunduğunu açıklamıştır.[492]

Süyûtî'de bu konu birden fazla fetvâda değerlendirilen çeşitli rivâyetlerde geçmektedir. Bunun dışında konuyla ilgili soruların cevaplandığı müstakil bir fetvâ da bulunmaktadır. Soru şöyle yöneltilmiştir: "Erkeklerin sakallarını, ellerini ve ayaklarını herhangi bir zaruret olmasa da kınalamaları caiz midir? Bu açıdan kadınlarla erkekler arasında bir fark var mıdır? Bu konuda sünnette varid olan bir şey var mıdır?" Süyûtî fetvâsında Nevevî'nin *Şerhu'l-Mühezzeb*'de açıkladığı üzere saçların ve sakalın

[489] Süyûtî konuyla ilgili rivâyetlerden bazılarına fetvâsında yer vermektedir. Bkz. Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 87-88.
[490] Heytemî, **a.g.e.,** s. 309-310.
[491] İbn Abdülber, **et-Temhîd,** c.21, s.82.
[492] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s. 1163-1164.

kınalanmasının caiz, hatta sünnet olduğunu belirtmekte ve delil olarak iki hadîs nakletmektedir. Ancak ilgili hadîsler sebebiyle el ve ayakların kınalanması kadınlar için müstehab, herhangi bir ihtiyaç olmadığında erkekler için haram kabul edilmiştir. Nevevî'ye göre bu yasağın sebebi koku değil renktir. Zira erkek için hoş kokular kullanmak hoş görülmüştür. Evli kadınların kına kullanmasının müstehab olduğunu gösteren rivâyetler ise çoktur ve meşhurdur.[493]

Süyûtî, eserde yer alan konuyla ilgili fetvâlardan birinde kına yakmış bir şekilde vefat eden kişinin, İslâm'ın nuru üzerinde olduğu için, sorguya çekilmeyeceği hakkındaki rivâyetin İbnü'l-Cevzî tarafından *Mevzûât*'ta verildiğini ve râvîlerinden birinin münkerü'l-hadîs olduğunu belirtmektedir.[494]

Süyûtî'nin herhangi bir değerlendirme yapmaksızın verdiği bir rivâyette Hz. Peygamber saçı sakalı beyazlamış bir kişiye Müslüman olup olmadığını sormakta ve Müslüman olduğunu öğrenince de kına kullanmasını söylemektedir.[495] Eserde yer alan başka bir rivâyette de kına yakmak tavsiye edilmekte ve böylece erkeklerin eşlerine çekici görüneceği ve düşmanlarının kalplerine korku salacağı belirtilmektedir. Diğer bir rivâyette de kınanın görmeyi kuvvetlendireceği, baş ağrısını gidereceği söylenmekte ve siyah rengin tercih edilmemesi gerektiği belirtilmektedir.[496]

Heytemî'ye kına kullanan kişinin sorguya çekilmeyeceği ile ilgili rivâyet sorulmuş, o kısaca bu rivâyetin mevzu olduğunu belirterek cevap vermiştir.[497]

3. Hz. Peygamber'in Delâili

Salât-ü selâm, Hz. Peygamber'in menâkıbı, fezâili ve mucizeleri hakkındaki fetvâlar bu başlık altında değerlendirilecektir.

a. Salât-ü Selam

Günümüzde de zaman zaman gündeme gelen Hz. Peygamber için salavât getirilmesi konusunun fetvâ eserlerinde farklı yönlerden söz konusu edildiği görülmektedir.

---

[493] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s.73-74.
[494] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 48.
[495] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.48.
[496] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 50.
[497] Heytemî, **a.g.e.,** s. 308.

İbn Kuteybe bir fetvâsında "Beni binekli kişinin bardağı durumuna düşürmeyin"[498] rivâyetinin Hz. Peygamberin dua ve zikirde geri bırakılmaması gerektiği anlamına geldiğini belirtmekte, yolcunun en son su bardağını alıp arkasına koyduğunu ifade etmektedir.[499]

İbn Abdüsselâm'a Hz. Peygamber'e salât-ü selam getirildiğinde âlinin de buna dahil edilmesinin müstehablığı belirtilerek onun âline ashabının dahil olup olmadığı sorulmaktadır. Müsteftî sorusunun başında kendi zamanlarında hatiplerin yaptığı gibi hutbelerde ashabın isimlerinin kafiyeli bir şekilde sayılmasının mı yoksa selef âlimlerine tâbî olarak bunun yapılmamasının mı müstehab olduğunu öğrenmek istemektedir. İbn Abdüsselâm fetvâsında hutbede sahabenin, halifelerin ve sultanların isimlerinin zikredilmesinin bid'at olduğunu söylemektedir. Salât-ü selamda sahîh rivâyeti uygulayıp sahabe veya başkalarının isimlerini eklememek evlâdır. Hz. Peygamber salavâtta eşlerini ve zürriyetini de zikretmiştir. Şafii'ye göre Hz. Peygamber'in âli Benî Haşim ve Benî Abdülmüttalib'dir.[500]

Nevevî'ye de salavâtın muhtar olan şekli sorulmaktadır. Nevevî, Ahzab Sûresinin 56. âyeti nazil olduğunda sahâbîlerin Hz. Peygamber'e bu emri nasıl yerine getireceklerini sorduklarını, Hz. Peygamber'in de "Allâhümme salli alâ Muhammed" demelerini tavsiye ettiğini nakletmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber farklı salât şekilleri de öğretmiştir ve bunları bize ulaştıran rivâyetlerin hemen tamamı Sahîhayn'da bulunmaktadır. Nevevî, *Şerhu'l-Mühezzeb*'de Sıfatü's-Salât bölümünde bu rivâyetleri ve onlarla ilgili konuları geniş bir şekilde izah ettiğini belirterek fetvâsını bitirmektedir.[501]

Konu hakkında İbn Hacer'e sorulan soruda müsteftî konuya dair bildiklerini de dile getirmektedir. Burada öğrenilmek istenen şey şudur: "Allah sabah ve akşam namazlarından sonra hiç konuşmadan 100 salavât okuyanın, otuzu hızlıca yetmişi daha

[498] Ebû Bekir Abdürrezzak b. Hemmam es-San'ânî, **el-Musannef,** 10 c., Kahire, Dâru't-Te'sîl, 1436/2015, c.II, s.278 (3151. hadîs). Eserde yer alan dipnotta rivâyetin Tirmizî'nin Salât bölümünde yer aldığı belirtilmektedir. Ancak bu hadîs Tirmizî tarafından nakledilmemiştir. Rivâyetin zayıf veya mevzu olduğuna dair değerlendirmeler bulunmaktadır.
[499] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 248-249.
[500] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 47-48.
[501] Nevevî, **a.g.e.,** s. 48.

sonra olmak üzere, yüz ihtiyacını karşılar."[502] rivâyetiyle amel etmekte olan kişiye kendisine selam veren birinin selamını almak vacip midir? Bu selamı alırsa sevabı tamamen iptal olur veya azalır mı? Ayrıca salât ile selamı birbirinden ayırma konusunda Nevevî'nin görüşünün açıklanması istenmektedir. İbn Hacer sorudan daha kısa olan fetvâsında bu kişinin kendisine verilen selama cevap vermesi gerektiğini, selamı alırken duaya niyet ederse veya dua lafzı kullanırsa bunun bir sakıncası olmayacağını belirtmektedir. Ayrıca salavâtta "sellim" kelimesi olmaksızın sadece "salli" ifadesinin yer almasında bir mahzur yoktur. Nevevî'nin bahsettiği mahzur hiç "sellim" demeyen kişiyle ilgilidir, yoksa ikisinin arasını ayırıp bir yerde salli, başka bir yerde sellim demenin önünde bir engel yoktur.[503]

Sehâvî'ye de sabah ve akşam namazlarından sonra 100 salavât okumaya dair rivâyetin sahâbî râvîsi ve yer aldığı kaynaklar hakkında bir soru yöneltilmiştir. Sehâvî, bu rivâyetin Ahmed b. Musa tarafından zayıf bir senetle Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğini belirtmektedir.[504] Eserde yer alan bir soruda şer'î bir özrü olmaksızın namazı terk eden kişinin tevhid inancının da kabul edilmeyeceği ile ilgili rivâyetle beraber "Namazı terk eden kişinin Hz. Peygamber'e salâtı kabul edilmez." diye bir rivâyet olup olmadığı sorulmakta, Sehâvî ilk rivâyetle aynı anlama gelen pek çok hadîs[505] vererek açıklamalar yapmakta, ikinci rivâyetinse bir aslının olmadığını belirtmektedir.[506]

Sehâvî'ye konuyla ilgili yöneltilen bir soru daha vardır.[507] Bu soruda *el-İlmü'l-Menşûr fî Fazli'l-Eyyam ve'ş-Şühûr* adlı eserin müellifinin "Kıssacıların günahkarları Rasûlullah'ın kendisi için yapılan salâtı duyduğunu iddia ettiler." diyerek onların delillerini çürüttüğü ifade edilmekte ve "Bana selam gönderen hiç kimse yoktur ki.."[508]

---

[502] Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye (v.751/1350), **Celâu'l-Efhâm fi's-Salât ve's-Selâm alâ Hayri'l-Enâm**, thk. Şuayb el-Arnaût, Abdulkâdir el-Arnaût, 2. Baskı, Kuveyt, Dâru'l-Urûbe, 1407/1987, s.430.
[503] İbn Hacer, **Mesail,** s.43-45.
[504] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s.946-947.
[505] Örnek bir rivayet için bkz. Müslim, İman, 134 (82).
[506] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.817-820.
[507] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s. 928-934.
[508] Ebu Davud, Menâsik, 96, 97 (2041. hadîs) Sehâvî fetvâsında rivâyetin tamamını vermekte ve rivâyetin zahirinden Hz. Peygamber'in kabrine yakın kişiden bahsettiğinin anlaşıldığını söylemektedir: "ما من أحد يسلم علي إلا رد الله تعالى إليّ روحي -أي نطقي على أحد التوجيهات - حتى أرد عليه السلام ."
"Bir kimse bana selam verdiğinde Allah ona cevap verebilmem için bana ruhumu (yani başka tarîklerden anlaşıldığına göre konuşma özelliğimi) iade eder." Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s.932.

rivâyetinin salâtı da içerip içermediği, ayrıca uzaktan gönderilen salât-ü selamın da buna dahil olma durumu sorulmaktadır. Müsteftî, bu eserin şöhretini ve kendisiyle amel etme konusunu da öğrenmek istemektedir. Ayrıca Nevevî'den Hz. Peygamber'in kendisine gönderilen salât-ü selamı duyduğuna dair üç talaka yemin eden kişinin durumu hakkındaki fetvâsının açıklanması talep edilmektedir. Sehâvî fetvâsına Hz. Peygamber'in özellikle kabrinin yanında getirilen salât-ü selamı duyduğunu, uzaktan getirilenin ise kendisine ulaştırıldığını belirterek başlamaktadır. Bunu destekleyen bazı rivâyetleri veren Sehâvî, "Bahsedilen müellif bu ifadesiyle uzakta olanın salât ve selamının Hz. Peygamber tarafından vasıtasız duyulmasını kastettiyse haklıdır, ama yakındakini de içine alacak şekilde genel olarak söylediyse o zaman sözleri doğru değildir." demektedir. Bahsedilen eser meşhur ve müellifi Ebu'l-Hattab İbn Dıhye de (v.633/1236) marifet ve ilimle tavsif edilmiş biri olsa da hakkında eleştiriler de bulunan ve eserlerinde sahîh ve zayıf bilgiler bulunabilen biridir. Sehâvî fetvâsında Nevevî'nin "Talağıma yemin olsun ki Hz. Peygamber kendisine gönderilen salât ve selamı duyar." diyen kişinin yemininin hıns/ yalan olduğuna hükmedilmez, çünkü bu konuda şüphe vardır. Fakat takva, hıns/ yalanmış gibi hareket etmektir." şeklindeki görüşüne de yer vermektedir.[509]

Süyûtî'de bu konuyla ilgili pek çok fetvâ bulunmaktadır. Bunlardan birinde taaccüp halinde salavâtın müstehab mı mekruh mu olduğu sorulmaktadır. Müsteftî bu konuda âlimlerin farklı görüşleri bulunduğunu da belirtmektedir. Süyûtî çeşitli örnekler verdiği fetvâsında Nevevî'nin *Ezkar*'da "Taaccübü ifade etmek için tesbih ve tehlilin cevazı" diye bab başlığı koymuş olmasından yola çıkarak şöyle demektedir: Taaccüp durumunda salavât bu konuda herhangi bir yasak olmadığı için mekruh değildir, fakat böyle yapılmasına dair de bir delil olmadığından müstehab olduğu söylenemez. Bu sebeple taaccüp anında salavât getirmek Nevevî'nin de bab başlığında cevaz kelimesini kullanarak işaret ettiği gibi mübah işlerden kabul edilir.[510]

[509] Sehâvî, Nevevî'nin Müslim şerhinde verdiği başka bir örneği de nakletmektedir. Buna göre Sahîhayn dışındaki eserlerde yer alan rivâyetlerin Hz. Peygamber'in sözü olduğuna dair talakı üzerine yemin eden kişinin yeminine hıns diyemeyiz. Fakat hıns olma ihtimali de açık olduğu için eşinden boşanmaması müstehabdır. Ama Sahîhayn hadîsleri için bu şekilde yemin etse hıns olma ihtimali zayıf olduğu için eşine geri dönmesi müstehab kabul edilmez. Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s. 934.
[510] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, 243-244.

Başka bir soruda Süyûtî'den "Taşlar Hz. Peygamber'e selam verdi, bu taş da ona selam veren taşların cinsindendir." diyerek elindeki billur taşlarla yollarda oturan bir adamın ve onun yalancı olduğunu söyleyen kişinin durumunu değerlendirmesi istenmektedir. Aynı soruda taşların Hz. Peygamber'e salât ve selam eden birini duyduklarında hal diliyle buna katılıp katılmadıkları ve kâğıda yazılan salavât orada kaldığı sürece bu harflerin kendisini yazan kişiye salât etme durumu da öğrenilmek istenmektedir. Süyûtî fetvâsında pek çok sahîh tarîkten taşların Hz. Peygamber'e salât ettiği bilgisinin geldiğini[511] ama özellikle billur hakkında bir rivâyet olmadığını belirtmektedir. Ayrıca taşların bir kişinin salâtını duyduğunda buna katıldığı veya salâtı yazan harflerin yazana dua ettiği ile ilgili rivâyet de bulunmamaktadır. Fakat Hz. Peygambere salât eden kişiye Peygamberimizin ismi bu kitapta durdukça meleklerin dua edeceğine dair rivâyet vardır.[512]

Süyûtî'ye yöneltilen sorulardan birinde bir meddahın söylediği "Meclislerinizi salât ile süsleyin, şüphesiz sizin salâtınız bana ulaşır veya bana arz edilir."[513] rivâyetinin hadîs olup olmadığı hadîs ise hasen mi sahîh mi zayıf mı olduğu ve metni sorulmaktadır. Süyûtî bu hadîsin Deylemî'nin *Müsnedü'l-Firdevs*'inde nakledilen zayıf bir rivâyet olduğunu belirtmektedir. Ancak bana ulaşır veya bana arz edilir kısmı Taberânî'nin Hasan b. Ali'den (v.49/669) naklettiği şu sahîh hadîsin bir parçasıdır: "Nerede olursanız olun bana salât edin. Muhakkak ki salavâtınız bana ulaştırılır."[514] Süyûtî'ye bu konuya dair hadîs olup olmadığı sorulan rivâyetlerden biri de şudur: "Kim bana bir kere salât ederse Allah hafaza meleklerine ona üç gün günah yazılmamasını emreder." Süyûtî muteber kitapların hiçbirinde böyle bir rivâyet görmediğini belirterek fetvâsını vermektedir.[515] Eserde yer alan fetvâlardan biri daha konuyla ilgili bir rivâyet hakkındadır. Rivâyet şu şekildedir: "Kim, Allah Muhammed'i bizim adımıza mükafatlandırsın ki o zaten buna ehildir, derse yetmiş

[511] Örnek bir rivayet için bkz. Müslim, Fedâil, 2 (2277); Tirmizî, Menâkıb, 5 (3624. hadîs)
[512] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 356. Rivayet için bkz. Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat,** c.II, s.232 (1835. rivâyet).
[513] Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî (v.509/1115), **el-Firdevs bi-Me'sûr el-Hıtab**, thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, 6 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986, c.II, s.291 (3330. rivâyet).
[514] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 359. Rivâyet için bkz. Ebu'l-Kasım et-Taberânî (v.360/971), **el-Mu'cemü'l-Kebîr,** thk. Hamdi b. Abdulmecîd es-Selefî, 25 c., 2. bsk., Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, 1404/ 1983, c.III, s.83-84 (2729. hadîs)
[515] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 373.

yazıcı melek bin sabah onun ecrini yazmaktan yorulur."[516] Süyûtî herhangi bir yorum yapmadan rivâyetin Taberânî tarafından nakledildiğini belirtmekte ve senedini vermektedir.[517]

Süyûtî'de konuya dair yer alan son soru ise Hz. Peygamber'in kendisine selam gönderene cevap vermesi için ruhunun iade edilmesi ile onun kabrinde canlı olduğu bilgisi arasındaki ihtilaf hakkındadır. Süyûtî bunun güzel bir soru olduğunu ve üzerinde düşünülmesi gerektiğini belirterek müstakil başlık altında bir risale kaleme almıştır. Süyûtî risalesine bütün peygamberlerin kabirlerinde yaşamakta olduklarının mütevatir rivâyetler sebebiyle kesin bir bilgi olduğunu belirterek başlamakta, Beyhakî'nin bu konu hakkında müstakil bir cüz telif ettiğini belirtmektedir. Fetvâsında salavâtla ilgili pek çok rivâyete yer veren Süyûtî, soruda geçen rivâyette ifade edilen ruh iadesi durumunu beş şekilde açıklamaktadır. Bunlardan ilki âlimlerin pek çok rivâyet ile alâkalı olarak söyledikleri râvînin lafızda hata yapmış olması ihtimalidir ki bu yorumların en zayıfıdır. İkinci yorum ancak Arapça'yı iyi bilenlerin anlayabileceği bir şeydir. Süyûtî çeşitli örnekler verdiği bu açıklamada ردّ الله şeklinde başlayan cümlenin hal cümlesi olduğuna dikkat çekmektedir. Hal cümlesinin başında mazi fiil varsa anlamın doğru bir şekilde ortaya çıkması için takdirde bulunulur. Yani bu hadîs "Allah bana ruhumu iade etmiş olduğu halde biri bana selam verdiğinde ben de onun selamına cevap veririm" anlamına gelmektedir. Ruhun iadesi şimdi veya gelecekte olan bir şey değildir, حتى herhangi bir atıf bağlacı gibidir. Süyûtî üçüncü yorumun kuvvetli bir yorum olduğunu belirtmektedir. Buna göre ruhun iadesi gerçek anlamında değil, dünyadaki vahiy hali gibi çeşitli âhiret halleri ile meşguliyete ve Rabbini müşahedeye dalmışken selamı almak için bu halden çıkmak anlamındadır. Dördüncü yoruma göre yeryüzünde sürekli salavât getiren birilerinin olması Hz. Peygamber'in ruhunun sürekli bedeninde olmasını gerektirir. Beşinci yorum soruyu iki bilgi arasındaki takdim te'hîrle açıklamaktadır. Buna göre Hz. Peygamber bu hadîsi peygamberlerin kabirlerinde canlı oldukları ile ilgili vahiy gelmeden önce söylemiştir. Risalesinin devamında çeşitli âlimlerin konu hakkındaki yorumlarına da yer veren

[516] Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, c.XI, s.206 (11509. hadîs).
[517] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 51.

Süyûtî, ruh kelimesinin konuşma özelliği anlamına gelebileceğini de ifade etmektedir.[518]

Heytemî'ye bu konuda yöneltilen ilk soru salât ile selamın birbirinden ayrı bir şekilde söylenmesinin keraheti hakkındadır. Müsteftî bu konuda âlimlerin farklı görüşleri olduğunu da belirtmektedir. Heytemî fetvâsına *Şerhu'l-Ubab*'da konuya dair açıklama yaptığını söyleyerek başlamakta, çeşitli âlimlerin farklı görüşlerine işaret ettikten sonra salât ile selamın aynı mecliste veya aynı kitapta bulunmaması şeklinde birbirinden ayrı söylenmesinin veya yazılmasının mekruh olduğu konusunda icma bulunduğunu ve icmanın çeşitli ihtimallerle ortadan kaldırılamayacağını veya kısıtlanamayacağını ifade etmektedir.[519] Eserdeki ikinci soru, Süyûtî'de yer alan taşların Hz. Peygamber'e selam vermesi ve onun ismini salavâtla birlikte yazana bu harflerin dua etmesi ile ilgili iki rivâyet hakkındadır. Heytemî de Süyûtî gibi ilk bilginin pek çok sahîh tarîkten geldiğini ancak soruda yer alan "Billur da onların salâtını duyunca salâta başladı." ifadesinin bu rivâyetlerde bulunmadığını belirtmektedir. Soruda yer alan ikinci rivâyet de mevcuttur ve metni şu şekildedir: "Melekler bir kitapta/ yazıda Hz. Peygamber'e salât eden kişiye peygamberin ismi orada durduğu müddetçe dua ederler."[520] Heytemî, meclislerin salavâtla süslenmesi rivâyeti hakkındaki soruya da Süyûtî ile paralel fetvâ vermiştir.[521]

Eserde yer alan başka bir soruda Ezher, Mekke ve başka yerlerde cuma gecesi ve günü "Allah'ım yarattıklarının en üstünü Efendimiz Muhammed'e en üstün şekilde salât eyle." diyerek salavât getirenlere bu konuda delil olmadığını söyleyerek itiraz edenlerin haklı olup olmadıkları sorulmaktadır. Heytemî Hz. Peygamber'in "Ben Âdemoğulları'nın efendisiyim." buyurduğunu belirterek başladığı fetvâsında bunu destekleyen pek çok rivâyet vermekte ve bu şekilde getirilen salavâta itiraz edenlerin çok hatalı olduklarını ifade etmektedir.[522]

Heytemî'ye yöneltilen son soruda Hz. Peygamber'in kabrinin yanında getirilen salavâtı bizzat duyması, kabrinden uzakta getirilen salavâtın ise kendisine ulaştırılması

[518] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 139-146.
[519] Heytemî, **a.g.e.,** s. 281-283.
[520] Heytemî, **a.g.e.,** s. 289.
[521] Heytemî, **a.g.e.,** s. 291.
[522] Heytemî, **a.g.e.,** s. 343-345.

hakkındaki rivâyet konu edilmiştir. Müsteftî kabrin yanı ve uzağı ifadelerinin açıklanmasını istemektedir. Heytemî, örfen "yanında" demenin mümkün olduğu uzaklığın kabrin yanı sayılacağını, mescidde bile olsa böyle olmayan yerin ise kabrin uzağı sayılacağını belirtmektedir.[523]

b. Rüyada veya Uyanıkken Hz. Peygamber'i Görmek

Bu sorunun kaynağı Hz. Peygamber'in şu hadîsidir: "Kim rüyasında beni görmüşse gerçekten beni görmüştür. Çünkü şeytan benim şeklime giremez. Rüya nübüvvetin kırk altı cüzünden biridir."[524]

İbnü's-Salâh'a bu konu hakkında yöneltilen soru şu şekildedir: Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü ve onun kendisine şer'î hüküm içeren bir söz söylediğini iddia eden kişinin bununla amel etmesi caiz midir? İbnü's-Salâh'a göre kişinin rüyada şer'î konularla ilgili olarak Hz. Peygamber'den duyduğu şeye itimat etmesi caiz olmaz. Bunun sebebi rüyada görülen kişinin kim olduğu konusundaki belirsizlik değildir. Ancak uyku hali hafıza kuvvetine mani olan bir durumdur ve rüyada söylenilen sözün tam olarak anlaşılması veya hatırlanması mümkün olmayabilir. Şer'î hükümler bilinen şer'î delillere dayanılarak oluşturulur.[525]

İzzüddin b. Abdüsselam'a bu konuya dair sorulan soruda müsteftî bu rüyada şeriata muhalif bir şey söyleniyorsa bunu söyleyen kişinin Hz. Peygamber olmadığına mı hükmedileceğini, yoksa ilgili hadîsten dolayı söylenen şeyin tevil mi edilmesi gerektiğini öğrenmek istemektedir. İzzüddin b. Abdüsselam bu hadîste geçen durumun Hz. Peygamber'i tanıdığı sureti ile görenlere has olabileceğini ifade etmektedir, nitekim bu görüşte olan âlimler bulunmaktadır. Şeytanın Hz. Peygamber'in suretine girmesi yasaklanmıştır, ancak sıfatları hakkında böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Özellikle de aklen ancak mecaz kabul edilebilecek şekilde şeriata muhalif bir söz söyleniyorsa bunun Hz. Peygamber'e nisbeti caiz değildir.[526]

---

[523] Heytemî, **a.g.e.,** s. 514.
[524] Buhârî, Ta'bîr, 10; Müslim,Rüya, 10 (2266); Tirmizî, Rüya, 4 (2276. hadîs); İbn Mace, Ta'bîru'r-Rüya, 2 (3900. hadîs); Ebû Davud, Edeb, 88 (5023. hadîs)
[525] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s.262.
[526] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 159.

Nevevî'ye Hz. Peygamber'i rüyada görmenin sadece salihlere mi has olduğu sorulmuştur. Nevevî'ye göre bu hem salihler hem salih olmayan kişiler için mümkündür.[527]

Sehâvî'ye sorulan bir soruda öğrenilmek istenen Hz. Peygamber'i rüyada gören kişinin de sahâbî sayılıp sayılmayacağıdır. Sehâvî fetvâsında bilinen sahabe tanımına Hz. Peygamber'i rüyada görmenin de dahil olduğunu, bu sebeple tanıma bunu hariç tutan bir ifade eklenmesi gerektiğini Bulkînî'den naklen belirtmektedir. Nitekim İbn Hacer de kişi rüyasında gerçekten Hz. Peygamber'i görmüş bile olsa bunun onu sahâbî yapmayacağını, çünkü bu durumun manevî bir husus olduğunu söylemektedir. Bu sebeple rüyada kendisine söylenen şeyle amel etmesi de gerekmez.[528]

Sehâvî'nin Hz. Peygamber'in yakaza halinde görülmesi ile ilgili de bir fetvâsı bulunmaktadır. Sehâvî fetvâsının başında ne sahâbîlerden ne daha sonraki nesillerden ne de mezhep imamlarından böyle bir şey nakledildiğini belirtmekte, sadece bazı salih kişilerden böyle nakiller bulunduğunu söylemektedir. Pek çok eserden nakil içeren fetvâ oldukça uzundur.[529]

Süyûtî hâl sahiplerinin yakaza halinde Hz. Peygamber'i görmeleri ile ilgili çokça soru sorulduğunu ifade ederek konuyu bir risale ile incelemiştir.[530] Makalesine ilim geçmişleri olmayan bazı kişilerin bu durumu inkarda aşırı gittiklerini ve bunu imkânsız gördüklerini ifade ederek başlayan Süyûtî, delil olarak "Kim beni rüyasında görürse yakaza/ uyanıklık halinde de görecektir. Şeytan benim şeklime giremez."[531]

---

[527] Nevevi, **a.g.e.,** s.275.

[528] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 203-204. Soruda Hz. Peygamber'i vefatından sonra gören kişilerin sahâbî sayılması konusu da gündeme getirilmiştir. Fetvâda Alâî'den böyle kişilerin sahabî sayılmasının Hz. Peygamber'le aynı zamanda yaşayıp onu görmeyen veya Hz. Peygamber hayattayken dünyaya gelen yaşı küçük kişinin sahabî sayılmasından daha doğru olduğu nakledilmektedir. Çünkü bu kişi (soruda şair Ebû Züeyb el- Hüzelî örnek olarak verilmektedir) Hz. Peygamber'i görmüş ve ona salât etmiştir. Ancak İbn Hacer'e göre tercih edilen görüş bu durumda olan kişinin sahâbî sayılmamasıdır. Aksi takdirde bu asırlarda Hz. Peygamber'in bedenini kabri içerisinde gören herkes sahâbî sayılır. Ayrıca evliyanın keşif ve keramet yoluyla Hz. Peygamber'i görmeleri de onları sahâbî yapmaz. Şehidler canlıdır, ancak onlara dair hükümler ölülerle ilgili hükümlerle aynıdır, çünkü onların hayatları dünyevî değil, uhrevîdir. Konu hakkındaki diğer fetvâ için bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 890-891.

[529] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s. 1100- 1115.

[530] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 242-255.

[531] Buhârî, Ta'bîr, 10; Müslim, Rüya, 11 (2266). Müslim'in rivâyetinde "أو لَكَأنَّما رآني في اليَقَظَة" ilavesi bulunmaktadır.

hadîsini vermekte ve âlimlerin yakaza halinde görme ifadesinin anlamı hakkındaki farklı görüşlerini değerlendirmektedir.[532]

Heytemî fetvâsında "Kim beni görmüşse hakkı görmüştür" hadîsinin sahîh olduğunu ve "hakkı görmüştür" ifadesinin hak rüya anlamına geldiğini belirtmektedir.[533] Heytemî'ye bu konu hakkında yöneltilen diğer soru yakaza halinde Hz. Peygamber'i görüp ondan bir bilgi almayla ilgilidir. Heytemî, bunun mümkün olduğunu ve pek çok evliyadan buna benzer durumların nakledildiğini ifade etmektedir.[534] Eserde bu konuya dair son soru Hz. Peygamber'in uyanıkken görülmesinin mümkün olup olmadığı ile alâkalıdır. Heytemî bir grup âlimin bunu kabul etmediğini, bir başka grup âlimin ise mümkün gördüğünü ve doğrusunun da bu olduğunu söylemektedir. Heytemî, fetvâsında Süyûtî'nin risalesinden oldukça faydalanmış görülmektedir.[535]

c. Hz. Peygamber'i Diğer Peygamberlerden Üstün Tutmak

İbn Kuteybe'ye hakkında soru yöneltilen hadîslerden biri şudur: "Benim şek ve şüpheye babam İbrahim'den daha çok hakkım var. Allah Lut'a merhamet etsin, o rükn-i şedide sığınsam demişti.[536] Ben Yusuf'un davet edildiği şeye çağırılsaydım icabet ederdim."[537]

İbn Kuteybe fetvâsında Bakara Sûresi 260. âyeti dinleyen bir grubun "İbrahim (as) şüpheye düştü, bizim peygamberimiz Muhammed (s.a.v.) ise şek yaşamadı." dediklerini bunun üzerine Hz. Peygamber'in tevazusu sebebiyle ve İbrahim peygamberi kendinden üstün tutmak için böyle buyurduğunu söylemektedir. Ona göre

---

[532] Bu, Endülüslü Malikî fakihlerinin önde gelenlerinden muhaddis Ebûbekir İbnü'-Arabî'nin (ö. 543/ 1148) görüşüdür. Süyûtî, fetvâsında Ebû Muhammed b. Ebî Cemre'nin (ö.699/ 1300) hadîsle ilgili yorumlarından yaptığı alıntının ardından Hz. Peygamber'i uyanıkken gördüğünü bildiren pek çok kişinin kıssasına yer vermektedir. Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 243-249.

[533] Heytemî, **a.g.e.,** s. 532.

[534] Heytemî, **a.g.e.,** s. 547.

[535] Heytemî, **a.g.e.,** s. 548-549.

[536] Buhârî, Enbiya, 11, 16; Müslim, Fedail, 152, İman, 151. İbn Kuteybe fetvâsında ilgili âyeti verdikten sonra Hz. Peygamber'in bu sözünü şöyle açıklamaktadır: Lut, kavmi sebebi ile çok bunaldığında yanlışlıkla böyle söylemiştir. Halbuki o zaten desteklerin en güçlüsüne yani Allah'a dayanmaktaydı. Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 115.

[537] İbn Kuteybe'ye göre burada bahsedilen şey Hz. Yusuf'a uzun zaman sonra hapisten çıkması için yapılan davettir. Hz. Peygamber, tevazusu sebebiyle "Ben olsaydım hemen çıkar beklemezdim." anlamında böyle buyurmuştur. Hz. Yusuf kendisine gelen elçiyle beraber çıkma konusunda acele etmeyerek Allah'ın bu imtihanını ağır görmediğini, sabırlı davrandığını göstermiş olmaktadır. Bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 115.

Hz. Peygamber bu ifadeyle "Biz ondan üstün olmadığımız halde şüpheye düşmedik, o nasıl düşebilir ki!" demek istemektedir.[538] Ayrıca İbn Kuteybe'ye göre "Beni Yunus'a üstün tutmayın."[539] hadîsinde Yunus'un zikredilme sebebi onun ülu'l-azm peygamberlerden olmamasıdır. Böylelikle Hz. Peygamber "Ben Yunus'tan üstün tutulmayı istemediğime göre ondan üstün olan diğer peygamberlere üstün tutulmayı hiç istemem." demiş olmaktadır. "Ben Âdemoğulları'nın efendisiyim, övünme yoktur."[540] hadîsi ise "Ben kıyamet gününde amelimle değil, Allah'ın bana olan fazlı sebebi ile insanların efendisiyim." anlamına gelmektedir.[541]

Nevevî'ye konuyla ilgili olarak yöneltilen soruda iki kişiden bahsedilmektedir. Bunlardan biri "Bizim peygamberimiz Hz. Muhammed peygamberlerin en üstünü ve kıymetlisidir." demektedir. Diğeri ona böyle söylemenin caiz olmadığını ve bunun yanlış bir inanış olduğunu belirtmektedir. Fetvâyı soran kişi hangisinin doğru söylediğini öğrenmek istemektedir. Nevevî'nin fetvâsı oldukça nettir: "İlk konuşan kişinin inancı doğrudur ve bu Müslümanların inancıdır. Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere üstün olduğuna dair pek çok delil bulunmaktadır. İkinci kişinin söyledikleri ise tamamen yanlıştır ve bu konuda uyarılması/ ta'zîr gerekir." Nevevî fetvâsına Bakara 253[542] ve İsra 55[543] âyetlerini ve yukarda geçen "Ben Âdemoğulları'nın efendisiyim, övünme yoktur." hadîsini delil olarak göstermektedir.

Nevevî "Peygamberleri birbirine üstün tutmayın."[544] hadîsinin âlimler tarafından nasıl açıklandığını da belirtmektedir:

- Hz. Peygamber bu sözü kendisinin peygamberlerin en faziletlisi olduğunu bilmeden önce söylemiştir.

[538] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s.113-114.
[539] Buhârî, Enbiya, 35; Müslim, Fedail, 2377.
[540] Tirmizî, Menakıb, 1 (3610. hadîs); Müslim, Fezâil, 3 (2278. hadîs); İbn Mâce, Zühd, 37 (4308).
[541] Konuyla ilgili diğer bir fetvâ için bkz. İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 60.
[542] "O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık. İçlerinden bir kısmıyla Allah konuşmuş, bir kısmını da derecelerle yükseltmiştir…"
[543] "Rabbin göklerde ve yerde olanları en iyi bilendir. Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Davud'a da Zebur'u verdik."
[544] Buhârî, Enbiyâ, 35; Müslim, Fezâil, 159 (2373. hadîs), 163.

- Hz. Peygamber bunun düşmanlığa sebep olacak şekilde yapılmasını yasaklamıştır. Nitekim bu hadîsin sebeb-i vürudu Müslüman birinin Yahudi birini bu sebeple dövmesidir.

- Hz. Peygamber bazı peygamberler için noksanlık ifade edecek şekilde üstün tutmayı yasaklamıştır.

- Hz. Peygamber bunu tevazusu sebebiyle söylemiştir.

- Bu peygamberliğin kendisi hakkında bir yasaklamadır. Peygamberlerin kendileri, peygamberliklerinin geneli veya özellikleri ile ilgili değildir. [545]

Sehâvî'ye yöneltilen soru Şifa'da geçtiği belirtilen "Beni Yunus b. Mettâ'ya üstün tutmayın." rivâyeti hakkındadır. Hadîsin tahrîcini yaparak lafız farklılıklarına işaret eden Sehâvî'nin naklettiği metinler "Herhangi bir kulun/ kişinin benim Yunus b. Mettâ'dan üstün olduğumu söylemesi gerekmez/ uygun olmaz." şeklindedir.[546]

Heytemî'ye Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstünlüğünün özel bazı konularda mı yoksa genel mi olduğu sorulmaktadır.[547] Heytemî soruya çok genel bir ifadeyle cevap vermektedir: "Kitap ve sünnet üzerinde biraz da olsa düşünen kişiye peygamberimiz Hz. Muhammed'in bütün nebi ve rasullere hem özel hem genel olarak üstün olduğu aşikar olur."

Fetvâsında âlimlerin Mu'tezile'ye ait "Peygamberlerin birbirlerine üstünlükleri yoktur." şeklindeki görüşü reddettiklerini de belirten Heytemî, hadîslerde konuyla ilgili olarak geçen yasaklamanın peygamberlerden birini yücelterek diğerlerini alçaltma anlamına geldiğini ifade etmekte, babalık hakkı sebebiyle Hz. Âdem'in üstün olduğunu iddia eden kişi için "Hz. Âdem'in peygamberlik, mucizeler ve üstün özellikleri sebebiyle değil 'baba' vasfıyla üstün olduğunu söylemenin kabul edilebilir bir yönü vardır." açıklamasını yapmaktadır.[548]

"Ben kıyamet gününde Âdemoğulları'nın efendisiyim, övünme yoktur. Elimde hamd sancağı olacaktır, övünme yoktur. Âdem ve diğer peygamberler kıyamet gününde benim sancağımın altında toplanacaktır." rivâyetini bu görüşüne delil olarak

[545] Nevevî, **a.g.e.,** s.270- 271.
[546] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.429- 431.
[547] Heytemî, **a.g.e.,** s.271.
[548] Heytemî, **a.g.e.,** s. 272.

gösteren Heytemî, bu hadîsi kelime kelime açıklamaktadır. Buna göre Hz. Peygamber "Âdemoğulları" ifadesini teeddüben kullanmıştır. "Övünme yoktur" ifadesi ise iki manaya gelebilir: Bundan büyük övünme yoktur veya bunu övünmek için değil, durumu haber vermek için söylüyorum.[549]

el-Fetâva'l-hadîsiyye müelliflerinden dördüne de yöneltilen ve bu defa Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerle değil de Kur'ân'dan bir âyetle mukâyesesini ifade eden bir rivâyet de şöyledir: "Kur'ân'dan bir âyet, Muhammed ve onun âlinden daha hayırlıdır." İbn Teymiyye kısa fetvâsında "Kur'ân Allah kelamıdır, nazil edilmiştir, mahlûk değildir ve başka bir şeye benzemez." diyerek rivâyetin gayr-ı me'sûr olduğunu belirtmektedir.[550] Sehâvî güvenilir kitapların hiçbirinde bu rivâyeti görmediğini söyledikten sonra İbn Mes'ud'un "Kur'ân âyeti üzerine güneşin doğduğu ve yeryüzünde bulunan her şeyden hayırlıdır." dediğini nakletmektedir.[551] Süyûtî bu rivâyete vakıf olmadığını belirtmekte,[552] Heytemî de fetvâsında onun bu ifadesini vermektedir.[553]

d. İsrâ

Hz. Peygamber'in isrâ mucizesi İbn Abdülber, Nevevî ve Sehâvî'de fetvâya konu olmuş ve ortak yönleri olmakla beraber üç eserde de farklı açılardan ele alınmıştır. İbn Abdülber'e isrâ olayının ruhla mı bedenle mi olduğu sorulmaktadır. İbn Abdülber fetvâsında "Bize göre doğru olan görüş, Hz. Peygamber'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya yürütülmesi, sonra semaya yükseltilmesi o uyanıkken ve bedeniyle olmuştur." diyerek konuyla ilgili bazı rivâyetlere yer vermektedir.[554]

Nevevî'ye Hz. Peygamber'in isra gecesi Beyt-i Makdis'te peygamberlere namaz kıldırdığının sabit olup olmadığı sorulmaktadır. Müsteftî ayrıca şu soruların da cevabını öğrenmek istemektedir: "Namaz farz mıydı? Bu bilinen namaz mıydı yoksa dua mıydı? İsra uykuda mı uyanıkken mi oldu? Bir kere mi iki kere mi gerçekleşti? Hz. Peygamber, isra gecesi Rabbi'ni gözleriyle gördü mü? İsrâ ne zamandı?" Nevevî,

[549] Heytemî, **a.g.e.,** s. 273.
[550] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 74, 219.
[551] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 860-861.
[552] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 345.
[553] Heytemî, **a.g.e.,** s. 28
[554] İbn Abdülber, **a.g.e.,** s. 132- 136.

fetvâsında Hz. Peygamber'in Beyt-i Makdis'te bütün peygamberlere namaz kıldırdığının sabit olduğunu belirtmekte, ancak bunun gökyüzüne çıkmadan önce veya çıktıktan sonra olmuş olabileceğini eklemektedir. Bunun sözlük anlamında namaz yani dua ve zikir mi yoksa bildiğimiz manada namaz mı olduğu konusunda âlimlerin ihtilaf ettiğini söyleyen Nevevî, ikinci görüşün daha sahih olduğunu ifade etmektedir. Çünkü lafız sözlük anlamından önce şer'î manasına hamledilir. Eğer bunda bir sıkıntı varsa o zaman sözlük anlamı devreye girer. Burada böyle bir sıkıntı olmadığı için kelimenin şer'î manasının kullanılması gerekmektedir. Ayrıca namaz isrâ gecesinden önce de farzdı. Önce Müzzemmil Sûresinde buyrulduğu gibi gecenin bir kısmında namaz kılınması emredilmişti. Bir sene sonra bu neshedildi ve aynı sûrenin 20. âyetiyle Müslümanlara Kur'an'dan kolaylarına geleni okumaları bildirildi. Sonra isrâ gecesinde de gece namazı neshedildi ve beş vakit namaz farz kılındı. Nevevî isrâ gecesinin yılıyla ilgili farklı görüşlerden bazılarına işaret etmektedir: Nübüvvetten 5, 6, 12 yıl veya 15 ay sonra Rebîülevvel ayının 27. Gecesi. Ayrıca Nevevî'ye göre isrâ bir kere uykuda bir kere de uyanıkken olmak üzere iki kere gerçekleşmiştir. İbn Abbas'ın, sahâbîlerin ve âlimlerin çoğunluğuna göre Hz. Peygamber o gece Allah'ı gözleriyle görmüştür. Hz. Aişe ve âlimlerden bir grup bunu kabul etmemektedir, ama açık bir delilleri de yoktur. Hz. Aişe "Gözler O'nu idrak edemez."[555] âyetini delil olarak göstermektedir. Cumhur buna "İdrak, kuşatmak, ihâta etmek demektir. Allah gözlerle ihâtâ edilemez. Ama mü'minler âhirette ihâtâ olmaksızın Allah'ı görecektir ve Hz. Peygamber de bu şekilde görmüştür." diye cevap vermektedir.[556]

Sehâvî'ye ise isra hadîsesinin zamanı, peygamberlerin semanın hangi katında yer aldığı ve namaz hakkında Hz. Peygamber'in sadece Hz. Musa'nın yanına tekrar gidişinin sebebi hakkında soru yöneltilmektedir. Sehâvî isra gecesinin zamanı hakkındaki farklı görüşleri sıralamakta, en meşhur görüşün hicretten bir sene önce Rebîülevvel ayının 17. Gecesi olduğunu belirtmektedir.[557] Bunun ardından semanın hangi katında hangi peygamberin olduğuna dair bir bilgi paylaşan Sehâvî, Hz. Peygamber'in Hz. Musa ile tekrar tekrar görüşmesinin sebebi hakkında pek çok görüş bulunduğunu belirtmektedir. Bunun hikmeti, diğer peygamberlere göre Hz. Musa'ya

[555] En'am Sûresi, 6/103
[556] Nevevî, **a.g.e.,** s.35- 39.
[557] Sehâvî, Receb ayının 27. gecesini de görüşler içinde vermiştir.

tâbî olanların daha çok olması, ona gönderilen kitabın ahkam bakımından daha zengin oluşu, namaz konusunda hiçbir ümmetin onun ümmeti kadar sorumlu tutulmaması sebebiyle şefkatle nasihat etmek istemesi olabilir.[558]

e. Taş veya Kayanın Hz. Peygamber için Yumuşaması

Bu konu Süyûtî ve Heytemî'nin fetvâları arasında yer almaktadır. Süyûtî'ye yöneltilen soru oldukça uzun ve ayrıntılıdır. Burada Hz. Peygamber'in kumda değil taşta ayak izinin çıkması, Hendek savaşına hazırlık sırasında hendekte karşılaşılan büyük kayanın Hz. Peygamber tarafından kırılabilmesi ve Mirfak sokağına adını veren duvarda Hz. Peygamber'in dirseğinin izinin kalması olayı sorgulanmakta, bu konular hakkında güvenilir kaynaklarda bilgi olup olmadığı sorulmaktadır. Süyûtî, Hendek savaşına hazırlık sırasında yaşanan olayın pek çok tarîkten çeşitli lafızlarla geldiğini ve sahîh olduğunu belirtmekte, diğer konularla ilgili herhangi bir rivâyete rastlamadığını söylemektedir.[559]

Heytemî'de Hendek olayı ile diğerleri ayrı sorularda yer almaktadır. İlkini Süyûtî ile aynı şekilde değerlendiren Heytemî, öbür olaylarla ilgili fetvâsında da doğrudan Süyûtî'den alıntı yapmaktadır.[560] Burada dikkati çeken durum iki eserdeki sorunun da benzer ayrıntıları taşıyor olmasıdır.

Ayrıca her iki eserde de Hz. Peygamber'e diğer peygamberlere verilen mucizelerin benzerinin veya daha büyüğünün verildiğine işaret edilmektedir.

f. Cevâmiu'l-Kelim Özelliği

Hz. Peygamber'e cevâmiu'l-kelim özelliğinin verilmiş olması ile ilgili rivâyet sadece İbn Teymiyye ve Sehâvî'nin fetvâları arasında yer almaktadır. İki fetvânın birbirinden son derece farklıdır. İbn Teymiyye rivâyetin جوامع, خواتم, فواتح kelimeleri ayrı ayrı ya da birlikte kullanılarak nakledildiğini belirttikten sonra sözün inşâî ve ihbârî olmak üzere 2'ye ayrıldığını belirterek bu hususu açıklamaktadır.[561] Sehâvî ise hadîsin tahrîcini yapmakta, farklı metinleri vermekte, bazı rivâyetlerin sıhhat durumunu belirtmekte ve cevâmiu'l-kelimin ne olduğunu çeşitli âlimlerin görüşlerini de naklederek izah etmektedir. Buna göre bu ifade, az sözle çok mana ifade etmek

[558] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 445- 446.
[559] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 101.
[560] Heytemî, **a.g.e.,** s. 312-322.
[561] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 175.

anlamına gelir. Bazı âlimler bu anlamı sebebiyle ifadenin Kur'ân demek olduğunu belirtmektedir.[562]

Hz. Peygamber'in Arap dilini lehçeleriyle birlikte kullanabildiğini ifade eden "Beni Rabbim terbiye etti ve ne güzel terbiye etti."[563] rivâyeti fetâvâ eserlerinden ikisinde gündeme gelmektedir. İbn Teymiyye bu rivâyetin anlamının doğru olduğunu ancak sahîh bir senedinin bulunmadığını belirtmektedir.[564] Sehâvî, fetvâsına İbn Teymiyye'nin değerlendirmesini vererek başlamakta, rivâyetin altı farklı tarîkini verdikten sonra onun haklı olduğunu belirtmektedir. Sehâvî başka bir fetvâsında da rivâyetin anlamının doğru olduğunu ancak sahîh bir isnadının bilinmediğini, Ali ve İbn Mes'ud'dan sahîh olmayan bir senedle nakledildiğini belirtmektedir.[565]

Hz. Peygamber'in güzel ahlâkıyla değil dil becerisiyle ilgili olan bu rivâyet vürûd sebebini de ifade etmektedir. Buna göre Hz. Ali, Nahdoğullarının heyeti ile rahatça konuştuğunu gördüğü Hz. Peygamber'e "Yâ Rasûlallah, biz aynı babanın çocuklarıyız. Fakat biz senin Arap heyetleriyle çoğunu anlamadığımız bir şekilde konuştuğunu görüyoruz." demektedir. Rasûlullah Hz. Ali'ye cevaben "Beni Rabbim terbiye etti ve ne güzel terbiye etti. Ben Benî Sa'd'ın arasında eğitildim." demektedir.

Hz. Peygamber, "Bana insanlara akıl seviyelerine göre hitap etmem emredildi." buyurur ve farklı ırklardan veya kabilelerden olan Arap topluluklarına kendi lehçeleriyle, anlayacakları şekilde hitap ederdi. Sanki Allah ona akrabaları arasında kendisinden başka kimsenin bilmediği bilgiler öğretmişti. Ashabı ve çeşitli bölgelerden gelen heyetler Hz. Peygamber'in sözlerinin çoğunu anlıyorlar, anlamadıkları bir şey olduğunda da ona soruyorlardı. Hz. Peygamber böyle durumlarda onlara gerekli açıklamaları yapıyordu.[566]

g. Açlıktan Karnına Taş Bağlaması

Suyûti'ye yöneltilen bir soruda İbn Hıbban'ın şu görüşü hakkında bilgi istenmektedir: "Şüphesiz ben Rabbim beni yedirip içirdiği halde gecelerim." rivâyeti

---

[562] Sehâvî, **a.g.e.,** s. 594- 598.
[563] Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî Sem'ânî (v.562/1167), **Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ,** thk. Max Weisweiller, 2c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981, c.I, s.1
[564] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 215.
[565] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 294.
[566] İbnü'l-Esîr, **en-Nihâye**, c.I, s.4.

Hz. Peygamber'in açlıktan karnına taş bağladığının doğru olmadığına işaret etmektedir. Çünkü visal orucu tuttuğunda Rabbi tarafından yedirilip içiriliyorsa diğer zamanlarda karnına taş bağlamaya ihtiyaç duyacak kadar nasıl aç bırakılır ki?! Bu hadîsin metninde geçen "hacer" kelimesi aslında "hucez"dir ki izarın bir tarafı anlamına gelir, ze ra'ya tashif edilmiştir.[567]

Süyûtî, İbn Hıbban'ın yorumunu kabul etmemekte ve peygamberlerin zaman zaman imtihan edildiğini belirtmektedir.[568] Yani Hz. Peygamber'in visal orucu tuttuğunda yedirilip içirilmesi başka zaman aç kalmasına engel değildir. Nitekim buna işaret eden rivâyetler de bulunmaktadır. Heytemî kendisine yöneltilen aynı soruya hemen hemen aynı ifadelerle cevap vermektedir.[569]

Müslim'in naklettiği bir rivâyette Hz. Peygamber'in açlıktan dolayı karnına kuşak bağladığı (عصب بطنه بعصابة) bildirilmektedir. Hadislerde geçen bu ifadeler gerçekten taş veya kuşak bağlanması anlamına gelebileceği gibi açlık durumunun şiddetinden kinaye de olabilir. Ayrıca Hicaz bölgesinde açlık durumunda karna taş bağlanmasının adet olduğu, çünkü böylece taşın soğukluğunun bağırsaklara ulaşarak açlığın hararetini giderdiği de söylenmiştir.[570]

Cebrail'in yedirdiği un helvası (keşkek benzeri bir yemek de olabilir) sayesinde Hz. Peygamber'in belini doğrultarak gece namazına kalkması ile ilgili rivâyet[571] onun Allah tarafından yedirilip içirilmesine örnek olabilecek niteliktedir. Ancak Süyûtî ve Heytemî tarafından kaynakları verilen rivâyetin seneddeki râvîlerden birinin kezzab olması sebebiyle İbnü'l-Cevzî tarafından Mevzûât'a alındığı anlaşılmaktadır.[572]

---

[567] İbn Hıbban'a göre visal orucu ile ilgili bu rivâyetler, Hz. Peygamber'in açlıktan karnına taş bağlaması hakkındaki rivâyetlerin tamamının bâtıl olduğuna delildir. Hz. Peygamber visal orucu tuttuğunda Allah tarafından yedirilip içiriliyorsa visal orucu tutmadığında niçin karnına taş bağlamaya ihtiyaç hissedecek kadar aç bırakılsın? Ayrıca açlık karşısında taşın ne faydası ve anlamı olabilir ki? Bkz. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, **Sahîh-u İbn Hibbân bi-Tertîbi İbn Belbân**, thk: Şuayb el-Arnaût, 18 c., 2. Baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1414/ 1993, c.VIII, s. 345.
[568] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 355.
[569] Heytemî, **a.g.e.,** s.288.
[570] Müslim, Eşribe, 143 (2040. hadîs) ve 1 no'lu dipnot.
[571] Bkz. Ebû Ahmed b. Adiyy el-Cürcânî (v.365/ 976), **el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl,** thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvız, 9 c., Beyrut, el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997, c.VII, s.326.
[572] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 47; Heytemî, **a.g.e.,** s. 306-307. Ayrıca bkz. Cemâleddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (v.597/1201), **el-Mevzûât,** 3c., thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1386/1966, c.III, s.17.

h. Meleklere de Gönderilmiş Olması

Süyûtî ve Heytemî'ye bu konuya dair soru yöneltildiği görülmektedir. *el-Hâvî'*de soru soran kişi Hz. Peygamber'in meleklere de peygamber olarak gönderildiği kanaatindedir ve bazı delilleri zikretmektedir. Soruda Süyûtî'nin aksi görüşte olan âlimler hakkındaki düşüncesi sorulmaktadır. Süyûtî bu kişinin sorusunu ve üslûbunu çok beğendiğini ifade ederek başladığı risâlesinde konuyu ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Önce soruda verilen delilleri değerlendiren Süyûtî, âlimlerin bu konuda ikiye ayrıldığını söylemekte ve bu âlimlere örnekler verdikten sonra şaşırtıcı bir şekilde kendisinin bazı eserlerinde olumsuz kanaat belirtenlere bazılarında ise Hz. Peygamber'in meleklere de gönderildiği görüşüne tâbî olduğunu belirtmektedir. Fetvâda önce umûmî sonra husûsî deliller zikredilmekte, bizzat konuya dair on delîl açıklamalarıyla birlikte sıralanmaktadır.[573]

Heytemî de fetvâsına konu hakkındaki görüş ayrılıklarını dile getirerek başlamakta ardından Süyûtî'nin "Ben buna bir şey daha ekliyorum: Hz. Peygamber, kendisine de gönderilmiştir." dediğine ve eserlerinde iki görüşe de uygun bilgiler verdiğine işaret etmektedir. Fetvâsında *el-Hâvî'*deki delillerin çoğunu çeşitli değerlendirmelerle veren Heytemî, kendi görüşünü net bir şekilde belirtmemektedir.[574]

i. Bedduası

Süyûtî'ye yöneltilen sorulardan biri şu iki rivâyetin birlikte nasıl değerlendirileceği hakkındadır: "Allah'ım herhangi bir sebeple kendisine beddua ettiğim veya benzer şekilde kötü söz söylediğim kişi için bunu rahmete vesile eyle."[575] "Allah'ım kim ümmetimin işlerinden birini üstlenir de bu hususta onlara zorluk çıkarırsa sen de ona zorluk çıkar."[576] Soru şu şekildedir: "Birinci rivâyet göz önünde bulundurulduğunda ikinci rivâyetin -Hz. Peygamber ümmetine eziyet edip zorluk çıkaranlara dua etmeyeceği halde- bu kişiler için beddua değil dua olduğu söylenebilir mi?"

---

[573] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, 132- 139.
[574] Heytemî, **a.g.e.,** s.390-395.
[575] Süyûtî'nin naklettiği benzer bir rivâyet için bkz. Müslim, Birr Sıla ve Âdâb, 90 (2601. hadîs)
[576] Müslim, İmara, 19 (1828. hadîs)

Süyûtî ilk rivâyetin sahîh olduğunu belirttikten sonra konuyla ilgili başka rivâyetleri nakletmekte, bazı Şafii âlimlerin görüşlerine yer vererek fetvâsını noktalamaktadır: Hz. Peygamber'in özelliklerinden biri de dilediği kişiye sebepsiz beddua etmesinin caiz olmasıdır. Bu o kişi için rivâyetlerde belirtilen faydalara sebep olur. Yani soruda yer alan iki hadîs arasında bir çelişki yoktur. Çünkü zorluk çıkaran yöneticiye beddua bir sebebe bağlıdır, diğer rivâyette bahsedilen ise sebepsiz edilen bedduadır. Ayrıca ilk rivâyette belli bir kişiye edilen beddua söz konusudur, diğerinde ise beddua edilen kişi müphemdir.[577]

Konu Heytemî'ye Süyûtî'nin fetvâsında yer alan rivâyetleri de içeren bir soru ile yöneltilmektedir. Fetvâ Süyûtî'nin fetvâsının tekrarı niteliğindedir.[578]

4. Menâkıb

Fetvâ eserlerinde bazı peygamberler, sahâbîler ve çeşitli kişiler hakkındaki soruların tekrarlandığı görülmektedir. Bunun dışında şu rivâyet ile ilgili fetvâ da birden fazla eserde yer almaktadır: "Yedi kat yerin her birinde sizin peygamberiniz gibi bir peygamber, sizin Âdem'iniz gibi Âdem, Nûh'unuz gibi Nûh, İbrâhîm'iniz gibi İbrâhîm, Îsâ'nız gibi Îsâ vardır." [579] Süyûtî bu rivâyet için Hâkim'in "Senedi sahîh" hükmü verdiğini belirtmektedir. Beyhakî ise "Senedi sahîh ama rivâyet şazdır." demektedir.[580] Süyûtî, Beyhakî'nin bu açıklamasını çok beğenmekte ve şunları söylemektedir: "Senedin sahîh olması, metnin de sahîh olmasını gerektirmez. Çünkü metinde sıhhate engel bir şüzûz veya illet olabilir. Hadîsin zayıf olduğu anlaşıldığına göre onu te'vil etmeye de gerek duymam. Bu konularda zayıf hadîs kabul edilemez. Fakat kastedilen insanların peygamberlerinden öğrendiklerini cinlere tebliğ eden elçiler olabilir. Bunların kendilerinden bilgi aldıkları peygamberlerin isimleriyle isimlendirilmeleri uzak bir ihtimal değildir."[581] Heytemî fetvâsında Süyûtî'nin yorumunu nakletmektedir.[582]

[577] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 371.
[578] Heytemî, **a.g.e.,** s. 296-297.
[579] Hâkim, **Müstedrek,** c.II, s.535 (959/3822. hadîs).
[580] Beyhakî'nin bu yorumu hangi eserinde yaptığını bulamadık.
[581] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.372.
[582] Heytemî, **a.g.e.,** s.298.

Birden fazla eserde hakkında soru bulunan kişiler aşağıda sıralanmaktadır:

a. Hz. Âdem (a.s.)

Süyûtî'ye "Hz. Âdem ve çocuklarından ilk tabakanın boyu altmış, ikinci tabakanın kırk, üçüncü tabakanın yirmi ve dördüncü tabakanın da yedi zira'dır." şeklinde bir rivâyetin olup olmadığı sorulmaktadır. Süyûtî tabakalarla ilgili bu özel sayılar hakkında bir rivâyetin bulunmadığını, ancak Hz. Âdem'in boyunun altmış zira' olduğunu, ondan sonra gelenlerin boyunda sürekli bir azalma olduğunu ve insanların hala boylarının kısalmakta olduğunu belirtmektedir.[583] Heytemî fetvâyı Süyûtî'den nakletmekte, ancak onun fetvâsından *el-Hâvî*'de verilen bilginin bir rivâyet olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.[584]

b. Hz. İbrahim (a.s.)

Süyûtî ve Heytemî'ye Mescid-i Haram'da Makam-ı İbrahim denen yerde gerçekten ayak izinin bulunup bulunmadığı sorulmaktadır. Her iki müellif de bu bilginin Abdullah b. Selam'dan mevkuf olarak nakledildiğini belirtmektedir.[585] Süyûtî ayrıca bu bilginin yer aldığı kaynaklara da işaret etmektedir.[586]

Hz. İbrahim ile ilgili kabul edilebilevek diğer bir fetvâ da Hz. Peygamber ile Hz. İbrahim'in aynı zamanda ziyaret edilmesi hakkındadır. Nevevî'ye Şam halkının dilinde dolaşan şu iki hadîsin hükmü sorulmaktadır: "Kim beni ve babam İbrahim'i aynı senede ziyaret ederse Allah ona cenneti garanti eder." ve "Kim haccederse aynı yıl Beyt-i Makdis'i de ziyaret etsin." Nevevî fetvâsında her iki rivâyetin de batıl ve mevzu olduğunu ve aslının bulunmadığını, ancak haccın sıhhatine tesir etmeksizin Hz. İbrahim'i ve Beyt-i Makdis'i ziyaret etmenin faziletli bir amel olduğunu belirtmektedir.[587] İbn Teymiyye de ilk rivâyetin mevzu olduğunu ve ehl-i ilimden hiç kimsenin onu rivâyet etmediğini belirtmektedir.[588]

[583] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 346.
[584] Heytemî, **a.g.e.,** s.285-286.
[585] Heytemî, **a.g.e.,** s. 321-322.
[586] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 101.
[587] Nevevî, **a.g.e.,** s. 254.
[588] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 73, 217.

c. Hz. Süleyman (a.s.)

Hz. Süleyman'ın eşlerinin sayısı ile ilgili olarak hem Süyûtî'den hem de Heytemî'den farklı bilgiler veren rivâyetlerin arasının cem' edilmesi istenmiştir.

Süyûtî, Sahîh-i Buhârî'de yer alan farklı rivâyetlerde yetmiş,[589] doksan,[590] yüz,[591] yüz veya doksan dokuz[592] hanımdan bahsedildiğini belirtmektedir. İbn Hacer ise Buhârî şerhinde şöyle demiştir: Altmış sayısı hür olanlara, fazla olanlar da esir hanımlara işaret etmektedir, tam tersi de olabilir. Yetmiş mübalağaya, doksan ve yüz sayıları da doksanla yüz arasında olduğuna işaret edebilir.[593] Süyûtî, bin hanımdan bahsedilen bir rivâyete daha vakıf olduğunu belirterek bu rivâyeti vermektedir.[594]

Heytemî de rivâyetlerde geçen farklı sayılara işaret ettikten sonra bu durumu şöyle açıklamaktadır: Hz. Süleyman bunu pek çok defa söylemiş ve her defasında yanında kaç hanımı varsa sadece bunun sayısını belirtmiş olabilir.[595]

d. Hz. Hızır (a.s.)

Veli mi peygamber mi olduğu ve yaşayıp yaşamadığı tartışılan ve darda kalanlara olağanüstü şekilde yardıma gittiğine inanılan Hızır (a.s.) ile ilgili sorular bazı fetvâ kitaplarında da yerini almıştır.

İbnü's-Salâh'a Hızır ile ilgili olarak sorulan soru şu şekildedir: "Hızır'ın malum vakte kadar canlı olacağına dair bir rivâyet var mıdır? O peygamber midir, veli midir veya hiçbiri değil midir?" İbnü's-Salâh âlimlerin çoğunluğuna göre Hızır'ın hayatının devam ettiğini belirtmekte, ehl-i hadîsten bunu inkar edenlerin görüşünün şâz kaldığını ifade söylemektedir. Ayrıca o bir peygamberdir, ancak âlimler onun rasûl olması hususunda ihtilaf etmişlerdir.[596]

İbn Hacer'e Hızır ve İlyas'ın Benî İsrail peygamberlerinden olup olmadığı ve yeryüzünde hala yaşayıp yaşamadıkları sorulmaktadır. İbn Hacer, Hızır'ın peygamber

[589] Buhârî, Enbiyâ, 40.
[590] Buhârî, el-Eymân ve'n-Nüzûr, 3.
[591] Buhârî, Nikah, 119.
[592] Buhârî, el-Cihad ve's-Siyer, 23.
[593] Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz, Muhammed Fuad Abdulbâkî, Muhıbbüddin el-Hatîb, 13 c., Riyad, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1379/1959, c.VI, s.460.
[594] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 343.
[595] Heytemî, **a.g.e.,** s. 283.
[596] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 185-186.

olduğunu ama Benî İsrail peygamberi olması hakkında sahîh bir bilgi bulunmadığını belirtmektedir. İlyas'ın ise peygamber olduğu konusunda ihtilaf olmadığını, yaşadığı ile ilgili ise sahîh bir bilginin bulunmadığını söylemektedir.[597] Görüldüğü gibi İbn Hacer Hızır'ın hala yaşayıp yaşamadığı ile ilgili bir bilgi vermemektedir. Eserin naşiri Muhammed Tamir, Hızır'ın peygamber olduğunu gösteren delilleri sıraladıktan sonra bu konuyla ilgili de bilgi vermektedir. Buna göre Hızır'ın hayatta olmasıyla ilgili iki görüş bulunmaktadır. Yukarıda da işaret ettiğimiz İbnü's-Salâh, Hızır'ın hayatta olduğu kanaatindedir. Nevevî de bu hususta ona uymuştur. Aşağıda belirttiğimiz gibi Heytemî de bu gruba dahildir. İkinci görüşe göreyse Hızır hayatta değildir. Bu konuyu en net şekilde dile getirenlerden biri olan Buhârî[598] kendisine Hızır ve İlyas hayatta mı diye sorulduğunda "Hz. Peygamber yüz yıl sonra o gün hayatta olanlardan hiçbirinin yaşamayacağını bildirdiği halde böyle bir şey nasıl mümkün olabilir?" diye cevap vermiştir. Bu konuda kendisine soru sorulan âlimler "Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?"[599] âyetiyle cevap vermektedirler.[600]

Heytemî de fetvâsında güvenilir görüşe göre ikisinin de yaşadıklarını ve nebi olduklarını söylemekte, onların Hz. İdris ve Hz. İsa'nın gökyüzünde hayatlarına devam etmeleri gibi yeryüzünde yaşama özelliği verilmiş kişiler olduklarını belirtmektedir.[601]

Konuyla ilgili ana kaynak niteliği taşıyan eserlerden[602] birinin müellifi olan Ali el-Kârî farklı görüşleri değerlendirirken "Hızır peygamberden daha bilgilidir. Veli peygamberden daha bilgili olamaz." düşüncesiyle Hızır'ın peygamber olduğu yönünde görüş izhar etmektedir.[603]

---

[597] İbn Hacer, **el-Fetâvâ fi'l-Akîde,** s. 103.
[598] Buhârî, İbnü'l-Cevzî, Münâvî, İbn Teymiyye, Süyûtî, Ali el-Kârî vb âlimlerin Hızır'ın hayatta olmadıklarına dair görüşleri için bkz. İlyas Çelebi, "Hızır", **DİA**, İstanbul, 1998, c.XVII, s.406-409.
[599] Enbiyâ Sûresi, 21/34.
[600] Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hacer, **el-Fetâvâ fi'l-Akîde,** s.103-107 (192. Dipnot).
[601] Heytemî, **a.g.e.,** s. 328. Ayrıca bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s. 565- 567.
[602] Hızır konusunda yazılmış ana kaynak niteliği taşıyan üç eserin İbn Hacer'e ait *ez-Zehru'n-Nadır fî Nebei'l-Hadır,* Ali el-Kârî'ye ait *el-Hazer fî Emri'l-Hadır* ve Muhammed Hayr Ramazan Yusuf'a ait *el-Hadr Beyne'l-Vâkı' ve't-Tehvîl* olması ve Hızır'la ilgili rivâyetlerin değerlendirmesi için bkz. Muhittin Uysal, "Tespit ve Yorum Bakımından Hızır'la İlgili Haberler", **SEÜİFD**, sy. 10, s.337-365.
[603] Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî, **el-Hazer fî Emri'l-Hadır,** thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Şam, 1411/ 1991, s.103.

e. Ali b. Ebî Tâlib

Hz. Ali'yle ilgili İbn Kuteybe, İbn Abdüsselam, Nevevî, İbn Hacer, Sehâvî, Süyûtî ve Heytemî'nin fetvâ eserlerinde çeşitli rivâyetler çeşitli yönlerden fetvâ konusu olmaktadır. Ancak bunlardan "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır."[604] rivâyetinin birden fazla fetvâ eserinde yer aldığı görülmektedir. Bunlardan ilki İbn Teymiyye'nin eseridir. İbn Teymiyye, bu hadîsin zayıf hatta hadîs âlimlerine göre mevzu olduğunu, ancak hadîsi Tirmizî ve başka âlimlerin naklettiğini ve rivâyetin merfu' olmadığını belirtmiştir.[605] Aynı fetvâ eserde ikinci kere yer almakta ancak orada "Bu rivâyeti Tirmizî ve başka âlimler nakletmiştir. Bununla birlikte o yalandır/ uydurmadır." ifadesi yer almaktadır.[606]

İbn Hacer'in Kazvînî'nin görüşlerine cevaben yazdığı eserinde Kazvînî'nin rivâyetle ilgili değerlendirmesi şöyle yer almaktadır: Muhyissünne (Beğavî) "Ben hikmetin eviyim, Ali de onun kapısıdır." rivâyetinin "garîb hadîs" olduğunu ve Şerîk dışında sika râvîden nakledilmediğini, isnadının da muzdarib olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Cevzî de hadîsin mevzu olduğunu belirtmiş ve ona *Mevzûât*'ta yer vermiştir.[607]

İbn Hacer fetvâsında öncelikle Tirmizî'nin hadîsle ilgili değerlendirmesine yer vermektedir. İbn Hacer, İbn Abbas'ın rivâyetinin İbn Abdülber tarafından *el-İstîab*'da nakledildiğini ve metninin şöyle olduğunu ifade etmektedir: "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır. Kim ilmi isterse ona kapısından gelsin."[608] Hâkim bu rivâyetin sahîh olduğunu belirtmiş, Taberânî bu lafızla onu İbn Abbas'tan nakletmiştir. Abdüsselam el-Herevî dışında hadîsin râvîleri Sahîh'in râvîleridir. Hâkim, rivâyeti Cabir'den nakledilen bir rivâyet ile de desteklemiştir.[609] İbn Hacer böylece rivâyetin isnad yönünden mevzu olmadığını açıklamakta ve bir bakıma İbn Teymiyye'yi tevhîn etmektedir.

Sehâvî rivâyetin İbn Abbas ve Ali tarîkleriyle hangi eserlerde yer aldığını belirttikten sonra Darekutnî'nin *İlel*'de Ali rivâyetinden sonra rivâyetin muzdarib ve

[604] Tirmizî, Menâkıb, 20 (3723. hadîs). Tirmizî rivâyet için "Garîb münker bir hadîs." yorumunu yapmaktadır. Ayrıca bu rivâyet "Ben hikmetin eviyim…" diye başlamaktadır.
[605] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 72.
[606] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 216.
[607] İbn Hacer, **Ecvibe alâ Risâleti'l-Kazvînî,** s. 539.
[608] Hâkim, **a.g.e.,** c.III, s.137 (4637. hadîs)
[609] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 548.

gayr-i sabit olduğunu söylediğini, Tirmizî'nin "münker" ve hocası Buhârî'nin de "Bu rivâyetin sahîh bir tarîki yoktur." dediğini nakletmektedir. Sehâvî fetvâsının devamında çeşitli âlimlerin rivâyet hakkındaki değerlendirmelerine yer vermektedir. Buna göre Hâkim İbn Abbas rivâyetinin sahîh olduğunu söylemekte, İbnü'l-Cevzî ise her iki tarîki de *Mevzûât*'ta nakletmektedir.[610] Ancak Salâhaddin el-Alâî (?) gibi rivâyet ile ilgili tevakkufu tercih eden ve mevzu hükmünü verenlerin yanıldığını söyleyen âlimler de bulunmaktadır. Sehâvî rivâyeti destekleyen pek çok zayıf rivâyet bulunduğunu belirtip bazılarına fetvâsında yer verdikten sonra ehl-i sünnetin sahabenin en üstününün Hz. Ebûbekir, sonra Hz. Ömer olduğuna dair icmasını dile getirmekte ve Hz. Ali'nin de "Rasûlullah'tan sonra insanların en hayırlısı Ebûbekir, sonra Ömer sonra da diğer bir kişidir." dediğini, oğlu Muhammed el-Hanefiyye'nin "Sonra sen babacığım." demesi üzerine de "Baban değil, Müslümanlardan herhangi bir kişi." diye cevap verdiğini belirtmektedir.[611]

Süyûtî, fetvâsında hadîsin Tirmizî, Taberânî ve Hâkim tarafından nakledildiğini, Hâkim'in İbn Abbas tarîki için sahîh değerlendirmesi yaptığını, el-Alâî ve İbn Hacer'in ise hasen dediğini belirtmektedir.[612]

Heytemî'ye bu rivâyete dair iki soru sorulmuştur. Bunların ilkine verilen fetvâ Süyûtî'nin yukardaki fetvâsıyla aynıdır.[613] İkinci soru şu rivâyetin sıhhat durumu ile ilgilidir: "Ben ilmin şehriyim, Ebûbekir temeli, Ömer duvarı, Osman çatısı, Ali kapısıdır."[614] Heytemî rivâyetin kaynağını verdikten sonra onun zayıf olduğunu belirtmekte ve ardından ilk fetvâsındaki rivâyetle alâkalı ek değerlendirmeler yapmaktadır. Buna göre hadîs hasendir, Hâkim sahîh olduğunu söylemiş, Buhârî ise sahîh bir tarîkinin olmadığını belirtmiştir. Tirmizî münker derken; İbn Maîn, İbnü'l-Cevzî ve Zehebî mevzu olduğunu söylemiştir. Ancak hadîsin hasen olması Hz. Ali'nin Hz. Ebûbekir, Ömer ve Osman'dan daha faziletli olmasını gerektirmez, diyen Heytemî

[610] İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.,** c.I, s. 349-355. İbnü'l-Cevzî, rivâyetin Ali, İbn Abbas ve Cabir tariklerinin tamamını vermekte ve değerlendirmektedir.
[611] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 877-881.
[612] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.51. Dımaşk muhaddislerinden Burhanuddin en-Nâcî tarafından gönderilen bir risalede yer alan rivâyetler arasında Hz. Ali ile ilgili başka rivâyetler de bulunmaktadır. Bkz. **a.g.e.,** s.49-51.
[613] Heytemî, **a.g.e.,** s. 312.
[614] Deylemî, **el-Firdevs**, c.I, s.43 (105. hadîs).

fetvâsını Sehâvî'nin fetvâsının sonunda yer alan Hz. Ali rivâyetini verip ehli sünnetin konuyla ilgili icmaına işaret ederek bitirmektedir.[615]

Hem Süyûtî'ye hem de Heytemî'ye hakkında soru yöneltilen bir rivâyet de şu şekildedir: "Ali, Allah'tan seni öne geçirmesini istedim ama kabul etmedi. Ebûbekir'i öne geçirdi."[616] Süyûtî bu rivâyeti Darekutnî'nin garib rivâyetler arasında, Hatîb ve İbn Asâkir'in *Tarih* isimli eserlerinde naklettiklerini ve senedinin zayıf olduğunu belirtmektedir.[617] Heytemî de bir grup âlimin zayıf bir senedle bu rivâyeti naklettiklerini söylemektedir.[618]

f. Ebû Ubeyde b. el-Cerrah

Sehâvî ve Süyûtî'ye Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ın soyunun devam edip etmediği sorulmaktadır. Sehâvî pek çok neseb âlimini ve tarih eserlerini referans göstererek Ebû Ubeyde'nin neslinin devam etmediğini ve kendisini ona nisbet edenlerin bu iddiaları hakkında tarihçiler güvenilir bir dayanak gösterene kadar tevakkuf etmek gerektiğini belirtmektedir.[619]

g. Hâtim et-Tâî

Süyûtî ve Heytemî'ye hakkında soru yöneltilen rivâyetlerden biri de şudur: "Hz. Peygamber İsra gecesi cehennemi gördü. Orada üzerinde yeşil güzel elbiseler olan ve yelpazelerle serinletilen bir adam vardı. 'Cebrail, bu kim?' diye sordu. O da 'Bu Hâtim et-Tâî'dir'[620] dedi." Süyûtî bu rivâyetin batıl olduğunu belirtmektedir.[621] Heytemî de ondan naklen aynı fetvâyı vermiştir.[622]

h. İbn Sayyad

Muhtemelen hicret yılı dolaylarında Medine'de dünyaya gelmiş olan Abdullah b. Sayyad'ın[623] deccal/ deccallerden biri olduğuna dair çeşitli görüşler ileri sürülmüş

---

[615] Heytemî, **a.g.e.,** s. 494.
[616] Deylemî, **a.g.e.,** 5/316 (8302. hadîs).
[617] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 49.
[618] Heytemî, **a.g.e.,** s. 310.
[619] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 508-509.
[620] Hâtem şeklinde de telaffuz edilmektedir. Ebû Seffâne (Ebû Adî) Hâtim b. Abdillâh b. Sa'd et-Tâî el-Kahtânî (ö. 578) Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairi. Süleyman Tülücü, "Hâtim et-Tâî" **DİA,** İstanbul, 1997, c.XVI s. 472-473.
[621] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 347.
[622] Heytemî, **a.g.e.,** s. 285.
[623] Ayrıntılı için bkz. Mustafa Çağrıcı; "İbn Sayyâd", **DİA**, İstanbul, 1999, c. XX, s. 305-306.

olması onu ilgi çekici bir şahsiyet haline getirmiş gibi gözükse de fetvâ eserlerinden sadece üçünde kendisi ile ilgili fetvâ olduğu görülmektedir.

Bunlardan ilki İbn Hacer'in *el-Es'iletü'l-Fâika bi'l-Ecvibeti'l-Lâika* isimli risalesidir. Burada Fatıma binti Kays'ın naklettiği Cessase hadîsiyle[624] ilgili soruda "Rivâyette nakledilen hutbeyi Fatıma binti Kays dışındaki sahabîler de dinlemiş olsaydı İbn Sayyad hakkında Hz. Peygamber'in vefatından sonra da devam eden ihtilaf ortaya çıkmazdı." denilmekte ve rivâyetin Buhârî tarafından niçin nakledilmediği sorgulanmaktadır.[625] İbn Hacer fetvâsında, hutbeyi pek çok sahabînin dinlediğini, ancak yine de İbn Sayyad'ın deccal olduğunu söylediklerini belirtmektedir. Bu görüşe göre İbn Sayyad, büyük ihtimalle Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslüman olduğu, evlendiği, çocuğu olduğu ve Medine'ye girdiği için kendisine taraftar bulmuştur. İbn Hacer fetvâsında İbn Sayyad hakkındaki pek çok rivâyete yer vermektedir.[626]

Sehâvî'ye yöneltilen soru "Eğer o Deccal ise ona gücün yetmez." rivâyeti ile ilgilidir. Sehâvî, bu ifadenin Sahîhayn'da yer alan İbn Sayyad rivâyetinde[627] geçtiğini belirtmektedir. Buna göre Hz. Peygamber ve Hz. Ömer bir grup çocukla oynayan İbn Sayyad'ın yanına gitmekte, Hz. Peygamber ona peygamberliğini kabul edip etmediğini sorduğunda İbn Sayyad kendi peygamberliğini kabul ettiğini söylemektedir. Bunun üzerine Hz. Ömer Hz. Peygamber'den onun boynunu vurmak için izin istemekte, Hz. Peygamber de "Eğer o Deccal ise zaten ona gücün yetmez, değilse de onu öldürmenin sana bir hayrı olmaz." buyurmaktadır.[628]

Heytemî'ye doğrudan İbn Sayyad'ın Deccal olup olmadığı sorulmaktadır. Heytemî bu konuda sahabenin ihtilaf ettiğini, ancak onlardan pek çoğunun bu kanaate sahip olduğunu, hatta bu konu üzerine yemin edenler bulunduğunu belirtmektedir. Ancak bir kısım sahâbî bu görüşte değildir ve meşhur olan görüş de budur. Deccal'in özelliklerinin anlatıldığı Müslim hadîsi de bunun delilidir, çünkü bu özellikler İbn

[624] Müslim, Fiten, 119 (2942).
[625] İbn Hacer'e göre Buhârî'nin bu rivâyeti eserine almamış olmasının sebebi Hz. Ömer, Cabir ve diğer bazı sahabiler gibi onun da İbn Sayyad'ın Deccal olduğuna inanıyor olmasıdır. Fakat rivâyetin zahiri bunun mümkün olmadığını göstermektedir. Bkz. İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 26.
[626] İbn Hacer, **a.g.e.,** s.23-40.
[627] Buhârî, Cihad ve Siyer, 178, Edeb, 97; Müslim, Fiten, 85 (2924).
[628] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 621.

Sayyad'da bulunmamaktadır. İbn Sayyad'ın kaybolmuş olması ve nerde olduğunun bilinmemesi Deccal olduğunu göstermez.[629]

i. Bekrî

Süyûtî'ye Bekrî'nin[630] Sîret'inin tamamının mı çoğunluğunun mu sahîh olduğu ve bu eseri okumanın caiz olup olmadığı sorulmuştur. Süyûtî tek cümleden oluşan fetvâsında bu eserin çoğu yerinde batıl ve yalan bilgiler bulunduğunu, onu okumanın caiz olmadığını belirtmektedir.[631]

Heytemî'ye de bu eseri okumanın caiz olup olmadığı sorulmuştur. Fetvâda çoğu bölümü batıl ve yalan olduğu için bu eserin okunmasının caiz olmadığı ifade edilmektedir.[632]

İbn Teymiyye fetvâları arasında Bekrî'ye nisbet edilen Tenekkulâtü'l-Envâr isimli bir eser hakkında benzer şeyler söylemekte, bu eserin Allah'a, Rasûlü'ne ve ashabına karşı büyük yalan ve iftiralar içerdiğini kaydetmektedir.[633]

Fetvâ eserlerinin dışında Bekrî hakkında kanaat belirten âlimlerden biri olan Zehebî de Bekrî'nin eserlerine doldurduğu yalan yanlış bilgilerden utanmayan, iftiracı ve Müseylimetü'l-kezzâb'dan bile daha yalancı bir kıssacı olduğunu söylemektedir. Ona göre Bekrî, ilimden bir harfi bile senediyle nakletmemiş, asla gerçekleşmemiş hikâyeler anlatmıştır. [634]

C. İbâdet

Fetvâ eserlerinde bazı ibadetlerle ilgili çeşitli rivâyetlerin sorulara konu olduğu görülmektedir. Bu ibadetler şunlardır:

---

[629] Heytemî, **a.g.e.,** s. 539.
[630] Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillah b. Muhammed el-Bekrî (v. VII/XIII. Yüzyıl sonları). Hayatı hakkında bilgi için bkz. DİA, "Bekrî, Ebü'l-Hasan el-Kasâsî", **DİA,** İstanbul, 1992, c.V, s. 366.
[631] Süyûtî, **a.g.e**., c.I, s.355.
[632] Heytemî, **a.g.e.,** 288-289.
[633] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 201-202. DİA'da *Bekrî'nin İntiḳâlü envâri mevlidi'l-Muṣṭafâ el-muḫtâr ve muʿcizâtühû ve meğâzih* isimli bir eserinin zikri geçmektedir. Muhtemelen İbn Teymiyye'nin bahsettiği eser budur. Burada Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Siyer-i Nebî Tercümesi* adlı çevirisinin olduğu belirtilen Sîretü'n-Nebî isimli bir eserden de bahsedilmektedir. Makalede hayatı hakkında yeterince bilgi bulunmayan Bekrî'nin bu eserinin hayalî hikâyelerle ve yanlış bilgilerle dolu olduğu için okunmasının yasaklandığı dile getirilmektedir. Bkz. "Bekrî, Ebü'l-Hasan el-Kasâsî", **DİA**, İstanbul, 1992, c.V, s. 366.
[634] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c.XIX, s.36; **Mîzânu'l-İ'tidâl**, c.I, s.112.

1. Cuma Namazı

"Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişiye Cuma namazı farz olur. Ancak hasta, kadın, yolcu, çocuk ve köle hariç."[635] rivâyetinde illâ'dan sonra gelen kelimelerin i'rabı hakkında hem Süyûtî'ye hem Heytemî'ye soru yöneltildiği görülmektedir. el-Hâvî'de müsteftî bu kelimelerin mansub olması gerektiği halde niçin merfu' geldiğini öğrenmek istemektedir. Süyûtî cevaben aslında bu kelimelerin mansub olduğunu/ okunduğunu ama elifsiz yazıldığını söyledikten sonra âlimlerin pek çok hadîsin i'rabı ile ilgili bu şekilde açıklamalar yaptıklarını ifade etmekte ve çeşitli örnekler vermektedir. Bu örneklerden mansub bir kelimenin elifsiz yazılıp elif varmış gibi mansub okunmasının yaygın olduğu anlaşılmaktadır.[636] Heytemî aynı soruya Süyûtî'nin fetvâsını özetleyerek cevap vermektedir.[637]

2. Recep Ayı Orucu

Fetvâ eserlerinin üçünde Receb ayının fazileti ve bu ayda oruç tutulması ile ilgili çeşitli sorular yer almaktadır. Bu eserlerden ilki İbnü's-Salâh'ındır. Kendisine Receb ayının tamamını oruçlu geçirmenin günah mı sevap mı olduğu sorulmakta, bu ayda çok oruç tutan kişi için cehennem ateşinin harlandığını ifade eden bir rivâyetin sıhhat durumu öğrenilmek istenmektedir. İbnü's-Salâh Receb ayının tamamını oruçlu geçirmenin günah olduğuna dair herhangi bir bilginin bulunmadığını belirterek başladığı fetvâsında Receb ayı orucunun diğer oruçlardan ayrı bir fazileti olduğuna dair sahîh hadîs yoktur diye bir görüş nakletmektedir. Ancak haram aylarda oruç tutmayı tavsiye eden hadîs[638] bu ayın orucunu da içermektedir. Soruda bahsedilen rivâyet ise sahîh değildir ve rivâyet edilmesi uygun olmaz.[639]

İzzüddin b. Abdisselam'a yöneltilen soru, hatiblerin başta Receb ayı olmak üzere bazı ayların fazileti ile ilgili ve bu aylarda daha fazla salih amel işlemeye teşvik eden sözleri hakkındadır. Müsteftî muhaddislerden birinin Receb ayında oruç tutmayı ve bu aya hürmet göstermeyi cahiliye dönemindeki uygulamalara benzemeye sebep

---

[635] Ali b. Ömer Dârekutnî (v.385/995), **Sünen,** thk: Adil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed, 3 c., Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1422/ 2001, c.II, s.107 (Cuma 1, 1558. hadîs).
[636] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 274-275.
[637] Heytemî, **a.g.e.,** s. 358.
[638] Ebû Davud, Savm, 55 (2428. hadîs).
[639] İbnü's-Salah, **a.g.e.,** s.180.

olacağı için engellediğini belirtmekte, bunun doğru olup olmadığını ve bu ayın tamamını oruçlu geçirmeyi adamanın sıhhatini sormaktadır. İzzüddin b. Abdüsselam fetvâsının konuya dair bölümüne bazı ayların fazileti hakkında hatiblerin naklettiklerinde sahîh ve zayıf rivâyetlerin bulunduğunu, ancak zayıf olanların daha çok olduğunu belirterek başlamaktadır. Ona göre Receb ayının tamamını oruçlu geçirmeyi nezretmek Allah'a yaklaştıracak bir ameldir ve aksini söyleyen cahillik etmiştir. Bu, cahiliyeyi taklit etmek için yapılan bir şey de değildir. Ayrıca cahiliye döneminde yapılan bir amel şeriat yasaklamadığı ve kurallar onun yapılmamasına delalet etmediği sürece uygulanabilir. Bahsedilen muhaddis gibi Allah'ın koyduğu hükümleri ve bunların çıkış noktalarını bilmeyen kişileri taklit etmek de caiz değildir.[640]

Süyûtî'ye Receb ayında bir, yedi, sekiz veya on gün oruç tutan kişiye verilecek mükafatlar hakkındaki rivâyetlerin mevzu olup olmadıkları sorulmaktadır. Süyûtî bunların uydurma değil, amellerin faziletleri konusunda nakli caiz olan zayıf rivâyetlerden sayıldığını belirtmekte ve râvîlerle ilgili kısa değerlendirmelerle tahrîcini yapmaktadır.[641]

3. Terâvîh namazı

Terâvîh namazı çeşitli yönleriyle fetvâ eserlerinde ele alınan konulardan biridir. İbnü's-Salâh'a bu hususta iki soru yönlendirilmiştir. Bunlardan ilkinde o zamanlarda bazı imamların Hz. Peygamber'in "En'am sûresi bana bir kere de yetmiş bin melekle indirildi."[642] hadîsi sebebiyle terâvîh namazında En'am sûresini bütün olarak bir kerede okumalarının doğru olup olmadığı öğrenilmek istenmektedir. İbnü's-Salâh bu uygulamanın bid'at olduğunu ve sahîh bir aslı olmadığını kaydetmektedir. Übeyy b. Ka'b'dan rivâyet edilen bu hadîsin sahîh bir isnadı bulunmamaktadır ve sûrenin bir kısmının Mekke'de bir kısmının Medine'de nazil olduğuna dair rivâyetler de vardır. Ayrıca bu rivâyet sahîh bile olsa onun tamamının bir rekatta okunmasını gerektirmez diyen İbnü's-Salâh hadîslerle veya başka delillerle hüküm ortaya

[640] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 116, 119.
[641] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 339.
[642] Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr,** c.12, s.215 (12930. hadîs).

koymanın delalet yönlerini ve delillerin şartlarını iyi bilen imam âlimlerin yapabileceği bir şey olduğunu belirtmektedir.[643]

İbnü's-Salâh'a yöneltilen diğer soru terâvîh namazlarında Fatiha'dan sonra üç kere İhlas sûresi ve bütün Kur'ân'ı okuyan iki kişiden hangisinin namazının daha faziletli olduğu ile ilgilidir. İbnü's-Salâh terâvîh namazlarında hatim indiren kişinin namazının daha faziletli olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu hem sünnete hem de terâvîh namazında örnek dönem olan Hz. Ömer zamanındaki imamlar da dahil selefin ve halefin uygulamalarına daha çok benzemektedir. Üstelik her rekatta üç kere İhlas sûresi okunmasını bu uygulamalara muhalif olduğu için bazı selef âlimleri mekruh kabul etmiştir. Bu sûre Kur'ân'da bir kere bulunduğuna göre namazda da bir kere okunmalıdır.[644]

İbn Abdüsselâm'a terâvîh namazının evde mi mescidde cemaatle mi kılınmasının ve her gece Kur'ân'dan biz cüz mü yoksa yirmi kere İhlas sûresi mi okunmasının daha faziletli olduğu sorulmaktadır. İbn Abdüsselâm terâvîh namazının cemaatle kılınmasının daha faziletli olduğunu, ashabın böyle yaptığını ve hayırlı olanın selefe ittiba olduğunu söylemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber bu namazı üç gece ashabıyla beraber kılmış, sonra farz kılınması endişesiyle bundan vazgeçmiştir. Bu namazda Kur'ân'dan bir cüz okunması daha faziletlidir, çünkü bu nakledilmiş bir uygulamadır. Her rekâtta İhlas sûresini okumak ise böyle değildir ama böyle yapılmasında da bir sakınca yoktur.[645]

Nevevî'de konuyla ilgili olarak yer alan soru İbnü's-Salâh'a yöneltilen ilk soruya benzemektedir. Ancak burada bahsedilen uygulama En'am Sûresi'nin Ramazan ayının yedinci veya başka bir gecesinde kılınan terâvîh namazının son rekatında okunması şeklindedir. Nevevî bu uygulamanın sünnet değil mekruh bir bid'at olduğunu ve bu kerahetin de çeşitli sebepleri bulunduğunu ifade etmekte ve bunlardan bazılarını sıralamaktadır:

- Bu durum söz konusu uygulamanın sünnet olduğu zannını uyandırmaktadır.
- Bu durumda son rekat ilk rekattan uzun olmaktadır.

[643] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 248-249.
[644] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 249-250.
[645] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 87-88.

- Böyle yapıldığında namaz uzamış ve cemaat için bir zorluk ortaya çıkmış olur. Halbuki kolaylaştırma sünnettir.

- Bu, sûrenin hızlıca okunmasına veya önceki rekatlarda aşırı kısa okumaya sebep olabilir.

Nevevî de İbnü's-Salâh gibi En'am sûresinin bir kerede indiğine dair sahîh bir rivâyet bulunmadığını, olsa bile bunun bahsedilen uygulamanın delili sayılamayacağını söylemekte ve namaz kılan kişilerin bu bid'atten uzak durmasını ve bunun mekruh olduğunu yaymasını istemektedir.[646]

Sehâvî daha önce geçtiği gibi bid'atle ilgili bir soruya verdiği fetvâda Hz. Ömer'in terâvîh namazı için "Bu ne güzel bid'attir." dediğini nakletmektedir.[647] Süyûtî kendisine Hz. Peygamber'in âdet olduğu üzere yirmi rekat terâvîh namazı kılıp kılmadığının pek çok kere sorulduğunu, "Hayır" diyerek verdiği cevabın ikna edici olmadığını görünce de konuyu ayrıntılı bir şekilde açıklamaya karar verdiğini söylemektedir. Böylece herhangi bir rekat sayısı belirtmeden terâvîh namazının kılınmasını tavsiye eden sahîh, hasen ve zayıf rivâyetleri bir araya toplamış ve rakam içeren bazı rivâyetlerin de zayıf olduğunu ortaya koymuştur.[648]

Heytemî'ye özel olarak terâvîhle ilgili bir soru yöneltilmemiş olmakla beraber daha önce geçtiği gibi kendisi bid'at hakkındaki fetvâsında bu konuya değinmiştir.[649]

4. Tesbih namazı

Tesbih namazı ile ilgili fetâvâ eserlerinden iki tanesinde fetvâ bulunduğu görülmektedir. Bunlardan ilki İbnü's-Salâh'ın eseridir. Kendisine cuma geceleri insanlara Hz. Peygamber'den nakledilmiş olan tesbih namazını kıldıran imamın ve cemaatin sevap kazanıp kazanmayacağı sorulmaktadır. Müsteftî bunun sünnet mi bid'at mi olduğunu ve Hz. Peygamber'den sahîh bir tarîkle nakledilme durumunu da öğrenmek istemektedir. İbnü's-Salâh fetvâsında bu kişilerin sevap kazanacaklarını ve tesbih namazının bid'at değil sünnet olduğunu ifade etmektedir. Konuyla ilgili hadîs,[650] pek çok âlimin güvenilir eserlerinde naklettikleri, kendisiyle amel edilebilen

[646] Nevevî, **a.g.e.,** s. 46-47.
[647] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s. 1089. Ayrıca bkz. Buhârî, Salâtü't-Terâvîh, 1.
[648] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 334-338.
[649] Heytemî, **a.g.e.,** s. 271.
[650] Ebû Davud, Salât, 14 (1297. hadîs); Tirmizî, Vitir, 19 (481. hadîs); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 190 (1386. hadîs).

-özellikle de ibadetler ve amellerin faziletleri konusunda- muteber hasen bir rivâyettir.[651]

Kazvînî'nin mevzu olduğunu iddia ettiği Mesâbîhu's-Sünne rivâyetlerinden biri tesbih namazıyla ilgilidir. Kazvînî, Ahmed b. Hanbel ve başka imamların da bu kanaatte olduğunu eklemektedir. İbn Hacer Kazvînî'nin iddialarına cevap vermek amacıyla yazdığı risalesinin başında Ahmed b. Hanbel'in bu hadîs için kesin bir şekilde mevzu dediğine dair bir bilginin olmadığını, hatta önceleri tesbih namazını kabul etmiyorsa bile sonradan müstehab kabul ettiğini belirtmektedir. İbn Hacer âlimlerin mevzu hadîsle amel edilmeyeceği konusunda ittifak ettiklerini, ancak amellerin faziletleri, terğib ve terhîb gibi konularda zayıf hadîsle amel edilebileceğini belirttikten sonra tesbih namazı hakkındaki rivâyetin imam ve hafız kişiler tarafından nakledildiğini, pek çok âlimin rivâyetin bütün tarîklerini müstakil bir cüzde topladığını söylemektedir. Buna göre hadîs on sahâbîden mevsul olarak, pek çok tabiiden de mürsel olarak nakledilmektedir diyen İbn Hacer bu tarîkler ve geçtikleri eserler hakkında kısaca bilgi verdikten sonra şu ifadelerle fetvâsını tamamlamaktadır: "Bir hadîs hakkında Hâkim sahîh, İbnü'l-Cevzî mevzu hükmünü vermede tesâhülle meşhurdur. İkisi de bu rivâyeti nakletmiş ve Hâkim sahîh, İbnü'l-Cevzî mevzû olduğunu söylemiştir. Doğrusu ilk rivâyeti kuvvetlendiren pek çok tarîk olduğu için hadîs hasendir."[652]

D. Muâmelât

Fıkhın ibadetler dışında kalan kısmının muâmelât olarak ifade edilmesinden yola çıkarak kadın ve aileyle ilgili bazı konular, zimmîye muamele şekli, yönetimin niteliği ve ağaç kesmenin cezası hakkındaki bazı rivâyetler bu başlık altında değerlendirilmektedir.

1. Aile

Aile hakkında el-fetâva'l-hadîsiyye eserlerinde aşağıdaki konularda sorular yer almaktadır:

[651] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c. II, s. 235-236.
[652] İbn Hacer, **Ecvibetü İbn Hacer alâ Risâleti'l-Kazvînî**, s. 541-543.

a. Ahir Zamanda Bekârlığın Teşvik Edilişi

Bu konuda Sehâvî, Süyûtî ve Heytemî'ye yöneltilen fetvâlarda yer alan ortak bir hadîs vardır:[653]

Sehâvî'de "Nikahtan korkutma hadîsi" başlığının altında ilgili rivâyet Huzeyfe b. Yeman'dan naklen yer almaktadır: Hz. Peygamber: "200'lü yılların başında sizin en hayırlınız yükü az (hafif haz) olanlarınızdır." buyurdu. "Ya Rasûlallah, haz hafifliği ne demektir?" denince bunu "O ailesi ve malı olmayan kişidir." diye açıkladı."[654]

Sehâvî bu rivâyetin yer aldığı iki kaynağa işaret ettikten sonra, hafızların münker kabul ettikleri Ravvad b. el-Cerrah'ın rivâyette infiradı sebebiyle senedinin zayıf olduğunu belirtmektedir. Bu konuyla ilgili pek çok rivâyet veren Sehâvî, bunların hepsinin zayıf olduklarını, ancak birbirlerini desteklediklerini ve nikahı teşvik eden hadîslerle[655] aralarında bir çelişki olduğunun söylenemeyeceğini belirtmektedir.[656]

Bu rivâyet ile ilgili olarak Süyûtî'ye yöneltilen soru şu ayrıntıları ihtiva etmektedir:

- "200 yılından sonra sizin hayırlınız hafif haz olanınızdır" rivâyeti sahîh midir?
- el-Haz kelimesinin el-hal veya el-câd olduğu söylenmektedir. Bunlardan hangisi doğrudur?
- Bu rivâyetin "Evleniniz." hadîsi ile mensuh olduğu görüşü doğru mudur?

Senedde geçen Ravvad b. el-Cerrah hakkında çeşitli âlimlerin görüşlerini nakleden Süyûtî, şöyle bir bilgi vermektedir: "Bana gelen bilgiye göre bu haberin başlangıcı şöyle olmuştur: Bir adam Ravvad'a geldi ve ona bu hadîsi zikretti. Ravvad

---

[653] Daha önce yazılmış olan fetvâ eserlerinde bu konu geçmemektedir. Sadece İbn Teymiyye kendisine sıhhati hakkında iki kere soru yöneltilen "Bekarın yatağı ateştendir. Gerçek miskin karısı olamayan adam ve kocası olmayan kadındır." rivâyeti hakkındaki ilk fetvâsında "Hz. Peygamber'in sözlerinden değil." demekle yetinirken, ikinci fetvâsında "Rivâyet edildiğini görmedim, sabit değil." sözlerini de ilave etmektedir ki görüldüğü gibi bu rivâyet bekarlığı zemmetmektedir. İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.73, 218.

[654] Hem Sehâvî hem Süyûtî rivâyetin Ebû Ya'lâ'nın Müsned'inde geçtiğini söylemektedirler. Ancak bu eserde rivâyeti bulamadık. Bazı kaynaklar için bkz. İbn Adî, **a.g.e.,** c.III, s.1037; Beyhakî, **a.g.e.,** c.VII, s.292. Ayrıca bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s.68 (2 no'lu dipnot).

[655] Bu rivâyetlerin değerlendirildiği bir fetvâ için bkz Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 356- 362.

[656] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 70.

onu güzel buldu ve yazdı. Daha sonra da onu sema' yoluyla aldığı hadîslerden olduğu zannıyla tahdîs etti."

Süyûtî, Tirmizî'nin de şöyle başlayan bir hadîs naklettiğini belirtmektedir: "Katımda dostlarımın en çok gıpta edilecek olanı hafif hâz olup namazdan büyük bir nasibi bulunandır…"[657]

Süyûtî kelimeyi "el-hal" veya "el-câd" şeklinde okuyanların tashîf yaptıklarını söylemekte ve İbnü'l-Esîr'in *Nihaye*'de bu kelimeyi şöyle açıkladığını nakletmektedir: "el-Hâz kelimesinin aslı sırtın yoludur. O atın sırtına konan eğerin içindeki şeydir. Yani sırtında ev bark yükü olmayan hafif kişi demektir."[658] Süyûtî Deylemî'nin buna ilave olarak Hz. Peygamber'in kelimeyi malının ve ailesinin azlığını ifade için darb-ı mesel olarak kullandığını belirttiğini nakletmektedir.

Süyûtî'ye göre bu hadîsin mensuh olduğunu söyleyenler hata etmiştir, çünkü nesh haberlerde değil emirlerde olur. Bu ise görüldüğü gibi bir haberdir ve onunla "Evlenin çoğalın."[659] hadîsi arasında bir çelişki yoktur ki nesh iddia edilsin. Çünkü evlenme emri herkes için geçerli değildir, fıkıh ilminde belirlenmiş bazı özel şartlara bağlıdır. Bu hadîs ise bu şartları taşımayan ve maişet teminini isterken dini ile ilgili hususlarda kendisini sıkıntıya sokacak işlere bulaşmaktan çekindiği için nikahtan korkan kişiler içindir. Böylelikle iki hadîsin arası cem' edilmiş olur. Haberlerde nesh iddiası usul kaidelerini bilmemektir.[660]

Heytemî'nin fetvâsı Süyûtî'nin fetvâsının özeti mahiyetindedir. Ek olarak hadîste geçen ifadenin fitne zamanı evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı terk anlamına geldiği belirtilmektedir.[661]

b. Ailenin Devamlılığı

Dinimizde ailenin devamlılığı hususuna çok önem verilmekte, câiz olsa da boşanma Allah'ın en sevmediği mübah kabul edilmektedir.[662] Fetvâ eserlerinde bu

[657] Tirmizî, Zühd, 35 (2347. hadîs).
[658] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.,** c.I, s.457.
[659] Abdurrezzak, **Musannef**, c.V, s.237 (11129. hadîs).
[660] Süyûtî, **a.g.e.,** c. 1, s. 352-353.
[661] Heytemî, **a.g.e.,** s. 537-538.
[662] Ebû Dâvûd, Talâk, 3; İbn Mâce, Talâk, 1.

kapsamda değerlendirilebilecek üç soru cevap bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin Sehâvî ve Süyûtî'de yer alan Hz. Aişe'nin cariyesi Berîre ve eşi hakkındaki rivâyete[663] dair olduğu görülmektedir.

Sehâvî'ye Berîre'nin eşi Muğîs hakkında Hz. Peygamber'in şefaatini/aracılığını kabul etmemesinin nasıl caiz olabileceği sorulmuştur. Sehâvî fetvâsında konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir: Berîre Hz. Peygamber'in aracılığını reddettiğine dair açık bir şey söylememiş, aksine bunun bir emir mi yoksa istişare esnasında söylenen bir görüş mü olduğunu sormuştur. Emirse tabii ki onu uygulaması gerekir. İstişarede ise muhayyerdir. Hz. Peygamber "Şefaat ediyorum." yani bu sözümü onun için arabuluculuk yapmak amacıyla söylüyorum, kesin bir emir olarak değil buyurunca da Berîre edebi gözeterek "Ona ihtiyacım yok." demiştir. Berîre yeterince sevmediği için Muğîs'e karşı vazifelerini tam manasıyla yerine getiremeyeceğinden veya yine aynı sebeple iffetini muhafaza edemeyeceğinden korktuğu için ona ihtiyacım yok demiş olabilir. Bu sebeple Hz. Peygamber onun görüşünü ve özrünü kabul etmiştir. Berîre, evliliğin kendisini meşgul edip Hz. Peygamber'e hizmetine engel olmasını istememiş de olabilir. Onun bu ince düşüncesi emre uymasına engel olmuştur. Sehâvî bu olayı, istişare edilen kişinin görüşüne muhalefet etmenin caiz olduğuna delil kabul etmektedir.[664]

Süyûtî'nin fetvâsında konu başka bir şekilde ele alınmaktadır: Berîre'nin Hz. Peygamber'in devam edin manasındaki konuşmasına rağmen eşinden ayrıldığını anlatan hadîs, Rasûlullah'ın kişiyi dilediği erkekle evlenme konusunda muhayyer bıraktığına dair bilgiye ters değildir. Çünkü bu olayda rivâyetten de anlaşıldığı gibi mecbur tutma söz konusu değildir.[665]

Konuyla ilgili diğer bir sorunun konusu "Kim bir kadınla kocasını ayırmak için bir şeyler yaparsa tövbe edinceye kadar dünyada da âhirette de Allah'ın gazabı ve laneti içinde olur. Onu cehennem ateşinden bir kayaya vurmak Allah'ın hakkıdır."[666] rivâyetidir. Süyûtî Dârekutnî'nin İbn Abbas'tan merfu' olarak naklettiği rivâyetin

[663] Buhârî, Talâk 15, 16; Ebû Davud, Talâk 21; Nesâî, Âdâbü'l-kudât 28; İbn Mâce, Talâk 29.
[664] Sehâvî, **a.g.e.,** s. 955-956. Ayrıca bkz. s.926-927.
[665] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 342.
[666] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 51.

senedinin zayıf olduğunu belirtmektedir: Heytemî fetvâsında rivâyetin Dârekutnî tarafından nakledildiğini belirtmekle yetinmektedir.[667]

Üçüncü fetvâ ise öncelikli hedefinin aileyi korumak olduğunu ifade edebileceğimiz Lut kavminin amelinin yasaklanmış olmasıyla ilgilidir. Süyûtî'den iki ayrı fetvâda konuyla ilgili iki rivâyeti değerlendirmesi istenmektedir. Bunlardan ilki "Ümmetimden kim Lut kavminin amelini yaparken ölürse Allah onu onların yanına nakleder ve sonunda onlarla haşredilir."[668] rivâyetidir. Süyûtî Hatîb'in Tarih'te naklettiği hadîsin râvîlerinden İsa b. Müslim'in münkerü'l-hadîs olduğunu belirtmekte ancak hadîsin bir şahidi olduğunu da eklemektedir. Diğer rivâyet "Allah lûtîyi kabrinde hınzıra çevirir."[669] rivâyetidir ki Süyûtî bu rivâyetin senedinin çok zayıf olduğunu belirtmektedir.[670]

Süyûtî "Lut kavminin amelini yaparken bulduğunuz kişileri hemen öldürün, yapanı da yapılanı da."[671] rivâyeti hakkında kısa bir risale kaleme almıştır. Risalesinde rivâyetin ayrıntılı bir şekilde tahrîcini yapan ve farklı tarîklerini veren Süyûtî, âlimlerin çoğunun bu rivâyetle ilgili sahîh hükmünü verdiğini de belirtmektedir. Rivâyeti eleştiren kişilerin hadîs ilmini hakkıyla bilmeyip terimleri yanlış yorumlayanlar olduğunu ifade eden Süyûtî risalesinde bu durumla ilgili de yorumlar yapmaktadır.[672] Heytemî, ilk iki rivâyet hakkında Süyûtî'nin fetvâlarını özetlemiş görünmektedir.[673]

c. Çocuk Sahibi Olmak

Süyûtî ve Heytemî'ye "Allahım, sevdiğin kişinin malını ve çocuğunu az ver."[674] rivâyetinin varid olup olmadığı ve hükmü sorulmaktadır. Süyûtî, rivâyetin kaynaklarını vermekte, bir râvî hakkındaki şüphe dışında sahîh olduğunu ve ayrıca

---

667 Heytemî, **a.g.e.,** s. 311.
668 İbn Asâkir, **Târîh,** c.45, s.406 (5311. râvî); Hatîb Bağdâdî, **Târîhu Medîneti's-Selâm ve Ahbâru Muhaddisîhâ ve Zikru Kuttânihâ'l-Ulemâ,** thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 17 c., Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001, c.12, s.483-484 (5806. râvî).
669 Süyûtî, **el-Leâliü'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa,** 2c., Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, ty., c.II, s.200; İbnü'l-Cevzî, **Mevzûât,** c.III, s.113.
670 Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 47.
671 Ebû Davud, Hudûd, 28 (4462. hadîs); Tirmizî, Hudûd, 24 (1456. hadîs); İbn Mâce, Hudûd, 12 (2561. hadîs); Ahmed, Müsned, c.IV, s.458 (2727. hadîs).
672 Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 103-108.
673 Heytemî, **a.g.e.,** s. 306.
674 İbn Mâce, Zühd, 8 (4133. hadîs)

şahid rivâyetler bulunduğunu belirtmektedir.[675] Heytemî'nin fetvâsı da bu yönde ve özet bilgi mahiyetindedir.[676]

Süyûtî ve Heytemî'ye hadîs olup olmadığı sorulan bir rivâyet de şöyledir: "Erkek çocuklarınızı sevin, çünkü kızlar zaten kendilerini sevdirirler." Süyûtî hadîs kitaplarında böyle bir rivâyet görmediğini belirtmekte[677], Heytemî ise Süyûtî'nin bu fetvâsını nakletmektedir.[678]

d. Aileye Güzel Davranmak

Hem Süyûtî'ye hem Heytemî'ye yöneltilen rivâyetlerden biri de şudur: "Yaratılmışların hepsi Allah'ın ailesidir. Yaratılmışların Allah katında en sevgili olanı ailesine güzel davranandır. Yaratılmışların Allah katında en değersiz olanı ise ailesine zorluk çıkarandır."[679] Süyûtî, sıhhati hakkında bir değerlendirmede bulunmadan, Enes, İbn Mes'ûd ve Ebû Hureyre tarafından nakledilen rivâyetin tahrîcini yapmaktadır.[680] Heytemî ise hadîsin pek çok tarîkten varid olduğunu belirtmekte ancak zayıf olduğuna işaret etmektedir.[681]

2. Zimmîye Muamele Şekli

Fetvâ eserlerinde yer alan ortak konulardan biri de zimmîlerle ilgilidir. Nevevî'ye sorulan soru şu şekildedir: "Zimmîye ondan önce selam vermek, onun için ayağa kalkmak, hapşırdığında teşmît, onun için dua etmek, cenaze namazını kılmak, kabrini ziyaret, gasil caiz midir?" Nevevî ondan önce selam vermenin ve onun için ayağa kalkmanın caiz olmadığını belirttiği fetvâsında hidâyeti için ve hapşırdığında "Allah size hidâyet versin" diyerek dua etmenin, öldüğünde gaslinin ve kabrini ziyaretin caiz olduğunu belirtmektedir. Ayrıca cenaze namazını kılmak ve affedilmesi için dua etmek de caiz değildir.[682]

---

[675] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 361.
[676] Heytemî, **a.g.e.,** s. 293.
[677] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 345.
[678] Heytemî, **a.g.e.,** s. 285.
[679] Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdulhalık b. Hallâd b. Ubeydullah el-Bezzâr (v.292/905), **Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahru'z-Zehhar)**, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Sabri Abdulhalık eş-Şafii, 19 c., Medine, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1409/ 1988, c.13, s.332 (6947. hadîs).
[680] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 346.
[681] Heytemî, **a.g.e.,** s. 286.
[682] Nevevî, **a.g.e.,** s. 70-71.

İbn Teymiyye'ye konuyla ilgili "Kim bir zimmîye zulmederse kıyamet günü Allah onun hasmı olur/ ben onun hasmı olurum…"[683] rivâyetinin sıhhat durumu sorulmuş, o da bu rivâyetin zayıf olduğunu ve bu konu hakkında "Kim anlaşmalı birini haksız yere öldürürse cennetin kokusunu alamaz." rivâyetinin bilindiğini belirtmiştir.[684]

Aynı rivâyet Sehâvî'ye de sorulmaktadır. Sehâvî rivâyetin daha geniş kapsamlı halinin Ebû Davud tarafından nakledildiğini ve senedinde sorun bulunmadığını, Ebû Davud'un da rivâyet hakkında bir yorum yapmadığını, bunun da hadîsin "salih" olduğu kanaatini gösterdiğini belirtmektedir. Aralarında mevzu bir tarîkin de olduğu pek çok rivâyet nakleden Sehâvî, fetvâsının sonunda İbn Hıbban'ın Sahîh'inde bu konuyla ilgili bir hata yaptığını belirtmektedir. Buna göre İbn Hıbban "Ehl-i kitaba hoşlanmayacağı şekilde söz söyleyenin cehenneme girmesi vaciptir." diye bir bab açmış ve burada "Kim bir Yahudi veya Hıristiyan'a laf işittirirse cehenneme girer." rivâyetini nakletmiştir.[685] Halbuki rivâyet "Tarafıma ümmetimden, Yahudilerden veya Hıristiyanlardan bana iman etmediği bildirilen herkes cehenneme girer." şeklindedir ve bab başlığı için uygun değildir. Sehâvî insanların aldanmaması için buna işaret etmek istediğini de belirtmektedir.[686]

Süyûtî ve Heytemî'ye soru olarak yöneltilen rivâyet şöyledir: "Kim bir zimmînin yüzüne gülerse yan tarafıma tekme atmış gibi olur." Süyûtî ve ondan naklen Heytemî rivâyetin aslının olmadığını belirtmektedir.[687]

Bu iki eserde yer alıp bu kapsamda değerlendirilebilecek diğer bir rivâyet de "Sadaka olarak verecek malı olmayan Yahudilere lanet etsin, şüphesiz bu onun için sadaka sayılır."[688] Şeklindedir. Süyûtî'nin rivâyetle ilgili iki fetvâsı bulunmaktadır; bunlardan ilkinde rivâyetin iki tarîkini vermekte ve ikisinin de zayıf olduğunu

---

683 Ebû Davud, Harâc, 31, 33 (3052. hadîs).
684 İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 75.
685 Alâeddîn Ali b. Balaban el-Fârisî (v. 739/1339), **el-İhsan fî Takrîb-i Sahîh-i İbn Hıbban,** thk. Şuayb el-Arnaût, 18 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1408/ 1988, c.11, s.238 (4880. hadîs). Rivâyetin metni şu şekildedir: مَنْ سَمَّع يَهُوديًّا أوْ نَصْرانِيًّا دَخَلَ النَّارَ
686 Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 16-20. Ayrıca bkz. **a.g.e.,** c.II, s. 435-437 ve Müslümanın zimmî için çalışması ile ilgili bir fetvâ için bkz. **a.g.e.,** c.III, s. 1037- 1042.
687 Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 346-347; Heytemî, **a.g.e.,** s. 285.
688 İbn Adî, **el-Kâmil,** c.VII, s.568; Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdad**, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, 24 c, 2. bsk, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004, c.XIV, s.272.

belirtmektedir.[689] İkinci fetvâsında birinciden farklı olarak rivâyette "ve Hıristiyanlara" ilavesinin olmadığını belirtmektedir.[690] Heytemî fetvâsında sadece rivâyetin kaynaklarını vermektedir.[691] Rivâyeti nakleden İbnü'l-Cevzî, çeşitli âlimlerin görüşlerine yer vererek rivâyetin hiçbir tarikinin sahîh olmadığını ve bâtıl kabul edildiğini ifade etmektedir.[692]

3. Yönetimin Niteliği

Hem Süyûtî'de hem Heytemî'de bu rivâyet iki ayrı fetvâya konu olmaktadır. İlk soru Süyûtî'de böyle bir rivâyetin olup olmadığı, Heytemî'de ise hadîsin râvîsinin kim olduğu hakkındadır. İki fetvâda da rivâyetin İbn Cemi' tarafından Mu'cem'de nakledildiği belirtilmekte, İbnü'l-Enbârî'nin rivâyetin كما تكونون değil de كما تكونوا şeklinde geçtiğini söylediği eklenmektedir.[693]

Diğer soruda كما تكونون ifadesindeki ن harfinin nasb veya cezm eden herhangi bir şey olmadığı halde niye düştüğü sorulmaktadır. Süyûtî bunun üç şekilde açıklanabileceğini belirtmektedir: Nasb veya cezm eden herhangi bir unsur olmadığında da nun harfini hazfeden dilciler vardır. Kûfeliler كما muzariyi nasb eder demektedirler, ancak bu zayıf bir görüştür. Bu durum râvîlerin yaptığı değişikliklerden kaynaklanmış olabilir.[694] Heytemî'nin bu soruya verdiği fetvâsı da bu şekildedir, ama o Kûfelilerin görüşü için "zayıf" değerlendirmesi yapmamış, nun harfinin düşmesinin râvîlerden kaynaklanmasının uzak bir ihtimal olduğunu belirtmiştir.[695]

4. Ağaç Kesmenin Cezâsı

Süyûtî kendisine sıhhat durumları hakkında soru yöneltilen kırk hadîs arasında şu hadîsle ilgili de fetvâ vermektedir:[696] "Kim bir ağaç keserse Allah onu baş aşağı cehenneme atar."[697] Süyûtî hadîsin tahrîcini yapmakta ve Zıyauddin Makdısî'nin hadîs

---

[689] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s.361-362.
[690] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 45.
[691] Heytemî, **a.g.e.,** s. 293.
[692] İbnü'l-Cevzî, **el-Mevzûât,** c.II, s.156-157.
[693] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 346; Heytemî, **a.g.e.,** s. 286.
[694] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.262.
[695] Heytemî, **a.g.e.,** s. 354.
[696] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 49.
[697] Ebû Davud, Edeb, 108-109 (5239. hadîs); Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, 11 c., 3. bsk., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003, c.VI, s.230 (11758. hadîs); Nesâi, **es-Sünenü'l-Kübrâ,** thk: Hasan Abdü'l-Mun'ım Şelbî, 12 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001, c.VIII, s.21 (8557. hadîs); Taberânî, el-Mu'cemü'l-Evsat, c.III, s.50 (2441. hadîs).

hakkında sahîh hükmü verdiğini söylemektedir. Taberânî rivâyetin sonunda "Harem bölgesinin ağaçları kastediliyor." demiştir. Süyûtî bu fetvâsında hadîs hakkında "Ağaç kesme konusunun aydınlatılması" başlıklı bir risale kaleme aldığını belirtmektedir. el-Hâvî'de yer alan risalede Süyûtî çok daha ayrıntılı bir tahrîçten sonra hadîsi Taberânî ile aynı şekilde yorumlamaktadır.[698]

Heytemî'ye söz konusu hadîsi kimin rivâyet ettiği sorulmaktadır. Heytemî fetvâsında bu hadîsi pek çok âlimin naklettiğini söylemekte, kaynak veya râvî belirtmeden metinleri vermektedir. Ona göre âlimler ağaç kesmenin mübah olduğuna inandıkları için bu hadîsi pek çok şekilde te'vil etmişlerdir. Ancak tercih edilen görüş, Taberânî'nin rivâyetinde de geçtiği için söz konusu yasağın harem bölgesindeki ağaçlarla ilgili olduğudur.[699]

E. Ahlâk ve Edep

Fetvâ eserlerinde güzel ahlâk konularıyla ilgili olup birden fazla fetvâ eserinde yer alan bazı rivâyetler bulunmaktadır. Bu başlık altında söz konusu rivâyetlerle ilgili olarak yöneltilen sorular ve cevapları yer almaktadır.

1. Her Duyduğunu Söylemek

Sehâvî'ye "Kişiye günah/ yalan olarak her duyduğunu söylemesi yeter."[700] hadîsinin anlamı, Süyûtî'ye ise sahîh olup olmadığı sorulmaktadır. Sehâvî'ye yöneltilen soruda hadîsin lafzı "yalan olarak yeter" şeklindedir. Sehâvî hadîsin kişinin duyduğu her şeyi söylememesi için bir uyarı olduğunu, çünkü kişinin genelde hem doğru hem yanlış şeyler duyabileceğini söylemekte ve hadîsi kısaca açıklamaktadır.[701] Süyûtî ise hadîsin sahîh olduğunu ve Müslim'de geçtiğini belirtmektedir.[702]

2. Şemâtet

Kazvînî'nin mevzu hükmünü verdiği şemâtet yani başkasının zararına sevinme konusundaki "Kardeşinin başına gelen musîbete sevinme, Allah ona merhamet eder

[698] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 51-55.
[699] Heytemî, **a.g.e.,** s.308-309.
[700] Müslim, Mukaddime, 5.
[701] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 540.
[702] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 347.

de seni o şeyle imtihan eder."[703] rivâyetiyle ilgili fetvâsında İbn Hacer, hadîsi Tirmizî'nin naklettiğini ve hasen garib hükmünü verdiğini belirtmektedir. Tirmizî rivâyeti yine hasen garib başka bir rivâyetle desteklemektedir. İbn Hacer, seneddeki her râvînin hocasından bu rivâyeti nakilde teferrüd ettiğini, dolayısıyla nisbî bir gariplik olduğunu; birbirini destekleyen rivâyetler sebebiyle de hadîsin hasen mertebesine yükseldiğini belirtmekte, ancak İbn Hıbban'ın buna muhalefet ettiğini ve hadîsin aslı yoktur dediğini[704] belirtmektedir.[705] Süyûtî de fetvâsında hadîsin Tirmizî tarafından hasen olduğu belirtilerek nakledildiğini söylemektedir.[706]

3. Gıybet

İbnü's-Salâh'a bu konu hakkında üç ayrı soru sorulmuştur. Bunlardan ilkinde kişinin gıybetini ettiği kişiye gidip onun hakkında neler söylediğini açıklayarak helallik istemesinin yeterli olup olmadığı ve bu kişi hakkını helal etmezse ne olacağı ile ilgilidir. İbnü's-Salâh fetvâsında gıybeti edilen kişinin hakkını helal etmek zorunda olmadığını ancak böylelikle affetme sevabından mahrum kalacağını belirtmektedir. Gıybet eden kişi sık sık "Allah'ım beni ve gıybetini ettiğim, kendisine zulmettiğim kişileri affet." diye dua etmelidir. Bu dua "Gıybetin kefareti, gıybetini ettiğin kişi için istiğfar etmendir."[707] rivâyetine dayanmaktadır. İbnü's-Salâh rivâyetin sıhhat durumu hakkında bilgi sahibi olmamakla beraber bir aslının olduğuna inanmaktadır. [708] Nitekim aynı rivâyete dair bir sonraki fetvâsında bir senedi olmasa da ifade edilen hususun Kur'ân ve sünnetle sabit olduğunu belirtmektedir.[709]

Sehâvî, aynı rivâyetin tahrîcini yapmakta ve tarîklerinin çoğunda zayıf veya hadîs uyduran râvîler olduğunu belirtmektedir. Bu manayı destekleyen sahîh rivâyetler

---

[703] Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyamet, 54 (2506. hadîs).
[704] İbn Hıbban, **Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn**, thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefî, 2c., Riyad, Dâru's-Sumey'î, 1420/2000, c.II, s.216-217 (878. râvî: Kasım b. Ümeyye).
[705] İbn Hacer, **Ecvibe alâ Risâleti'l-Kazvînî,** s. 545
[706] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 346.
[707] Nureddin Ali b. Süleyman İbn Ebî Bekir el-Heysemî eş-Şafii, **Buğyetü'l-Bâhis an Zevâid-i Müsnedi'l-Hâris** (İbn Ebî Üsâme v.282/895), thk. Hüseyin Ahmet Salih el-Bâkiri, 2 c., Medîne, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1413/ 1992, c.II, s.974 (1080. hadîs).
[708] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 190-191.
[709] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 191-192. rivâyeti destekleyen âyet ve hadîs şunlardır:
"Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder" (Hûd 11/ 114)
"Kötülüğün ardından hemen bir iyilik yap ki onu silsin." (Tirmizî, Birr 55-1987. hadîs)

olduğunu belirten Sehâvî, "Üzerinde kardeşinin hakkı bulunan ondan helallik istesin."[710] rivâyetinin daha sahîh olduğunu ifade etmektedir.[711]

Süyûtî de bir soru üzerine gıybetin keffareti üzerine açıklamalar yapmaktadır. Fetvâsında konuyla ilgili rivâyeti de değerlendiren Süyûtî, senedi sebebiyle bu rivâyetle ihticac edilemeyeceğini söylemektedir. Ayrıca gıybetin kul hakkı olduğunu ve ancak helallik isteyerek affedileceğini belirtmektedir. Fakat gıybet edilen kişi vefat etmişse onun için istiğfar edilebileceğini ifade eden fakihler bulunmaktadır.[712]

4. İnsanlar İçin Ayağa Kalkmak

Bu konunun ilk fetâvâ eserlerinde yer aldığı görülmektedir. İbn Kuteybe'ye "Kim kendisinin oturması için başka kişilerin ayağa kalkmasını isterse cehennemdeki yerine hazırlansın"[713] rivâyeti soru olarak yöneltilmiştir. İbn Kuteybe rivâyette geçen يستخم kelimesinin aslında "başkasının yerine oturmak istemek" anlamında يستخيم olduğunu düşünmektedir. Ona göre hadîste bahsedilen, melik ve emirler için olduğu gibi kendisi için de ayağa kalkılmasını isteyen kişidir. Burada işaret edilen kardeşine selam vermek veya onun selamını almak için ayağa kalkan kişi değildir. İbn Kuteybe rivâyetin farklı bir tarîkinin şöyle başladığını belirtmektedir: "Kimi insanların uzun süre kendisi için ayakta durması sevindirirse…"[714] Bu rivâyette geçen صفونا ifadesi uzun süre ayakta duran ve bu sebeple artık tek ayağını kaldırmak zorunda kalan kişinin halini ifade etmektedir.[715]

İbn Abdüsselâm'ın da konuyla ilgili iki fetvâsı bulunmaktadır: Bunlardan birinde müsteftî insanlar için ayağa kalkmanın mübah mı mekruh mu olduğunu sormakta, baba ve âlim için aynı hükmün geçerli olup olmadığını öğrenmek istemektedir. Müsteftî, bir topluluğa giren kişinin ayağa kalkmayan herhangi birini gördüğünde onun laubali ve kibirli olduğunu düşündüğünü de belirtmektedir. İbn

---

[710] Buhârî, Rikâk, 48; Beyhakî, **Şüabü'l-Îmân,** c.VI, s.51 (7470. hadîs).
[711] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s.141-144. Sehâvî bir başka fetvâsında "Fasıkın gıybeti olmaz." rivâyetini değerlendirmektedir. Bkz. Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 249- 252.
[712] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 107-109.
[713] Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî (v.321/933), **Şerhu Müşkili'l-Âsâr**, thk. Şuayb el-Arnaût, 16 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994, c.III, s.154 (1125. hadîs); İbnü'l-Esîr, **a.g.e.,** c.II, s.94.
[714] İbnü'l-Esîr, **a.g.e.,** c.III, s.39.
[715] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s. 88-89.

Abdüsselâm'a göre nezaket ve saygı sebebiyle biri için ayağa kalkmada bir sıkıntı yoktur. Nitekim Hz. Peygamber Sa'd b. Muaz hakkında Ensar'a "Efendiniz için ayağa kalkınız"[716] buyurmuştur. Anne-baba, salihler ve âlimler için ayağa kalkmak da böyledir.[717] İbn Abdüsselâm konuya dair önemli bir hususa işaret etmektedir: "Zamanımızda herhangi biri için ayağa kalkılmaması karşılıklı buğz ve ilişkileri koparmaya sebep olmaktadır. Bu mahzuru ortadan kaldırmak gerekir. Çünkü Hz. Peygamber 'Birbirinizle ilişkilerinizi koparmayın, birbirinize sırt dönmeyin, birbirinize buğz etmeyin. Ey Allah'ın kulları, Allah'ın size emrettiği gibi kardeş olun.'[718] Bir kişi için ayağa kalkmak normalde yapılması emredilen bir şey değildir, ama günümüzde bu adet olmuştur ve ayağa kalkmamak hakir görme vb anlamlara geldiği için yapılması istenir." İbn Abdüsselâm fetvâsının sonunda "Allah'ın öyle hükümleri vardır ki ilk asırda olmayan bazı sebeplere bağlı olarak sonradan ortaya çıkar." diyerek örfün dinî ilke ve kuralların belirlenmesindeki önemine işaret etmektedir.[719] İbn Abdüsselam konuyla ilgili diğer fetvâsında şu hususa işaret etmektedir: "Kafirler için ayağa kalkılmaz. Çünkü biz onları küçük görmekle emrolunduk. Allah'ı ve Rasûlü'nü inkar eden birisi için nasıl ayağa kalkılabilir ki… Ancak bu durumda onların bize büyük bir zararlarının dokunacağından korkuyorsak, ayağa kalkılabilir. Zira zorlanma durumunda küfür kelimesi söylemek bile caizdir."[720]

Aynı konu Nevevî'ye şu şekilde sorulmuştur: İnsanların âdet olduğu üzere birbirleri için ayağa kalkmaları caiz midir, mekruh mudur, haram mıdır? Bu konuda sabit olmuş herhangi bir delil var mıdır? Nevevî fetvâsında fazilet sahibi veya ileri gelen kişiler için ayağa kalkmanın güzel bir davranış olduğunu, bu konuda sahîh hadîsler bulunduğunu ve kendisinin hem bu hadîsleri hem de selefin ve çeşitli âlimlerin konuyla ilgili görüşlerini topladığını, orada buna muârız gibi gözüken hadîslerin de aslında öyle olmadığını açıkladığını belirtmektedir.[721]

[716] Buhârî, Cihad ve Siyer, 168; Meğâzî, 30; İsti'zan, 26; Müslim, Cihad ve Siyer, 64 (1768).
[717] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s.155.
[718] Buhârî, Edeb, 57, 58, 62; Müslim, Birr, 23 (2559), 24, 28 (2563), 30-32 (2564).
[719] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 155. "ولله أحكام تحدث عند حدوث أسباب لم تكن موجودة في الصدر الأول."
[720] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s.61-62.
[721] Nevevî, **a.g.e.,** s. 68-69.

5. Hayır ve Berekette Üstünlük Bakımından Ümmet

Hem Nevevî'ye hem İbn Teymiyye'ye hakkında soru yöneltilen bir hadîs "Ümmetim yağmur gibidir..." [722] rivâyetidir. Nevevî'den rivâyetin sıhhat durumu, kaynağı ve anlamı hakkında bilgi istenmektedir. Rivâyetin zayıf olduğunu belirten Nevevî, sahîh olsaydı şu anlama gelirdi diyerek şu açıklamayı yapmaktadır: Bu, Hz. İsa'nın nüzulü ile hayır ve bereketin çoğalması, dinin yaygınlaşması sebebiyle bu nesil mi yoksa ilk nesil mi hayırlı diye düşünülmesi anlamındadır. Bu tabii görünüş itibarıyla böyledir, yoksa ilk neslin daha faziletli olduğu aşikardır.[723]

İbn Teymiyye ise bu rivâyetin bazı âlimler tarafından zayıf kabul edildiğini, ancak bu kanaatte olmayan âlimlerin de olduğunu belirtmektedir. Bu rivâyet ümmetin sonunda ilklerden olmasa da fazilet bakımından onlara yakın kişiler bulunabileceği anlamına gelmektedir. Allah hangisinin üstün olduğunu bilmektedir, ama bu durumu farkeden kişi için bir şüphe söz konusudur. Burada kastedilen benzer veya yakın olmaktır.[724]

Bu konuyla ilgili başka bir rivâyet de şöyledir: Hz. Peygamber "Şüphesiz İslâm garip başladı ve yine garip olacak. Dikkat edin, hiçbir mü'mine gurbet yoktur. Kendisi için ağlayacak kimsenin olmadığı yerde vefat eden her mü'mine gök ve yer ağlar." buyurdu. Sonra "Onlar için ne gök ağladı ne yer,[725] âyetini okudu ve 'Bu ikisi kafire ağlamaz.' buyurdu."[726] Hem Süyûtî'ye hem de Heytemî'ye rivâyeti kimin naklettiği sorulmaktadır. Süyûtî, hadîsin tam metnini senedi ile vererek İbn Ebi'd-Dünya'nın zikrettiğini söylemektedir.[727] Heytemî'ye sorulan soruda hadîsin tam metni bulunmakta, o da fetvâsında rivâyetin İbn Cerîr ve İbn Ebi'd-Dünya tarafından nakledildiğini belirtmekle yetinmektedir.[728]

---

[722] Tirmizî, Edeb, 81 (2869. hadîs).
[723] Nevevî, **a.g.e.,** s. 250. Nevevî hadîsin Ebû Ya'lâ tarafından nakledildiğini belirtmekte Tirmizî'ye işaret etmemektedir.
[724] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 174.
[725] Duhan Sûresi, 44/29.
[726] Beyhakî, **Şüabü'l-Îmân,** c. VII, s.172 (9888. hadîs); Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, **Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 25 c., Kahire, 1422/ 2001, c.21, s.43.
[727] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 45.
[728] Heytemî, **a.g.e.,** s. 305.

6. Ekmeğe Hürmet

Bu konu hakkında İbn Hacer ve Süyûtî'ye soru yöneltilmiştir. İbn Hacer'de yer alan soruda âlimlerden ekmeğe ve kırıntılarına değer vermemeyi, onu yere atmayı, üzerine basmayı caiz gören birinin olup olmadığı öğrenilmek istenmekte, "Ekmeğe hürmet gösteriniz. Çünkü Allah ekmeğe değer vermeyen toplumu açlıkla imtihan eder."[729] rivâyetinin sıhhati sorulmaktadır. Ayrıca müsteftî şu rivâyetin hadîs olup olmadığını öğrenmek istemektedir: "Hz. Peygamber Hz. Aişe'nin yanına girdi ve yere atılmış bir parça ekmek gördü. Hemen onu aldı, öptü, başına koydu ve 'Aişe, Allah'ın nimetlerine saygı göster. Çünkü bir topluluğun elinden kaçan nimet nadiren geri döner.' buyurdu."[730]

İbn Hacer fetvâsında âlimlerden ekmeğe saygısızlığı caiz gören birinin olmadığını ancak onu öpmek gibi saygıda aşırı gitmeyle ilgili herhangi bir nas da bulunmadığını ifade etmektedir. Ekmeği yere atan kişiye engel olunur, çünkü bu sebeple pislenen ekmek ihtiyaç olduğu halde yenemez ve bu da malı zâyî ile ilgili genel yasak kapsamına girer. Soruda geçen rivâyetlerin farklı tarîklerini kaynağı ile veren İbn Hacer bunların çoğunun zayıf olduğunu belirtmekte, yine de ihtiyatlı davranarak ekmeğe saygısızlık yapmamak gerektiğini ancak herhangi bir delili olmadığı için ekmeği öpmek ve başa koymak derecesinde saygı göstermenin de doğru olmadığını ifade ederek fetvâsını bitirmektedir.[731]

Süyûtî'ye yöneltilen soruda ekmeği öpmenin bid'at olup olmadığı sorulmakta, ekmeğin üzerine basmanın caiz olduğunu söyleyenlerin varlığından bahsedilmekte ve konu cennet yakutundan olan hacer-i esvedin öpülmesiyle kıyas edilmektedir. Süyûtî'ye göre ekmeği öpmenin bid'at olduğu doğrudur. Ancak bu herhangi bir delil olmadığından haram olan bid'atlerden sayılamaz, mübah bid'at kapsamına girer. İlgili hadîsler sebebiyle bu davranışla ekmeğe hürmet kastediliyorsa bunun bid'at-i hasene olduğu bile söylenebilir. Ekmeği ayakla çiğnemek şiddetli bir mekruhtur, çünkü

[729] Deylemî, **a.g.e.,** c.I, s.68 (200. hadîs), s.270 (1049. hadîs)
[730] İbn Mâce, Et'ıme, 52 (3353. hadîs).
[731] İbn Hacer, **Mesâil**, s. 19-23.

konuyla ilgili hadîsten dolayı ekmeği üzerine basmaksızın sadece yere atmak bile mekruhtur.[732]

7. Hiçbir Şeyin Gizli Kalmaması

İbn Hacer'in[733] Süyûtî'nin[734] ve Süyûtî'den naklen Heytemî'nin[735] batıl olduğunu belirttiği rivâyet şöyledir: Bir adam Hz. Peygamber'e "İnsan neyi gizleyebilir?" diye sordu. Hz. Peygamber "Olmayanı" buyurdu.

Sehâvî el-Mekâsıdü'l-Hasene'de bu rivâyeti naklettikten sonra "Hocam onun kaynağını bilmediğini söyledi." demekte ve anlam bakımından benzediğini belirttiği şu hadîsi nakletmektedir: "Kim sâlih ya da kötü bir serîre (kalp veya iç dünya) taşırsa Allah ona insanlar arasında bu yönüyle bilineceği bir ridâ/ giysi giydirir. Mümin duvardaki bir çukura girse de onda bir amel işlese, insanlar eninde sonunda onu konuşur hâle gelirler. Yahya b. Muaz er-Râzî şöyle dedi: "Kim Allah'a kimsenin görmediği yerde ihânet ederse, Allah onu herkesin gördüğü yerde rezil eder." Sonra da şu beyti söyledi ya da (birinden) nakletti:

"Kişi hayrı saklasa içinde gizlemeye çalışarak,

Muhakkak ki hayır onu bir gün açığa vuracaktır

Amel edegeldiği şeyin ridâsı giydirilecek ona,

İnsana onu meşhûr edecek tertemiz kıyafet giydirildiği gibi."[736]

F. Tasavvuf ve Zühd

Fakirlik ve miskinliğin anlamı, dua ve zikir, nefsini tanımanın sonucu ve takvâ konularıyla ilgili rivâyetler hakkında birden çok fetvâ eserinde yer alan bilgiler bu başlık altında değerlendirilmektedir.

---

[732] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 181.
[733] İbn Hacer, **Ecvibe alâ Es'ileti Ba'di Telâmizetihî,** s. 108.
[734] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 347.
[735] Heytemî, **a.g.e.,** s. 285-286.
[736] Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, **el-Mekâsıdü'l-Hasene fî Beyâni Kesîri mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehira ale'l-Elsine**, thk. Muhammed Osman el-Haşt, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/ 1985, s.228 (277. rivâyet)

1. Fakirlik ve Miskinlik

Dinimizin dünya malına sahip olup olmama hususuna dair değerlendirmeleri ilk dönemlerden itibaren Müslümanların gündemini meşgul eden konulardandır. Konuyla ilgili rivâyetlerin çoğu, fakirlerde sabrı, zenginlerde paylaşmayı ve şükrü teşvik edici niteliktedir. Böylece dinimiz bir yandan zenginle fakir arasındaki hukuku tanzim ederken bir yandan da çabaları ile değişme ihtimali olmakla beraber herkesin bulunduğu durumda mutlu olmasını temin etmektedir. Zira her iki durumun da insanlar için faydalı ve kazançlı yönleri olduğu gibi, tam tersi de ihtimal dahilindedir. Ancak İslâm'ın fakir olmayı/ kalmayı faziletli gördüğüne dair kanaatlere kaynak olabilecek rivâyetler de bulunmaktadır.[737] Fetvâ kitaplarının pek çoğunda da bu rivâyetler hakkında fetvâlar yer almaktadır. Bu başlık altında bu fetvâlardan ortak olanlar değerlendirilecektir.

İbnü's-Salâh, Süyûtî ve Heytemî'ye sabırlı fakirin mi şükreden zenginin mi üstün olduğu sorulmaktadır. İbnü's-Salâh bu konunun geniş olduğunu belirtmekte ancak her ikisinin de üstün olabileceğini gösteren çeşitli rivâyetler vermektedir.[738] Süyûtî'ye manzum olarak yöneltilen 100 sorunun içinde de bu soru geçmekte[739] ve Süyûtî buna oldukça ayrıntılı bir şekilde fetvâ vermektedir. Fetvâsına bu konuda âlimlerin eskiden olduğu gibi şimdi de ihtilaf ettiğini, sabırlı fakiri veya şükreden zengini üstün tutanlar olduğu gibi geçinecek kadar mal varlığını tercih edenlerin de bulunduğunu belirterek başlamaktadır. Süyûtî'ye göre tercih edilen görüş de sonuncudur.[740] Heytemî de bir fetvâsında bu konuya değinmekte ve şükreden zenginin sabreden fakirden üstün olduğunu çünkü onların fakirlerin yaptıkları ibadetlere ilave olarak zekat ve sadaka verdiklerini belirtmektedir.[741]

---

[737] Konuyla ilgili güncel bir değerlendirme için bkz. Mustafa Ertürk, "Hz. Peygamber'in Yoksullukla Mücadelesi Işığında Günümüz Yoksulluğuna Yönelik Bazı Çözüm Önerileri ve Gönüllü Kardeş Aile Projesi", **Yoksulluk**, 3c., İstanbul, Deniz Feneri Yayınları, 2003, c.II, s. 340- 357.

[738] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, 183. İbnü's-Salâh, Hz. Peygamber'in vefat ettiğinde fakir olduğuna dair delillerin istendiği soruya verdiği fetvâsında da bu konuya temas etmekte, Horasan'lı muhaddislerden Ebû Ali ed-Dakkâk isimli hocanın şöyle dediğini nakletmektedir: İnsanlar fakirliğin mi zenginliğin mi üstün olduğu konusunda bazı görüşler belirtiyorlar. Bence en faziletli olan kişiye yetecek kadar verilmesi ve bu durumunun devamlı olmasıdır." Bkz. İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s.179-180.

[739] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 283.

[740] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 295-296.

[741] Heytemî, **a.g.e.,** s. 83.

İbn Teymiyye, Sehâvî ve Süyûtî'ye fakirlik ve fakirler ile ilgili birkaç hadîsin[742] sıhhati hakkında soru yöneltilmektedir. İbn Teymiyye bu rivâyetlerin uydurma olduğunu ifade etmektedir.[743] Sehâvî rivâyetlerin farklı tarîklerini vermekte ve kısaca senetleri hakkında değerlendirme yapmaktadır. Ona göre de bunlar zayıf veya mevzudur. [744] Süyûtî de ilk rivâyetin hadîs âlimlerinin ittifakı ile mevzu olduğunu belirtmektedir.[745]

İbnü's-Salâh'a "Allah zengine zenginliğinden dolayı değer verip fakiri fakirliğinden dolayı küçük görene lanet etmiştir." ve "Allah zenginliğe değer verip fakirliği küçük görene lanet etmiştir." hadîslerinin kapsamına hem zenginler hem fakirler tarafından ziyaret edilen bir şeyhin girip girmediği sorulmuştur. İbnü's-Salâh fetvâsına bu iki hadîsin delil olarak kullanılabilecek kadar sahîh bir tarîkten gelmediğini söyleyerek başlamaktadır. Hadîsin farklı tarîklerini de veren İbnü's-Salâh "Rivâyet bakımından sabit olmasalar da zenginliğinden dolayı zengine değer vermenin ve fakiri küçük görmenin zemmedildiği doğrudur." demektedir. Fakat iyi niyetle zengine yapılan ikram ve gösterilen saygı bu kapsamda değerlendirilmez.[746]

Heytemî'den Tûsî'nin (v. 242/856) *el-Erbeûn'da* naklettiği benzer iki rivâyeti sıhhat durumu bakımından değerlendirmesi istenmektedir. Heytemî, musannifin uydurma olduğunu bildiği mevzu bir rivâyeti eserine koymayacak kadar kıymetli bir âlim olduğunu ifade etmekte, rivâyetin farklı tarîk ve metinlerini vererek bunlardan bazılarının oldukça zayıf ve uydurma olduğunu dile getirmektedir. [747]

Hz. Peygamber'in miskin olarak yaşayıp ölmeyi ve onların arasında haşredilmeyi istediğini belirten rivâyet[748] ile ilgili İbn Hacer'in Kazvînî'nin

---

[742] "Fakirlerle el ele olun. Çünkü yarın onların şansları değişecek, onlar için büyük bir dönüşüm olacaktır." (Bkz. Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, c.I, s.37) "Allah kıyamet günü fakirleri oturtur ve şöyle der: İzzetim ve celâlim hakkı için söylüyorum: Dünyayı sizden katımdaki kıymetinizden dolayı uzak tuttum. Ancak bugün sizin kıymetinizi artırmak istiyorum. Mevkıfa gidin. Kim size çok az bir şeyle de olsa ihsanda bulunmuşsa, su vermişse, bir hırka giydirmişse onu cennete götürün." (İbn Adî, **a.g.e.,** c.VI, s.2346)

[743] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 72, 216

[744] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 748- 750.

[745] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 352.

[746] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s.171-174.

[747] Heytemî, **a.g.e.,** 497-499.

[748] "Allahım, beni miskin olarak yaşat, miskin olarak öldür ve beni miskinler zümresinde haşret." Hz. Aişe "Niçin ya Rasûlallah?" diye sorunca Hz. Peygamber "Onlar cennete zenginlerden 40 yıl önce

Mesâbîhu's-Sünne'de geçen 18 rivâyeti eleştiren risalesine cevaben yazdığı eserinde ve İbn Teymiyye'nin fetvâlarında bilgi bulunmaktadır. İbn Hacer hadîsi Tirmizî'nin Haris b. Uhti Saîd b. Cübeyr-Enes tarîki ile tahrîç ettiğini ve rivâyeti hasen garib kabul ettiğini söylemiştir.[749]

İbn Teymiyye'ye göre göre hadîsin metni sahîh olsa da olmasa da övülen miskin mütevazı ve Allah korkusu olan (huşû) kişidir. Yoksa burada miskinlik ile kastedilen mal yokluğu değildir. Çünkü adam fakir ve aynı zamanda cebbar da olabilir. Miskinlik nefisteki bir huydur, tevazu ve huşûdur, kibrin zıttı olan yumuşaklıktır.[750]

İbn Teymiyye aynı hadîsle ilgili başka bir fetvâsında ise şöyle demektedir: Bu rivâyet ediliyor, ancak zayıftır ve sabit değildir. Manası beni huşû sahibi ve mütevazı olarak yaşat demektir. Fakat lafzı sabit olmamıştır.[751]

2. Dua ve Zikir

Dua ve zikir konusu ile ilgili olarak pek çok fetvâ eserinde soru yer almaktadır. Duayla ilgili olarak üzerinde durulan husus dua ettikten sonra ellerin yüze sürülmesi hakkındadır. İbn Abdüsselâm imamın namazdan sonra dua etmesi ile ilgili soruyu cevaplarken dua esnasında ellerin açılmasına temas etmekte ve kunut, teşehhüd, secde arası dualar ve Fatiha'da değil, ancak Hz. Peygamber'in ellerini açtığı yerlerde bunun müstehab olacağını ve duadan sonra elleri yüze sürme hareketini ise ancak cahil bir kişinin yapacağını söylemektedir.[752] Sehâvî duadan sonra elleri yüze sürme hakkındaki fetvâsında İbn Abdüsselâm'ın bunu bid'at kabul ettiğini belirtmekte, ancak durumun böyle olmadığını konuyla ilgili rivâyetleri vererek izah etmektedir. Ona göre bu rivâyetler zayıf olsa da hepsi birlikte değerlendirildiğinde bu hareketin sünnet olduğu hükmüne varılır.[753]

Zikir konusunda birden fazla eserde yer alan konu ise zikrin açıktan veya gizli yapılmasıdır. Bu konu ilk olarak Nevevî'ye sorulmuştur. Burada "Zikrin en hayırlısı

girerler. Aişe, sakın miskin birini geri çevirme, yarım hurma ile de olsa. Aişe, miskinleri sev ve onlara yakın davran. Böylece kıyamet günü Allah da sana yakın olur." Tirmizî, Zühd, 37 (2352. hadîs); İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.,** c.III, s.141-142; İbn Mâce, Zühd, 7 (4126. hadîs)

[749] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 546-547 (14. hadîs).
[750] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 185.
[751] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 220.
[752] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s. 47.
[753] Sehâvî, **a.g.e.,** c.III, s. 1071-1072.

gizli, malın en hayırlısı ise yeterli olandır."[754] rivâyetinin sahîh olup olmadığı ve anlamı sorulmaktadır. Nevevî fetvâsında rivâyetin sahîh olmadığını belirtmekte ve manasına dair şunları söylemektedir: Gizli zikir, riya ve kendini beğenme duygusundan uzaktır. Ancak bu tür durumların söz konusu olmadığı ortamlarda açıktan zikir daha faziletli olur.[755]

Süyûtî'ye yöneltilen soru tasavvuf ehlinin ileri gelenlerinin mescidlerde kurduğu halkalarda yüksek sesle kelime-i tevhid zikrinin mekruh olup olmadığı ile alâkalıdır. Süyûtî *"Netîcetü'l-Fikri fi'l-Cehri fi'z-Zikri"* diye müstakil bir başlık açtığı risalesine burada mekruh olacak bir durumun olmadığını ve hem cehrî hem hafî zikrin müstehablığına dair pek çok hadîsin bulunduğunu belirterek başlamakta, bu rivâyetlerin nasıl cem' edileceğini izah etmektedir. Buna göre, Nevevî'nin Kur'ân'ı sesli veya sessiz okumayla ilgili rivâyetler için söylediği gibi, hangi şekilde zikrin daha faziletli olduğu hallere ve şahıslara göre değişmektedir diyen Süyûtî, cehrî zikrin faziletine dair yirmi beş rivâyet vermektedir.[756]

Heytemî'ye yöneltilen soruda Nevevî'nin "Kalp hazır olarak yapılan sesli zikir, kalple yapılan zikirden daha üstündür." şeklindeki görüşünün açıklanması istenmekte, herhangi bir mazereti olan kişinin sadece kalbiyle zikretmesinde bir fazilet olup olmadığı sorulmaktadır. Heytemî kalple zikrin lafızla ibadet açısından bir fazileti bulunmadığını, ancak mananın idraki açısından değerli olduğunu belirtmektedir. Bunun üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir konu olduğuna işaret eden Heytemî, bu konuda mazereti olanla olmayan arasında bir fark bulunmadığını da belirtmektedir.[757]

Başka bir fetvâsında Heytemî, bu konuda zahir ehli ile bâtın ehlinin farklı kanaatleri olduğuna işaret etmekte, zahir ehline göre dil ve kalp zikrinin kesinlikle üstün olduğunu, tarîkat ehline göre ise bunun salikin durumları ile ilgili kabul edildiğini izah etmektedir. Ayrıca zikr-i hafinin sadece kalple değil hem kalple hem de kendisinden başkası duymayacak şekilde dille yapılan zikir demek olduğunu belirtmektedir.[758]

---

[754] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c.III, s.76 (1477. hadîs)
[755] Nevevî, **a.g.e.,** s. 261-262.
[756] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, 375-380. Ayrıca bkz. **a.g.e.,** c.II, s. 298-299.
[757] Heytemî, **a.g.e.,** s. 89-90. Ayrıca bkz. **a.g.e.,** s. 140-142.
[758] Heytemî, **a.g.e.,** s. 134.

Fetvâ eserlerinde zikir kapsamında en üstün zikrin ne olduğuna yönelik de sorular bulunmaktadır. İbnü's-Salâh'a Kur'ân okumanın diğer bütün zikirlerden üstün mü olduğu sorulmakta, o da böyle olduğunu belirtmektedir.[759] Süyûtî'ye "'Lâ ilâhe illallah' mı 'Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn' sözü mü daha faziletlidir? Zikir mi hamd mi üstündür?" diye bir soru yöneltilmektedir. Süyûtî fetvâsında "Zikrin en üstünü lâ ilâhe illallah, duanın en üstünü elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîndir."[760] rivâyetini naklederek iki ifadenin de kendi nev'i için en üstün olduğunu ve zikrin duadan üstün kabul edildiğinin anlaşıldığını belirtmektedir. Nitekim zayıf bir rivâyette "Tevhîd cennetin, hamd her nimetin değeri ve ücretidir" buyurulmaktadır. Cennet, bütün dünyevî nimetlerden üstündür.[761]

Heytemî'ye yöneltilen sorulardan birinde müsteftî kelime-i tevhid zikrinin mi lafza-i celal zikrinin mi daha üstün olduğunu öğrenmek istemektedir. Heytemî zahir ilmi âlimlerine göre kelime-i tevhid zikrinin daha üstün olduğunu, ancak batın ehline göre durumun salikin halleri ile ilgili kabul edildiğini belirtmektedir. Bunun ardından Heytemî, hem kelime-i tevhidin hem lafza-i celal zikrinin fazileti hakkında çeşitli rivâyetlere yer vermektedir.[762]

Heytemî başka bir fetvâsında herhangi bir hâl veya zamana bağlı olmaksızın en üstün zikrin Kur'ân olduğuna işaret etmekte, bundan sonra kelime-i tehlîlin geldiğini belirtmektedir. Ardından "Sübhânallâhi ve bihamdihî" sözünün yer aldığını ve bunun mücerret tesbih ve tahmîdden daha üstün olduğunu söylemektedir. Sonra "Subhânallâhi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallahu vallâhu ekber" ifadesinin bulunduğunu, bazı âlimlerin istiğfarı, bazı âlimlerin ise salâvatı üstün tuttuklarını nakletmektedir.[763] Ayrıca konuyla ilgili olarak Süyûtî'ye yöneltilen yukarıdaki sorunun Heytemî'ye de yöneltildiği ve onun da benzer bir şekilde fetvâ verdiği görülmektedir.[764]

Bu kapsamda tekbir ve selâmın da eserlerde gündeme geldiği görülmektedir. Sehâvî ve Süyûtî'ye "Tekbir ve selam cezimdir." rivâyetinin aslı olup olmadığı

[759] İbnü's-Salâh, **a.g.e.,** c.II, s. 150.
[760] İbn Mâce, Edeb, 55 (3800. hadîs); Tirmizî, Dua, 9 (3383. hadîs); Nesaî, es-Sünenü'l-Kübrâ, c.9, s.306 (10599. hadîs).
[761] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 344.
[762] Heytemî, **a.g.e.,** s. 133-137.
[763] Heytemî, **a.g.e.,** s. 196-197.
[764] Heytemî, **a.g.e.,** s. 284.

sorulmaktadır. Sehâvî rivâyetin merfu' olarak aslının olmadığını ama İbrahim en-Nehâî'nin sözü olarak Tirmizî'nin Sünen'inde geçtiğini belirtmektedir.[765] İfade tekbir kelimesinin sonunun uzatılmayacağını ve *ra* harfine hareke verilmeyeceğini belirtmektedir. Tirmizî bunun ilim ehlinin tercihi olduğunu söylemektedir. Ancak Sehâvî, İbn Hacer ve bazı âlimlerin farklı görüşte olduklarını ifade etmektedir. Onlara göre son harfe hareke verilmemesi onun cezim olması anlamına gelmez, çünkü cezim kelimesinin i'rabın zıddı olarak kullanılması sonraki dönemlerde olmuştur ve bu rivâyet için geçerli değildir. Bu ifade, kelimenin uzatılmaması ve hızlıca okunması anlamındadır. Nitekim rivâyeti hızlı anlamına gelen حزم kelimesiyle nakledenler de vardır.[766] Süyûtî'nin fetvâsı daha kısa olmakla beraber Sehâvî'nin fetvâsıyla hemen hemen aynıdır.[767]

3. Nefsini Tanımak

Nevevî'ye hakkında soru yöneltilen rivâyet "Kim nefsini bilirse Rabbini bilir, kim Rabbini bilirse dili tutulur."[768] şeklindedir. Soruyu soran kişi böyle bir rivâyetin olup olmadığını, varsa manasını öğrenmek istemektedir. Nevevî böyle bir rivâyetin olmadığını belirtmekle birlikte eğer sabit olsaydı şu anlama gelirdi diyerek rivâyeti açıklamaktadır. Buna göre; kim kendisinin fakirliğini, Allah'a muhtaç olduğunu ve O'nun kulu olduğunu bilir ve kabul ederse, Allah'ın gücünü, kahrını, rab olduğunu, mutlak kemalini ve yüce sıfatlarını bilip idrak etmiş olur. Rabbini bu şekilde tanımış olanın dili, O'na hakkıyla hamdü sena etmekte aciz kalır.[769]

Süyûtî halk arasında meşhur olan bu hadîsin anlamıyla ilgili kendisine sık sık soru yöneltildiğini ifade ederek başladığı risalesinde çeşitli âlimlerin görüşlerine yer vermektedir. Nevevî'nin yukarıda belirttiğimiz fetvâsından da alıntı yapan Süyûtî, rivâyet için İbn Teymiyye'nin mevzu dediğini belirtmektedir. Zerkeşî de "İbnü's-Sem'ânî'nin bunun Yahya b. Muaz er-Râzî'nin sözü olduğunu söylemektedir." demiştir. Bu bilgilerin ardından Süyûtî, rivâyetin anlamına dair çeşitli görüşlere yer

[765] Tirmizî, Salât, 107 (297. rivâyet)
[766] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 377- 380.
[767] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 333-334.
[768] Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî, **Hılyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiya'**, 10 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1394/1974, c.10, s.208.
[769] Nevevî, **a.g.e.,** s. 248.

vermekte ve bu bilginin Allah'ın birliğine ve Rab oluşuna on iki yönden delil olduğunu belirterek bunları kısaca açıklamaktadır.[770]

Heytemî fetvâsına "Aslı yoktur." diyerek başlamakta ve bunun Yahya b. Muâz er-Râzî es-Sûfî'nin sözü olduğunu belirtmektedir. Heytemî'nin rivâyetin anlamı ile ilgili açıklaması ise şu şekildedir: Kendisinin acziyetini, iftikarını, kusurlu oluşunu, zilletini vs kavrayan kişi Rabbini celal ve cemal sıfatlarıyla gerektiği gibi tanır.[771]

Görüldüğü gibi üç âlim de rivâyetin aslının olmadığını düşünmekte, buna rağmen anlamı hakkında açıklama yapmaktadır.

4. Takvâ

Süyûtî ve Heytemî'ye hakkında soru yöneltilen üç rivâyete takvâ başlığı altında yer vermek uygun görünmektedir. Bunlardan ilki şöyledir:"Sizin hayırlınız ne âhiret için dünyayı ne de dünya için âhireti terk edendir. Ancak hayırlınız dünya için âhiretten, âhiret için dünyadan nasibini alandır."[772] Süyûtî rivâyetin kaynaklarını ve bazı metinleri senetleri ile vermekte[773] Heytemî ise Süyûtî'nin fetvâsını özetlemektedir.[774]

"Ben takva sahibi herkesin ceddiyim." Rivâyetiyle ilgili soruya Süyûtî "Bunu bilmiyorum." diyerek cevap vermiş, Heytemî de bu fetvâyı nakletmiştir.[775]

Konuyla ilgili son soruda ise "Bir adam geçti. Orada bulunanlar 'Bu aklını yitirmiş mecnun biridir.' deyince Hz. Peygamber 'Mecnun günahında ısrar edendir, ona kendisine bir şey isabet etmiş kişi deyin.' buyurdu."[776] rivâyetinin kaynağı sorulmaktadır. İki fetvâda da rivâyetin sadece kaynakları belirtilmektedir.[777]

---

[770] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.226-229.
[771] Heytemî, **a.g.e.,** s. 532-533.
[772] Deylemî, **a.g.e.,** c.III, s.409 (5249. hadîs); İbn Asâkir, **a.g.e.,** c.65, s.197 (8276. râvî).
[773] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 46.
[774] Heytemî, **a.g.e.,** s. 306.
[775] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 346; Heytemî, **a.g.e.,** s.285.
[776] İbn Asâkir, **a.g.e.,** c.40, s.159 (4671. hadîs).
[777] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 50; Heytemî, **a.g.e.,** s.311.

G. İlim

Fetvâ eserlerinde ilim öğrenmenin hükmü ve önemi, kalemin ilk yaratılmış şey olması, ilimle amel, âlimlerin değeri, âlim olduğunu belirten kişinin durumu ve kadınlara yazı öğretmek konularıyla ilgili fetvâlar bulunmaktadır.

1. İlim Öğrenmenin Hükmü

Müslümanlar nezdinde haklı bir şöhrete sahip olan "İlim öğrenmek her Müslümana farzdır." rivâyetiyle ilgili olarak İbn Kuteybe ve Nevevî'ye soru yöneltilmektedir. İbn Kuteybe hadîsi açıklarken ilim öğrenmenin genel anlamıyla farz-ı kifâye olduğunu, ancak Müslümanların amel edebilmek için ihtiyaç duyacakları bilgileri öğrenmelerinin farz-ı ayn kabul edildiğini belirtmektedir. Namaz, zengin için zekat, hacca gidecek kişi için menâsik ilmi gibi.[778] Nevevî hadîsin anlamının doğru olduğunu ancak senetteki Hafs b. Süleyman sebebiyle zayıf kabul edildiğini belirtmektedir.[779]

İbn Arrâk, bu rivâyet hakkında Mizzî'den naklen şunları söylemektedir: Bu hadîsin Enes'ten pek çok tarîki vardır ve bunların tamamı birlikte değerlendirildiğinde rivâyet hasen mertebesine çıkar. Irâkî bu hadîsi Emâlî'de Enes'ten farklı bir tarîkle nakletmekte ve bu tarîkin hasen garîb olduğunu belirtmektedir. Ancak bazı âlimler rivâyetin bütün tariklerinin zayıf olduğunu söylemişlerdir. İbnü's-Salâh da Ulûmu'l-Hadîs'te bu rivâyeti sahîh olmayan meşhur hadîslere örnek göstermiştir.[780]

2. Kadınlara Yazı Öğretmek

Kadınlara yazı yazmayı öğretmemek gerektiğini ifade eden rivâyetin ilk dönem eserlerinde değil de sadece Sehâvî ve Heytemî'de yer almış olması, ilk dönemlerde bunun caiz görüldüğünü, son dönemlerde ise kadınların bozulması sebebiyle bu yasağın gündeme geldiği şeklindeki yorumu destekler gibi görünmektedir.[781] Ancak bizim kanaatimize göre İslâm âleminde asr-ı saadetten günümüze kadar hadîs ve tefsir

[778] İbn Kuteybe, **a.g.e.,** s.57.
[779] Nevevî, **a.g.e.,** s.249.
[780] İbn Arrâk, **Tenzîhü'ş-Şerîa,** c.I, s.258.
[781] Zekeriya Güler, **40 Hadîste Kadın ve Aile,** İstanbul, 2019, s. 161.

başta olmak üzere[782] pek çok ilim dalında yetişmiş sayısız kadın âlimin bulunması bu rivâyetin çok zayıf veya uydurma kabul edildiğini ya da farklı şekillerde açıklandığını göstermektedir ki fetvâ eserlerinde de bunu pekiştiren ifadeler yer almaktadır.[783]

Bu konuda Sehâvî'ye yöneltilen soru "Kadınlara yazı yazmayı öğretmenin yasaklanması ile ilgili sahîh bir rivâyet var mıdır?" şeklindedir. Fetvâlarının çoğunda metin üzerinde herhangi bir yorum yapmadan ilgili rivâyetin bütün tarîklerini vermekle yetinen Sehâvî bu fetvâsında da aynı metodu takip etmekte kadınlara yazı yazmayı öğretmeyi yasaklayan pek çok rivâyeti senetlerindeki problemleri de belirterek nakletmekte, "Kadınları (yüksek katlardaki) odalarda oturtmayın, onlara yazmayı öğretmeyin. Onlara yün eğirmeyi ve Nûr Sûresini öğretin."[784] rivâyetinin tahrîcini yapmakta ve farklı metinlerine yer vermektedir.[785] Fetvâsının sonunda bu rivâyetlerin en sahîhinin Şifâ binti Abdullah'ın naklettiği "Ben Hafsa'nın yanında bulunduğum sırada Rasûlullah (s.a.s) yanıma geldi ve bana 'Hafsa'ya yazı yazmayı öğrettiğin gibi nemle duasını da öğretmez misin?' dedi."[786] hadîsi olduğunu belirten Sehâvî, bu rivâyetin de tahrîcini yapmaktadır. Sehâvî'nin bu hadîsi konuyla ilgili rivâyetlerin en sahihi olarak nitelemesi ve son söz sadedinde zikretmesi, bu husûsta olumlu bir kanaate sahip olduğunu düşündürmektedir.

Bu konuda Heytemî'ye yöneltilen soru şu şekildedir: "Kadınlara yazı yazmayı öğretmenin hükmü nedir? Vahıdî'nin (v.468/1076) *Vasît*'ında[787] Nûr Sûresi'nin başında bunun müstehab olmadığına delalet eden bir rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyet sahîh mi zayıf mı?"

Heytemî fetvâsına söz konusu rivâyetin sahîh olduğunu belirterek başlamaktadır. Buna göre Hâkim tarafından tashîh edilen ve Sehâvî'nin de fetvâsında

---

[782] Hanımların hadîs ve tefsir ilimlerine katkıları için bkz. Nusrettin Bolelli, **Kadınların Hadis İlmindeki Yeri II-V. asır**, İstanbul, MÜİFV yay., 1998; Muhammet Yılmaz, **İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadîsçiler,** Ankara, Araştırma yay., 2008; Hidayet Aydar, **Hanım Müfessirler,** İstanbul, Ensar yay., 2015.

[783] Rivâyetle ilgili bu değerlendirme ve açıklamalar için bkz: Zekeriya Güler, **a.g.e.,** s.158-167; Yavuz Köktaş, **Kadınlarla İlgili Hadîsler**, İstanbul, 2018, s. 310- 312.

[784] Hâkim rivâyet için "Senedi sahîhtir ama Buhârî ve Müslim onu tahrîc etmemişlerdir." demektedir. Bkz. Hâkim, **el-Müstedrek,** c.II, s. 430 (3494. hadîs), Beyhakî, **Şüabü'l-Îmân,** c.II, s.477 (2452. hadîs).

[785] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s. 787- 791.

[786] Ebû Davud, Tıb, 18 (3887. hadîs).

[787] Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Vâhidî'nin *el-Vasîṭ fî Tefsîri'l-Kurʾâni'l-Mecîd* isimli tefsir eseri.

geçen Hz. Aişe rivâyetini nakleden Heytemî, içerisinde kadınlarla ilgili pek çok hüküm yer aldığı için Nûr Sûresinin öğretilmesinin tavsiye edildiğini belirtmektedir. Ona göre bu hükümlerin ezberlenmesi ve öğrenilmesi kadınların her türlü fitne ve şüpheden son derece korunmalarını sağlar.

Heytemî, fetvâsında Sehâvî'de yer almayan şu rivâyete de yer vermektedir: "Lokman kütüphanede bir cariyeye rastladı ve 'Bu kılıç kimin için bileniyor/ cilalanıyor' dedi."[788] Heytemî bu ifadeyi "Onunla kurban edilmesi için" şeklinde açıklamakta ve bu rivâyetle kadınlara yazı yazmayı yasaklamanın illetinin ortaya çıktığını belirtmektedir. Buna göre kadın yazmayı öğrenirse fasid amaçlara yönelebilir. Ayrıca bu durumda fasık kişilerin ona ulaşması da daha hızlı, daha etkili ve daha aldatıcı olur. Çünkü insan amaçlarını başkalarına yazı yoluyla daha etkili bir şekilde ulaştırabilir ve yazıyla göndermek bir elçi aracılığı ile göndermekten daha gizli bir yoldur. Bu sebeple kadın yazı yazmayı öğrendikten sonra karşısına çıkan her şeyi hemen kesen bir kılıç gibi olur, kendisinden kabiliyeti olan bir hususta herhangi bir şey istendiğinde ona tam ve hızlı bir şekilde cevap verebilir.

Heytemî İbn Neccar'ın Ebû Hureyre'den naklettiği "Erkek çocuğun baba üzerinde 3 hakkı vardır: Ona yazı yazmayı öğretmesi, güzel bir isim vermesi, ergenlik çağına girince onu evlendirmesi."[789] rivâyetinde de yazı yazmayı öğretmenin erkek çocuğa tahsis edildiğini ifade etmektedir. Ancak ona göre kadına yazı öğretme ile ilgili yasak Kur'ân, çeşitli ilimler ve âdâb öğretilmesinin de yasak olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü bunda genel maslahat söz konusudur. Yazı öğrenmede maslahat varsa da fesad korkusu da vardır. Def-i mazarrat celb-i menfaatten evladır.

Heytemî, Şifa binti Abdullah rivâyeti hakkında da şu yorumu yapmaktadır: Bu rivâyette kadınlara yazı öğretilmesinin istendiğine dair bir delil yoktur. Sadece bunun caiz olduğuna işaret edilmektedir ki biz de zaten bu görüşteyiz. Son noktada söylenecek söz bu nehyin yazı öğrenme sebebi ile ortaya çıkacak zarar ve mefsedetten uzak tutmak için -tenzîhen- olduğudur.[790]

---

[788] Ebû Abdullah Hakîm et-Tirmizî (v.320/932), **Nevâdiru'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl**, thk. Abdurrahman Umeyra, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Ceyl, 1412/ 1992, c.III, s.21.
[789] Deylemî, **a.g.e.,** c.II, s.131 (2670. hadîs).
[790] Heytemî, **a.g.e.,** s. 155-157.

Kadınlara yazı yazmayı öğretmenin caiz olmadığını ifade eden bütün rivâyetler ya çok zayıf veya asılsız olmasına rağmen Heytemî'nin yaptığı bu yorumlar kabul edilebilecek gibi değildir, çünkü yazıyı kötü maksatla kullanma ihtimali ve tehlikesi kadınlar için olduğu kadar erkekler için de geçerlidir.

Görüldüğü gibi bu rivâyetlerin bazılarında kadınlara yün eğirmenin öğretilmesi tavsiye edilmektedir. Bu konuda Süyûtî ve Heytemî'de yer alan başka fetvâlar da vardır. Süyûtî, konuyla ilgili üç farklı metni senedleriyle birlikte vermekte, rivâyetlerden sadece birinin senedinde geçen Musa b. İbrahim isimli râvînin metruk olduğunu belirtmekte, diğerleri hakkında bir değerlendirme yapmamaktadır.[791] Rivâyetlere göre bu konuda en çok emek veren en büyük ecri alır ve ip eğirme şeytanı kovup nefsin vesvesesine engel olur.[792] Erkeklerden iyi olanların ameli terzilik, kadınlardan iyi olanların ameli ise ip eğirmedir[793] ve kadınların meclislerini ip eğirme aleti ile süsleme[794] tavsiye edilmiştir. Heytemî'nin fetvâsı Süyûtî'nin fetvâsı ile paralellik arz etmekte, ek olarak o son rivâyetin senedinde metrûkü'l-hadîs, kezzâb bir râvî olduğunu belirtmektedir.[795]

3. Allah'ın Yarattığı İlk Şey: Kalem

Süyûtî'ye bu konuyla ilgili "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir."[796] rivâyetinin varid olup olmadığı, tahrîci ve sıhhat durumu hakkında bir soru yöneltilmiştir. Fetvâsına hadîsin sahîh olduğunu belirterek başlayan Süyûtî, tahrîci ile devam etmekte ve rivâyetin farklı metinlerini vermektedir.[797]

---

[791] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 359.
[792] Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat,** c.IV, s.329 (4345. hadîs).
[793] İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan, **Târîhu Medîneti Dımaşk,** thk. Muhıbbüddîn Ebû Saîd Ömer el-Amrevî, 80 c., Beyrut, Dâru'l-Fikir, 1416/1996, c.36, s.319 (14381. Rivâyet). Süyûtî'nin senedinde metruk râvî Musa b. İbrahim'in bulunduğunu belirttiği rivâyet.
[794] Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî (v.365/976), **el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl**, 7c., Beyrut, Dâru'l-Fikir, 1404/1984, c.VI, s.2141.
[795] Heytemî, **a.g.e.,** s. 291-292.
[796] Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 68 (3319. hadîs); Ebû Davud, Sünnet, 16 (4700. hadîs).
[797] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 345. hadîsin metinlerinden biri şöyledir: "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Bundan sonra ona 'Yaz' demiştir. Kalem 'Ey Rabbim ne yazayım' diye sorunca Allah 'Kaderi ve sonsuza kadar olacak her şeyi yaz' buyurmuştur." Ayrıca bkz. **a.g.e.,** c.II, s. 296.

Aynı rivâyet hakkında Heytemî'nin de fetvâsı bulunmaktadır. O da rivâyetin sahîh olduğunu belirterek tahrîcini yapmaktadır. Ancak onun verdiği metinler ile Süyûtî'nin verdikleri arasında fark olduğu görülmektedir.[798]

4. İlimle Amel

"Kim bildiğiyle amel ederse Allah ona bilmediklerini de öğretir."[799] rivâyetinin anlamına dair İbn Abdüsselâm ile Heytemî'ye soru yöneltilmiştir.

İbn Abdüsselâm, Allah'ın şeriatın vacipleri ve mendupları ile amel edip, mekruhları ile haramlarından kaçan kişiye bu konudaki bilmediklerini ilham yoluyla öğreteceğini belirtmekte ve "Bizim yolumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz."[800] âyetini de delîl olarak göstermektedir. Ona göre hadîsi bilgisi olmayan konuda teori üreten kuramcılara hamletmek caiz değildir. Bu rivâyet fakihleri[801] ve diğer âlimleri kapsar.

İbn Abdüsselâm Allah'ın kendisine böyle muâmelede bulunduğu bazı ârif âlimlerin şu görüşünü de nakletmektedir: "Her tâat ve kulluk vazifesi için ona mahsus bir ilim vardır. Ayrıca sevap da böyledir ve ilham, salih amellere dünyada hemen verilen sevap gibidir. Allah bunu dünyada verir ve âhirette de bu ameli mükâfatlandırır.[802] Heytemî kendisine yöneltilen bu soruya İbn Abdüsselâm'ın fetvâsını özetleyerek cevap vermektedir.[803]

Halk arasında dolaştığı belirtilen konuyla ilgili rivâyetlerden biri de şudur: "Bir bahçede bir ağaç vardı. Ağaç kesildi ve yarısı kıbleye, yarısı da tuvalete kondu. Ağaç Rabbine bu durumu şikâyet etti. Allah ona 'Şikâyete son vermezsen seni şeriatı bilmeyen bir kadının meclisine koyarım' dedi." Süyûtî tek kelimelik fetvâsında

---

[798] Heytemî, **a.g.e.,** s. 284-285. Heytemî'de "Allah'ın ilk yarattığı şey benim ruhumdur, alem benim nurumdan yaratılmıştır ve her şey aslına rücu edecektir" rivâyeti ile ilgili de bir fetvâ bulunmaktadır. Heytemî, rivâyeti bu şekilde nakleden hiç kimse olmadığını belirtmekte ve Abdurrezzak'ın "Allah her şeyden önce Muhammed'in nurunu kendi nurundan yarattı." şeklinde bir rivâyeti naklettiğini söylemektedir.

[799] Ebû Nuaym el-İsfehânî, **a.g.e.,** c.10, s.15; Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî, **Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Zaîfe ve'l-Mevzûa ve Eseruha's-Seyyi'ü fi'l-Ümmeti,** 14 c., Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1412/1992, c.I, s.611 (422. rivâyet).

[800] Ankebut Sûresi, 29/ 69.

[801] Baskıda fukaha' yerine fukara' yazmaktadır. Fetvâyı nakleden Heytemî kelimeyi düzeltmiştir. Bkz. Heytemî, **a.g.e.,** s.525.

[802] İbn Abdüsselâm, **a.g.e.,** s.149-150.

[803] Heytemî, **a.g.e.,** s.525-526.

rivâyetin batıl olduğunu belirtmiştir.[804] Heytemî de Süyûtî'nin fetvâsını nakletmektedir.[805]

5. Âlimlerin Değeri

"Ümmetimin âlimleri Benî İsrail'in peygamberleri gibidir."[806] rivâyeti hakkında Sehâvî ve Heytemî'ye soru yöneltildiği görülmektedir. Sehâvî konuyla ilgili olarak bazı âlimlerin "Aslı yoktur, muteber bir kaynakta geçmiyor." gibi görüşlerine yer vermekte, İbn Hacer'in de aynı kanaatte olduğunu belirterek "Âlimler peygamberlerin varisleridir."[807] diye sahîh bir rivâyetin bulunduğunu eklemektedir.[808]

Heytemî'ye rivâyette âlimler ile peygamberlerin hangi yönden benzetildikleri sorulmaktadır. Heytemî bu rivâyete ait bir kaynağın bilinmediğini söyledikten sonra Sehâvî gibi "Âlimler peygamberlerin varisleridir" rivâyetine işaret etmekte benzetme yönünün ilim mirası ve ahkam belirleme olabileceğini söylemektedir.[809]

Süyûtî'ye hakkında soru yöneltilen rivâyetlerden biri de şöyledir: "Her kim izni olmaksızın bir âlimden daha yükseğe otururbut Mushaf'a oturmuş gibi olur." Süyûtî fetvâsında sadece bu rivâyetin aslının olmadığını belirtmektedir.[810] Heytemî de halk arasında hadîs olarak yayılmış rivâyetler hakkında Süyûtî'nin fetvâsını nakletmekte, bu fetvâda ilgili rivâyet de yer almaktadır.[811]

6. Kişinin Âlim Olduğunu Belirtmesi

Süyûtî "Ben âlimim diyen cahildir."[812] rivâyeti hakkındaki soruya usûl açısından da önemli bilgiler içeren kısa bir risaleyle cevap vermektedir. Bu, Yahya b. Ebî Kesîr'e isnat edilen zayıf mevkuf bir rivâyettir, diyen Süyûtî, hadîsin tahrîci ve sıhhati hakkında çeşitli âlimlerin görüşlerini de nakletmektedir. Merfu' olarak nakledilen senette kendisiyle ilgili ihtilat bilgisi olan bir kişi de bulunmaktadır. Bu rivâyetin batıl olduğunu gösteren şeylerden biri de Ali b. Ebî Tâlip, Abdullah b.

---

[804] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 347.
[805] Heytemî, **a.g.e.,** s. 285.
[806] Bkz. Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ,** c.II, s. 64 (1744. rivâyet).
[807] Buhârî, İlim, 10; Ebû Davud, İlim, 1 (3641 ve 3642. hadîsler); Tirmizî, İlim, 19 (2682. hadîs); İbn Mâce, Mukaddime, 17 (223. hadîs).
[808] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 248.
[809] Heytemî, **a.g.e.,** s. 513.
[810] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 346.
[811] Heytemî, **a.g.e.,** s. 285.
[812] Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat,** c.VII, s.59 (6846. hadîs).

Mesud, Muâviye b. Ebî Süfyan ve Abdullah b. Abbas gibi sahâbîlerin "Ben âlimim." demiş olmalarıdır. Bu kişiler Hz. Peygamber'in zemmettiği bir ifadeyi kullanmazlar. Hz. Yusuf da "Ben iyi bir koruyucu ve âlim bir kişiyim. (Bu işi bilirim.)"[813] demiştir.[814]

Heytemî fetvâsında tabiînin küçüklerinden Yahya b. Kesîr'in merfu' olarak naklettiği rivâyetin zayıf olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ihtilatı sebebiyle hakkında âlimlerin pek çok şey söylediği râvînin bu hadîsi mevzu' hükmündedir. Ancak rivâyet kasten değil hatayla vaz' edilmiştir.[815]

H. Hadîs Usûlü ile İlgili Konular

Fetvâ eserlerinde hadîs usulü ile ilgili pek çok soru bulunmakla beraber bunlardan sadece kütüb-ü sittedeki hadîslerin değerlendirilmesi, zayıf hadîs ve uzun ömürlü olduğu iddia edilen râvî hakkında olanlar birden fazla eserde yer almaktadır.

1. Kütüb-i Sitte'deki Hadîsler

Konuyla ilgili olarak Nevevî'ye yöneltilen soruda kütüb-i sittede sahîh olmayan rivâyetlerin bulunup bulunmadığı sorulmaktadır. Nevevî kısa ve öz fetvâsında Buhârî ve Müslim'in hadîslerinin sahîh olduğunu belirtirken, diğerlerinde sahîh, hasen, zayıf hatta münker ve batıl hadîslerin bulunduğunu söylemektedir.[816] Bir başka soruda "Buhârî ve Müslim'de yer alan hadîsler arasında mütevatir hadîs var mı, yoksa hepsi âhâd rivâyetler mi?" denmektedir. Nevevî, bu iki eserde çok fazla mütevatir rivâyet bulunduğunu söylemekte ve bile bile Hz. Peygamber'e yalan isnad etme, veda haccı, Havzın başında buluşma gibi rivâyetleri örnek vermektedir.[817]

İbn Teymiyye'ye kütüb-i sittenin tamamıyla değil sadece Buhârî ve Müslim hakkında soru yöneltilmekte ve bu hadîslerin yakîn mi zan mı ifade ettiği sorulmaktadır. Aynı zamanda mütevatir hadîsle ilgili soruya da cevap verilen fetvâda İbn Teymiyye, hadîs âlimlerine göre Sahîhayn'daki hadîslerin çoğunun lafzan mütevatir olduğunu belirtmekte ve bazen tevatürü bazen de ümmetin kabul ile telakkisi sebebiyle bu metinlerin çoğunun Hz. Peygamber'in sözü olduğu konusunda kesin bilgi

[813] Yusuf Sûresi, 12/55.
[814] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s.7-10.
[815] Heytemî, **a.g.e.,** 302.
[816] Nevevî, **a.g.e.,** s. 247.
[817] Nevevî, **a.g.e.,** s. 246.

bulunduğunu eklemektedir. Çünkü makbul kabul edilmiş haber-i vahid âlimlerin çoğunluğuna göre ilmi gerektirir.[818]

2. Zayıf Hadîs

Zayıf hadîsle ilgili olarak Nevevî, İbn Teymiyye ve Süyûtî'nin eserlerinde fetvâ bulunduğu görülmektedir.

Nevevî'ye sahîh olmadığı bilinen bir hadîsin rivâyet edilmesinin veya başka birine yazılarak verilmesinin helal olup olmadığı sorulmaktadır. Nevevî bunun helal olduğunu ancak insanların aldanmaması için zayıf olduğunun belirtilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[819]

İbn Teymiyye'ye âlimlerin "Bu zayıf bir hadîstir veya sahîh değildir." ifadelerinin ne anlama geldiği sorulmaktadır. İbn Teymiyye bir âlim bu sahîh değildir dediğinde "Bazı âlimler bu görüşte olmasa da bu söz delil olarak zayıftır." anlamına geldiğini belirtmekte, zayıf hadîsin ya hafızasının kötü olması ya da adaletinin bulunmaması sebebiyle sika olmayan râvînin rivâyeti gibi rivâyetler olduğunu söylemektedir.[820]

İbn Teymiyye konuyla ilgili başka bir fetvâsında Ahmed b. Hanbel'in "Biz helal ve haram konularında isnadlarda sıkı davranırız. Terğîb ve terhîb hususunda ise senetlerde tesâhül gösteririz." sözünü nakletmekte, âlimlerin amellerin faziletleri konusunda zayıf hadîsle amel edilebilir şeklindeki görüşlerinin anlamını açıklamaktadır. Buna göre kendisiyle ihticac edilemeyecek bir rivâyetle bir müstehabın belirlenmesi, ortaya konması mümkün değildir. Çünkü istihbab şer'î bir delildir ve ancak şer'î bir delille belirlenebilir. Şer'î bir delil olmadan Allah'ın herhangi bir ameli sevdiğini söyleyen, dinde Allah'ın izin vermediği bir şey ortaya koymuş olur. Farz veya vacip hükümlerde de durum böyledir. Bu sebeple âlimleri diğer hükümlerde olduğu gibi istihab konusunda da farklı görüşlere sahiptirler.

---

[818] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 26. İbn Teymiyye fetvâsında mütevatir haber için belli bir sayı zorunluluğu olmadığına işaret etmektedir. Bazen râvîlerin sıdkından dolayı az sayıda kişinin haberi ilim ifade edebilir, ama onlardan kat kat fazla râvînin haberi ilim ifade etmez. Ona göre tevâtür iki çeşittir: Halkın tevâtürü, hadîs ilminde ehil olan toplumun önde gelenlerinin tevâtürü. Ayrıca manen ve lafzen diye de çeşitlendirilmektedir. Önemli olan ilim ifade etmesidir ki bu da bazen râvîlerin sayısı, bazen vasıfları bazen de çeşitli karineler vb. sebebiyle olabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **a.g.e.,** s.30-32, 42.
[819] Nevevî, **a.g.e.,** s. 266.
[820] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s. 27.

İbn Teymiyye'ye göre amellerin faziletleri konusunda zayıf hadîsle amel ancak şu şekilde olur: Bir nas veya icma' ile Allah'ın tesbih, dua, sadaka vb bir ameli sevdiği veya kerih gördüğü tesbit edilir, sonra bu konularla ilgili mevzu olduğu bilinmeyen rivâyetler nakledilirse onu nakletmek ve onunla amel etmek caiz olur. Ancak bu rivâyetler belli bir vakitte, belli bir kıraatle veya özel bir vasıfta namaz gibi takdir veya tahdîd içeriyorsa bu durum şer'î bir delille belirlenmemiş olduğu için kendisiyle amel caiz olmaz.[821]

Süyûtî'ye yöneltilen soruda zayıf ve garîb rivâyet arasındaki fark öğrenilmek istenmektedir. Süyûtî fetvâsında bir rivâyet ile ilgili hem zayıf hem garib, senedi sahîh veya hasen olduğu için garib ama zayıf değil, kabul şartlarından birini taşımadığı için zayıf ama pek çok senedi olduğu için garib değil değerlendirmelerinin yapılabileceğini belirtmektedir.[822]

3. Uzun Ömürlü Olduğu İddia Edilen Râvîler: Muammerûn[823]

Sehâvî ve Süyûtî tarafından ele alınan konu çok uzun ömürlü olduğu iddiasıyla doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyette bulunan bir kişi hakkındadır.

Sehâvî'ye tüccar vb kişiler arasında bahsedilen ömrü dört yüz seneyi geçmiş bir kişi hakkında soru yöneltilmektedir. Sehâvî fetvâsının başında hadîs âlimlerinin böyle bir kişinin varlığını kabul etmediklerini, bunun akla uygun olmadığını belirtmektedir. Fetvâsında İbn Hacer'in görüşlerine de yer veren Sehâvî, onun bu kişilerin rivâyetlerine itibar etmediğini, böylece âlî isnad olan bir rivâyete ehemmiyet vermediğini ve bunları ancak reddetmek için naklettiğini kaydetmektedir. İbn Hacer *Lisânu'l-Mîzan*'da muammerûndan olan bazı râvîleri zikretmiş ve onların durumları hakkında bilgi vermiştir. Sehâvî bu açıklamadan sonra muammerûn yani uzun ömürlü râvîler hakkında bilgi vermektedir.[824]

Süyûtî'ye konuyla ilgili yöneltilen soruya göre zamanın âlimlerinden biri, şehrin ileri gelenlerinden yaşı büyük biriyle Hz. Peygamber arasında altı râvî

---

[821] İbn Teymiyye, **a.g.e.,** s.40-41.
[822] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 339.
[823] Bkz. İbrahim Hatipoğlu, "Muammerûn", **DİA,** Ankara, 2020, c.XXX, s.323-324. Konuyla ilgili son dönemlerde yapılmış bir çalışma için bkz. G.H.A. Juynboll, "İsnadların İlk Şekillenmesinde Muammerûn'un Rolü" (The Role of Mu'ammarûn in the Early Development of the İsnad), çev. Mustafa Ertürk, **Oryantalistik Hadîs Araştırmaları**, Ankara Okulu, 2001, s.121-142.
[824] Sehâvî, **a.g.e.,** c.II, s.476- 485; c.III, 1171- 1173.

bulunduğunu söylemekte ve senedi de vererek sahâbî Muammer'den nakilde bulunmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber Hendek günü herkes bir kapla taşırken onun iki kapla toprak taşıdığını gördü ve mübarek avucuyla iki omuzunun arasına vurarak "Allah senin ömrünü uzatsın ey muammer (ömrü uzatılmış kişi)" dedi. Bu sahâbî vurmaların bereketi ile dört yüz yıl yaşadı, çünkü Hz. Peygamber dört kere vurmuştu ve her vurma yüz sene yerine geçmişti. Onunla musafaha ettikten sonra da seninle altı veya yedi kere musafaha edene cehennem ateşi dokunmaz, dedi. Soru ise şöyledir: Bu rivâyet hadîs âlimleri tarafından nakledilmiş midir, yoksa hiç kimse için nakledilmesi caiz olmayacak bir yalan ve iftira mıdır?

Süyûtî fetvâsında Salâhuddin et-Tarablisî'nin bu rivâyeti emir Timraz'ın meclisinde naklettiğini, kendisinin de orada bulunduğunu ve rivâyetin batıl, bu muammer olduğu belirtilen kişinin de yalancı bir deccal olduğunu belirttiğini söylemektedir. Süyûtî bundan sonra Hz. Peygamber'in vefatından bir ay önce yüz sene sonra orada bulunan hiç kimsenin yaşamayacağına dair beyanını[825] nakletmiş ve hem hadîs âlimlerinin hem de diğer âlimlerin vefatından yüz sene sonra Hz. Peygamber'le sohbet ettiğini iddia eden kişinin yalancı olduğu şeklindeki görüşlerini ve en son vefat eden sahâbî Ebu't-Tufeyl'in h.110 yılında vefat ettiğini belirtmiştir. Süyûtî daha sonra Zehebî'nin *Mîzan*'ını incelemiş, orada Muammer b. Berîk'in iki yüz sene yaşadığının belirtildiğini ve kendisinden yalan olduğu açıkça belli olan hamâsî rivâyetler nakledildiğini görmüştür.[826]

İ. Tıbb-ı Nebevî

Hem Süyûtî'de hem Heytemî'de tıbb-ı nebevîye dair bazı sorular yer almaktadır. Bu soruların iki eserde yoğunlaşmış olması konuyla ilgili merak ve ihtiyacın bu yıllarda arttığı yönünde bir kanaat oluşturabileceği gibi önceki asırlarda konunun soru sormaya ihtiyaç hissettirmeyecek kadar bilinir olduğu anlamına da gelebilir. Bu rivâyetler ateşle dağlama, ayva ve yumurta yemek, sirke içmek, hamilelere akgünlük ve lohusalara hurma yedirmek, baldaki şifa, kuru üzümün faydaları, hummâ ve tâûn hakkındadır.

---

[825] Buhârî, İlim, 41; Mevâkîtü's-Salât, 40; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 217 (2537); Ebû Dâvud, Melahım, 18 (4348. hadîs); Tirmizî, Fiten, 64 (2250-2251. hadîsler).
[826] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 92.

Ateşle dağlamayla alakalı Süyûtî ile Heytemî'de birer soru bulunmaktadır. Süyûtî'ye "Ümmetimin şifası şu 3 şeydedir: Allah'ın kitabından bir âyet, bal yalamak, hacamat veya ateşle dağlamak"[827] rivâyetinde ateşle dağlamak ifadesinin bulunup bulunmadığı sorulmaktadır. Süyûtî rivâyetin farklı tarîklerini verdikten sonra bu ifadenin bazı rivâyetlerde bulunduğunu belirtmekte ve kelimenin halkın çoğunluğunun söylediği gibi "lüdğa/لدْغة" şeklinde değil, "lüz'a/لذْعة" şeklinde telaffuz edildiğini belirtmektedir.[828] Heytemî fetvâsında sadece Süyûtî'nin fetvâsının sonundaki gibi kelimenin telaffuzunun nasıl olduğuna işaret etmektedir.[829]

Süyûtî bir soruya verdiği cevapta "Ayva yiyin, çünkü o kalbi aydınlatır."[830] rivâyetinin farklı tarîklerini vererek tahrîcini yapmaktadır.[831] Heytemî'nin aynı soruya verdiği cevap bu fetvânın özeti mahiyetindedir.[832] "Peygamberlerden biri zayıflıktan şikâyet etti ve Allah da ona yumurta yemesini emretti."[833] rivâyetiyle ilgili soruya cevaben her iki müellif de, bu rivâyetin *Şüabü'l-Îman*'da bulunduğunu ve gerçekten çok zayıf olduğunu belirtmektedir.[834] "Allah sirke yiyen/ içen kişiye yemesi bitene kadar onun için istiğfar edecek iki meleği vekil kılar."[835] rivâyeti hakkında hem Süyûtî hem Heytemî rivâyetin İbn Asâkir ve Deylemî tarafından nakledildiğini ve senedinde müdellis bir râvî bulunduğunu belirtmektedir. Rivâyetin İbn Asâkir'de yer alan başka bir tarîki de zayıftır.[836]

Lohusaya hurma yedirilmesini tavsiye ve baldaki şifaya işaret eden iki rivâyet hakkında Süyûtî ile Heytemî'nin verdiği hüküm ilkinin senedindeki metruk, ikincisinin kezzab râvî sebebiyle zayıf rivâyetler oldukları yönündedir.[837] Süyûtî "Hamilelerinize akgünlük (el-lüban/ el-liban) yedirin. Böylece eğer karnında erkek çocuk varsa cesur, kız çocuk varsa güzel ahlaklı ve geniş kalçalı olur." rivâyetinin

[827] Buhârî, Tıb, 3 ve 4.
[828] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 358.
[829] Heytemî, **a.g.e.,** s. 291.
[830] Hâkim, **a.g.e.,** c. IV, s. 456 (8265. hadîs).
[831] Süyûtî, **a.g.e.,** c. II, s. 48.
[832] Heytemî, **a.g.e.,** s. 308.
[833] Beyhakî, **a.g.e.,** c.V, s.102 (5950. hadîs).
[834] Süyûtî, **a.g.e.,** c. I, s. 346; Heytemî, **a.g.e.,** s. 286.
[835] Deylemî, **a.g.e.,** c.I, s.179 (668. hadîs).
[836] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 50; Heytemî, **a.g.e.,** 311.
[837] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 47; Heytemî, **a.g.e.,** s. 307.

senedini de vererek Ebû Nuaym'ın *et-Tıb* isimli eserinde geçtiğini belirtmektedir.[838] Heytemî sadece kaynağı vermekle yetinmiştir.[839]

Süyûtî ve Heytemî tarafından değerlendirilen başka bir rivâyette[840] kuru üzümün sinirleri kuvvetlendirdiği, ağrıyı giderdiği, öfkeye engel olduğu, balgamı yok ettiği, rengi saflaştırdığı ve ağız kokusunu güzelleştirdiği belirtilmektedir. Rivâyetin senedinde metruk ve meçhul râvî bulunduğu anlaşılmaktadır.[841]

Süyûtî'ye "Hummâ ölümün öncüsüdür (yani onu ister)." rivâyetinin aslının olup olmadığı ve anlamı sorulmaktadır. Süyûtî fetvâsında bu metnin İbnü's-Sünnî[842] tarafından *et-Tıbbü'n-Nebevî*'de nakledilmiş zayıf bir rivâyet olduğunu belirtmekte ve İbnü'l-Esîr'in rivâyeti "Yani ölümün elçisidir ve ondan önce gelmektedir. Nitekim râid (öncü) de kavminden önde gider." şeklinde açıkladığını nakletmektedir. Hummânın her çeşidinin ölüme sebep olmaması rivâyeti bu şekilde anlamaya engel değildir. Çünkü hastalıkların hepsi ölüme sebep olmasa da onu hatırlatır ve insanoğlunu bu konuda ikaz eder.[843] Heytemî'ye sorulan rivâyet "Hummâ ölümün postacısıdır."[844] şeklindedir. Heytemî fetvâsına rivâyetin zayıf olduğunu belirterek başlamakta ve Süyûtî'nin fetvâsını özetlemiş görünmektedir.[845]

Tâûn ile ilgili hadîste geçen "Cinlerden kardeşlerinizin (mızraklarıyla) dürtmesidir." ifadesindeki kardeşleriniz kelimesinin anlamı ve Hz. Peygamber bu hastalıktan Allah'a sığındığı halde tâûn sebebiyle ölenlerin nasıl şehid sayıldıkları hakkındaki soruya verdiği cevapta Süyûtî hadîsin tahrîcini yaparak ifadenin "kardeşleriniz" değil "düşmanlarınız"[846] olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in tâûndan Allah'a sığındığına dair bir rivâyet bulunmamaktadır. Aksine dua ederek bu hastalığı ümmeti için talep ettiği pek çok rivâyetle bildirilmiştir.

---

[838] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 48. Bkz. Ebû Nuaym el-İsfehânî, **et-Tıbbü'n-Nebevî,** thk. Mustafa Dönmez, 2c., Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1427/2006, c.II, s.609 (649. hadîs).
[839] Heytemî, **a.g.e.,** s. 307.
[840] Ebû Nuaym, **a.g.e.,** c.II, s.719 (809. hadîs); Deylemî, **a.g.e.,** c.IV, s.265 (6779. hadîs).
[841] Süyûtî, **a.g.e.,** c.II, s. 47; Heytemî, **a.g.e.,** s. 307.
[842] Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî (v. 364/975) Hayatı hakkında bilgi için bkz. Abdullah Aydınlı, İbnü's-Sünnî, **DİA**, İstanbul, 2000, c.21, s. 213.
[843] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, s. 357-358.
[844] Beyhakî, **a.g.e.,** c.VII, s.167 (9872. hadîs).
[845] Heytemî, **a.g.e.,** s. 290-291.
[846] Ahmed, **Müsned,** c.32, s.293 (19528. hadîs).

"Allahım, ümmetimin akıbetini senin yolunda yaralanma ve tâûnla eyle."[847] rivâyeti bunlardan biridir ve bu hastalığın şehadete sebep ve rahmet vesilesi olduğu da nakledilmiştir.[848] Heytemî'nin fetvâsının da aynı doğrultuda olduğu görülmektedir.[849]

Bu iki eser dışında İbn Hacer'e tıbb-ı nebevî kapsamında değerlendirdiğimiz "İneğin sütü (iyi) bir besindir, yağı şifadır, eti ise hastalıktır."[850] diye bir rivâyetin olup olmadığı sorulmaktadır.[851] İbn Hacer hadîsin tahrîcini yapmakta, bazı rivâyetlerde ineğin etinden bahsedilmediğini belirtmektedir. Rivâyetin hemen hemen bütün tarîklerinin zayıf olduğu görülmektedir. İbn Hacer peygamberlerin niye inek değil de koyun çobanlığı yaptıkları üzerinde durulduğunu da belirtmektedir. Bunun sebebi ineğe tapan insanların olması denemez, çünkü bu ileri tarihlerde ortaya çıkan bir durumdur. İsrailoğulları'nın taptıkları buzağı ise gerçek bir hayvan değil, heykel benzeri bir şeydir. İbn Hacer bu hadîsin tarîklerini ve onun hakkındaki görüşleri müstakil bir cüzde topladığını da belirtmektedir.[852] Aynı hadîsle ilgili Sehâvî'de de bir fetvâ bulunmaktadır. Sehâvî rivâyetin tahrîcini yapıp farklı metinleri verdikten sonra kimi tarîkler için zayıf, kimi tarîkler içinse sahîh değerlendirmesinin yapıldığını belirtmektedir. Fetvâsının sonunda Halîmî'nin *el-Minhac fî Şüabi'l-Îman* isimli eserinde rivâyeti naklettiğini ve şöyle bir açıklama yaptığını belirtmektedir: "Hicaz'ın havası kuru olduğu için ineklerinin eti de kuru olmaktadır. Sütü ve yağı ise iyidir." Sehâvî'ye göre konuyla ilgili yapılan en iyi tevil budur.[853]

Bu yorumdan kuraklık yaşanan bir mevsimde Hicaz bölgesinde zayıflayan ve bulaşıcı hastalık taşıması muhtemel ineklerin etinin geçici olarak yasaklandığı anlaşılmaktadır ki bu da hadislerin vürud sebeblerinin onları yorumlamada nasıl önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir.[854]

---

[847] Ahmed, **Müsned,** c.32, s.520 (19743. hadîs).
[848] Süyûtî, **a.g.e.,** c.I, 366-367.
[849] Heytemî, **a.g.e.,** s. 295.
[850] Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr,** c.XXV, s.42 (79. Rivâyet); Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, **Merâsîl,** thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1408/1987, s.316 (450. hadîs).
[851] İbn Hacer, **el-Ecvibe alâ Es'ileti Ba'zı Telâmizetihî,** s. 69.
[852] İbn Hacer, **a.g.e.,** s. 71-73. fetvâda bahsedilen cüzle ilgili bir bilgiye ulaşılamadı.
[853] Sehâvî, **a.g.e.,** c.I, s. 21-25.
[854] Zekeriya Güler, "Muhammed el-Gazzâlî İle Mülâkât ve Mülâhazât", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c.III, sy.1, 2005, s.159-165. Muhammed el-Gazzâlî, Muhammed Nasıruddîn el-Elbânî'nin bu rivayeti sahih kabul ettiğini belirtmekte ve onu şu şekilde eleştirmektedir: "Halbuki Kur'ân-ı Kerîm'i düşünen herkes, senedi ne olursa olsun bu hadîsin bir kıymet ifade etmediğini anlar. Allah Teâlâ kitabında sığır etini mubah kılarak onu insanlara nimet olarak lütfetti. O halde nasıl hastalık olabilir bu?"

SONUÇ

Temel amacı, hadis edebiyatı içinde "el-fetâva'l-hadîsiyye" olarak isimlendirilebilecek bir türün varlığını netleştirmek ve özelliklerini tespit etmek olan tezde belirlenen asırlar arasında çeşitli bölgelerde yazılmış ve farklı özellikler taşıyan eserler incelenmiştir. Bu eserlerden bazıları tamamen bazıları kısmen hadîs fetvâlarından oluşmakta, farklı ilim dallarına ait fetvâlar arasında el-fetâva'l-hadîsiyye bölümü olan eserler de bulunmaktadır.

Tezde kullanılan "fetvâ" terimi, doğal olarak bağlantısı bulunsa da kelimenin yaygın kullanımının dışında bir anlam taşımaktadır. Fetvâ kelimesi tek başına kullanıldığında, el-fetâva'l-fıkhiyye tamlamasının ifade ettiği anlama karşılık gelmektedir. İçerik ve şekil olarak fıkhî fetvalardan farklı olan el-fetâva'l-hadîsiyyede konu tamamen hadîsler çerçevesinde şekillenmektedir ve bu hadîslerin akâid, fıkıh, kelam, tasavvuf vb ilim dallarına ait olmasının bu noktada bir önemi bulunmamaktadır. Yani fıkhî bir konuda hadîs olup olmadığını veya mevcut hadîsin sıhhatini, kaynağını veya anlamını öğrenmek maksadıyla sorulan sorulara verilen cevaplar hadîs fetvâları kapsamında değerlendirilmektedir. Bu sebeple tezin muhtevasına dahil edilmeyen pek çok fetvâ eserinde de bu türe ait örnekler bulunabileceği göz ardı edilmemelidir. Sonuç olarak el-fetâva'l-hadîsiyye terimi "hadîs fetvâsı" veya "hadîslerle ilgili fetvâ" anlamında hem bir fetvâ çeşidini hem de kısmen veya tamamen bu fetvâları içeren eserlerin ait olduğu hadîs edebiyatı türünü ifade etmektedir.

Tez, aslında daha asr-ı saadette sahâbîlerin Kur'an'ı daha iyi kavramak ve Hz. Peygamber'in söz, davranış ve takrîrlerini doğru anlamlandırmak için Peygamber Efendimiz'e veya birbirlerine sordukları soruların da el-fetâva'l-hadîsiyye kapsamında değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Bu soruların o günlerden bugünlere kadar kadar aralıksız bir şekilde devam ettiği ve ismen ya da cismen günümüze ulaşmış pek çok fetvâ eserinin bulunduğu bilinmektedir. Ancak tez, türe ait özelliklerin tespiti açısından en uygun örneklerden olduğu için h.III/ m.IX. asırda İbn Kuteybe'nin Irak'ta yazdığı eseri başlangıç noktası kabul etmektedir. Seçilen eserler kapsamında el-fetâva'l-hadîsiyye kavramının h. X/ m.XVI. yüzyılda Mekke'de İbn Hacer el-

Heytemî'nin aynı adı taşıyan kitabı ile literatüre girdiği söylenebilir. Ayrıca Heytemî'den önce Sehâvî'nin fetvâlarının bir kısmını içeren eser bu isimle basılmıştır ve Süyûtî'nin *el-Hâvî li'l-Fetâvî*'sinde ilgili bölüm bu başlığı taşımaktadır.

İbn Kuteybe ile Heytemî arasında geçen sürede Irak, Endülüs, Mısır ve Suriye'de örnekleri tespit edilen bu tür hakkında klasik döneme ait ayrıntılı bir bilgi bulunmaması ve giriş bölümünde de işaret ettiğimiz gibi günümüzde de konuya dair sınırlı sayıda çalışmanın olması tezde yol haritasını belirlemeyi zorlaştıran bir husus olarak karşımıza çıkmıştır. Belirlenen kelimelerle yapılan aramalarda ulaşılan eserlerden, söz konusu asırlar arasında türün genel özelliklerini tespit için yeterli olduğu kanaatini taşıdığımız on iki yapıt ve dört risale tezin kapsamına dahil edilmiştir.

Hadîslerin kaynağı, râvîleri, sıhhati ve anlamı, çelişkili gözüken hadîsler, herhangi bir konuda hadîs olup olmadığı, halk arasında şöhret bulmuş bazı rivâyetlerin değerlendirilmesi, Hz. Peygamber, ashâbı ve diğer peygamberler ile ilgili birtakım konular ve hadîs ilimlerinin teknik meseleleri hakkındaki sorulara verilen cevaplar ile çeşitli konularda hadîsler ışığında verilmiş fetvâlara "el-fetâva'l-hadîsiyye", bunları ihtiva eden eserlere de "el-fetâva'l-hadîsiyye eserleri" denir.

el-Fetâva'l-hadîsiyye aşağıdaki sorulara verilen cevapların ismidir:

1. Hadîsin veya hadîste geçen kelimelerin anlamını kavramak amacıyla sorulan sorular
2. Herhangi bir konuda hadis olup olmadığını veya bir bilginin delili olan hadîsi öğrenmek için yöneltilen sorular
3. Hadîsin sıhhati veya kaynağı hakkındaki sorular
4. Çelişkili görünen hadîslerle ilgili sorular
5. Hadîse veya hadîs rivâyetine dair teknik konular/ usûl ile alâkalı sorular
6. Hz. Peygamber, diğer peygamberler ve sahâbe hakkındaki sorular

Ayrıca bu eserlerde pek çok fıkhî kaynakta olduğu gibi hadîslerin delil olarak kullanıldığı fetvâlar da yer almaktadır ki çalışmada bunlara "hadîsle fetvâ" denilmiştir. Seçtiğimiz eserlerin bazıları, bu iki çeşit fetvânın yanı sıra hadîslerle ilgisi olmayan çeşitli konulardaki sorulara verilen cevapları da içermektedir.

Soruları soran kişilerin çeşitli bölgelerin halklarından, ilim adamlarından ve müelliflerin öğrencilerinden oldukları bazen eserde açıkça belirtildiği için bazen de soruların niteliklerinden anlaşılmaktadır. İbn Abdülber'in Ebu'l-Kasım el-Mühelleb'in sorularına fetvâ vermek için yazdığı *el-Ecvibetü'l-Müstev'abe*'si, İbn Hacer'in Mekke ve Beytü'l-Makdis'te yaşayan üç öğrencisine cevaben oluşturduğu *Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî alâ Es'ileti ba'zı Telâmizetihî*'si ve Ebû Zer Ahmed b. Burhânuddîn el-Halebî'ye verdiği fetvâları içeren *el-Ecvibetü'l-Vâride ale'l-Es'ileti'l-Vâfide min Haleb*'i müsteftîsi belli olan eserlerdir.

Soruların bazen ders halkalarında veya ilim meclislerinde, bazen de mektup, risâle gibi yollarla yöneltildiği ve yanıtlandığı, fetvâların daha sonra müelliflerin kendileri veya öğrencileri tarafından bir araya toplandığı anlaşılmaktadır.

el-Fetâva'l-hadîsiyye eserlerinden bazıları tek bir kaynakta geçen rivâyetler hakkındayken, çoğu böyle değildir. İbn Abdülber'in kitabı ile İbn Hacer'in *el-Ecvibetü'l-Vâride*'si sadece *Sahîh-i Buhârî* ile ilgili çeşitli konularda verilmiş fetvalardan oluşmaktadır. İbn Hacer'in *Ecvibe alâ Risâleti'l-Kazvînî* isimli risâlesi ise *Mesâbîhu's-Sünne*'deki bazı rivâyetler hakkındadır.

İbnü's-Salâh, tasnif öğrencisi tarafından yapılmış olsa da Nevevî ve Süyûtî'nin eserlerinde hadîse/ hadîs fetvâlarına ayrılmış özel bir bölüm bulunmaktadır. Ancak bu, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi diğer bölümlerde el-fetâva'l-hadîsiyye olmadığı anlamına gelmemektedir.

Hadîs fetvâsı ve hadisle fetvâ oranı çok düşük olsa da İbnü's-Salâh'ın *Fetâvâ ve Mesâil*'i tezde incelenen eserler arasında fetvâ sayısı bakımından en başta gelmekte ve bu açıdan diğer eserlerin en hacimlisi *el-Hâvî li'l-Fetâvî*'nin iki katı büyüklüğe sahip bulunmaktadır. İbn Abdülber'in *el-Ecvibetü'l-Müstev'abe*'si ise 20 hadîs fetvâsı ile fetvâ sayısı bakımından sıralamada en sonda yer almaktadır. 20'den az fetvâ içeren İbn Hacer'in üç, Irâkî'nin bir eseri ise risâle olarak kabul edilerek incelenmiştir.

Eserlerde, bütün fetvâlar birlikte düşünüldüğünde Kur'ân ve tefsîr, hadîs ve usûlü, iman, ibadet, muâmelât, fıkıh usûlü, tasavvuf, ahlâk, âdâb ve fezâil, dua ve zikir, zühd ve rekâik, rüya ve tâbir, Arap dili, İslâm öncesi tarih, siyer ve İslâm tarihi ve hatta felsefe, mantık, astronomi ve tıp konularında bilgiler bulunduğu görülmektedir. Tezin

üçüncü bölümünde o çağlarda Müslümanların gündemlerinde bu konularla ilgili hangi rivâyetlerin yer aldığı da kısmen tespit edilmiş olmaktadır. Birden fazla eserde tekrarlayan fetvâlar ise ümmet-i Muhammed'in hadîs algısında bir değişiklik olup olmadığını ve âlimlerin fetvâlarının benzer ya da varsa farklı yanlarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu şekilde 113 fetvâ/ konu tespit edilmiştir.[855] Bunlardan 87 tanesi Süyûtî'de, 84 tanesi Heytemî'de geçmektedir. 46 tanesi sadece bu iki eserde, 72 tanesi ise diğer bazı kitaplarla birlikte bu ikisinde de yer almaktadır.[856] Buna göre Süyûtî ve Heytemî'de ortak fetvâların yoğun olduğunu ifade etmek mümkün gözükmektedir. Hakkında sekiz müellife soru yöneltilen Hz. Ali ile ilgili fetvâlar, hep aynı rivâyet ve soru ekseninde olmasa da eserlerde en çok yinelenen konu olarak görünmektedir. Bunu yedi eserle salât-ü selâm ve kıyamet alâmetleri, altı tekrarla da fakirlik- miskinlik, kabirde sorgu ve azap ve Hz. Peygamber'i rüyada ve uyanık görmek hakkındaki fetvâlar takip etmektedir.

Asr-ı saadetten Heytemî'ye kadar geçen sürede aynı veya farklı bölgelerde bu kapsamda değerlendirilebilecek çeşitli eserler yazılmış olabileceği gibi, Heytemî'den günümüze uzanan çizgide de türün pek çok örneği bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda online (çevrimiçi/ internet hattı) pek çok fetvâ sitesinde başta Arapça ve Türkçe olmak üzere çeşitli dillerde sayısız hadîs fetvâsı yayınlanmaktadır. Birden fazla eserde yer alan fetvâların bu eser ve sitelerde yer alıp almadığı hakkında yapılacak bir çalışma ifade ettiğimiz ümmet-i Muhammed'in gündemi ve hadîs algısı husûsunun daha geniş bir kapsamda değerlendirilebilmesini sağlayacaktır. Bunun için farklı yaş aralıklarında yapılacak nitelikli bir anket çalışmasının da bugünün ilgi odaklarını ve dinî açıdan özellikle hadîslerle alâkalı konularda merak edilen hususları ortaya çıkarmakta faydalı olacağını düşünmekteyiz. Ancak bu tezin amacı ifade edilen asırlar arasında yazılmış eserlerden yola çıkarak el-Fetâva'l-Hadîsiyye türünün genel özelliklerini belirlemek olduğu için h.X/ m.XVI. yüzyıllardan sonrası için yapılacak tespit ve tanıtım çalışması, başka araştırmalara bırakılmış bulunmaktadır. Aynı şekilde tezde seçilen eserler için de tek tek ve çok daha ayrıntılı incelemeler yapılabilecektir. Bu inceleme sırasında özellikle hadîslerin delil olarak kullanıldığı ve bizim "hadîsle

[855] Bu konular/ fetvâlar ve yer aldıkları eserler için bkz. EK-2.
[856] Eserlerde tekrarlayan fetvâların oranları için bkz. EK-3.

fetvâ" olarak isimlendirdiğimiz cevaplarda geçen rivâyetlerin tahrîci yapılarak müelliflerin ihticac için gerekli gördükleri özelliklerin belirlenmesi de faydalı olacaktır. Tezde III. Bölümde yer alan ve sadece eserler arasında ortak fetvalara konu olan rivâyetlerin kaynakları dipnotlarda verilmiştir.

Müelliflerin fetvâ verirken doğal olarak kendilerinden önce yaşamış âlimlerden istifade ettikleri tezde ortaya çıkan sonuçlardan bir diğeridir. Fetvâlarda çoğunlukla bu kaynaklar belirtilmekle beraber Heytemî'nin eserinde olduğu gibi zaman zaman isim verilmeden tamamen veya kısmen alıntılar yapıldığı da görülmektedir. Konuyla ilgili yapılacak başka çalışmalarda bu alıntıların ne ölçüde olduğu da ele alınabilecektir.

H. III-X/ m. IX-XVI. asırlarda yazılmış bazı eserlerden yola çıkarak el-fetâva'l-hadîsiyye isimli hadîs edebiyatı türünün genel özelliklerini ortaya koymaya çalışan bu tezin, konu hakkında yapılacak yukarıda ifade edilen / edilmeyen nice çalışmalar için bir başlangıç noktası olması ümit edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrezzak es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'el-Himyerî: **el-Musannef,** 10 c., Kahire, Dâru't-Te'sîl, 1436/2015.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-Cerrâhî: **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammeştehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs,** 2 c., Beyrut, Müessesetü Menâhili'l-İrfan, ty.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî: **Müsned,** thk. Şuayb el-Arnaût vd, 50 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risale, ty.

Akçay, Mustafa: "Hz. Peygamber'in Anne- Babasının (Ebeveyn-i Resül) Dinî Konumuna Dair Ebû Hanife'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar", **SÜİFD,** sy.19, 2009, s. 1- 27.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî: **el-Hazer fî Emr-i'l-Hadır,** thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Şam, 1411/ 1991.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî: **el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzû' (el-Mevzûatü's-Suğrâ),** thk. Abdulfettah Ebû Gudde, 2. bsk., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1398/ 1978.

Apaydın, H. Yunus: "İbn Abdüsselâm, İzzeddin", **DİA,** İstanbul, 1999, c. XIX, s. 284- 287.

Aşıkkutlu, Emin: "Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım", **MÜİFD**, sy. 31 (2006/2), s.33-66.

Atar, Fahrettin: "Fetvâ", **DİA,** İstanbul, 1995, c.XII, s. 486- 496.

Aydar, Hidayet: **Hanım Müfessirler,** İstanbul, Ensar yay, 2015.

Aydınlı, Abdullah: "İbnü's-Sünnî", **DİA,** İstanbul, 2000, c.XXI, s. 213.

Bardakoğlu, Ali: "Kumar", **DİA**, Ankara, 2002, c.XXVI, s.364-367.

Barış, Cemal: "Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Yöneltilen Sorular ve Cevapları", Yayınlanmamış YL tezi, Bursa, 1997.

Başaran, Selman: "İbn Arrâk", **DİA,** İstanbul, 1999, c. XIX, s. 318-319.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî: **Şüabü'l-Îman**, thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlul, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 9 c., 1421/2000.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî: **es-Sünenü'l-Kübrâ,** thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, 11 c., 3. bsk., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâliḳ: **Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahru'z-Zehhar),** thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Sabri Abdulhalık eş-Şafii, 19 c., Medine, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1409/ 1988.

Birışık, Abdülhamit: "İbn Atıyye el-Endelüsî", **DİA,** İstanbul, 1999, c.XIX, s.338-340.

Bolelli, Nusrettin: **Kadınların Hadis İlmindeki Yeri II-V. asır**, İstanbul, MÜİFV yay, 1998.

Bozkurt, Nebî: "Ûc b. Unuk", **DİA,** İstanbul, 2012, c.42, s.34-35.

Brockelmann, Carl: **Târîhu'l-Edebi'l-Arabî,** çev. Abdulhalîm en-Neccâr, 5. bsk., 6 c., Kahire, Dâru'l-Maârif, ty.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl: **Sahîhu'l-Buhârî,** 8 c., 2.bsk., İstanbul, Çağrı yay., 1413/1992.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl: **et-Târîhu's-Sağîr,** thk Mahmud İbrahim Zeyd, 2 c., Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1406/ 1986.

Câsim, Leys Suûd: "İbn Abdülber en-Nemerî", **DİA,** İstanbul, 1999, c.XIX, s. 269-272.

Çağrıcı, Mustafa: "İbn Sayyâd", **DİA,** İstanbul, 1999, c. XX, s. 305-306.

Çağrıcı, Mustafa: "Gazzâlî", **DİA,** İstanbul, 1996, c. XIII, s. 518-530.

Çakan, İsmail Lütfi: **Hadis Edebiyatı,** 9. Baskı, İstanbul, MÜİFAV, 2011.

Çelebi, İlyas: "Hızır", **DİA**, İstanbul, 1998, c.XVII, s.406-409.

Deylemî, Ebû Şücâ‘ Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye: **el-Firdevs bi-Me’sûr el-Hıtab,** thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, 6 c., Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1406/1986.

DİA: “Bekrî, Ebü’l-Hasan el-Kasâsî”, **DİA,** İstanbul, 1992, c.V, s. 366.

Ebû Davud, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî: **Sünen,** 5 c., 2. bsk., İstanbul, Çağrı yay., 1413/1992.

Ebû Nuaym el-İsfehânî, Ahmed b. Abdullah: **Hılyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiya’,** 10 c., Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1394/1974.

Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm el-Herevî: **Kitabu Garîbi’l-Hadîs,** thk. Dr. Hüseyin Muhammed Muhammed Şeref, 6 c., Mısır, el-Metâbi’ul-Emîriyye, 1984/ 1404.

Efendioğlu, Mehmet: “Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ”, **DİA,** İstanbul, 2009, c. 37, s. 326- 327.

Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn: **Silsiletü’l-Ehâdîsi’z-Zaîfe ve’l-Mevzûa ve Eseruha’s-Seyyi’ü fi’l-Ümmeti,** 14 c., Riyad, Mektebetü’l-Maârif, 1412/1992.

Eren, Muhammet Emin: “Hadîs Edebiyatında Kitabu’l-İlim’ler ve İlim Kelimesinin Kavramsal Tahlîli”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Ertürk, Mustafa: **Sünnet'in Güncelleştirilmesine Doğru -Nebevî Sünnetin Evrensel Dinamizmi Sünnet İhdası-,** Ankara, İlahiyat yay, 2005.

Ertürk, Mustafa: **Filozof Tabîb Muhaddisler,** İstanbul, Ensar Neşriyât, 2007.

Ertürk, Mustafa: **Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadîsleri Örneği),** Ankara, Fecr Yayınları, 2005.

Ertürk, Mustafa: "Hz. Peygamber'in Yoksullukla Mücadelesi Işığında Günümüz Yoksulluğuna Yönelik Bazı Çözüm Önerileri ve Gönüllü Kardeş Aile Projesi", **Yoksulluk,** 3c., İstanbul, Deniz Feneri Yayınları, 2003.

Fârisî, Alâeddîn Ali b. Balaban: **el-İhsan fî Takrîb-i Sahîh-i İbn Hıbban,** thk. Şuayb el-Arnaût, 18 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1408/ 1988.

Görmez, Mehmet: "Fıkhu'l-Hadîs", **DİA,** İstanbul, 1995, c.XII, s.547-549.

Güler, Zekeriya: **40 Hadîste Kadın ve Aile,** İstanbul, 2019.

Güler, Zekeriya: **Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf sebepleri,** Ankara, TDV yay., 1997.

Güler, Zekeriya: Zekeriya Güler, "Muhammed el-Gazzâlî İle Mülâkât ve Mülâhazât", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, c.III, sy.1, 2005, s.159-165.

Güler, Zekeriya: "Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine", **BEÜİFD**, c.II, s.1, 2015, s.1-24.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed: **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,** thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen: **Nevâdiru'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl,** thk. Abdurrahman Umeyra, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Ceyl, 1412/ 1992.

Hansu, Hüseyin: **Mutezile ve Hadis,** 3. bsk., Ankara, Otto yay., 2018.

Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali: **Târîhu Medîneti's-Selâm ve Ahbâru Muhaddisîhâ ve Zikru Kuttânihâ'l-Ulemâ,** thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 17c., Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.

Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali: **Târîhu Bağdad,** thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, 24 c, 2. bsk, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.

Hatipoğlu, İbrahim: "Muammerûn", **DİA,** Ankara, 2020, c.XXX, s.323-324.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî: **A'lâmu'l-Hadîs fî Şerh-ı Sahîhi'l-Buhârî,** thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl-i Suûd, 4 c., Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1409/1988.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân: **Buğyetü'l-Bâhis an Zevâid-i Müsnedi'l-Hâris (İbn Ebî Üsâme v.282/895),** thk. Hüseyin Ahmet Salih el-Bâkiri, 2 c., Medîne, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1413/ 1992.

Heytemî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer: **el-Fetâva'l-Hadîsiyye,** thk. Ahmed Inaye, Suriye, Dâru't-Takva, 1428/ 2008.

Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b.Abdirrahmân: **Ecvibetü'l-Hafız el-Irâkî alâ Es'ileti Tilmîzihî el-Hafız İbn Hacer el-Askalânî,** thk. Abdurrahîm b. Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Riyad, Edvâus's-Selef, 1424/2003.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed: **et-Temhid lima fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd,** thk. Said Ahmed A'rab, Muhammed el-Fellah, 26 c., Tıtvan, Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1977-1990/1397-1410.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed: **el-Ecvibetü'l-Müstev'abe ani'l-Mesâili'l-Müstağrabe min Sahîhi'l-Buharî,** thk. Amr Abdü'l-Mün'ım Selim, Riyad, Daru'b-ni'l-Kayyim li'n-Neşr ve't-Tevzî', Mısır, Daru'b-ni Affan, 2005/ 1426.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed: **el-İstizkâr,** thk. Salim Muhammed Atâ, Muhammed Ali Muavvız; 9 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/ 2000.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed: **el-Ecvibetü'l-Müstev'abe ani'l-Mesâili'l-Müstağrabe min Sahîhi'l-Buharî,** thk. Amr Abdü'l-Mün'ım Selim, Riyad, Daru'b-ni'l-Kayyim li'n-Neşr ve't-Tevzî', Mısır, Daru'b-ni Affan, 2005/ 1426.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed: **Kitabu'l-Ecvibe ani'l-Mesâili'l-Müstağrabe min Kitâbi'l-Buhârî,** thk. Abdülhalik b. Muhammed Mazi, Riyad, Vakfü's-Selami'l-Hayrî, 2004/1425.

İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü'l-Kâsım Sülemî: **el-Fetâva'l-Mevsıliyye,** thk. İyad Hâlid et-Tabba', Dımaşk, Dârü'l-Fikr, 1999/1419.

İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü'l-Kâsım Sülemî: **Kitâbu'l-Fetâvâ,** thk. Abdurrahman b. Abdilfettah, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1986.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullāh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî: **el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl,** thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvız, Beyrut, el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/ 1997.

İbn Arrâk Kinânî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali: **Tenzîhü'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri'ş-Şenîati'l-Mevzûa,** thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Sıddik, Kahire, Mektebetü'l-Kahire, 1378.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan: **Târîhu Medîneti Dımaşk,** thk. Muhıbbüddîn Ebû Saîd Ömer el-Amrevî, 80 c., Beyrut, Dâru'l-Fikir, 1416/1996.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: **Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî,** thk. Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz, Muhammed Fuad Abdulbâkî, Muhıbbüddin el-Hatîb, 13 c., Riyad, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1379/1959.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: **el-Ecvibetü'l-Vâride ale'l-Es'ileti'l-Vâfide min Haleb,** thk. Ebû Yahyâ Eşref Fişâvî, Tanta, Darü's-Sahabe li't-Türas, 1992/ 1412.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: **İkmalu Mübhemati'l-Buhari ve Fevaid li-Fethi'l-Bârî el-Ma'rûfe bismi'l-Ecvibeti'l-Vâride ale'l-Es'ileti'l-Vâfide min Haleb,** tsh. Amr Ali Ömer, Dımaşk, Dârü's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1994/1415.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: **Fetâvâ'l-Hafız İbn Hacer el-Askalani fi'l-Akide,** thk. Muhammed Tamir, Tanta, Dârü's-Sahabe, 1989.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: **Ecvibetü'l-Hafız İbn Hacer el-Askalânî alâ Risâleti'l-Kazvînî havle Ba'zı Ehâdîsi'l-Mesâbîh** (Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh içinde) thk. Sıdkı Muhammed Cemil el-Attar, Lübnan, Dâru'l-Fikir, c. I, s. 535- 549.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: **el-Es'iletü'l-Fâika bi'l-Ecvibeti'l-Lâika,** thk. Muhammed İbrahim Hafîzurrahman, Bombay/ Hindistan, ed-Dâru's-Selefiyye, 1410/ 1989.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: **Lisânu'l-Mîzân,** thk. Dâiratu'l-Maʿârifi'n-Niẓâmiyye, 2. bsk., 7 c., Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî, 1390/1971

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: **Mesâil ecâbe anhâ el-Hafız İbn Hacer el-Askalânî,** thk. Ebû Abdurrahman Abdulmecîd Cumua el-Cezâirî, Kahire, Dâru'l-İmam Ahmed, 1428/ 2007.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe,** thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvız, 8 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî: **Vefeyâtu'l-Aʿyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, thk. İḥsân Abbâs, 7 c., Beyrut, Dâru Sâdır, 1391/1971-1415/1994.

İbn Hayr el-İşbilî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer: **Fehresetu İbn Hayr el-İşbili = Fehresetu mâ ravâhu an şüyûhıhî mine'd-devâvîni'l-musannefe fî durûbi'l-ilm ve envâi'l-maârif,** thk. Mahmud Beşşar Avvad, Tunus, Darü'l-Garbi'l-İslami, 2009.

İbn Hıbban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî: **Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn,** thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefî, 2c., Riyad, Dâru's-Sumey'î, 1420/2000.

İbn Hıbban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî: **Sahîh-u İbn Hibbân bi-Tertîbi İbn Belbân,** thk. Şuayb el-Arnaût, 18 c., 2. Baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed: **Fetâvâ Rasûlillah (sas),** thk. Mustafa Âşûr, Kâhire, Mektebetü'l-Kur'ân, ty.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed: **Celâu'l-Efhâm fi's-Salât ve's-Selâm alâ Hayri'l-Enâm,** thk. Şuayb el-Arnaût, Abdulkâdir el-Arnaût, 2. Baskı, Kuveyt, Dâru'l-Urûbe, 1407/1987.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî el-Busravî ed-Dımaşkî: **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 21 c., Dâru Hicr, 1419/1998.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî: **el-Mesâil ve'l-Ecvibe fi'l-Hadîs ve't-Tefsîr,** thk. Mervan Atiyye ve Muhsin Harâbe, Dımaşk, Daru İbn Kesir, 1990.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî: **Garîbü'l-Hadîs,** thk. Dr. Abdullah el-Cubûrî, 3 c., 2. baskı, Tunus, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2010.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî: **Sünen,** 2 c., 2. bsk., İstanbul, Çağrı yay., 1413/1992.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhâlim: **Mecmûatü'l-Fetâvâ,** thk. Amir el-Cezzar, Enver el-Bâz, Mansûre/ Riyad, Dâru'l-Vefâ, 37 c., 1. Baskı 1418/ 1997, 2. Baskı 1422/ 2001, 3. Baskı 1426/ 2005.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhâlim: **Ilmü'l-Hadîs,** Beyrut/ Lübnan, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/ 1985.

İbnü'l-Attâr, Alâuddîn Ali b. İbrahim: **Tuhfetü't-Tâlibîn fî Tercemeti'l-İmam Muhyiddîn**, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan el-Selmân, Riyad, Dâru's-Sumay'î, 1414.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî: **el-Mevzûât,** 3c., thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1386-1388/1966-1968.

İbnü'l-Esîr; Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî: **en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser,** thk. Tahir Ahmed, Mahmud Muhammed Tanâhî, 5 c., Beyrut, el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/ 1979.

İbnü'l-Imad, Ebu'l-Felah Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed: **Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb,** 11 c., thk. Abdulkâdir el-Arnaût, Mahmud el-Arnaût, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.

İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî: **İnbahü'r-ruvât ala enbahi'n-nühat,** thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, 4 c., Kahire, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1406/1986.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk: **el-Fihrist,** Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1398/ 1978.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk: **el-Fihrist fî Ahbâri'l-Ulemâi'l-Musannifîn mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisîne ve Esmâi Kütübihim,** thk. Rıza- Teceddüd, yy, t.y.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Abdurrahman: **Fetâvâ ve Mesâilu İbni's-Salâh fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs ve'l-Usûl ve'l-Fıkıh ve meahû Edebü'l-Müftî ve'l-Müsteftî,** 2 c., thk. Abdülmu'ti Emin Kal'aci, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1986.

Juynboll, GHA "İsnadların İlk Şekillenmesinde Muammerûn'un Rolü" (The Role of Mu'ammarûn in the Early Development of the İsnad), çev. Mustafa Ertürk, **Oryantalistik Hadîs Araştırmaları,** Ankara Okulu, 2001, s.121-142.

Kâdî Iyaz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî **Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li-Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik,** thk. Saîd Ahmed A'râb, Tıtvan, Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1983/ 1403.

Kalkışım, Muhsin: "Katip Çelebi'de Bilgi Telakkisi ve İlimlerin Tasnîfi Problemi", **Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu (8-10 Mayıs 2014) Bildiriler Kitabı,** Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, 364- 377.

Kallek, Cengiz: "İbn Hacer el-Heytemî", **DİA,** İstanbul, 1999, c.XIX, s.531-534.

Kandemir, M. Yaşar: "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", **DİA,** İstanbul, 2000, c.XXI, s.198-200.

Kandemir, M. Yaşar: "Nevevî", **DİA,** İstanbul, 2007, c. XXXIII, s. 45-49.

Kandemir, M. Yaşar: "İbn Hacer el-Askalânî", **DİA,** İstanbul, 1999, c.XIX, s.514-531.

Kanoğlu, Ali Can: "Klasik ve Modern Dönem Hadîs Fetvâ Kitaplarının Muhtevalarına Yönelik Bir Mukayese", **TİFD,** C.VII, Haziran 2021, s. 387- 430.

Karabacak, Mustafa: "Hanımların Hz. Peygamber'e ve Günümüz Kadınlarının Din Görevlilerine Yönelttiği Sorular", Yayınlanmamış YL Tezi, Konya Selçuk Üni., 1996.

Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah: **Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn,** thk. Şerafeddin Yaltkaya, Kilisli Rıfat Bilge, 2 c., Beyrut/ Lübnan, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1941.

Kettânî, Muhammed b. Cafer: **er-Risâletü'l-Müstatrafe li-Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe,** thk. Muhammed el-Müntasır b. Muhammed ez-Zemzemî b. Muhammed b. Cafer el-Kettânî, 5. bsk., Beyrut, Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993.

Kettânî, Muhammed b. Cafer: **Hadis Literatürü,** çev. Yusuf Özbek, İstanbul, İz Yayınevi, 1994.

Koca, Ferhat: "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", **DİA,** İstanbul, 1999, c.XX, s.391-405.

Köktaş, Yavuz: **Hadis Fetvâları Literatürü, Özellikleri ve Örnekleri,** İstanbul, Rağbet Yayınları, 2014.

Köktaş, Yavuz: **100 Soruda Hadis Meseleleri,** İstanbul, İnsan Yayınları, 2011.

Köktaş, Yavuz: **Kadınlarla İlgili Hadîsler,** İstanbul, 2018.

Kurt, Abdurrahman: "Rical Edebiyatında Suâlât Türü Eserler", **KSÜİFD,** C.XIII, No:26, 2015.

Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy: **el-Ecvibetü'l-Fâzıle li'l-Es'ileti'l-Aşerati'l-Kâmile,** thk. Abdulfettah Ebu Gudde, 5. Bsk., Halep, Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1428/ 2007.

Mansur Muhammed Muhammed Uveys: **İbn Teymiyye leyse Selefiyyen,** Kahire, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1970.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî: **Sahîh-i Müslim,** 3 c., 2. bsk., İstanbul, Çağrı yay., 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî: **es-Sünenü'l-Kübrâ,** thk. Hasan Abdü'l-Mun'ım Şelbî, 12 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî: **Sünen,** 8 c., 2. bsk., İstanbul, Çağrı yay., 1413/1992.

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Mürî: **Fetâva'l-İmam en- Nevevî el-Müsemma bi'l-Mesaili'l-Mensûra,** tertîb: Alauddin b. el-Attar, thk. Muhammed el-Haccâr, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417/ 1996.

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Mürî: **Şerhu'n-Nevevî alâ Müslim**, 18 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Özkan, Halit: **Memlüklerin Son Asrında Hadîs,** İstanbul, Klasik Yayınları, 2012.

Özkan, Halit: "Süyûtî", **DİA,** İstanbul, 2010, c.XVIII, s.202-204.

Öztürk, Mustafa: "İbn Hacer el-Askalânî'ye Ait el-Fetâva'l-Hadîsiyye Türü Bazı Risaleler'in Tanıtımı", **Hadis Tetkikleri Dergisi,** C.XII, No: 2, 2014, s. 151- 155.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed: **el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-Askalânî,** 3 c., thk. İbrahim Bacis Abdülmecîd, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1419/1999.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed: **el-Mekâsıdü'l-Hasene fî Beyâni Kesîri mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehira ale'l-Elsine**, thk. Muhammed Osman el-Haşt, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/ 1985.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed: **el-Fetâva'l-Hadîsiyye,** thk. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza, Dımaşk, Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1416/ 1995.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed: **el-Ecvibetü'l-Merzıye fima suile (es-Sehâvî) anhu mine'l-ehadîsi'n-nebeviyye**, 3 cilt, thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim, Riyad, Darü'r-Raye, 1418/1997.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî: **Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ,** thk. Max Weisweiller, 2c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981.

Sezgin, Fuat: **Buhârî'nin Kaynakları,** 8. Baskı, Ankara, Otto yay., 2019.

Sezgin, Fuat: **Târîhu't-Türâsi'l-Arabî,** çev. Mahmut Fehmî Hicâzî, 10 c., Riyad, 1411/ 1991.

Sübkî, Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfî es-Sübkî: **Tabakâtü'ş-Şâfıyyeti'l-Kübrâ,** thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, 2. bsk., 10 c., Mısır, Hicru li't-Tıbâati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1413/1992.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî: **el-Leâliü'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa,** 2c., Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, ty.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî: **Buğyetü'l-vuât fî Tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât,** thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, 2 c., 2. bs., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1979.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî: **el-Hâvî li'l-Fetâvî,** thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-Ilmiyye, 2010.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî: **Husnü'l-Muhadara fi Târihi Mısr ve'l-Kahire,** thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 2 c., Mısır, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1387/1967.

Şafiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs: **er-Risâle,** thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut/ Lübnan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım: **el-Mu'cemü'l-Evsat,** thk. Tarık b. Ivazullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, 10 c., Kahire, Dâru'l-Haremeyn, 1415/ 1995.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım: **el-Mu'cemü'l-Kebîr,** thk. Hamdi b. Abdulmecîd es-Selefî, 25 c., 2. bsk., Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, 1404/ 1983.

Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd: **Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân,** thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 25 c., Kahire, 1422/ 2001.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî: **Şerhu Müşkili'l-Âsâr,** thk. Şuayb el-Arnaût, 16 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.

Taşçı, Özcan: "Almanya'da Kelam Çalışmaları", **Dinî Araştırmalar,** c.VI, sy.18, s.211-220.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre: **Sünen,** 5 c., 2. bsk., İstanbul, Çağrı yay., 1413/1992.

Tomar, Cengiz: "Sehâvî, Şemseddîn", **DİA,** İstanbul, 2009, c.36, s.313-316.

Tülücü, Süleyman: "Hâtim et-Tâî" **DİA,** İstanbul, 1997, c.XVI s. 472-473.

Uğur, Hatice: "Tekrûr", **DİA,** İstanbul, 2011, c.40, s.387-388.

Uğur, Müctebâ: **Hadis İlimleri Edebiyatı,** Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

Uludağ, Süleyman: "Hankah", **DİA,** İstanbul, 1997, c.XVI, s. 42-43.

Uraler, Aydın: **Mevlid Geleneği,** İstanbul, Çamlıca yay., 2020.

Uysal, Muhittin: "Tespit ve Yorum Bakımından Hızır'la İlgili Haberler", **SEÜİFD**, sy. 10, s.337-365.

Yaman, Ahmet: **Fetvâ Usûlü ve Âdâbı,** 3. Baskı, İstanbul, MÜİFAV, 2019.

Yardım, Ali: "İbn Hayr", **DİA,** İstanbul, 1999, c. XX, s. 36-37.

Yazıcı, Hüseyin: "İbn Kuteybe", **DİA,** İstanbul, 1999, c.XX, s. 150-152.

Yılmaz, Muhammet: **İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadîsçiler,** Ankara, Araştırma yay., 2008.

Yücel, Ahmet: **Hadis Tarihi,** İstanbul, MÜİFV yay., 2011.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman: **Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl,** thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, 4 cilt, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1381/1963.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman: **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,** thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Nuaym Argasusi, 23 c., 3. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1984/1404.

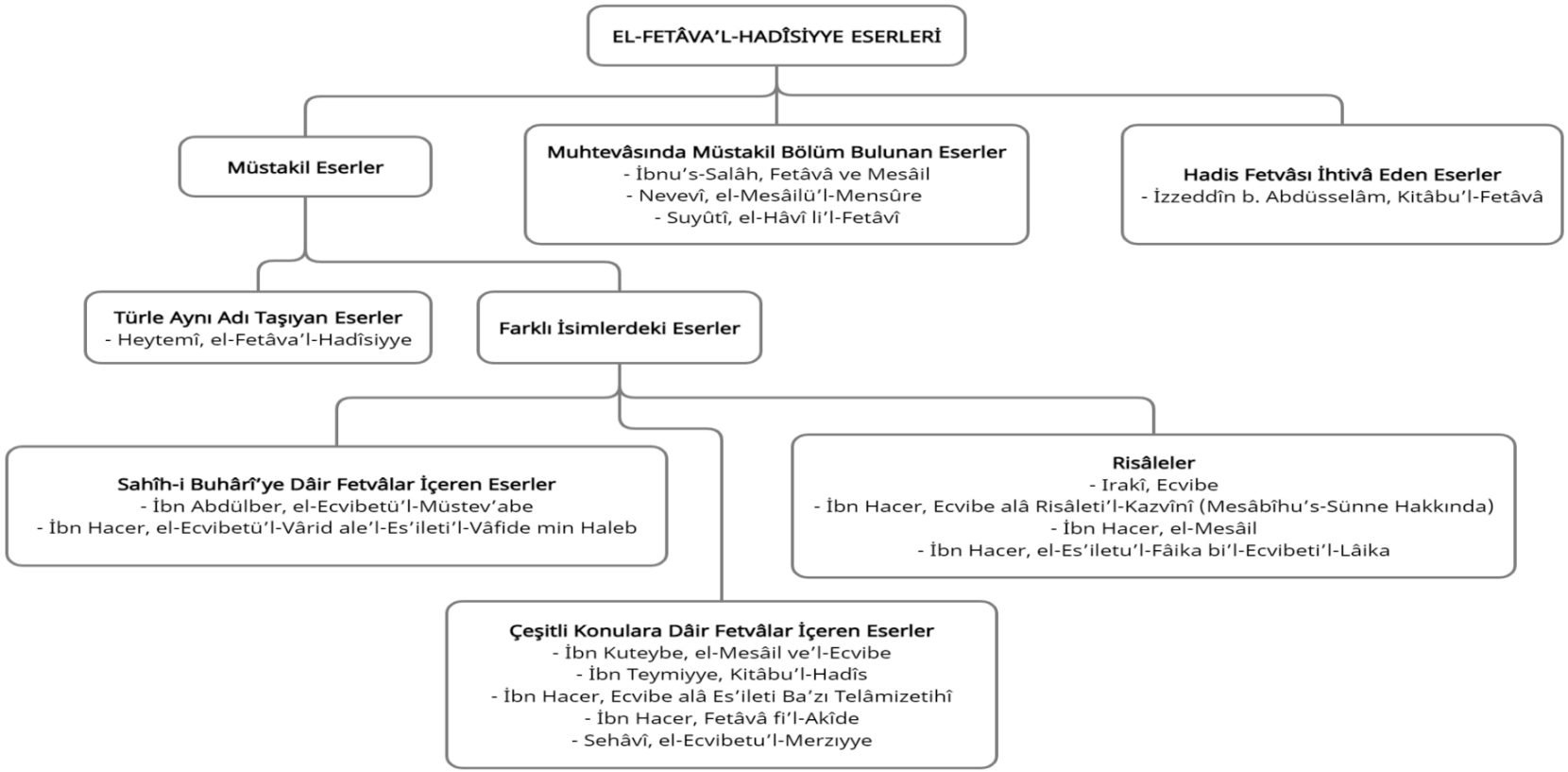
Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımaşkî: **el-A'lâm Kâmusü Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisa' mine'l-Arab ve'l-Müstağribîne ve'l-Müsteşrikîne,** 8 c., 15. bsk, Beyrut, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 2002.

Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkī b. Yûsuf: **Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta el-İmam Malik,** 4 c. Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411.

EKLER

EK-1

Şema 1. el-Fetâva'l-Hadîsiyye Eserlerinin Sınıflandırılması



EK-2

Tablo 4. Birden Fazla Eserde Geçen Fetvâlar/ Konular

		İbn Kuteybe	İbn Abdülber	İbnü's-Salâh	İbn Abdüsselâm	Nevevî	İbn Teymiyye	İbn Hacer	Sehâvî	Süyûtî	Heytemî
1	Salât-ü Selâm	*			*	*		*	*	*	*
2	Mevlid								*	*	*
3	Hz. Peygamber'in Anne ve Babası								*	*	
4	Hz. Peygamber'i Rüyada ve Uyanıkken Görmek			*	*	*			*	*	*
5	İsrâ		*			*			*		
6	Torunlarının Hz. Peygamber'e Nisbet Edilmesi								*		*
7	Hz. Peygamber'i Diğer Peygamberlerden Üstün Tutmak	*				*			*		*
8	Hz. Peygamber'i Ziyaret Edince Hz. İbrahim'i de Ziyaret Etmek					*	*				
9	Hz. Peygamber'in Cevâmiu'l-Kelim özelliği						*		*		
10	Hz. Peygamber'in Meleklere de Gönderilmiş Olması									*	*
11	Hz. Peygamber'in Âsası									*	*
12	Hz. Peygamber'in Sarığı							*	*	*	*
13	Hz. Peygamber'in Şalvar Giymesi								*	*	*
14	Hz. Peygamber'in Bedduası									*	*
15	Hz. Peygamber'in Gömleğindeki Cep Denilen Açık Bölüm									*	*
16	Hz. Peygamber'in Açlıktan Karnına Taş Bağlaması									*	*

		İbn Kuteybe	İbn Abdülber	İbnü's-Salâh	İbn Abdüsselâm	Nevevî	İbn Teymiyye	İbn Hacer	Sehâvî	Süyûtî	Heytemî
17	Peygamber Olma Zamanı						*		*		
18	Rahip Bahira								*	*	*
19	Bekrî'nin Sîreti						*			*	*
20	Hz. Peygamber'in Arkasına Bakmadan Geri Geri Gitmesi									*	*
21	Hz. İsa ile Hz. Peygamber Arasında Geçen Süre									*	*
22	Ailenin Devamlılığı (Berîre hadîsi)								*	*	
23	Hz. Peygamber için Kayanın Yumuşaması									*	*
24	"Beni Rabbim terbiye etti." Rivâyeti						*		*		
25	Bir Âyet ile Hz. Muhammed'in Mukayesesi						*		*	*	
26	Hz. Peygamber'e Un Helvası Yedirilmesi									*	*
27	Allah'ın İlk Yarattığı Şey									*	*
28	Ruhların Yaratılma Zamanı									*	*
29	"Yaratılmışların hepsi Allah'ın ailesidir." Rivâyeti									*	*
30	Hz. Âdem'in ve Sonraki Nesillerin Boyu									*	*
31	Kıyametin Zamanı					*		*	*	*	*
32	Kıyamet Alâmetleri	*		*		*		*	*	*	*
33	Allah'ın Mü'min Kulun Canını Alma Konusundaki Tereddütü						*			*	
34	Cebrâil ve Şeytanın Ölmek Üzere Olan Kişinin Yanına Gelmeleri									*	*
35	Ölen Kişinin Arkasından Ağlamak					*		*			

		İbn Kuteybe	İbn Abdülber	İbnü's-Salâh	İbn Abdüsselâm	Nevevî	İbn Teymiyye	İbn Hacer	Sehâvî	Süyûtî	Heytemî
36	Ölen Kişiye Telkîn Verilmesi			*	*	*				*	*
37	Ölen Kişinin İşitmesi		*		*			*		*	
38	Kabir'de Sorgu ve Azap		*		*			*	*	*	*
39	Sorgu Melekleri							*			*
40	Müslümanların ve Müşriklerin Çocuklarının Durumu		*	*				*	*		*
41	Bir Amelin Sevabının Ölen Kişiye Ulaşması			*	*	*		*	*		
42	Ölen Kişilerin Buluşup Görüşmeleri							*		*	*
43	Ruhların Mekanı		*		*			*		*	*
44	Ölümün Ölümü									*	*
45	Âhirette Çıplak ve Sakalsız Olmak	*						*	*	*	*
46	Cennette İlk İkram								*	*	
47	Hûrî									*	*
48	İnsanın Aklı Ölçüsünce Mükafatlandırılması									*	*
49	Ali b. Ebî Tâlib	*			*	*	*	*	*	*	*
50	Ebû Ubeyde b. el-Cerrah								*	*	
51	Hâtim et-Tâî									*	*
52	İbn Sayyad							*	*		*
53	Hz. İbrahim									*	*
54	Hz. Süleyman									*	*

		İbn Kuteybe	İbn Abdülber	İbnü's-Salâh	İbn Abdüsselâm	Nevevî	İbn Teymiyye	İbn Hacer	Sehâvî	Süyûtî	Heytemî
55	Kütüb-i Sitte'deki Hadîsler					*	*				
56	Zayıf hadîs					*	*			*	
57	Uzun Ömürlü Olduğu İddia Edilen Râvîler: Muammerûn								*	*	
58	Receb Ayı Orucu			*	*					*	
59	Terâvîh namazı			*	*	*			*		*
60	Tesbih namazı			*				*			
61	Kadınlara Yazı Öğretmek								*		*
62	Âhirette Kadınların Allah'ı Görmeleri									*	*
63	Kadınların İp Eğirmesi									*	*
64	Ahir Zamanda Bekarlığın Teşvik Edilişi								*	*	*
65	Erkek Çocukları Daha Çok Sevmek									*	*
66	Karı-Kocayı Ayırmak									*	*
67	Mal ve Çocuk Azlığı									*	*
68	Cuma Namazı ile İlgili Hadîs									*	*
69	"Nasılsanız öyle yönetilirsiniz" Rivâyeti									*	*
70	"Tekbir cezimdir" Rivâyeti								*	*	
71	Zikr-i Hafî					*				*	*
72	En Üstün Zikir ve Hamd			*						*	*
73	Ateşle Dağlama									*	*

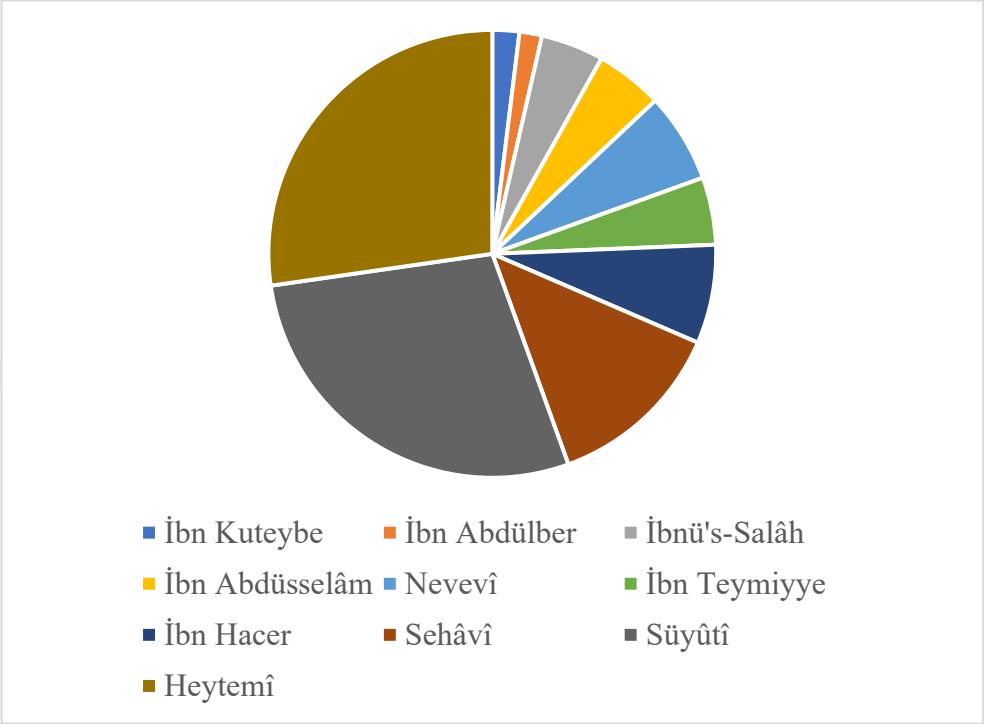
		İbn Kuteybe	İbn Abdülber	İbnü's-Salâh	İbn Abdüsselâm	Nevevî	İbn Teymiyye	İbn Hacer	Sehâvî	Süyûtî	Heytemî
74	Ayva Yemek									*	*
75	Lohusaya Hurma Yedirmek ve Baldaki Şifa									*	*
76	"İneğin eti hastalıktır." Rivâyeti							*	*		
77	Hummâ									*	*
78	Hamilelere Akgünlük Sakızı Yedirmek									*	*
79	Kuru Üzümün Faydaları									*	*
80	Sirke İçmek									*	*
81	Yumurta Yemek									*	*
82	Tâûn hastalığı									*	*
83	Fakirlik ve Miskinlik			*			*	*	*	*	*
84	Kişinin Her Duyduğunu Söylemesi								*	*	
85	Kardeşinin Başına Gelen Musibete Sevinmek							*		*	
86	İzinsiz Bir Şekilde Bir Âlimden Daha Yükseğe Oturmak									*	*
87	"Ben takva sahibi herkesin ceddiyim." Rivâyeti									*	*
88	İnsanlar İçin Ayağa Kalkmak	*			*	*					
89	"Sadaka olarak verecek malı olmayan, Yahudilere lanet etsin…"									*	*
90	Gıybet			*					*	*	
91	"Ümmetim yağmur gibidir" Rivâyeti					*	*				
92	Hiçbir Şeyin Gizli Kalmaması							*		*	*

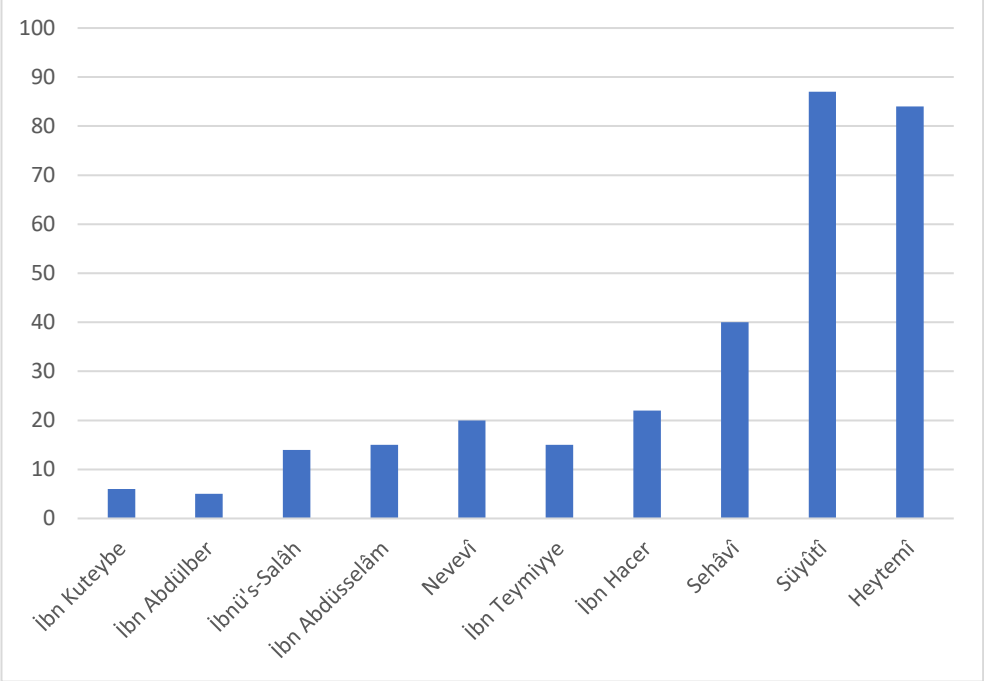
		İbn Kuteybe	İbn Abdülber	İbnü's-Salâh	İbn Abdüsselâm	Nevevî	İbn Teymiyye	İbn Hacer	Sehâvî	Süyûtî	Heytemî
93	Ağaç Kesmek									*	*
94	Ekmeğe Hürmet							*		*	
95	Lut Kavminin Amelini Yapanlar									*	*
96	Dua Ederken Elleri Kaldırıp Yüze Sürmek				*				*		
97	"Nefsini bilen Rabbini bilir." Rivâyeti					*				*	*
98	Dünya Âhiret Dengesi									*	*
99	Zimmîye Muamele Şekli					*	*		*	*	*
100	"Mecnun Günahında Israr Eden Kişidir." Rivâyeti									*	*
101	Kına Kullanmak								*	*	*
102	Allah'ı Görmek			*	*				*	*	*
103	Hızır (a.s.)			*				*			*
104	"Ne göğüme ne yeryüzüme sığdım…" Rivâyeti						*				*
105	Geçmiş Ümmetler için İslâm İsminin Kullanılması			*						*	*
106	"Yedi kat yerin her birinde sizin peygamberiniz gibi…" Rivâyeti									*	*
107	Bid'at				*	*	*		*		*
108	"Bildiğiyle amel eden…" Rivâyeti				*						*
109	"İslâm garib başladı…" Rivâyeti									*	*
110	"Ümmetimin âlimleri…" Rivâyeti								*		*
111	"Ben âlimim diyen cahildir." Rivâyeti									*	*

		İbn Kuteybe	İbn Abdülber	İbnü's-Salâh	İbn Abdüsselâm	Nevevî	İbn Teymiyye	İbn Hacer	Sehâvî	Süyûtî	Heytemî
112	Tuvalete Konan Bir Ağacın Şikâyeti ve Şeriatı Bilmeyen Kadı									*	*
113	"İlim öğrenmek her müslümana farzdır." Rivâyeti	*				*					

EK-3

Grafik 11. Çeşitli Müellifler Tarafından Tekrarlanan Fetvâların Oranı





ÖZGEÇMİŞ

Betül Ay, liseyi Zeytinburnu İmam-Hatip Lisesi'nde tamamladı. 1998 yılında Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2001 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Hz. Peygamber'in Soruları" isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2010 Yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim dalında doktoraya başladı. Çeşitli özel okullarda öğretmenlik ve yöneticilik yapan Ay, üç çocuk annesidir.